

Birey ve Toplum

Sosyal Bilimler Dergisi

Güz 2018. Cilt 8 . Sayı 16

BiLsam

Birey ve Toplum

Altı Aylık Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Individual & Society
Cilt/Volume: 8 Sayı/Number: 16 Yıl/Year: 2018
ISSN: 2146-4634 & E- ISSN 2148-2071

Sahibi / Owner
BİLSAM

Editör / Editor in Chief
Mehmet SAĞLAM (Dr., İnönü Üniversitesi)

Yabancı Dil Editörü
Süleyman Ekici (Dr., İnönü Üniversitesi)

Yayın Kurulu/ Editorial Board

Emin Çelebi (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa Arslan (Dr., İnönü Üniversitesi), Mustafa Çevik (Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi), Ebru Burcu Yılmaz (Dr., İnönü Üniversitesi), İlhan Erdem (Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan Tuncel (Dr., İnönü Üniversitesi), Oğuzhan Göktoğa (Dr., İnönü Üniversitesi), Musa Öztürk (Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Yılmaz Demirhan (Dr. Dicle Üniversitesi), Mehmet Emin Babacan (Dr. İbn-İ Haldun Üniversitesi), Mehmet Sağlam (Dr., İnönü Üniversitesi), Mohsen Habibi (Dr., Allame Tabatabai Üniversitesi), Jamal Al Shalabi (Dr., Hashemite-University-Zarqa), Ayman Hayajneh (Dr., Yarmouk University), Masood Nawaz Kalyar (Dr., GC University Faisalabad), Saed Envari-Allame (Dr., Tabatabai Üniversitesi), Saim Kayadibi (Dr., International Islamic University Malaysia)

Danışma Kurulu / Advisory Board

Abdurrahman KURT (Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi), Ahmet KARADAĞ (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Alparslan AÇIKGENÇ (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Ali UTKU (Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi), Bedri GENCER (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi), Burhanettin TATAR (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Cafer Sadık YARAN (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Celal TÜNER (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi), Coşkun ÇAKIR (Prof. Dr. Şehir Üniversitesi), Feridun MERTER (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Hasan KAVRUK (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Hikmet Y. CELKAN (Prof. Dr. Adıyaman Üniversitesi), Hüseyin AYDIN (Prof. Dr. Osmangazi Üniversitesi), İsmet EMRE (Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi), Kemal GÖRMEZ (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi), Mahfuz SÖYLEMEZ (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi), Mahmut AYDIN (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mehmet AZİMLİ (Prof. Dr. Hitit Üniversitesi), Mehmet KUBAT (Prof. Dr. İnönü Üniversitesi), Mustafa ERGÜN (Prof. Dr. Afyonkarahisar Üniversitesi), Mustafa Doğan KARACOŞKUN (Kilis Üniversitesi), Mustafa KÖYLÜ (Prof. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi), Mustafa ÖZEL (Yrd. Doç. Dr. Şehir Üniversitesi), Mustafa YILDIRIM (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi), Saim KAYADİBİ (Ass. Prof. Dr. Int. Islamic University of Malaysia), Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi) Zülfiyar DURMUŞ (Prof. Dr. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)

Sayı Hakemleri/Reviewers for this Issue

M. Emin ÇELEBİ (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet ÖNAL (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Mehmet KARAGÖZ (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Muharrem GÜNEŞ (Prof. Dr., M. Kemal Üniversitesi), Orhan YAZICI (Prof. Dr., İnönü Üniversitesi), Abdullah ATLI (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Fikret BİRDİŞLİ (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Gökhan TUNCEL (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Muzaffer KOÇ (Doç. Dr., Marmara Üniversitesi), Nazım KARTAL (Doç. Dr., Sinop Üniversitesi), Nihat AKBIYIK (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Sebahattin DENİZ (Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi), Oğuzhan GÖKTOLGA (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Selehaddin BAKAN (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Vehbi Bayhan (Doç. Dr., İnönü Üniversitesi), Zafer AKBAŞ (Doç. Dr., Düzce Üniversitesi), Adnan GÜRİSOY (Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi), Fatma Kopuz ÇETİNKAYA (Dr. Öğretim Üyesi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi), Hikmet ZELYURT (Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi), Işıl ARPACI (Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi), İsmail SÖYLEMEZ (Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi), Ramazan ARI (Dr. Öğretim Üyesi, Iğdır Üniversitesi), Sever IŞIK (Dr. Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi), Murat SEZİK (Dr. Öğretim Üyesi, Adıyaman Üniversitesi), Özgür ALTINDAĞ (Dr., Dicle Üniversitesi), Süleyman Ekici (Dr. Öğr. Üyesi İnönü Üniversitesi), Mustafa Yunus GÜMÜŞ (Dr.)

Yazı İşleri Md.
Sinan AKINCI

Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, Türkçe ve İngilizce dillerinde yılda iki defa (Mayıs ve Kasım) yayımlanan uluslararası katılımlı, hakemli, disiplinlerarası akademik bir dergidir. Dergi'nin amacı tarih, edebiyat, felsefe, ilahiyat, kamu ve sosyal bilimlerin ilgili diğer alanlarında özgün çalışmalarını yayımlamak ve bu alanlardaki disiplinler arası çalışmalarını özel sayılarla teşvik etmektir. Dergide yayımlanan makalelerin bilimsel, fikri ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazıların tüm yayın hakları Birey ve Toplum Dergisi'ne aittir.

Kapak & İç dizayn
M. Arslan & Ahmet Yanar

Baskı
Step Ajans Matbaacılık Ltd. Şti., Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar- İSTANBUL
Tel: (0212) 446 88 46, Matbaa Sertifikası No: 12266

Dağıtım
© BİLSAM Yayıncılık, Küçük Hüseyinbey Mah. Azizler 1. Sokak İstanbulluoğlu Konağı Malatya/Türkiye.
Mail: mu_arslan@hotmail.com, Tel: 00 90 422 323 69 80.
Banka Hesap No: Türkiye Finans Katılım Bankası Malatya Şubesi: 865245

Web: <http://bireyvetoplumdergisi.com>
© BİLSAM Yayıncılık, Malatya 2018

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Çıkarılan Kanun Hükmünde Kararnemelerinin Kamu Yönetimine Etkisi Gökhan TUNCEL	5	The Effect on Public Administration of Decree Laws Issued After The July 15 Coup Attempt Gökhan TUNCEL
Ortaöğretim Okullarında Okuyan Öğrencilerin Saldırganlık Tutumlarının Araştırılması Mahmut AÇAK Tamer KARADEMİR Ramazan BAYER	39	Investigation of The Aggression Attitude of Students From Secondary Education Schools Mahmut AÇAK Tamer KARADEMİR Ramazan BAYER
Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dönüşümü ve Yerel Yönetimler Ahmet TUNÇ Bilal KIZIL	51	Transformation of Chinese Republic and Local Governments Ahmet TUNÇ Bilal KIZIL
Bilinçli Farkındalık, Depresyon ve Algılanan Stres Arasındaki İlişki Irmak ARSLAN	73	The Relationship Between Mindfulness, Depression and Perceived Stress Irmak ARSLAN
Poetik Bir Tavır Olarak Mesnevi' de Anlatım Musa BALCI	87	Expression in Masnawi as A Poetic Attitude Musa BALCI
Klasik Türk Şiirinde Rint ve Şarap İlişkisi Mustafa Yunus GÜMÜŞ Cafer MUM	109	Ring and Wine Relations in Classical Turkish Poetry Mustafa Yunus GÜMÜŞ Cafer MUM
Arap Baharı Sürecinde Ortadoğu' da Güvenlik ve Dış Politika: Suudi Arabistan Örneği Necmettin ACAR	139	Security and Foreign Policy in The Middle East of The Arab Spring Period: The Case of Saudi Arabia Necmettin ACAR
Cemil Said Bey'in İran Ordusuna Dair Askerî Raporları Hakkında Bir Değerlendirme Osman KARACAN	173	An Evaluation of Cemil Said Bey's Military Reports on The Iran Army Osman KARACAN
Türkiye' de Karayolu Taşımacılık Sektöründe Çalışan Tır ve Kamyon Şoförlerinin Çalışma Şartları ve Zorlukları Ramazan KABARAN	189	Working Conditions and Challenges of Lorry Drivers in Highway Transportation Sector in Turkey Ramazan KABARAN
Avrupa Birliği'nin Geleceği: Hegemonya, İmparatorluk veya Dağılma Zekeriyya AKDAĞ	217	The future of the European Union: Hegemony, Empire, Disintegration Zekeriyya AKDAĞ
Çevrecilik Hareketlerin Sınıfsal Boyutu ve Kamu Yönetimini Etkileme Potansiyeli Tahir BAYSAL	257	Social Class Frame of Environmental Movements and Impact Potential on Public Administration Tahir BAYSAL
Kitap İncelemesi Hasan YAZICI	277	Book Review Hasan YAZICI

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASINDA ÇIKARTILAN KANUN HÜKMÜNDE KARARNAMELERİNİN KAMU YÖNETİMİNE ETKİSİ

Gökhan TUNCEL¹

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel özelliği, yönetimde güçler ayrılığı ilkesini esas almış olmasıdır. Bu esasa göre, yasama, yürütme ve yargı güçleri ayrı ayrı örgütlenmiş olup bu güçlerin görev ve yetkileri ile yetki kaynakları anayasada belirtilmiştir. Buna göre yasama kuralları koyar, Yürütme gücü kuralları uygular. Yargı gücü tüm devlet mekanizmasını denetler. Türkiye'de güçlerin ayrılığı benimsenmiş olsa da yürütme erki yönetimin merkezinde yer alır. Temsili demokrasilerde yürütme gücünü doğrudan veya dolaylı yollarla seçilen hükümet kullanmaktadır. Ancak demokrasisi konsolide olamamış Türkiye gibi ülkelerde seçilmişlerin iktidar olup, muktedir olamaması sorunu bulunmaktadır. Yürütmenin asli gücü seçilmiş kanadı hükümetlerin seçimlerde vatandaşlardan aldıkları yetki ile ülkeyi yönetmesi beklenirken seçilmişlerin emri altında çalışması gerekirken yürütmenin atanmışlar kanadı kendi görev ve yetki alanının dışına çıkarak ülke yönetiminde etkili olmuştur. Türkiye'de, özellikle çok partili siyasal yaşama geçişin ardından darbeler veya MGK gibi kurullar aracılığıyla asker; siyaset ve idare üzerinde doğrudan etkili olmuştur. 15 Temmuz 2016 gecesi yaşanan darbe girişimi ülkede yeni bir sürecin başlamasını da beraberinde getirmiştir. Darbe girişimi, vatandaşların meşru hükümete desteği ve darbeye direnişi, hükümetin ve güvenlik güçlerinin mücadelesi sonucunda başarısız olmuştur. Ancak girişim sonrasında hükümet

1 Doç.Dr.Öğr.Üyesi, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

darbe girişimini bertaraf etmek için bazı tedbirleri yürürlüğe koymuştur. Ülke genelinde Olağanüstü Hal Yönetimi ilan edilmesi, bu tedbirlerin başında gelmiştir. Bu çerçevede hükümet, çok sayıda Kanun Hükmünde Kararname çıkararak başta kamu yönetimi olmak üzere pek çok alanda yasal düzenleme yapılmıştır. Bu çalışmada, 15 Temmuz darbe teşebbüsünden sonra siyasal iktidarın aldığı önlemlerin kamu yönetiminde meydana getirdiği bazı değişiklikler inceleme konusu yapılmıştır. Bu inceleme, 21 Temmuz 2016-17 Temmuz 2018 tarihleri arasında Türkiye'nin tamamında üçer aylık sürelerle uygulanan Olağanüstü Hal Yönetimi boyunca çıkarılan onlarca Kanun Hükmünde Kararname (KHK)'ler bağlamında yapılmıştır. Bu çerçevede, KHK'larla merkezi yönetim, yerel ve yerinden yönetimler alanında yapılan düzenlemelerin bir kısmına yer verilmiştir. Çalışma, büyük ölçüde yasal-hukuksal metinlere dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, 15 Temmuz, OHAL, KHK'lar, İdare, Yapı

Giriş

İnsanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerden birisi bilinçli bir şekilde bir araya gelerek karşılıklı bağımlılık temelinde örgütler kurabilmeleridir. İnsanlar, daimi surette bir diğerinin yardımına ihtiyaç duyduğundan zorunlu bir birliktelik ve dayanışma içinde yaşamını sürdürmek durumundadırlar. Birlikte yaşam ise, bazı kural ve kaidele- rin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle, geçmişten günümüze, örgütlü yaşam nasıl zorunluluk ise, örgütlü yaşamın kaide ve kurallarını oluşturmak ve geliştirmek de bir zorunluluk olmuştur. Birlikte yaşamak insanların ferdi ve toplumsal eylemlerini sınırlandırıcı düzenlemeleri kendiliğinden gündeme getirmiştir. Bu düzenleme ihtiyacı, toplumsal yaşamı düzenleyen yapıların tekâmülünü sağlamıştır.

Toplum hayatı çeşitli kurallar ve kurumlar tarafından düzenlen- mekte ve sınırlandırılmaktadır. Bu kuralların dayandığı kaynak, kap- sam ve içerikleri arasında muhtelif farklar bulunmaktadır. Toplum ha- yatını düzenleyen kurallar arasında dini kurallar, ahlak kuralları, adabı

muaşeret kuralları ve hukuk kuralları olmak üzere dört temel kategori bulunmaktadır (Özyörük, 1959:10). İnsanların bireysel ve toplumsal yaşamı uzunca bir süre geleneksel ve dinsel kurallar tarafından düzenlenmiş, kontrol altına alınmış ve sınırlandırılmıştır. Gerek semavi dinler gerekse diğer inançlar toplumsal yaşayışa ilişkin temel normları belirlemiştir. Çeşitli kaynaklardan beslenen gelenek ve ahlak, bireysel, toplumsal ve hatta özel olarak örgütsel yaşamı doğrudan etkilediği gibi, toplum hayatını etkileyen diğer kurallara da kaynaklık etmiştir. Adab-ı muaşeret veya karşılıklı ilişkilerde belli bir edep içinde hareket etmek yine bireysel ve toplumsal yaşamı düzenleyen kaideler arasındadır. Bunlar da tıpkı ahlak kuralları gibi belli ölçüde kaynağını dinden ve ahlak ilkelerinden almaktadır. Günümüzde özellikle modern toplum ve devletlerde birey ve toplum yaşamını sınırlandıran kuralların başında hukuksal düzenlemeler gelmektedir. Modern hukuk ise, büyük ölçüde insan aklının ve tarihsel yaşanmışlıkların ürünüdür. İnsan aklına güvenin bir yansıması olan modern hukuk kaideleri de aslında toplumsal yaşamdan, inançlardan, ahlaktan etkilenmektedirler. Fakat özellikle Aydınlanma Düşüncesi sonrasında pek çok alanda olduğu gibi hukuk oluşumunda da insanların iradesi belirleyici olmaya başlamıştır. Daha önce parçalı iktidar yapısının ortaya çıkarttığı istikrarsız yapılar, güvenliğin sağlanamaması başta olmak üzere pek çok soruna neden olmuştur. Parçalı iktidar yapısının ortadan kaldırılıp, egemenlik hakkına sahip güçlü tekçi iktidar yapısına geçişle birlikte, iktidarın kötüye kullanılması sorunu ortaya çıkmıştır. Tekçi iktidar yapısındaki yozlaşmanın önüne geçebilmek için, güçler ayrılığı ve hukuk devleti prensibiyle mutlak iktidarın sınırlandırılması düşüncesi kabul görmeye başlamıştır.

Devlet iktidarının sınırlandırılması hukuk devleti prensibi ile yaygın şekilde ifadesini bulsa da esasında eski zamanlarda da bu yönde bazı düşünceler bulunmaktadır. Mesela hukuk devleti görüş ve anlayışına sadece kanunların üstünlüğü manasında ilk kez Platon'da rastlanmaktadır. Filozof "Kanunlara Dair" eserinde, hükümet edenleri kanunların hizmetkârı, kanunları yürüten memur ve müstahdemleri olarak tanımlamıştır. Filozof Sofokles de benzer düşüncelere sahipti. Eski zamanda

hukuk devleti basit bir hukuk prensibi olarak müşahhas devlet hayatına asla sirayet etmiyordu. Çünkü devlet organlarını buna zorlayacak kaideler ve yaptırımlar mevcut değildi (Günel, 1964:108). Modern dönemle birlikte sadece hukukun üstünlüğü veya hukuk devleti ilkesi soyut bir kural olarak sunulmamış, geniş kapsamlı yapısal düzenlemeler de yapılmıştır.

Bugün çağdaş demokratik devletlerin en önemli özelliklerinden biri haline gelen hukuk devleti kavramı ilk kez Almanya'da ortaya çıkmış olsa da Fransa'da gelişmiştir. Yönetimin hukuka bağlı olması ilkesi Kıta Avrupa'sında "Hukuk Devleti", Anglo-Sakson ülkelerde ise "Hukuk Üstünlüğü" olarak ifade edilmiştir. Almanca'da "Rechtsstaat" sözcüğünden tercüme edilen (Gözübüyük, 2013:9) hukuk devleti kavramı Alman doktrininden iktibas yolu ile ilk önce İdare Hukuku alanında daha sonra ise kamu hukuku alanında kabul edilmiştir (Balta ve Kubalı, 1960:1). Hukuk devleti en basit haliyle vatandaşların hukuksal güvenlik içinde buldukları, devletin eylem ve işlemlerinin hukuk kurallarına bağlı olduğu bir sistemi anlatır (Özbudun, 1995:89). Hukuk devleti hukukla sınırlanan siyasi iktidarın, eylem ve işlemlerinde evrensel hukuk prensiplerine ve önceden tayin edilmiş hukuk kurallarına uymasındır. Meşruluğunu bizzat kendi varlığından değil, hukuk kurallarına uymaktan alan hukuk devleti, keyfi yönetimin karşıtıdır. Hukuk devletinde, iktidar gücünü kullanan organların görev ve yetkileri, anayasada ve ona uygun olarak çıkarılan alt yasal düzenlemelerde gösterilmektedir (Karatepe, 2013:207).

Geçmişten günümüze güçlü yönetim ve devletler kurulmuş olmakla birlikte bunların çoğu gerçek anlamda hukuk devleti özelliği taşımamıştır. Hatta halk egemenliğine dayanan demokratik yönetimler de dahi, hukuk devleti ilkesi her zaman uygulanma imkânı bulmamıştır. Eğer egemenliğin kim tarafından kullanılacağı önceden belirtilmemiş ve sınırları çizilmemişse, hangi şekil ve sürelerle kullanılacağı açıklanmamışsa ve yöneticileri bu kaidelere uydurmak için vatandaşların elinde yeterli araçlar yoksa tam bir hukuk devletinden bahsedilemez (Günel,1964:108).

Hukuk devleti ilkesi zamanla belirgin bazı özelliklere sahip olmuştur. Bu kapsamda, hukuk devletinin beş şekli özelliğinden bahsedilmektedir: Birincisi yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılmasını esas alan kuvvetler ayrılığı prensibidir. İkincisi mahkemelerin bağımsızlığı kuralıdır. Üçüncüsü idarenin kanuniliği kuralıdır. Dördüncü olarak, hukuka aykırı her idari eylem ve işleme karşı yargı yolunun açık olması ilkesidir. Son ilke ise, devletin eylem ve işlemlerinden zarar görenlerin zararlarının tazminine imkân tanıyan devletin mali sorumluluğu kuralıdır (Huber,1970:30-31). Balta ve Kubalı (1960:1) hukuk devletinin temel unsurlarını sayarken yukarıda sırlanan ilkelere ek olarak, temel hakların güvence altında olmasına da dikkat çekmiştir.

Türkiye’de hukuk devletinin idarenin işleyişinde temel prensiplerden biri haline gelme süreci, Osmanlı’nın son dönemlerindeki düzenlemelerle başlatılmış olsa da, Cumhuriyetin kuruluşu ile belirginleşmiş ve anayasal güvence altına alınmıştır. Özellikle batılılaşma fikrinin ilk yazılı metinlerinden biri olan Tanzimat Fermanı, hukuk devleti prensiplerinin bir kısmının uygulanmasına imkân sağlamıştır. Takip eden yıllarda ilk anayasanın ilanı, yürütme erkinin ve yasamanın kısmen ayrılması gibi, bu ilkenin başka uygulamaları da yürürlüğe girmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen, Osmanlı Devleti tam manası ile bir hukuk devleti olmayı başaramamıştır. Aynı şekilde Cumhuriyetin kuruluş yılları ve çok partili siyasal yaşama kadar yine, hukuk devleti prensibinin tam olarak Türkiye’de yerleştiği söylenemez. Özünde vesayetçiliği barındıran 1961 Anayasası ülkede hukuk devleti prensibinin yerleşmesi açısından bir dönüm noktası olmuştur.

Türkiye’nin 1961 Anayasası ile hukuk devleti ilkesi temelinde örgütlenmiş bir devlet olduğu belirtilse de, pek çok kişi ülkenin gerçek bir hukuk devleti olmadığını, şekli anlamda bir hukuk devleti olduğu yönünde eleştiri yapmıştır. Bu eleştirilerin temelinde, devletin güç ve imkânını kullananların hukuk devleti prensibini belli dönemlerde kolaylıkla ihlal etmesi yatmaktadır. Hukuk devleti prensiplerinin sürekli ve istikrarlı bir biçimde bütün unsurları ile yerleşmesi ve korunması için yasal ve kurumsal düzenlemelere gitmekle birlikte, özellikle olağan dışı

hallerde bu prensiplerden uzaklaşılacağına tanıklık edilmiştir. Bu uzaklaşmanın merkezinde anayasanın tamamının askıya alındığı, temel hakların büyük ölçüde sınırlandırıldığı, erkekler ayrımına son verildiği, mahkemelerin bağımsızlığının ortadan kaldırıldığı darbe dönemleri yer almaktadır. 1961, 1971, 1982, 1997, 2007 ve son olarak 2016'da hükümetlere karşı girişilen doğrudan ve dolaylı müdahaleler neticesinde oluşan ara yönetimler devlet organlarının hukuka bağlı kalması prensibini ihmal etmiş, kendilerini asli kurucu iktidar ilan ederek köklü düzenleme yapma hakkını kendilerinde görmüşlerdir. Bu nedenle Türkiye gerçek bir hukuk devleti olma yolunda sürekli gelgitler yaşamıştır.

Yukarıda özetlenen bilgiler ışığında bu çalışmada 15 Temmuz 2016 günü hükümete karşı girişilen darbe girişimi ardından alınan tedbirlerin idareye yansımaları incelenmiştir. Bu inceleme, üçer aylık dönemlerle tam yedi kez uzatılan ve böylece toplamda iki yıl gibi bir süre yürürlükte kalan Olağanüstü Hal Yönetimi kapsamında çıkarılan KHK'lar bağlamında yapılmıştır. KHK'lar incelenirken onlarla ilgili yürütülen hukuki tartışmalara girilmemiş, sadece içeriklerine odaklanılmıştır. Çalışmada KHK'ların idareye yansımaları incelenirken önce merkezi idareye etkileri (bu kapsamda sivil ve askeri alanda yapılan düzenlemeler) ile yerinden yönetime etkileri biçiminde bir yöntem izlenmiştir. Bununla birlikte KHK'ların her biri onlarca, hatta bir kısmı yüzlerce sayfayı bulduğundan ve aynı şekilde bazıları birçok konu ve alanı düzenlediğinden ancak önemli görülen bazı düzenlemelere çalışmada yer verme imkânı olabilmıştır.

1. Ana Hatlarıyla Türkiye'de Yasama, Yürütme ve Yargı Yetkisi

Türkiye'nin yönetim yapısı büyük ölçüde Osmanlı'nın devamı niteliğindedir. Kurumların önemli bir kısmı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal etmiştir. Cumhuriyet döneminde bu kurumlar biraz daha geliştirilmiş yenileri eklenmiştir. Osmanlı'nın son demlerinde, devleti içine girdiği süreçten çıkarmak ve devletin ömrünü uzatmak için batılı kurum ve kanunlar, fikirler benimsenmeye başlanmıştır. Bu süreçte yasama, yürütme, yargı erkinde ve kamu bürokrasisinde önemli değişiklikler

yapılmıştır. Merkezde padişaha ve eyalet (illerde) valilere ait bazı yetkiler oluşturulan meclislerle paylaşılmış, yerel yönetim kurumlarının ilk uygulamaları ortaya çıkmış, modern yargı kurumları teşkil edilmiştir. Güçler ayrılığı olarak değerlendirilebilecek kimi ön uygulamalar yürürlüğe girmiş, buna rağmen belli bir kesimin idari alanda arzuladığı değişim tam manası ile gerçekleşmemiştir. Ancak, kısmi zihniyet değişimi, kurumsal uygulamalar Osmanlı'nın yıkılışına mani olamamıştır.

Osmanlı mirası üzerine kurulmuş Cumhuriyet'in kurucu iradesi, batılılaşma ve modernleşmeyi esas almış bu yönde yasal-kurumsal düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. Bu kapsamda yıllar içerisinde Türkiye'de yönetim yapısı yasama, yürütme ve yargı ayrılığı temelinde yerleşmeye başlamıştır. Zaman zaman kesintilere uğramakla birlikte güçler ayrılığı ilkesi anayasalarda önemli bir yer tutmuştur.

1982 Anayasasının 7. maddesine göre, yasama yetkisi Türk Milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) aittir ve bu yetki devredilemez. TBMM 5 yılda bir halk tarafından doğrudan seçilen 600 milletvekilinden oluşmaktadır. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile birlikte seçimleri cumhurbaşkanlığı seçimleri ile aynı günde yapılmaktadır. Yeni hükümet sisteminde yasamanın başlıca görevleri kanun çıkarmak, anayasa maddelerini değiştirmek, savaş ve barış ilanına karar vermek, para basmak, vergi koymak, bütçeyi onaylamak ve yürütmeyi çeşitli araçlarla denetlemektir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 8. maddesine göre yürütme yetkisi seçilmiş Cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı halk tarafından doğrudan beş yıl için seçilir. Yardımcılarını, bakanları ve üst düzey yöneticileri atama yetkisi cumhurbaşkanındadır.²

2 Yeni hükümet sisteminden önce yürütme yetkisi iki parçalıydı. Bir tarafta Bakanlar Kurulu ile birlikte attığı imzalarla cezaî, siyasi ve hukukî sorumluluğu olmayan cumhurbaşkanı bulunmaktaydı. Diğer tarafta ise yürütme yetkisini kullanan ve bütün işlemlerinden dolayı siyasi, cezaî ve hukukî sorumluluğu bulunan Bakanlar Kurulu bulunmaktaydı. Bu ikili yapı ortadan kalktı ve yürütme yetkisi sadece cumhurbaşkanına geçmiş oldu. Yeni hükümet sistemi ile birlikte Cumhurbaşkanı, başbakan ve Bakanlar Kurulu'na ait yetkileri devralmış hem de eski yetkilerini kullanmaya devam etmiştir. Yürütme yetkisi Anayasa'nın 101-106. Maddeleri arasında ayrıntılı bir biçimde düzenlenmiştir.

1982 Anayasa'sının 9. maddesine göre yargı yetkisi Türk Milleti adına bağımsız ve tarafsız mahkemelerce kullanılır.³ Türkiye'de yargı Kıta Avrupa sistemi ile uyumlu olacak şekilde adli ve idari olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Danıştay ve Yargıtay yüksek mahkemeleri altında oluşan yargısal sistem illerde Cumhuriyet Başsavcılıkları altında örgütlenmiştir. Ayrıca uzun zaman varlığını sürdüren askeri yargı 16 Nisan 2017 referandumunun kabulü ile birlikte ortadan kalkmıştır.

Yargının idari işlemler kısmı Adalet Bakanlığınca, yargı işleri ise mahkemelerce yerine getirilmektedir. Ayrıca hâkim ve savcı atama, yer değiştirme görevlerine son verme işlemi Hâkimler Savcılar Kurulu'na gerçekleştirilmektedir. Anayasanın yargı bölümünde ayrıca en üst mahkeme olan Anayasa Mahkemesi, adli ve idari görev uyuşmazlıklarında ortaya çıkabilecek sorunları çözmek üzere kurulan Uyuşmazlık Mahkemesi ve TBMM adına kamu idarelerini mali açıdan denetleyen Sayıştay'a da yer verilmiştir.

2. İdari Teşkilat: Merkezi Yönetim ve Yerinden Yönetim

Türkiye'de yasama tamamıyla başkentte örgütlenmişken, yargı kuvveti ise mahkemeler yolu ile taşrada örgütlenmiştir. Yürütme kuvveti ve bağlı idari teşkilatlar ise merkezi yönetim, merkezi yönetime bağlı taşra birimleri ile ayrı tüzel kişiliğe sahip yerinden yönetim kuruluşlarından oluşmaktadır.

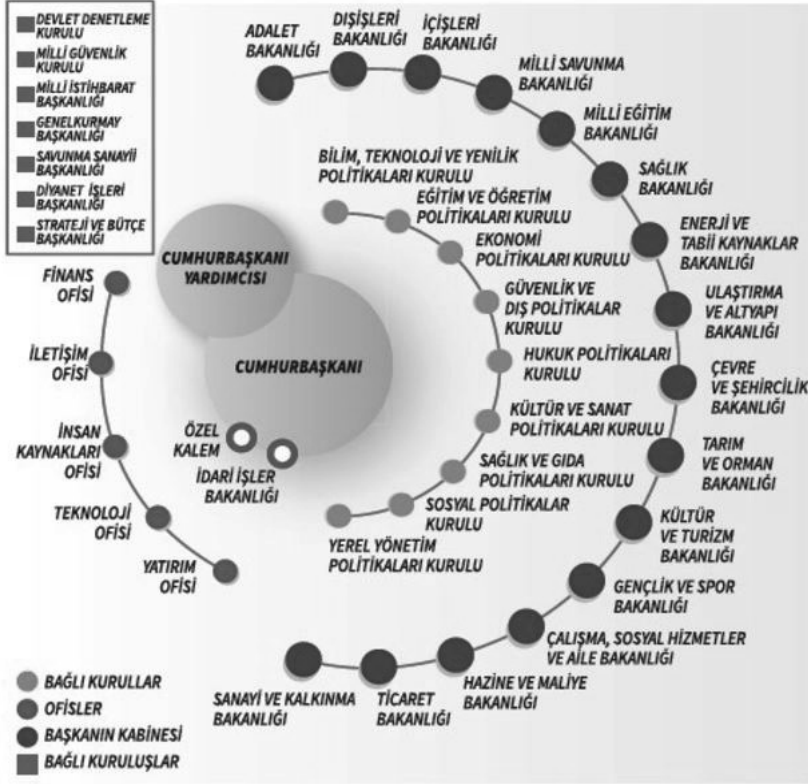
Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ile birlikte merkezi yönetimin başkent teşkilatı Cumhurbaşkanı, bakanlıklar, kurullar, ofisler ve bağlı birimlerden oluşmuştur.

10 Temmuz 2018 tarihinde Resmi Gazetenin 30474 sayılı nüshasında yayınlanan 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'ne göre Cumhurbaşkanlığı'na bağlı merkezi yönetim aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

Aşağıdaki şekilde daha önce cumhurbaşkanlığına bağlı kuruluşlar arasında gösterilen Genelkurmay Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmıştır.

3 Yargı hakkında daha detaylı bilgi için Anayasa'nın 138-160 arası maddelere bakınız.

Şekil 1: Cumhurbaşkanlığı Teşkilat Şeması

İdareye ilişkin genel ilkeler 1982 Anayasa'sının 123. Maddesinde açıklanmıştır: “İdare, kuruluş ve görevleriyle bir bütündür ve kanunla düzenlenir. İdarenin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayanır. Kamu tüzelkişiliği, ancak kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle kurulur.” Anayasa'nın 126. maddesinde ise merkezin taşra idaresine ilişkin temel ilkeleri görmek mümkündür: “Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından, coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre, illere; iller de diğer kademeli bölümlere ayrılır. İllerin idaresi yetki genişliği esasına dayanır. Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezi idare teşkilatı kurulabilir. Bu teşkilatın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir.” Bu madde doğrultusunda

ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanununa göre merkezi yönetimin başkent dışındaki birimleri il, ilçe ve bölge yönetiminden oluşmuştur.

Anayasa'nın 127. maddesinde ise mahalli idareler hakkında genel bir çerçeve belirlenmiştir. Buna göre “*Mahalli idareler; il, belediye veya köy halkının mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak üzere kuruluş esasları kanunla belirtilen ve karar organları, gene kanunda gösterilen, seçmenler tarafından seçilerek oluşturulan kamu tüzelkişileridir. Mahalli idarelerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak kanunla düzenlenir*”. Uygulamada İl Özel İdareleri, Belediye ve Köyler şeklinde üç türe ayrılan mahalli idareler ile ilgili temel ilkelere aynı anayasa maddesinde ayrıntılı biçimde yer verilmiştir. Türkiye’de mahalli idarelerin yanı sıra yine belli özerklikler esas alınarak kurulmuş olan hizmet yerinden yönetim kuruluşları da bulunmaktadır. Bu kuruluşların temel özelliği özerkliğin belli hizmetlere tanınmasıdır. Bu çerçevede Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Üniversiteler gibi bazı özerk kurumlar ortaya çıkmıştır.

3. İdarenin Düzenleyici İşlemleri

Türkiye’de yürütme fonksiyonu özel, bireysel somut işlemlerin yanı sıra düzenleyici ve kural koyucu işlemleri de içermektedir. 1924, 1961 ve 1982 Anayasalarında yürütmenin düzenleme; yani genel, objektif ve gayri şahsi hukuk kuralı koyma yetkisine sahip olduğu açıkça belirtilmiştir. Ancak anayasada açık bir hüküm olmasa da yürütmenin düzenleme yetkisine sahip olduğu ve bu yetkinin yürütme ve idare fonksiyonuna içkin olduğu söylenebilir. Çok sayıda günlük fonksiyonu üstlenen devletin bütün bu alanlarda düzenleme yetkisinin yasama tarafından yerine getirilmesi mümkün olmadığı için, bazı alanlarda yürütmenin de düzenleme yapması bir bakıma zorunludur. Ayrıca idarenin bütün yetkileri bağlı yetki şeklinde düşünülmemeyeceğinden belli konularda takdir yetkisine de sahip olması ve böylece düzenleyici işlemler yapması gerekir (Özbudun, 2005:201-202).

İdarenin işlemleri genel itibari ile tek yanlı (*idarenin karşı tarafın rızasına bakmaksızın tek yanlı iradesi ile açıkladığı işlemler*) ve iki yanlı

(*idare ve muhatabının karşılıklı rızalarına dayalı irade beyanlarıdır. Sözleşmeler gibi*) olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Tek yanlı işlemler de kendi içinde bireysel işlemler (*idari kararlar: memur atama işlemi, disiplin cezası verme işlemi gibi*) ve düzenleyici (*genel ve gayri şahsi olan*) işlemlerdir (Gözler, 2015:116-117).⁴

İdarenin düzenleyici işlemleri dışında Anayasa’da isimleri yer almayan fakat uygulamada idarenin istifade ettiği genel, soyut, objektif hukuk kuralları da bulunmaktadır. Bunlara adsız düzenleyici işlemler denilmektedir. Kararname, karar, tebliğ, sirküler, genelge, ilke kararı, esaslar, yönerge, talimat, statü, genel emir gibi düzenleyici işlemler bunlardan birkaçıdır (Gözler, 2015:199).

16 Nisan 2017’de yapılan referandumla Türkiye Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçmiştir. Yapılan düzenleme ile ilk cumhurbaşkanlığı ve TBMM seçimlerinin 3 Kasım 2019’da yapılması ve seçime kadar belli uyum yasalarının çıkarılması ve bazı düzenlemelerin yapılması planlanmıştır. Ancak ilerleyen süreçte erken seçim kararı alınmış ve 24 Haziran 2018’de yapılan seçimlerin ardından Türkiye resmen yeni hükümet sistemine geçmiştir. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Olağanüstü Hal Yönetimi KHK’ları hakkında bilgi vermeden önce, yürürlükten kaldırılan Olağan dönem KHK’ları, Tüzükler ve hala yürütmenin düzenleyici işlemleri içinde yer alan Yönetmelikler hakkında kısaca bilgi verilmektedir.

Yönetmelikler normal dönem KHK’ları ve tüzüklerinden farklı olarak yeni hükümet sistemi döneminde de idarenin düzenleyici işlemleri arasında kalmaya devam etmektedir. Anayasanın 124. Maddesine göre “*Cumhurbaşkanı, bakanlıklar ve kamu tüzelkişileri, kendi görev alanlarını ilgilendiren kanunların ve Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin uygulanmasını sağlamak üzere ve bunlara aykırı olmamak şartıyla, yönetmelikler*

4 1982’den 2017’ye kadar olağan zamanlarda Türkiye’de idarenin düzenleyici işlemleri Kanun Hükmünde Kararname (KHK), tüzük ve yönetmelik şeklinde idi. Ayrıca sıkıyönetim, seferberlik, savaş hali ve olağanüstü hal yönetimi dönemleri için idareye Olağanüstü Kanununun Hükmünde Kararname çıkarma yetkisi verilmişti. Ayrıca Cumhurbaşkanının da Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği için Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi çıkarma yetkisi bulunmaktaydı.

çıkabilirler. Hangi yönetmeliklerin Resmî Gazetede yayımlanacağı kanunda belirtilir.” 21/1/2017 tarih ve 6771 sayılı Kanunun 16. maddesiyle, daha önce bu fıkrada yer alan “Başbakanlık” ibaresi “Cumhurbaşkanı” şeklinde, “tüzüklerin” ibaresi de “Cumhurbaşkanlığı kararnamelerinin” şeklinde değiştirilmiştir.

1982 Anayasası'nın idareye tanıdığı idari düzenleme yetkilerinden biri de 119-122. maddelerinde belirtilen koşulların gerçekleşmesine bağlı olarak ilan edilecek sıkıyönetim, seferberlik, savaş halleri ve olağanüstü hal yönetimleri döneminde kanun hükmünde (OHAL KHK) çıkarılabilme yetkisiydi. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine uyum kapsamında çıkarılan 21/1/2017 tarih ve 6771⁵ sayılı Kanunun 16. maddesi ile sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali maddesi mülga olmuş, olağanüstü hal yönetimine karar verecek makam değiştirilmiş ve OHAL'i gerektirecek nedenler arttırılmıştır.

Devlet organlarının normal işleyişi içinde başa çıkamadığı durumlarda başvuru olan OHAL aşağıdaki koşullar oluştuğunda ilan edilebilir. Buna göre, “Cumhurbaşkanı; savaş, savaşı gerektirecek bir durumun baş göstermesi, seferberlik, ayaklanma, vatan veya Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma, ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması, anayasal düzeni veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerinin ortaya çıkması, şiddet olayları nedeniyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması, tabii afet veya tehlikeli salgın hastalık ya da ağır ekonomik bunalımın ortaya çıkması hallerinde yurdun tamamında veya bir bölgesinde, süresi altı ayı geçmemek üzere olağanüstü hal ilan edebilir. Olağanüstü hal ilanı kararı, verildiği gün Resmî Gazetede yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisinin onayına sunulur. Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde ise derhal toplantıya çağırılır; Meclis gerekli gördüğü takdirde

5 6771 sayılı Kanundan önce, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu, ağır ekonomik sebepler, doğal afetler ve şiddet hareketleri nedeniyle yine aynı süre ile ve yurdun bir bölgesi veya tamamında OHAL ilan edebiliyordu. Yine bu kapsamda meclisten yetki almaksızın cumhurbaşkanlığı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu konu sınırlaması olmadan KHK çıkarabilmekteydi. OHAL KHK'ları yargı denetimine de tabi değildi.

olağanüstü halin süresini kısaltabilir, uzatabilir veya olağanüstü hali kaldırabilir. Cumhurbaşkanının talebiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi her defasında dört ayı geçmemek üzere süreyi uzatabilir. Savaş hallerinde bu dört aylık süre aranmaz.”

OHAL süresince Anayasa'nın 104. maddesindeki kısıtlayıcı hükümlere tabi olmaksızın, cumhurbaşkanlığı kararnamesi çıkarılabilir. Savaş vb. sebeplerle TBMM'nin toplanamaması hariç olmak üzere OHAL kararnameleri üç ay içinde meclise sunulur ve karara bağlanır. Aksi takdirde kararnameler kendiliğinden yürürlükten kalkar.

4. 15 Temmuz Darbe Girişimi ve OHAL İlanı

1946'dan itibaren çok partili siyasal yaşama geçen Türkiye, o tarihten sonra iktidara gelen bazı siyasi partilere karşı gerçekleşen darbe ve darbe girişimlerine tanıklık etmiştir. 1950 yılında yapılan seçimde iktidarı, Cumhuriyet Halk Partisi'nden devralan Demokrat Parti, art arda kazandığı üç seçimin ardından darbeye iktidardan uzaklaştırılmıştır. Darbe sonrasında başbakan ve iki bakan idam edilmiş ve Demokrat Parti kapatılmıştır. 27 Mayıs 1960'da yapılan bu darbe sonrasında ülke belli aralıklarla doğrudan veya dolaylı yollarla askerın siyasete müdahalesine maruz kalmıştır. 15 Temmuz 2016 tarihinde ise, ordu içindeki bir grup (FETÖ), siyasal iktidara karşı darbeye yeltenmiş, ancak Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, halkın ve darbe karşıtı güvenlik güçlerinin mukavemeti ile darbe girişimi engellenmiştir.

Darbe girişiminin bastırılmasının ardından 20 Temmuz 2016 tarihinde Cumhurbaşkanı önce MGK'yı toplayarak görüşünü almış, ardından başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu Anayasanın mülga 120. maddesine dayanarak, yurdun tamamında 3 ay süre ile Olağanüstü Hal ilan etmiştir. Bundan sonraki süreçte üçer aylık dönemler halinde 7 defa uzatılan OHAL dönemi, 17 Temmuz 2018 tarihine kadar sürmüştür.

OHAL ilanı ile birlikte siyasal iktidar çok sayıda tedbiri de yürürlüğe koyarak darbe girişiminde bulunan veya destekleyen kamu görevlilerine karşı geniş kapsamlı bir mücadele başlatmıştır. Bu tedbirlerin en

dikkat çekeni OHAL KHK'leridir. OHAL'in yürürlükte kaldığı iki yıl boyunca çıkartılan KHK'larla başta idare olmak üzere pek çok alan ve konuda düzenleme yapılmıştır. Bu OHAL KHK'leriyle bazı kamu kurumları kapatılırken yenileri açılmış, başta asker, polis, yargı, üniversite mensupları olmak üzere on binlerce kamu görevlisi ihraç edilmiştir.

5. OHAL Kapsamında Çıkarılan KHK'ların Kamu Yönetimine Etkisi

15 Temmuz darbe girişiminden sonra 20 Temmuz 2016'da ilan edilen Olağanüstü Hal Yönetimi kapsamında çıkarılan KHK'ların yönetime etkileri başlığı altında sadece idari alanda düzenleme içeren KHK'lara yer verilmiştir. Ayrıca KHK'lar çıkarıldıkları tarih ve numaralara göre incelenmiş olup, bu KHK'ların merkezi yönetim, merkezi yönetimin sivil ve askeri ayağı ile yerinden yönetime etkisi alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.⁶ Çalışmada genellikle idarenin yapı ve işleyişine yönelik değişiklik yapan KHK maddeleri ele alınmış, daha önceki durumla yeni durum hakkında karşılaştırma yapılmıştır.

Türkiye'de 1971'den başlamak üzere çıkartılan her KHK'ya bir sayı verilmiş ve çalışma yapılırken bu sayının 703 olduğu anlaşılmıştır. Sonuncusu 9 Temmuz 2018'de Resmi Gazetede ilan edilmiştir. 20 Temmuz 2016-17 Temmuz 2018 tarihleri arasında yürürlükte kalan OHAL döneminde 30 civarında KHK (667-703) çıkarılmıştır. Bunların bir kısmı (703 sayılı KHK gibi) çok geniş konu ve alanlarda düzenleme yaparken bazıları ise sınırlı düzenlemeler içermiştir. Sadece ihraçları içermiş KHK'lar, çalışma kapsamına dahil edilmemiştir.

5.1. KHK'ların Merkezden Yönetim ve Taşra Teşkilatına Etkisi

OHAL döneminde çıkartılan KHK'lar ülkedeki merkezi yönetimin sivil ve askeri kanadı ile yerinden yönetim kuruluşlarını etkilemiştir.

6 KHK içeriklerinin bir bölümü için Nergis Demirkaya'nın www.gazeteduvar.com.tr sitesinde 2017 Temmuz ayına kadar çıkan KHK'lar için yaptığı özette de yararlanılmıştır.

Yaklaşık iki yıl süren OHAL döneminde Merkezi yönetimin yapı, insan kaynağı ve işleyişine yönelik önemli değişiklikler olmuştur. Bu değişikliklerin büyük bir kısmı KHK'lar aracılığıyla yapılmıştır.

5.1.1. Merkezi Yönetim ve Taşra Teşkilatının Sivil Kanadına Etkisi

KHK'larla merkezi kamu bürokrasisinin sivil kanadına yönelik yapılan önemli değişiklikler aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

-Başbakana bağlı olarak faaliyet yürüten Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) Cumhurbaşkanına bağlanmıştır. Bu çerçevede daha önce MİT Müsteşarının başkanlığını yürüttüğü Milli İstihbarat Koordinasyon Kuruluna Cumhurbaşkanı başkanlık edecektir (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

-Telekomünikasyon İletişim Başkanlığı (TİB) kapatılmıştır (671 sayılı KHK, 17.8.2016). Böylece darbe girişiminden önce de FETÖ yapılanmasının merkezlerinden biri olduğu gerekçesiyle tartışılan ve o dönemde casusluk faaliyetleri yapıyor gerekçesi 31 Mayıs 2014'te Ankara Gölbaşı Cumhuriyet Başsavcılığınca soruşturma açılan TİB'e terörle mücadele polislerince baskın düzenlenmiş ve serverlarına el konulmuştur (Hürriyet, 2018). Cumhurbaşkanı Erdoğan'da "TİB için bütün pisliklerin merkezi orası ifadesini kullanmış ve orayı kapatarak çalışanları hakkında gerekeni yapacaklarını ve görevlerini Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu başkanlığına devredeceklerini belirtmiştir" (Haberler.com, 2018).

-Memurların istifası zorlaştırılmıştır. Buna göre olağanüstü hal, seferberlik ve savaş hallerinde veya genel hayata müessir afetlere uğrayan yerlerdeki devlet memurları, çekilme istekleri kabul edilmedikçe veya yerine atanacaklar gelip işe başlamadıkça görevlerini bırakamayacaktır. (694 sayılı KHK, 25.8.2017). 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun Olağanüstü hallerde çekilme kenar başlıklı 96. maddesinde yapılan bu düzenlemeye uymayan memurlar çekilmiş sayılanların yeniden atanmaları başlıklı maddenin c fıkrasına göre hiçbir surette devlet memurluğuna dönemeyeceklerdir.

Memuriyete girişte güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması zorunlu hale getirilmiştir (676 sayılı KHK, 29 Ekim 2016). KHK'dan önce 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa göre sadece bazı üst düzey kamu görevlileri, güvenlik mensupları gibi memur adayları hakkında güvenlik soruşturması ve arşiv araştırması yapılmaktaydı. KHK ile birlikte kamu görevine alınacak herkes için bu soruşturmalar zorunlu hale gelmiş oldu.

HKK'larla İçişleri Bakanlığı görev alanına giren aşağıdaki konularda da düzenlemeler yapılmıştır. Buna göre:

Valilere ilde çıkabilecek olaylarda gerektiğinde TSK'dan yararlanma imkânı verilmiştir (674 sayılı KHK). Önceki uygulamada valiler ilde yaygın şiddet hareketleri baş gösterdiğinde ve bunları kendisine bağlı güvenlik güçleri ile bastıramadığında 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu madde 11 d fıkrasından kaynaklanan yetkileri kapsamında askeri birimlerden doğrudan yardım talep edebiliyordu. Askeri birimler de buna derhal cevap vermek durumundaydı.

Vali ve kaymakamların kişisel suçları hakkında soruşturma ve kovuşturma yapma yetkisi, ilgilinin görev yaptığı yerin bağlı olduğu bölge adliye mahkemesinin bulunduğu yerdeki il Cumhuriyet başsavcılığı ve aynı yer ağır ceza mahkemesine aittir. Ağır ceza mahkemesinin görevine giren suçüstü hâllerinde soruşturma genel hükümlere göre yapılır (680 sayılı KHK, 2.1.2017).

İçişleri Bakanlığı'na yurtdışında teşkilatlanması imkânı getirilmiştir (676 sayılı KHK, 29 Ekim 2016).

Geçici köy korucularına katıldıkları operasyonlar için ödenen tazminatlar arttırılmış olup, görev alanları genişletilmiştir (674 sayılı KHK).

Geçici köy korucularının unvanı "güvenlik korucusu" olarak değiştirilmiştir (676 sayılı KHK, 29 Ekim 2016).

Emniyet Genele Müdürlüğü tarafından yürütülen araç tescil hizmetleri noterliklere devredilmiştir (680 sayılı KHK (6 Ocak 2017). Ayrıca Emniyet Genel Müdürlüğünde 7000 adet çarşı ve mahalle bekçisi kadrosu ihdas edilmiştir.

Sağlık alanında aşağıdaki düzenlemeler yapılmıştır:

Başta Gülhane Askeri Tıp Akademisi hastanesi başta olmak üzere askeri hastaneler Sağlık Bakanlığına devredilmiştir (669 sayılı KHK, 31.7.2017). Böylece sağlık alanında asker sivil hastane ayrımı ortadan kalkmıştır.

İşyeri hekimi, iş sağlığı ve güvenliği uzmanı gibi görevleri yürüten kişi ve kuruluşlardan terör örgütleriyle bağlantılı olanların yetki belgeleri iptal edilmiştir (673 sayılı KHK, 1.9.2016).

Doktorların çalışma yaşı yükseltilmiştir. Böylece sağlık kurum ve kuruluşlarında görev yapan tabip, uzman tabip ve aile hekimlerine istekleri ve kurumların da onayı ile 72 yaşına kadar çalışma imkânı getirilmiştir (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

Eğitim alanında KHK'larla yapılan düzenlemeler aşağıdaki gibidir:

Sözleşmeli öğretmenlik başvuruları, başvuru koşulları, sözlü sınav, atanma, adaylık, tayin, çalışma süreleri, sözleşmeli öğretmenlikte geçirilen sürelerin memuriyette değerlendirilmesi ve diğer bazı haklarına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır (668 sayılı KHK, 27.7.2016).

Dershane öğretmenlerine KPSS şartı olmadan sözleşmeli öğretmenlik imkânı getirilmiştir. KHK'ya göre dershanelerde 6 yıl öğretmenlik yapmış olanlar öğretmen alım kadrolarına KPSS şartı olmadan başvurabileceklerdir (674 sayılı KHK, 1.9.2016).

OHAL KHK'ları ile yargı alanında yapılan düzenlemelerin bazıları aşağıdaki gibidir:

Normal şartlarda 24 saat olan gözaltı süresi, 30 güne çıkarılmıştır. KHK'daki düzenlemeden önce Ceza Muhakemeleri Kanunu'nun gözaltı başlıklı 91. maddesine savcılık kararıyla gözaltına alınmasına karar verilen kişinin gözaltında tutulma süresi, "yakalama yerine en yakın hâkim veya mahkemeye gönderilmesi için zorunlu süre hariç, yakalama anından itibaren" 24 saati geçemiyordu. Toplu olarak işlenen suçlarda, delillerin toplanmasındaki güçlük veya şüpheli sayısının çokluğu nedeniyle; Cumhuriyet savcısı gözaltı süresinin, her defasında bir günü geçmemek üzere, üç gün süreyle uzatılması için yazılı olarak talimat verebiliyordu.

667 sayılı KHK ile bu süre 12/4/1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlar ve toplu işlenen suçlar bakımından, olağanüstü halin devamı süresince 30 gün olarak belirlenmiştir.

23 Ocak 2017’de çıkarılan 684 sayılı KHK kapsamında 30 günlük gözaltı süresi 7 güne düşürülmüştür. Delillerin toplanmasındaki güçlük veya şüpheli sayısının çokluğu nedeniyle Cumhuriyet savcısı, gözaltı süresinin yedi gün süreyle uzatılmasına yazılı olarak emir verebilir.

1 Temmuz 2016 tarihine kadar işlenen kimi suçlarda denetimli serbestlik süresi 1 yıldan 2 yıla çıkarılmıştır. Hapis cezasının 2/3’ünü yatanlar için koşullu salıverilme şartı, cezanın “yarısı”nın yatılması şeklinde değiştirilmiştir (668 sayılı KHK). Böylece şartlı salıverme şartı yumuşatılmıştır.

OHAL kovuşturmalarındaki duruşmalarda en çok üç avukat bulundurulması hükmü getirilmiştir. Ayrıca avukatların müvekkilleri ile görüşmeleri kısıtlanmıştır (676 sayılı KHK, 29 Ekim 2016). 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu’nun savunma başlıklı beşinci bölümü müdafî seçimi, görevlendirilmesi, görev ve yetkileri şüphelinin veya sanığın müdafî seçimi konulu 149. maddesinin 1. fıkrasına göre “şüpheli veya sanık, soruşturma veya kovuşturmanın her aşamasında bir veya birden fazla müdafinin yardımından yararlanabilir; kanuni temsilci varsa, o da şüpheliye veya sanığa müdafî seçebilir. KHK ile yapılan düzenlemede aynı maddenin 2. fıkrasında soruşturma evresi için en fazla üç avukat bulundurulabilir hükmü getirilmiştir. Ayrıca örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen suçlar bakımından yürütülen kovuşturmalarda duruşmada en çok üç avukat hazır bulunabilir.

OHAL kapsamında tutuklu ve hükümlü olarak cezaevinde bulunanların yapılan her türlü sınava girmesi yasaklanmıştır (677 sayılı KHK, 22 Kasım 2016).

Adalet Bakanlığı bünyesinde Türkiye aleyhine AİHM’e yapılan başvuruları takip etmek amacıyla İnsan Hakları Dairesi Başkanlığı kurulmuştur (694 sayılı KHK).

Milletvekilleriine seçimler öncesinde ya da sonrasında işlediği suçlardan dolayı soruşturma açılabilmesi mümkün hale getirilmiştir. Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma yapma yetkisi Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı ve bu yerin ağır ceza mahkemesine verilmiştir (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

1982 Anayasası'nın Yasama dokunulmazlığı başlıklı 83.cü maddesi ise şöyledir: "Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir milletvekili, Meclisin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali ve seçimden önce soruşturmasına başlanılmış olmak kaydıyla Anayasasının 14 üncü maddesindeki durumlar bu hükmün dışındadır. Ancak, bu halde yetkili makam durumu hemen ve doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine bildirmek zorundadır. Türkiye Büyük Millet Meclisi üyesi hakkında, seçiminden önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır; üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen milletvekili hakkında soruşturma ve kovuşturma, Meclisin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisindeki siyasi parti gruplarınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz."

HSK üyelerinin soruşturmasında yetki, Kurul'dan alınarak Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığına verilmiştir (690 yılı KHK, 29 Nisan 2017). Son iki maddedeki düzenleme ile Cumhuriyet Başsavcılıkları çok yetkili konuma gelmişlerdir.

KHK'larla aşağıdaki alanlarda da düzenleme yapılmıştır:

OHAL kapsamında kayyum atanan şirketlerdeki görevler Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na devredilmiştir (674 sayılı KHK, 1 Eylül 2016).

OHAL KHK'ları ile ilgili kararları incelemek üzere 7 kişilik Olağanüstü Hal İşlemleri İnceleme Komisyonu kurulmuş. 2 yıl çalışacak komisyonun 1 ay içinde üyelerinin atanması hükme bağlanmıştır. Komisyon kararlarına karşı HSYK (HSK) tarafından belirlenecek Ankara

İdare Mahkemelerinde iptal davası açma hakkı düzenlenmiştir (685 sayılı KHK, 23 Ocak 2017).

Bu kapsamda kurulan komisyon 17 Temmuz 2017'de göreve başlamıştır. Komisyon olağanüstü hal kapsamında doğrudan kanun hükmünde kararname hükümleri ile tesis edilen kamu görevinden çıkarma, öğrencilik bursunun kesilmesi, emekli güvenlik personelinin rütbelerinin alınması ve kapatılan kurum ve kuruluşların başvurularını değerlendirip karara bağlamakla görevlendirilmiştir. Komisyonda 80'li rapor yazarı (hâkim, uzman, müfettiş) olmak üzere toplam 250 personel görevlendirilmiştir. KHK'larla 125.678'i kamu görevinden çıkarma olmak üzere 131.922 tedbir işlemi gerçekleştirilmiş olup, 9 Kasım 2018 itibarıyla bunlardan 125.000'i komisyona başvurmuş, 42000 dosya hakkında karar verilmiştir. 22 Aralık 2017 tarihinden itibaren karar verme sürecine başlamış olan Komisyon tarafından, **09/11/2018** tarihi itibarıyla verilen karar sayısı (3.000 kabul, 39.000 ret olmak üzere) toplam 42.000'dir (<https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/>, 2018).

24 Aralık 2017 tarih ve 695 sayılı KHK ile kamu görevinden çıkarılan kişilerin, mahkûmiyet kararı aranmaksızın rütbe ve/veya memuriyetlerinin alınacağı, bu kişilerin görev yaptıkları teşkilatlara yeniden dönmeyecekleri, bir daha kamu hizmetinde istihdam edilemeyecekleri, bunların uhdelelerinde bulunan her türlü kurul üyeliklerinin ve görevlerin sona ereceği belirtilmiştir.

27 Aralık 2017 tarih ve 696 sayılı KHK' ile MİT fiili kadrosuna atanan personelin teşkilata yazılı olarak müracaat etmesi halinde istifa edebileceği bu nedenle MİT personeli hakkında 657 sayılı Kanunun çekilmiş sayılma ile ilgili hükümlerinin uygulanmayacağı belirtilmiştir. MİT'te göreve başladıkları tarihten itibaren beş yıl geçmeden istifa edenler görevle ilişkilerinin kesildiği tarihten itibaren beş yıl geçmedikçe devlet memurluğuna alınamazlar hükmü getirilmiştir.

4 Temmuz 2018 tarih ve 698 sayılı KHK çeşitli kanunlarda geçen başbakan, bakanlar kurulu, icra kurulu, bakan gibi bazı ifadelerin cumhurbaşkanı olarak değiştirildiğine ilişkin düzenleme yapılmıştır. Bu düzenleme cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine uyum amacıyla yapılmıştır.

7 Temmuz 2018 tarih ve 699 sayılı KHK Cumhurbaşkanını Seçimi Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname üst başlığını taşımış olup, sadece cumhurbaşkanı ve atadığı bakanlar ile cumhurbaşkanı yardımcılarının ne zaman ant içeceklerini (yemin edeceklerini) düzenlemiştir.

7 Temmuz 2018 tarih ve 700 sayılı KHK Bakanlar Kurulu yetkilerinin cumhurbaşkanlığına devir edildiğini, çeşitli kanunlarda geçen Bakanlar Kurulu, Hükümet, İcra Vekilleri, Başbakanlık gibi ifadeler yerine cumhurbaşkanı ifadelerinin yasa metinlerine işlendiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı KHK ile başvekil ve başbakan ibareleri yerine cumhurbaşkanı ibarelerinin kullanılacağı, tüzük yerine yönetmelik, kararname yerine karar sözcüklerinin kullanılacağı hükmüne yer verilmiştir.

9 Temmuz 2018 tarih ve 702 sayılı KHK Nükleer Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname başlığını taşımakta olup, genel olarak bu kurumla alakalı düzenlemeleri içermektedir. KHK'nın amacı 1. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre bu KHK'nın amacı *“barışçıl kullanım ilkesi esas alınarak, nükleer enerji ve İyonlaştırıcı radyasyona ilişkin faaliyetlerin yürütülmesi sırasında çalışanların, halkın, çevrenin ve gelecek nesillerin İyonlaştırıcı radyasyonun olası zararlı etkilerinden korunmasına yönelik uygulanması gereken temel ilke ve esaslar ile tarafların sorumluluklarını ve bu faaliyetler üzerinde düzenleyici kontrol yetkisini haiz Nükleer Düzenleme Kurumunun teşkilat, görev, yetki ve sorumlulukları ile personelinin özlük haklarına ilişkin esasları belirlemektir.”*

9 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname merkezi yönetime etkileri bakımından en geniş kapsamlı düzenleme olup, tek başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Bu KHK ile Bakanlıkların, bazı bağlı kuruluşların teşkilat kanunları lağvedilmiş, bazı bakanlık ve kuruluşların isimleri değiştirilmiş, kaymakamlık, hâkimlik gibi kariyer mesleklerine giriş koşulları değiştirilmiş, bu mesleklere girebilecek bölümlerin sayısı arttırılmış, belli bir süre devlet deneyimi olan kişilerin devletin önemli pozisyonlarında çalışması imkânı getirilmiştir. 703 sayılı KHK ile Mit Müsteşarının unvanı

Mit Başkanı olarak değişmiş; Toplu Konut İdaresi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığına bağlanmıştır. Ayrıca Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı ve Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü kapatılmış, Kamu Güvenliği Müsteşarlığına bağlı haklar İçişleri Bakanlığına devredilmiştir. Müsteşar kadroları kaldırılmış olup, yeni dönemde müsteşarların görevleri Bakan Yardımcılarına aktarılmıştır.

5.1.2. Merkezi Yönetimin Askeri Kanadına Etkisi

OHAL KHK'ları ile askeri bürokrasi alanında da çok önemli değişiklik ve düzenlemeler yapılmıştır.

31 Temmuz 2017'de yayınlanan 669 sayılı KHK ile Harp Akademileri ve askeri okullar kapatılmıştır. Bunların yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Böylece Osmanlı döneminde kurulan Harp Akademileri ve askeri okulların varlığına son verilmiştir. Türk siyasal yaşamında etkili olan bu okullar (Karabelias, 1998:37), olağandışı dönemlerde sıkça gündeme gelmiştir. Siyasilerin bir kısmı, bu okullarda yürütülen siyasal faaliyetlerden rahatsız olmalarına rağmen bu rahatsızlıklarını dile getirmekte zorlanmışlardır. 15 Temmuz darbe girişimi ise, bu okulların kapatılması hususunda siyasal iktidara önemli meşruiyet gerekçesi sunmuştur.

669 sayılı KHK ile Yüksek Askeri Şura'nın yapısı değiştirilmiş, kurulda sivil sayısı arttırılmıştır. Eski halinde şuranın üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma Bakanı, kuvvet komutanları, ordu komutanları, Jandarma Genel Komutanı, Donanma Komutanı ile silahlı kuvvetlerdeki orgeneral ve oramirallerden oluşmaktaydı. Yeni düzenlemeye göre Şura üyeleri Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Başbakan yardımcısı, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı ve Milli Savunma Bakanı ile kuvvet komutanları olmuştur. 15 Temmuz 2018 tarih ve 8 numaralı Yüksek Askeri Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile YAŞ'ın yapısı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre YAŞ'ın yeni üyeleri: Cumhurbaşkanı yardımcısı, Adalet Bakanı, Dışişleri Bakanı, İçişleri Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı,

Milli Eğitim Bakanı, Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı ile Kuvvet Komutanlarıdır. Gerekğinde cumhurbaşkanı da YAŞ'a katılabilir ve başkanlık yapabilir. Cumhurbaşkanının katılmadığı toplantılarda görevlendireceği yardımcısı başkanlık yapar.

Kuvvet komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığına bağlanmış, Genelkurmay başkanı olarak atanmak için kuvvet komutanlığı yapma şartı kaldırılmıştır (669 sayılı KHK). Önceki halinde Kuvvet Komutanlıkları Genel Kurmay Başkanlığında bağlıydı. Genel Kurmay Başkanı ise Bakanlar Kurulu tarafından teklif edilir Cumhurbaşkanı tarafından atanır veya görevine son verilirdi. Ayrıca Genel Kurmay Başkanı görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumluydu. 10 Temmuz 2018 tarihli 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 338. maddesi ile Genel Kurmay Başkanlığı ve Kuvvet Komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. Bu düzenleme ile cumhuriyetten önce bir bakanlık olarak örgütlenen Genel Kurmay başkanlığı sonraki yıllarda bu özelliğini kaybederek özel bir statü ile yeniden biçimlendirilmiş, önce başbakanlık daha sonra Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır. 1960 darbesi sonrasında yeniden özel bir statüye kavuşan Genel Kurmay Başkanlığı'nın bu konumu pek çok kez tartışma konusu olmuş, kuruluşun bu ayrı statüden çıkarılarak başbakanlık veya ilgili bakanlığa bağlanması gerektiğine dair görüşler ortaya konulmuştur. Son düzenleme ile bu görüşler karşılık bulmuş, Genel Kurmay Başkanlığı ve kuvvet komutanlıkları Milli Savunma Bakanlığına bağlanmıştır.

15 Temmuz'da hayatını kaybedenlerin yakınları zorunlu askerlikten muaf tutulmuştur (678 sayılı KHK, 22 Kasım 2016).

Üniversitelerin 4 yıllık fakültelerinden pilot olarak mezun olanların başvuruları halinde ve gerekli diğer koşulları sağlamaları halinde TSK bünyesinde pilot olarak görev yapmalarının önü açılmıştır. Pilotaj eğitiminde başarısız olanlar başka birimlerde görevlendirilebilecekleri hükmü getirilmiştir. Ayrıca daha önce TSK'da pilot olarak görev yaparken herhangi bir nedenle ayrılmış olanların gerekli koşulları sağlamaları halinde tekrar TSK bünyesine dönmelerine imkân tanınmıştır (671 Sayılı KHK, 17.8.2016).

6 Ocak 2017’de çıkarılan 681 sayılı KHK ile TSK İç Hizmet Kanunu’nda değişiklik yapılmış, Genelkurmay Başkanının subayların sınıflandırılması, general kadrolarının belirlenmesi, görev süreleri gibi konulardaki yetkileri kısıtlanmış, YAŞ kararlarındaki yetki Milli Savunma Bakanına devredilmiştir. Ayrıca TSK’daki üst düzey atamalarda, diğer kamu görevlilerinin atanmasında uygulanan esaslar öngörülmuş, erbaş olmak için “lise mezunu” şartı kaldırılmış böylece ilkokul mezunlarına da erbaşlık yolu açılmıştır. Aynı KHK’ile Milli Savunma Bakanlığına TSK mensuplarına yönelik olarak disiplin soruşturması yapabilmesi konusunda yetki verilmiştir.

25.8.2017 tarihli 694 sayılı KHK ile Jandarma Genel Komutanlığında istihdam edilmek üzere alınan uzman erbaşların, komutanlıkta üç yıllık hizmet sürelerini tamamlamaları halinde askerlik hizmetini de yerine getirmiş olacaklarına dair düzenleme yapılmıştır (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

27 Temmuz 2016 tarih ve 668 sayılı KHK ile Jandarma ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığı’na bağlanmıştır.

Milli Savunma Bakanlığı personelinin güvenlik soruşturması ve arşiv araştırmasının MİT ve Emniyet Personeli tarafından yapılması hükme bağlanmıştır.

24.12.2017 tarih ve 695 sayılı KHK ile daha önce askeriyeden emekli olmuş ve FETÖ ile ilişkisi tespit edilerek KHK ekli listesinde yer alanların emeklilik haklarının iptal edileceği ve bunların emekli kimliklerinin geri alınacağı belirtilmiştir. Ayrıca bu kişilerin bir daha kamu hizmetinde istihdam edilemeyecekleri, bunların uhdelerinde bulunan her türlü kurul üyeliklerinin ve görevlerin sona ereceği açıklanmıştır.

5.2. Yerinden Yönetim Kuruluşlarına Etkisi

Toplumun ihtiyaçların yetkilendirilen en yakın idari birim tarafından karşılanmasını, yetkinin alt kademeye aktarımının gerekli olduğunu ve hizmetin daha iyi görülmesi gereğiyle alt kademeye devretmesini (Özer, 2012, 444) ifade eden yerellik ilkesi kapsamında Türkiye’de

yer ve hizmet yerinden kuruluşlar oluşturulmuştur. Bu kuruluşlardan kamu yönetimi içerisinde etki bakımından öne çıkanı, belediyeler ile üniversitelerdir.

5.2.1.Mahalli İdarelere Etkisi

Terör bağlantısı nedeniyle belediye başkanlarının görevden alınabilmesine, yerlerine kayyum atanmasına imkân getirilmiştir (674 sayılı KHK, 1.9.2016). 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 45. maddesine göre, Belediye başkanlığının herhangi bir sebeple boşalması halinde, vali tarafından belediye meclisinin 10 gün içinde toplanmasını sağlar. Bu sürede toplanan meclis, a) Belediye başkanlığının istifa, ölüm gibi sebeplerle boşalması veya seçim dönemini aşacak biçimde kamu hizmetinden yasaklanma cezasını almış olması durumunda bir başkan, b) Başkanın görevden uzaklaştırılması, tutuklanması veya seçim dönemini aşmayacak şekilde kamu hizmetinden yasaklama cezası alması halinde ise bir başkan vekili, seçer. Aynı kanunun 46. maddesinde ise belirtilen süre içinde bir başkan veya vekil seçilememesi durumunda seçim yapıncaya kadar il ve büyükşehir belediyelerinde İçişleri Bakanı, diğer belediyelerde ise valinin belediye başkanı seçilme yeterliliğine sahip bir kamu görevlisini belediye başkan vekili olarak görevlendireceği belirtmiştir. 674 sayılı KHK ile 45. maddeye işlenen ek fıkrada (*Ek fıkra: 15/8/2016-KHK-674/38 md.; Aynen Kabul: 10/11/2016-6758/34 md.*) şu düzenlemeye gidilmiştir. Belediye başkanı veya başkan vekili ya da meclis üyesinin terör veya terör örgütlerine yardım ve yataklık suçları sebebiyle görevden uzaklaştırılması veya tutuklanması ya da kamu hizmetinden yasaklanması veya başkanlık sıfatı veya meclis üyeliğinin sona ermesi hallerinde yerlerine belediye başkanı veya başkan vekili görevlendirilebilir. Görevlendirme 46. maddedeki makamlarca yapılır. Görevlendirilecek kişinin seçilme yeterliliğine sahip olması şarttır.

Yetki kapsamında aralarında büyükşehir belediyeleri, il, ilçe ve belde belediyelerinin olduğu 100 civarında belediyeye kayyum atanmıştır. Kayyum atanan belediyelerin başkanlarının çoğu (Şubat 2018 itibari ile 93 tanesi) hakkında PKK ile yakınlıkları münasebeti ile görevden

uzaklaştırma kararı alınmış. Bu belediyeler Demokratik Bölgeler Partili Belediye Başkanlarınca yönetilmekteydi (Alptekin ve İlhan, 2018:9). Demokratik Bölgeler Partisi yerel yönetimler seçimlerine katılan ve HDP ideolojisi ile aynı ideolojiye sahip bir partidir. Bunların dışında Kayyum atanan belediyelerin bir kısmı MHP bir kısmı ise Ak Partiydi. Bazı belediye başkanları hakkında ise FETÖ yakınlığı nedeniyle görevden uzaklaştırma yapılmıştır.

2 Kasım 2016 tarih ve 678 sayılı KHK ile Belediyelerdeki grevlerin 60 gün süreyle ertelenmesinin önü açılmıştır. Aynı KHK da, kayyum atanan belediyelerde, belediye hizmetinin başka bir belediye tarafından yerine getirilmesine imkân sağlanmış ve belediyelere iş yapan şirketlerin sözleşmelerinin tek taraflı olarak feshedilmesi yetkisi verilmiştir.

KHK ile Aksaray'ın Sultanhanı ile Artvin'in Hopa ilçesine bağlı Kemalpaşa beldeleri ilçe yapılmıştır (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

Köy Kanununun 74. maddesine eklenen fıkra ile köy korucularının suç işlemeleri halinde İçişleri Bakanlığı'nın kendilerine avukat vereceği düzenlenmiştir (694 sayılı KHK, 25.8.2017).

24.12.2017 tarih ve 696 sayılı KHK ile Belediye ve İl Özel İdareleri bünyesindeki şirketlerde hizmet alım sözleşmesi ile çalışan alt yüklenicilerce çalıştırılan kişilerin belli şartlar altında aynı kurumlarda işçi statüsüne geçirilmelerinin önü açılmıştır.

5.2.2.Üniversitelere Etkisi

Çalışma kapsamında incelenen KHK'larla yükseköğretim alanında da pek çok düzenleme yapılmıştır.

Buna göre 23 Temmuz 2016 tarihli KHK ile 15 vakıf yükseköğretim kurumu kapatılmış, Kapatılan kurumlardaki öğrenciler Devlet ve diğer vakıf üniversitelerine yerleştirilmiştir.

Daha önce de söylendiği gibi kapatılan askeri okullar yerine Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur (669 sayılı KHK).

Üniversitelerde Rektörlük makamı için yapılan seçimler kaldırılmış, rektörlerin atanması usulüne geçilmiştir (676 sayılı KHK, 29 Ekim

2016). KHK öncesi uygulamada yardımcı doçentler (Dr. öğretim üyesi), doçent ve profesörlerin oy kullanabildiği seçimler yapılmaktaydı. Seçim neticesinde en fazla oyu alan 6 kişi YÖK'e gönderilir, YÖK te aralarından üç kişinin ismini cumhurbaşkanına sunar, cumhurbaşkanı bunların birini 4 yıl için rektör olarak atardı. Yeni sistemde cumhurbaşkanı üniversite rektörlüğü için müracaat eden adaylar arasından birini 4 yıl için atamaktadır.

17. 8. 2016 tarih ve 671 sayılı KHK ile 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun 35. maddesi kapsamında bir üniversite adına başka bir üniversitede lisansüstü öğrenime gönderilen ve uygulamada ÖYP'li olarak bilinen araştırma görevlilerinin tamamı 33 a kadrosundan enstitü kadrosu olarak bilinen ve daha güvencesiz bir statü olan 50 d maddesine alınmıştır. Ancak 18 Mayıs 2018 tarihli ve 30425 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 7143 sayılı "*Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*"un 15 inci maddesi ile 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'na eklenen geçici 78. ci madde ile söz konusu araştırma görevlileri tekrar 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'nun 33 a maddesi kapsamına alınmıştır.

671 sayılı KHK ile öğretim elemanlarının emeklilik yaşı 72'den 75'e yükseltilmiştir. Aynı KHK ile rektörlerin yurt dışına çıkışı Yüksek Öğretim Kurumu'nun iznine bağlanmıştır.

25. 8. 2017 tarih ve 694 sayılı KHK ile üniversitelerden ihraç edilen akademisyenlerin kurumlarına dönmelerinin önü kapatılmıştır. Söz konusu KHK'ye göre, ihraç edilen akademisyenlerin üniversiteye dönmeleri yönünde karar verilse dahi atamalarının kendi üniversitelerine değil, Ankara, İstanbul, İzmir hariç olmak üzere özellikle 2006'dan sonra kurulan üniversitelere öncelik verilecek şekilde yapılacağı belirtilmiştir.

Sonuç

Egemenlik yetkisinin halka ait olduğu düşüncesine dayanan demokrasi düşüncesi, modern dönemde temsiliyet ilkesi üzerinden hayat bulmuştur. İktidarını dayandırdığı kaynağa ve elde ediş şekline

bakılmaksızın; mutlak iktidarların sahip olduğu gücü kötüye kullanma ihtimalinin yüksek olduğu tarihi yaşanmışlıklarla tecrübe edilmiştir. Bu tecrübenin neticesi, liberal demokrasilerde siyasal iktidarlar temel hak ve özgürlükleri korumayı esas alan anayasalar ile güçler ayrılığı ilkesiyle sınırlandırılmıştır. Siyasal iktidarların sahip olduğu güç; yasama, yürütme ve yargı arasında karşılıklı olarak birbirlerini denetleyebilecekleri şekilde paylaşılmıştır. Yine bu demokrasilerde, egemenliğin her bir parçasının nasıl göreve geleceği, yetki ve sorumluluklarının ne olacağı yasal metinlerde belirtilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti de kuruluşta egemenliğin kaynağını halka dayandırmış ve egemenliğin kullanılmasını yasama, yürütme ve yargı şeklinde üçe bölerek, bunların her birini ayrı erklerle bırakmıştır. Bununla birlikte Türkiye’de yasamanın, yürütmenin ve yargının yetkilerinin ne olduğu ve bu yetkileri kimin nasıl kullanılacağı da hem anayasalarda hem de yasalarda düzenlenmiştir. Ayrıca her bir organa çalışmalarını sürdürebilmesi amacıyla yönetsel araçlar tahsis edilmiş, varlığını idame ettirebilmesi için çeşitli koruyucu tedbirlere başvurabilme hakkı sağlanmıştır. Ancak, Türkiye’de çok partili dönem öncesi ve sonrasında yürütme erki ya da bu erkin güç ve imkânını kullananlar sistemin asli belirleyici gücü olmuştur. Çok partili sisteme geçiş ve özellikle de 1950 yılında Demokrat Partinin iktidara gelmesiyle birlikte, yürütmenin atanmış kanadı ile yasama ve özellikle de yürütmenin seçilmiş kanadı arasında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlamıştır. Seçilmişler temsiliyeti işleten unsurlar üzerinden iktidara gelmek ve iktidarda kalmak için uğraşırken, rejimin sahibi, koruyucusu ve kollayıcısı olarak kendini gören seçkin kamu bürokrasisi, elindeki gücü paylaşmama eğilimindeydi.

Seçkin kamu bürokrasisinin asker kanadı, belli dönemlerde darbe yaparak yasama, yürütme ve yargı yetkisini gasp etmiş ve sisteme doğrudan müdahalede bulunmuştur. Bazı dönemlerde ise, 1961 anayasasının ortaya çıkarttığı kurum ve kurullar ile sivil(!) yapılar aracılığıyla dolaylı yollarla müdahalede bulunmuştur. Bu girişimlerin ardından siyasi ve idari alan yeniden düzenlenmeye çalışılmış buna uygun yasal ve kurumsal tedbirler yürürlüğe konulmuştur. Bu tedbirlerin çoğu seçilmiş

siyasal iktidarı kontrol amacı ile yapılırken bazıları ise, yürütmenin seçilmiş kanadının elini güçlendirebilecek özellikte olmuştur. 12 Mart 1971 müdahalesi sonrasında anayasaya giren, kanun hükmünde kararname, yürütmenin seçilmiş kanadını özellikle yasama karşısında güçlendiren yetkilerden biri olmuştur. KHK'lar, Hükümetlere yasama organı gibi düzenleme yapabilme yetkisini sınırlı da olsa vermektedir. Bu yetkinin olağanüstü dönemlerde kullanılan biçimi ise gerekli koşullar oluştuğunda idareye yetki kanunlarına ihtiyaç olmaksızın geniş bir düzenleme yetkisi vermiştir. Yani hükümetler bu gibi dönemlerde normal düzenleyici araçları ile başa çıkamayacakları sorunlara karşı olağanüstü yetkileri ile müdahale edebilme imkânına sahip olmaktadır. Ancak, KHK'ların olağanüstü dönemlerde kullanılmasında güvenlik bürokrasisinin Milli Güvenlik Kurulu aracılığıyla hükümetleri yönlendirmesi ve belirleyiciliği söz konusu olmuştur.

15 Temmuz 2016 gecesi Türk siyasal hayatında hükümetlere karşı girişilen askeri darbe veya askeri darbe teşebbüslerine son bir halka eklenmiş oldu. Ancak, bu darbe girişimi sürecinde ve sonrasında yaşananlar ülkede daha önce yaşananlara hiç benzemeyen bir durum ortaya çıkmasına zemin hazırladı. Ordu içinde bir gruba mensup askerlerin o gece sivil iktidarı görevden uzaklaştırmak üzere başlattıkları askeri müdahale cumhurbaşkanının çağrısı, güvenlik güçlerinin mücadelesini ve halkın canı pahasına karşı çıkması ile başarısızlığa uğramıştır. Takip eden birkaç gün içinde hükümet anayasadan kaynaklı hakkını kullanarak olağanüstü yönetim aracına başvurmuş ve ülkenin tamamında Olağanüstü Hal Yönetimi ilan etmiştir. Yaklaşık 2 yıl süren bu yönetim kapsamında en etkili araçlardan biri olan Kanun Hükmünde Kararnameleri çıkararak sivil alanda ve devlet yönetimi alanında ciddi değişikliklere gitmiştir. Çoğu Türk Yönetim yapısında önemli değişiklikler içeren bu kararname sayıları 30 kadar olmuştur. Yukarıda da birkaç başlık altında olabildiğince detaylı olarak verilmeye çalışılan kararnamele Türk Kamu Yönetiminde çoğu normal yasal veya idari düzenlemelerle yapılması imkânı olmayan pek çok düzenleme ve yenilik yapılmıştır. Özellikle askeri bürokrasi alanında KHK'larla yapılan değişiklikler ülke demokrasisinin yasal ve yapısal yönleriyle konsolide

olmasına ve kamu yönetimi sisteminde köklü değişiklikler yaşanmasına aracılık etmiştir. Bununla birlikte sivil bürokrasi alanında yapılan değişiklikler ülke demokrasisi açısından askeri bürokrasi alanındaki kadar olumlu etkiler barındırmasa da, yasal, yapısal ve işlevsel düzeyde önemli değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca, OHAL KHK'ları ile yapılan düzenlemeler, Türkiye'nin 2017 sonrasında yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin altyapısının oluşumuna da büyük katkılar yapmıştır.

THE EFFECT ON PUBLIC ADMINISTRATION OF DECREE LAWS ISSUED AFTER THE JULY 15 COUP ATTEMPT

Abstract

The main feature of the Republic of Turkey is to be based on the separation of powers. According to this basis, the legislation, execution and judiciary powers are organized separately, and their duties, authorities and the sources of their authorities are defined out in the constitutions. According to this, the legislative power makes the laws, sets the general rules. The executive power implements these rules according to the laws. Judicial power solves problems arising from the application. It can be said that the executive power is at the center of this structure even if the country's the administration was established on the basis of the separation of powers. On the basis of this feature, governments govern the country with the authority that they get from the citizens in the elections. However, after the transition to multi-party political life, this authority belonged to the executive area was taken away from the power of Execution by military coups. After 1950, especially conservative political powers were subjected to military coups and coup attempts almost every decade. On the night of July 15, 2016, a new attempt was added to these coups. The coup attempt failed as a result of, the support of the citizens to the legitimate government, the resistance of the citizens to the coup, the struggle of the government and the security forces. Then government took some measures quickly. Declaration of State

of Emergency throughout the country was one of the first measures. In this framework, the government has regulated various areas by enacting a great number of Decree-Laws. The reflections of the measures taken by the Government after the coup attempt of July 15 to the administration were determined as the subject of this study. This analysis will be made in the context of dozens of decree laws that were enacted during the State of Emergency applied at three-month period in the whole of Turkey between the dates July 21, 2016 and July 17, 2018. Within this framework, the regulations made by Decree Laws of State of Emergency on the central government, local and decentralized administrations will be discussed. The study is largely based on legal-legal texts.

Keywords: Turkey, 15 July, State of emergency management, Decree, Administration, Structure.

Kaynakça

- Alptekin, H. ve Bekir İ. (2018). Kayyum Atanan Belediyelerin PKK Terörü İle Mücadeledeki Rolü, Ankara, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Raporu.
- Balta, T. B. ve Hüseyin N. K. (1960), “ Türkiye’de Hukuk Devleti Anlayışı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3, ss. 1-10.
- Demirkaya, N. (2017), “İşte Bir Yıldır, OHAL Kapsamında Yayınlanan Tüm KHK’lar ve İçerikleri”, *www.gazetehaber.com.tr*, (Erişim Tarihi: 18.09.2017).
- Gözler, K. (2004), *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*, Bursa Ekin Kitabevi.
- Gözler, K. (2015), *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa, Ekin Yayınevi.
- Gözübüyük, Ş. (2013), *Türkiye’nin Yönetim Yapısı*, Ankara, Turhan Kitabevi.

- Günel, H. Y. (1964), “Hukuk Devleti Kavramı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 3, ss. 103-124.
- Huber, E. R. (1970), “Modern Endüstri Toplumunda Hukuk Devleti ve Sosyal Devlet”, (Çev. Tuğrul Ansay), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 27, Sayı 3, ss.27-51.
- Karabelias, G. (1998), ‘*Civil-Military Relations: a Comparative Analysis of the Role of the Military in the Political Transformation of Post-war Turkey and Greece: 1980-1995*’ <http://www.nato.int/acad/fellow/96-98/karabeli.pdf> (15.03.2018)
- Karatepe, Ş. (2013), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Savaş Yayınevi.
- OHAL Komisyonu Kararları, <https://ohalkomisyonu.tccb.gov.tr/>, (Erişim Tarihi: 12.11.2018).
- Özbudun, E. (1995), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Özer, M. A. (2012). *Yeni Kamu Yönetimi*. Ankara: Barış Kitap
- Özyörük, M. (1959), *Hukuka Giriş*, Ankara, Ege Matbaası.
- 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu.
- 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu.
- <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-tib-i-kapataca-giz-8667593-haberi/>, (Erişim Tarihi: 5.10.2018).
- <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tib-e-casusluk-baskini-26527018>, (Erişim Tarihi: 5.10.2018)
- 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu.
- 15 Temmuz 2018 tarih ve 8 numaralı Yüksek Askeri Şûra'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Cumhurbaşkanı Kararnamesi.
- 10 Temmuz 2018 tarihli 1'nolu Cumhurbaşkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkındaki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.
- 5393 sayılı Belediye Kanunu.
- 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu.

7143 sayılı Vergi ve Diğer Bazı Alacakların Yeniden Yapılandırılması ile
Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

Kanun Hükmünde Kararnameler

668 sayılı KHK, 27 Temmuz 2016

669 sayılı KHK, 31 Temmuz 2017.

671 sayılı KHK, 17 Ağustos 2016

673 sayılı KHK, 1 Eylül 2016.

674 sayılı KHK, 1 Eylül 2016.

676 sayılı KHK, 29 Ekim 2016.

677 sayılı KHK, 22 Kasım 2016

678 sayılı KHK, 22 Kasım 2016.

680 sayılı KHK, 2 Ocak 2017.

681 sayılı KHK, 6 Ocak 2017.

685 sayılı KHK, 23 Ocak 2017.

687 sayılı KHK, 9 Şubat 2017.

690 sayılı KHK, 29 Nisan 2017

694 sayılı KHK, 25 Ağustos 2017.

696 sayılı KHK, 24 Aralık 2017.

698 sayılı KHK, 4 Temmuz 2018

699 sayılı KHK, 7 Temmuz 2018.

700 sayılı KHK, 7 Temmuz 2018.

702 sayılı KHK, 9 Temmuz 2018.

703 sayılı KHK, 9 Temmuz 2018.

ORTAÖĞRETİM OKULLARINDA OKUYAN ÖĞRENCİLERİN SALDIRGANLIK TUTUMLARININ ARAŞTIRILMASI¹

Mahmut AÇAK²

Tamer KARADEMİR³

Ramazan BAYER⁴

Özet

Bu çalışmanın amacı ortaöğretim kurumlarında okuyan öğrencilerin saldırganlık tutumlarını araştırmaktır. Araştırmaya 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında Malatya ve Kahramanmaraş il merkezlerinde bulunan; yaşları 14 ile 18 arasında toplam 1409 öğrenci katılmıştır. Veri toplama aracı olarak kişisel bilgi formu ile İpek İlter (Kiper) tarafından geliştirilen Saldırganlık Envanteri kullanılmıştır. Araştırma grubunun saldırganlık alt boyutlarından atılmanlık puan ortalamaları arasında 15 ve 16 yaş grubundan kaynaklanan farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu, cinsiyet değişkenine göre atılmanlık puan ortalamaları hariç diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, üniversite ve lisans üzeri eğitime sahip olan annelerin çocukları daha atılman olduğu, 0-6 yaş aralığında bakıcı tarafından büyütülen çocukların saldırganlık alt boyutlarından atılmanlık boyutu hariç diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu, araştırma grubunun spor yapma değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarında istatistiksel olarak spor yapanların, atılmanlık alt boyutunda anlamlı fark olduğu, okul türü değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından

- 1 11 - 14 Mayıs 2017 tarihlerinde Ordu Üniversitesinde düzenlenmiş olan IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.
- 2 Doç.Dr., İnönü Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya.
- 3 Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu, Kahramanmaraş.
- 4 Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Malatya.

edilgen saldırganlık boyutu hariç diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan testte farkın yıkıcı saldırganlık boyutunda özel okul öğrencilerinden, atılmanlık boyutunda Anadolu lisesi öğrencilerinden, genel saldırganlık düzeyi ise özel okul öğrencilerinden kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Öğrenci, Ortaöğretim, Ortaöğretim Öğrencileri, Saldırganlık,

Giriş

Günümüzde gençler arasında sataşmalar, kavgalar, öfke ifadeleri, küfürleşmeler, kırıcı, incitici sözler ve davranışlar gözlemek neredeyse kaçınılmaz olmuştur. Sokakta, okulda sınıfta, okul bahçesinde, koridorlarda, okul kantinlerinde karşılaştığımız saldırganlık ifadeleri hem saldırganlığa maruz kalan hem de kalmayan öğrencileri oldukça tedirgin etmektedir (Karataş ve Yavuzer, 2016).

Acet (2005)' e göre şiddet içerikli davranışlar, insanlarda şiddet kullanma, kanuna uymamak, kişiye zarar vermek, hakaret etmek, onurunu kırmak, sükûnet ve huzura son vermek, birinin hakkını çiğnemek, hırpalamak, incitmek, canını acıtmak için zor kullanmak; yıkıcı aşırı davranışlarda bulunmak, aşırı derecede öfke ifade etmek şekillerinde kendini gösterebilmektedir (Acet, 2005).

Okulda şiddetle ilişkili çalışmalar daha çok ergenlik dönemine odaklanmakla birlikte, pek çok çalışma ilköğretim okulu yıllarında oldukça saldırgan olan çocukların ergenlik ve yetişkinlikte fiziksel şiddet için önemli ölçüde risk altında olduğunu açıkça göstermektedir (Lee ve ark., 2007). Şiddet, saldırganlığın bir çeşididir ve saldırgan davranışın uç noktasıdır. Yani her saldırgan davranış, şiddet içermeyebilir (Kılıçgil ve Partal, 2003).

Günümüzde eğitim kurumlarında güncel bir sorun haline gelen ve gençler arasında yaralama ve ölümlerle sonuçlanan kavgaların artmasına yönelik şiddet olayları medyada sıkça yer bulmaktadır. Ayrıca televizyonda fazla şiddet filmleri izlemenin gençlerde saldırgan davranışlara yol açtığı sonucuna varılmaktadır (Şahin, 1999), (Haskan ve Yıldırım,

2014) ise karşı cinsle ilişkilerde yaşanan şiddetin ve gençler tarafından başvuruşulan şiddetin en sık karşılaşılan şiddet türleri olduğunu ifade etmektedir. Nitekim okullarda şiddetin bir salgın haline gelmekte olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmıştır (Üstün ve ark., 2007).

Üstün ve ark., (2007)' e göre eğitim kurumlarında meydana gelen şiddet olayları incelendiğinde özellikle iletişimin zayıf olduğu aile yapısı şiddete meyil verirken, akran grupları da saldırganlığı ortaya çıkaracak ve bunu uygulayabilecek ortamı hazırlamakta olduğunu belirtmiştir. Şiddet eğilimi, bireylerin şiddete ilişkin duygu, düşünce ve davranışlarından oluşmaktadır. Bu kavram bireylerin yalnızca şiddet davranışları ile sınırlı değildir. Her hangi bir durumda şiddete başvurmak kadar, şiddet kullanımının haklı olduğunu düşünmek de şiddet eğilimi anlamına gelmektedir (Haskan, 2009).

Bu çalışmada yaşları 14 ile 18 yaş aralığındaki gençlerin şiddet eğilimlerine etki eden nedenleri belirlenmesi amaçlanmıştır. Yapılan anket sonuçlarına göre öğrencilerin, bazı demografik bilgiler ışığında şiddet eğilimleri araştırılmıştır.

Meteryal ve Metod

Çalışma, 2016-2017 eğitim ve öğretim yılında Malatya ve Kahramanmaraş il merkezlerinde bulunan; yaşları 14 ile 18 arasında toplam 1409 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların % 15,19'u 14 yaşında, % 17,60'ı 15 yaşında, % 18,74'ü 16 yaşında, % 32,01'i 17 yaşında ve % 16,46'sı 18 yaş ve üstündedir. Katılımcıların okul türüne göre Meslek Lisesinde okuyan 340, Spor Lisesinde okuyan 329, Anadolu Lisesinde okuyan 356 ve Özel Okulda okuyan 384 toplamda 1409 öğrenci bu çalışmaya katılmıştır.

Veri Toplama Araçları; Kişisel Bilgi Formu: Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile deneklerin demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, sınıf, okul başarısı, aktif spor faaliyeti, ailenin ekonomik düzeyi ve gelir durumu vb.) hakkında bilgiler toplanmıştır. Bu çalışmada saldırganlığı ölçmek için İpek İter Kiper (1984) tarafından güvenilirliği geliştirilmiş olan, 30 maddeden oluşan saldırganlık envanteri kullanılmıştır (Kiper, 1984).

İstatistiki Analiz: Verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmış değerlerin bulunmasında SPSS 21.0 istatistik paket program kullanılmıştır. Normallik sınavına göre, normal dağılım gösteren veriler için parametrik testlerden bağımsız gruplarda t testi ve One – Way ANOVA, normal dağılım göstermeyen veriler için nonparametrik testlerden Mann-Whitney U ve Kruskal Wallis H testleri kullanılmıştır. Varyans homojenliğine göre ise Post Hoc Multiple Comparisons testlerinden Tamhane ve Tukey testleri kullanılmıştır. Ayrıca bağımsız değişkenler için frekans ve % hesaplamaları yapılmıştır. Saldırganlık alt boyutları arasındaki ilişkiyi tespit etmek için pearson correlation katsayısı hesaplanmıştır. Bu çalışmada hata düzeyi 0.05 ve 0,01 olarak alınmıştır.

Bulgular

Bu çalışmada yaşları 14 ile 18 yaşlarında toplam 1409 öğrenci katılmıştır. Katılımcıların % 15,19'u 14 yaşında, % 17,60'ı 15 yaşında, % 18,74'ü 16 yaşında, % 32,01'i 17 yaşında ve % 16,46'sı 18 yaş ve üstündedir.

Tablo 1. Araştırma grubunun yaş değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

Yaş		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Yıkıcı Saldırganlık	Gruplar arası	1005,153	255	241,573	1,435	,214
	Gruplar içinde	85183,124	1155	172,122		
	Genel Toplam	86199,442	1409			
Atılğanlık	Gruplar arası	2432,634	255	611,310	5,126	,000*
	Gruplar içinde	48762,412	1155	101,445		
	Genel Toplam	52310,023	1409			
Edilgen Saldırganlık	Gruplar arası	416,643	255	103,166	,553	,646
	Gruplar içinde	89930,106	1155	178,043		
	Genel Toplam	89544,732	1409			
Genel Saldırganlık	Gruplar arası	6662,053	255	1653,112	2,074	,076
	Gruplar içinde	400968,095	1155	820,034		
	Genel Toplam	407660,152	1409			

*p<0.05

Tabloya göre araştırma grubunun saldırganlık alt boyutlarından atılğanlık puan ortalamaları arasında 15 ve 16 yaş grubundan kaynaklanan farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

	Cinsiyetiniz	N	Mean	SD	t	p
Yıkıcı Saldırganlık	Erkek	820	36,6825	12,9052	3,703	,000*
	Bayan	589	30,1545	13,2664		
Atılgnlık	Erkek	820	44,8734	10,5933	-1,164	,226
	Bayan	589	47,0122	9,6455		
Edilgen Saldırganlık	Erkek	820	33,2176	13,2243	2,517	,011*
	Bayan	589	29,1677	13,4772		
Genel Saldırganlık	Erkek	820	112,7377	29,2562	2,453	,013*
	Bayan	589	106,3231	27,0274		

*p<0.05

Tabloya göre araştırma grubunun cinsiyet değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından atılgnlık puan ortalamaları hariç diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma grubunun annenizin eğitim durumu değişkenine göre dağılımları oranları % 14,98'i okuryazar değil, % 32,72'i ilkokul, % 22,99'u ortaokul, % 19,94'ü lise, % 5,96'sı üniversite ve % 3,41 lisansüstüdür.

Tablo 3. Araştırma grubunun annenizin eğitim durumu değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

Annenizin Eğitim Durumu		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Yıkıcı Saldırganlık	Gruplar arası	1345,144	255	277,580	1,461	,159
	Gruplar içinde	86407,437	1155	173,654		
	Genel Toplam	86348,440	1409			
Atılgnlık	Gruplar arası	213,123	255	42,621	,422	,845
	Gruplar içinde	51994,914	1155	105,249		
	Genel Toplam	52208,048	1409			
Edilgen Saldırganlık	Gruplar arası	3114,139	255	622,720	3,539	,003*
	Gruplar içinde	85732,546	1155	164,838		
	Genel Toplam	88246,758	1409			
Genel Saldırganlık	Gruplar arası	8732,664	255	1680,532	2,218	,062
	Gruplar içinde	398654,463	1155	819,362		
	Genel Toplam	407653,139	1409			

*p<0.05

Tabloya göre araştırma grubunun anne eğitim durumu değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından edilgen saldırganlık boyutu puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan testte bunun üniversite ve lisans üzeri eğitime sahip olan annelerden kaynaklandığı belirlenmiştir. Edilgen saldırganlık puan ortalamalarının eğitim düzeyi arttıkça artmakta olduğu belirlenmiştir.

Gruplar arasında

Gruplar içinde

Genel Toplam

Tablo 4. Araştırma grubunun babasının eğitim durumu değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

Babanızın Eğitim Durumu		Sum of Squares	df	Mean Square	F	p
Yıkıcı Saldırganlık	Gruplar arası	1084,289	255	226,750	1,174	,243
	Gruplar içinde	86271,242	1155	174,241		
	Genel Toplam	84548,432	1409			
Atılgnlık	Gruplar arası	184,658	255	36,581	,477	,861
	Gruplar içinde	53732,271	1155	105,284		
	Genel Toplam	53421,258	1409			
Edilgen Saldırganlık	Gruplar arası	1813,414	255	386,622	2,360	,057
	Gruplar içinde	87732,333	1155	176,335		
	Genel Toplam	88765,744	1409			
Genel Saldırganlık	Gruplar arası	5339,972	255	1075,786	1,331	,242
	Gruplar içinde	414331,145	1155	813,238		
	Genel Toplam	413960,159	1409			

Tabloya göre araştırma grubunun baba eğitim durumu değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo 5. Araştırma grubunun 0-6 yaş aralığınızda bakıcı tarafından büyütüldünüz mü değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

0-6 yaş aralığınızda bakıcı tarafından büyütüldünüz mü?		N	Mean	SD	U test	p
Yıkıcı Saldırganlık	Evet	91	40,4535	11,7343	-2,582	,015*
	Hayır	1318	33,5464	13,2104		
Atılgnlık	Evet	91	45,1572	10,6823	-,536	,529
	Hayır	1318	45,3621	10,2724		
Edilgen Saldırganlık	Evet	91	40,2345	13,1435	-2,791	,004*
	Hayır	1318	30,5182	13,1736		
Genel Saldırganlık	Evet	91	128,2343	26,2835	-2,388	,011*
	Hayır	1318	103,4372	28,4221		

*p<0.05

Tabloya göre araştırma grubunun 0-6 yaş aralığınızda bakıcı tarafından büyütüldünüz mü değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından atılgnlık boyutu hariç diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6. Araştırma grubunun spor yapıyor musunuz değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

Spor yapıyor musunuz?		N	Mean	SD	t	p
Yıkıcı Saldırganlık	Evet	898	34,3547	12,6549	1,232	,162
	Hayır	511	32,9456	14,3621		
Atılgnlık	Evet	898	33,2176	13,2243	2,517	,010*
	Hayır	511	29,1677	13,4772		
Edilgen Saldırganlık	Evet	898	31,4044	13,4546	1,068	,294
	Hayır	511	29,9776	14,1562		
Genel Saldırganlık	Evet	898	112,7377	29,2562	2,453	,013*
	Hayır	511	106,3231	27,0274		

Tabloya göre araştırma grubunun spor yapıyor musunuz değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarında istatistiksel olarak spor yapanların, Atılgnlık ve Genel Saldırganlık olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. Araştırma grubunun okuduğunuz okul türü değişkenine göre saldırganlık düzeyi analiz sonuçları

Okuduğunuz okul türü	n	Mean	SD	F	p	
Yıkıcı Saldırganlık	Meslek Lisesi	340	34,4328	12,3188	4,343	,004*
	Spor Lisesi	329	32,6554	12,6343		
	Anadolu Lisesi	356	31,1822	13,1755		
	Özel Okul	384	37,5398	14,7629		
Atılganlık	Meslek Lisesi	340	44,2319	10,5089	2,765	,027*
	Spor Lisesi	329	44,3814	9,8726		
	Anadolu Lisesi	356	47,5652	8,8724		
	Özel Okul	384	46,2926	10,5499		
Edilgen Saldırganlık	Meslek Lisesi	340	30,8659	12,2759	1,391	,168
	Spor Lisesi	329	30,2162	12,4367		
	Anadolu Lisesi	356	30,2399	13,2457		
	Özel Okul	384	33,5452	15,7693		
Genel Saldırganlık	Meslek Lisesi	340	108,5455	29,3418	2,581	,037*
	Spor Lisesi	329	106,1422	26,5490		
	Anadolu Lisesi	356	109,5490	25,4285		
	Özel Okul	384	117,2444	32,5472		

*p<0.05

Tabloya göre araştırma grubunun okuduğunuz okul türü değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından edilgen saldırganlık boyutu hariç diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan testte farkın yıkıcı saldırganlık boyutunda özel okul öğrencilerinden, atılganlık boyutunda Anadolu lisesi öğrencilerinden, genel saldırganlık düzeyi ise özel okul öğrencilerinden kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Tartışma

Alan yazında, araştırma grubunun saldırganlık alt boyutlarından atılganlık puan ortalamaları arasında 15 ve 16 yaş grubundaki öğrencilerin atılganlık puanlarının yüksek olduğu görülmüştür. Araştırmalarda erkek öğrencilerin kızlara göre daha saldırgan eğilimli olduklarını göstermektedir (Nair, 2014). Ancak, Hanhan (2012)'nin araştırmasına göre kız öğrencilerin saldırgan (zorba) davranışlarının erkek öğrencilerden daha yüksek puana sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuçlar, kız öğrencilerin saldırgan eğilimlerinin daha önceki araştırmalara göre artış gösterdiği yönündedir (Hanhan, 2012).

Anne eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerde saldırganlık eğilimlerinin anlamlı düzeyde anlamlı bir düşüş gösterdiği tespit edilmiştir. Literatürde (Avcı, 2010), (Aygen, 2009) bu araştırmanın bulgularını destekleyen çalışmalardır.

0-6 yaş aralığınızda bakıcı tarafından büyütülme değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından atılganlık boyutu hariç diğer alt boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Spor yapma değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarında istatistiksel olarak spor yapanların, atılganlık ve genel saldırganlık olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, Dervent (2007); lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ve sportif aktivitelere katılımı ilişkisi isimli araştırmasında, spor yapanların, spor yapmayanlardan daha atılgan olduklarını ancak diğer saldırganlık özelliklerinde spor yapanlar ve yapmayanlar arasında anlamlı bir fark saptanamamıştır (Dervent, 2007); Aynı şekilde, spor yapan ve yapmayan 14-18 yaş grubu öğrencilerin saldırganlık tutumlarının incelenmesinde, lise öğrencilerinin saldırganlık düzeyleri ile spor yapmaya ayırdıkları zamana göre farklılaşmadığı görülmektedir (Bayram, 2012). Açak & Kaya (2015) tarafından yapılan çalışmada, işitme engelli futbolcuların atılganlık düzeylerinin herhangi bir engeli bulunmayan futbolculara kıyasla anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Açak ve Kaya, 2015).

Okul türü değişkenine göre saldırganlık alt boyutlarından edilgen saldırganlık boyutu hariç diğer boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir. Yapılan testte farkın yıkıcı saldırganlık boyutunda özel okul öğrencilerinden, atılganlık boyutunda Anadolu lisesi öğrencilerinden, genel saldırganlık düzeyi ise özel okul öğrencilerinden kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Öğrencilerin, enerjilerini spor vb. alanlara yönelmeleri saldırganlık gibi istenmeyen davranışları azaltılabilir. Anne eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerde saldırganlık eğilimlerinin düştüğü bu nedenle bakanların eğitimine önem verilmelidir. Ayrıca öğrencilerin iyi bir eğitim alması kendisini daha iyi ifade etmesi anlamına gelmektedir.

INVESTIGATION OF THE AGGRESSION ATTITUDE OF STUDENTS FROM SECONDARY EDUCATION SCHOOLS

Abstract

The aim of this study is to investigate the aggression attitude of students from secondary education schools according to the variables of age, gender, parent education level, practicing sports, having a nanny between the ages of 0-6 and school type. In the study, a total of 1409 students between the ages of 14-18 from the city centers of Malatya and Kahramanmaraş in 2016-2017 education term were interviewed. According to school types of the participants, 340 students from Vocational High School, 329 students from Sports High School, 356 students from Anatolian High School and 384 students from Private Schools participated in the study. As the data gathering tool, personal information form, which was developed by the researcher and Aggression Inventory, which was developed by İpek İlter (Kiper), were employed. According to normality test, for the data which presents a normal distribution, t-test and One-Way ANOVA were used in groups which were independent of parametric tests and for the data which do not present a normal distribution, Mann-Whitney U, and Kruskal-Wallis H nonparametric tests were used. In the aggression sub-dimension of the study group, it was detected that the difference, which was caused by the mean assertiveness values of 15 and 16 years old group, was statistically meaningful. According to gender variable, it was statistically meaningful in every other dimension except mean assertiveness values. The children whose mothers had a graduate or postgraduate education were more assertive. The children who were raised by a nanny between the ages of 0-6 were statistically meaningful in every other sub-dimension except the assertiveness sub-dimension. According to the practicing sports variable of the study group, the participants who practiced sports in the aggression sub-dimension had a meaningful difference in the assertiveness sub-dimension. According to school type variable, statistical meaningfulness existed in every other aggressiveness sub-dimension except the passive aggression dimension. In the conducted test, it was concluded that the differences were caused

by the private school students in the destructive aggression dimension, by the Anatolian High School students in the assertiveness dimension and by the private school students in the general aggression level.

Keywords: Secondary Education Students, Aggression, Students

Kaynakça

- Acet M. (2005). Sporda Saldırganlık ve Siddet. Morpa Kültür Yayınları Ltd. Şirketi, İstanbul. s:66.
- Açak, M. & Kaya, O. (2015). İşitme engelli ve işitme engelli olmayan futbolcuların benlik saygıları ve saldırganlık düzeylerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), pp.1-11.
- Avcı A (2010). Eğitimde Şiddet Olgusu, Lise Öğrencilerinde Şiddet Saldırganlık ve Ahlaki Tutum İlişkisi, Küçükçekmece İlçe Örneği. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: Doktora Tezi.
- Aygen M (2009). Elazığ İlinde Gençlerde Şiddete Başvurma Ya Da Maruz Kalma Sıklığı, Etkileyen Faktörler ve Öfke İle İlişkisi. Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Elazığ: Doktora Tezi.
- Bayram Y (2012). Spor Yapan ve Yapmayan 14-18 Yaş Grubu Öğrencilerin Saldırganlık Tutumlarının İncelenmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya: Yüksek Lisans Tezi.
- Dervent F.(2007). Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri ve Sportif Aktivitelere Katılımla İlişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Hanhan A A (2012). Onarıcı Disiplin Modelinin Liselerde, Akran İstismarı ve Şiddeti Üzerindeki Etkilerinin İncelenmesi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir: Doktora Tezi.
- Haskan, Ö. (2009). Ergenlerde Şiddet Eğilimi, Yalnızlık ve Sosyal Destek. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler

Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı.

- Haskan, Ö., Yıldırım, İ. (2014). Ergenlerde Şiddet Eğilimi, Yalnızlık ve Sosyal Destek. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (H. U. Journal of Education) 29(1): 157-168.
- Karataş, Z., & Yavuzer, Y. (2016). Development of KAR-YA Aggression Scale for High School and University Students and Analysis of its Psychometric Properties. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(17).
- Kılıçgil, E., & Partal, M. (2003). Süper Ligde Oynayan Bir Futbol Takımı Taraftarlarının Şiddete Neden Olan Tahrik Olma Unsurları Üzerine Bir Araştırma. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 43-52.
- Kiper İ.(1984). Saldırganlık Türlerinin Çeşitli Ekonomik, Sosyal ve Akademik Değişkenlerle İlişkisi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Lee, K., Baillargeon, R.H., Vermunt, J.K., Wu, H., & Trmblay, R.E. (2007). Age differences in the prevalence of physical aggression among 5-11-year old Canadian boys and girls, Aggressive Behavior, pp:33, 26-37.
- Nair B (2014). Ergenlerin Saldırganlık Davranışlarının Bazı Değişkenler Açısından Değerlendirilmesi. Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas: Yüksek Lisans Tezi. pp:66.
- Şahin, H.N. (1999). Televizyonda Şiddet ve Çocuklarınız: Etkilenmemeleri İçin Neler Yapabilirsiniz. Türk Psikoloji Bülteni, 4(8): 76-82.
- Üstün, A., Yılmaz, M., Kırbaş, Ş. (2007). Gençleri Şiddete Yönelten Nedenler. İçinde, Solak. A (Ed), Okullarda Şiddet ve Çocuk Suçluluğu. Ankara; Hegem Yayınları: 109-131.

ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DÖNÜŞÜMÜ VE YEREL YÖNETİMLER

Ahmet TUNÇ¹

Bilal KIZIL²

Özet

Çin Halk Cumhuriyeti, 1 Ekim 1949 tarihinde Mao Zedong önderliğinde kurulmuştur. Nihai amacı komünist bir devlet kurmak olan Mao'nun önderliğindeki Çin Komünist Partisi, toplumsal, ekonomik ve politik yaşamı yeniden düzenleyen sosyalist yeni bir Çin devleti inşa etmiştir. Sosyalist bir Çin'in inşası sürecinde izlenen ekonomik ve politik uygulamalar, siyasi ve toplumsal düzenin işleyişini olumsuz etkilemiştir. Mao'nun ölümünden sonra 1970'li yılların son dönemlerinden itibaren dışa açılma ve ekonomide reform sürecinin başlatılması, Çin'de sosyalist demokratik sistemin dönüşümünü sağlamıştır. Çin'in sosyalist bir ekonomi inşa hamlesinin güçlendirilmesi için devlet tarafından yeni idari reformların yapılması gerekli görülmüştür. Bu reformlar kapsamında merkezi hükümetin ekonomiye müdahalesinin ve bürokrasinin azaltılması yerel yönetim birimlerinin gücünü artırmıştır. Bulunduğu bölgeyi iyi bilen yerel yönetim birimleri yöneticileri, Çin'in ekonomik değişim ve gelişim sürecini hızlandırmışlardır. Merkezi Hükümet'in bazı görev ve yetkilerinin yerel birimlere aktarılması, Çin'in başta üniter devlet yapılanmasının bozulmasına ve bazı idari sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu çalışma boyunca da Çin ekonomisinde yaşanan dönüşümlere bağlı olarak yerel yönetim yapılanmasındaki değişiklikler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Komünist Partisi, Mao Zedong, Deng Xiaoping, Yerel Yönetimler.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İİBF, atunc@ksu.edu.tr

2 YL Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. İİBF, bilalkzl@hotmail.com

Giriş

Binlerce yıllık tarihi birgeçmişe sahipolan Çin, insanlık tarihine yapmış olduğu katkılardan dolayı önemli bir medeniyettir. Geçmişte tarihî İpek ve Baharat yolları üzerinde olması sebebiyle de dünya ticareti üzerinde söz sahibi bir ülke olmuştur. Zengin bir medeniyetin mirası üzerine kurulan Çin Halk Cumhuriyeti yapılan ekonomik hamleler sonucunda, günümüz ekonomi dünyasında etkili bir ülke konumuna gelmiştir.

Sosyalist bir devlet kurma amacı olan Mao Zedong, Çin’de yoksul, yalıtılmış ve kırsal sanayiye dayanan ekonomik yapısını geliştirirken, 1978 yılında itibaren ise Deng Xiaoping ile birlikte her alanda hızlı bir dönüşüm sürecine girilmiştir. Çin’in ekonomik dönüşümünün gerçekleşmesine katkı sağlamak amacıyla ülkenin sahip olduğu idari yapılanmada yeni düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Çin ekonomisinin ana motoru olan yerel yönetim birimlerinin düzen ve işleyişlerinde yapılan değişiklikler, ekonomik büyümenin önünü açmıştır. 20. Yüzyıl’ın son yirmi yılında ortalama yıllık % 9’un üzerindeki ekonomik büyüme hızı ile Çin, dünyanın en hızlı büyüyen ekonomisi olmuştur. Günümüzde Çin ekonomisi, Amerika’dan sonra dünyanın en büyük ikinci ekonomisi konumundadır (Fairbank ve Goldman, 2006: 406-409). Yerel yönetimlerin bu ekonomik büyümede katkısı oldukça fazladır. Komünist yönetim tarzından dolayı Çin’deki yerel yönetimlerin örgütsel yapısı, liberal demokrasilerde olan yerel yönetimlere göre oldukça farklılıklar göstermektedir.

Ayrıca Çin ekonomisinin 1980’lere doğru geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüm sürecinde yerel yönetimlerin etki alanlarının arttırılmıştır. Bu anlamda Çin’de yerel yönetimlerin güçlendirilmesiyle birlikte ekonomik büyümede paralel bir seyir izlemiştir.

1. Çin’deki Ekonomik Değişimler ve Yerel Yönetim Sisteminin Gelişim Süreci

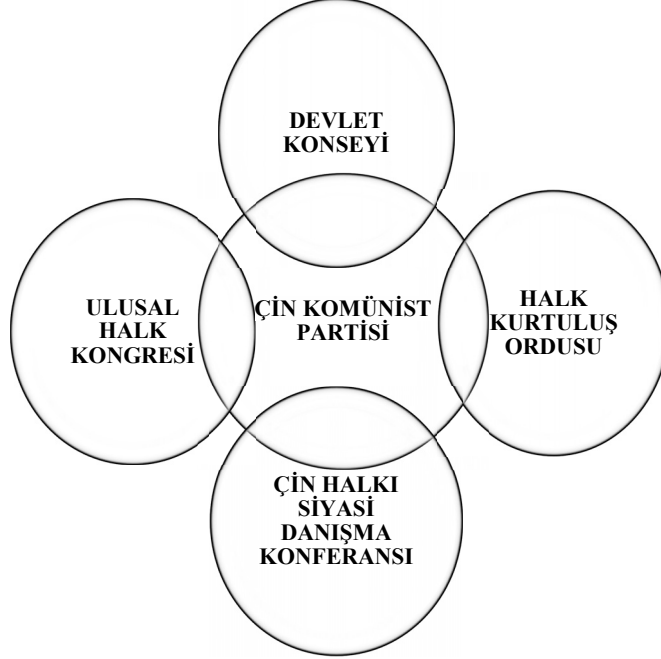
Günümüzde Çin, ekonomide yakaladığı başarı ile kendinden söz ettirmektedir. Bu başarısının arkasında yerel yönetim birimlerinin katkısı önemli bir yer tutmaktadır. Bu başarının kazanılmasında yerel yönetim

birimlerine farklı düzeylerde tanınan siyasi ve iktisadi özerklikler, Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar olan tarihi süreçler sonucunda şekillenmiştir. Çin'in dönüşümünde iki önemli tarihi kavşak bulunmaktadır. Birincisi Mao Zedong'un önderliğinde bağımsız bir Çin'in kurulması, ikinci ise Deng Xiaoping ile başlayan sosyalist piyasa ekonomisi ve Çin'in yükseliş sürecinin başlamasıdır.

1.1. Mao Zedong Dönemi

Çin Komünist Partisi (ÇKP) Mao Zedong önderliğinde, Guomindang Partisi üyelerine karşı verilen iç mücadele savaşının kazanılması sonucunda Çin Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. ÇKP iktidara geldikten sonra merkezi kontrol sistemini benimseyerek politik, ekonomik ve sosyal işlerin tek merkezden yürütülmesi için yeni düzenlemeler yapmıştır. Yapılan sosyalist reform planlarına uygun organizasyon ve yönetim birimleri oluşturulmuştur. ÇKP dışındaki muhalif gurupların ve derneklerin faaliyetleri yasaklanmıştır. Çin'deki politik gücün asıl kaynağı ÇKP'dir ve aynı zamanda ÇKP'ye tüm siyasi ve toplumsal örgütlenmeleri kontrol edebilme yetkisi verilmiştir (Wu, 2001: 143-144).

Mao Zedong önderliğindeki Çin'in toplumsal ve siyasal modernleşmesi, Sovyet parti-devleti modeli örnek alınarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak Sovyet modelini birebir kopya etmek yerine, Çin'in realitelerine göre yorumlanarak geliştirilen politika ve stratejilerle değişimin sağlanması hedeflenmiştir. "Bianzhi" ya da Sovyet terminolojisindeki adıyla "Nomenklatura" sisteminde olduğu gibi Çin'de devletin başında bir iktidar partisi (ÇKP) bulunmaktadır. Nomenklatura sisteminde, iktidar partisi varlığını silahlı kuvvetlerin yardımıyla korumakta ve silahlı kuvvetlere yapılan personel atamaları üzerinde "kilit memurluklar" aracılığıyla etkili olmaktadır. Parti, atama yetkisini elinde bulundurarak ordu üzerinde hegemonyasını sağladıktan sonra siyasi hayata da hakim olabilmektedir. Ayrıca iktidar partisi, toplumsal hayat üzerindeki ideolojik hakimiyetini sağlamak ve propagandasını yapmak amacıyla kendi kontrolü altındaki medya ve kitle iletişim araçlarını da etkin bir şekilde kullanmaktadır (Shambaugh vd., 2000: 173).

Şekil 1. Çin Siyasi Sistemini Oluşturan Temel Kurumlar

Kaynak:(Lawrence ve Martin, 2013: 3).

Çin Komünist Partisi (ÇKP), nomenklatura sisteminde olduğu gibi toplumu ve siyasi yaşamı yönlendiren ana güç merkezidir. Şekil 1.'de de görüldüğü gibi Çin siyasi sistemini oluşturan temel kurumlar; devletin yasama organı olan Ulusal Halk Kongresi, devletin yürütme gücü olan Devlet Konseyi (Merkezi Hükümet), tüm ülkenin askeri gücü olan Halk Kurtuluş Ordusu ve toplumun tüm kesimlerinin toplandığı danışma yapılanması olan Çin Halkı Siyasi Danışma Konferansı'dır. Bu kurumların hepsi, merkezde ÇKP'nin olduğu kolektif bir liderlik altında faaliyet göstermektedirler. Bu kurumların tepe yönetim düzeylerinde görev alan personellerin atama süreçleri üzerinde ÇKP Organizasyon Komitesi kilit bir rol oynamaktadır (Shambaugh vd., 2000: 173; Lawrence ve Martin, 2013: 2-3).

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC), kurulduğu 1949 yılından 1954 yılına kadar, toplumdaki tüm kesimlerin temsil edildiği Çin Halkı Siyasi Danışma Konferansı'nın "Ortak Programı" temelinde yönetilmiştir. Çin Halkı Siyasi Danışma Konferansı, 1954 anayasasına göre bir Birleşik Cephe Örgütü olarak iktidarı paylaşan bir organ olarak faaliyet göstermiştir. Günümüzde ise kararlarının bağlayıcılığı olmayan danışma ve tartışma forumu olarak çalışmalarını yürütmektedir. ÇHC' de ilk anayasa yapılarına kadar parti, devlet ve ordu güçlerinin tek merkezde toplanarak ÇKP'nin ülkede tek hakim güç olması için çalışmıştır. Bu amaçla askeri temelli merkezileşmiş bir yönetim yapısı oluşturulmuş ve bu yapı ilk anayasa kabul edilene kadar, ülke genelinde yönetimi sağlanmıştır. 1954 yılında ilk devlet anayasasının kabul edilmesi ile birlikte askeri idareler kaldırılmış ve bunların yerine yeni bir devlet yapılanması ve yeni bir yönetim sistemi anlayışı benimsenmiştir (Heilmann ve Rudolf, 2017: 57).

İlk anayasa ile birlikte Sovyet tipi bir hükümet sistemi ve parti yapılanmasına paralel olarak merkezi hükümetin altında üç kademeli bir yerel yönetim sistemi geliştirilmiştir. Çin'in merkezi hükümet yapılanmasında ÇKP, merkezi güçtür. Yerel düzeydeki ÇKP temsilciliği de günümüzde olduğu gibi yerel hükümet yapılanmasındaki asıl söz sahibi konumundadır. 1954 anayasası kapsamında oluşturulan yerel yönetim birimleri: eyaletler, xian (ilçeler) ya da belediyeler ve xiang (townships), zhen (town) ya da komün'lerdir (Saich, 2001: 110). Komün'ler, 1958 yılında uygulanmaya başlayan ekonomik politikaların desteklenmesi amacıyla kurulmuşlardır ve sonradan idari hiyerarşiye dahil edilmişlerdir. Stalinist planlı ekonomik gelişimin tamamlanması için komünlerin kurulması, daha önceden toprak reformlarını yönlendiren köy yönetim birimlerinin kaldırılmasına neden olmuştur. Genel olarak kurulan bu yönetim birimleri, tarihsel süreç içerisinde yapılan küçük değişikliklerle (komünler hariç) günümüze kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir (Teiwes vd., 2000: 129-130).

ÇKP'nin Çin siyasetindeki kolektif liderliği, Mao Zedong'un önderliğinde Parti'nin inşası için icat edilmiş önemli kurumsal bir yeniliktir. Ancak Mao, 1958-1976 yıllarında ÇKP başkanlığı görevini yürütürken

bireysel liderlik gücünü artırırken, kolektif liderlik ruhunu bozacak davranışlar sergilemiştir. Hu'ya(2016: 44) göre Mao'nun bu tutumu, Çin siyasi sistemini ve yönetim sistemini işlemez hale getirmiştir ve Parti'nin önderliğindeki kolektif liderliğin inşası sürecinde unutulmaması gereken önemli dersler vermiştir. Ancak ileride yaşanacak ekonomik gelişmeler için önemli bir alt yapı oluşturmuştur.

1.2. Deng Xiaoping Dönemi

Mao Zedong, 1976 yılında öldükten iki yıl sonra Deng Xiaoping ve taraftarları ÇKP Merkez Komitesi'ne geri döndüklerinde ekonomik çökmezler, bölünmüş bir toplum ve morallenmiş bir Çin ile karşı karşılaşmışlardır. Mao'nun kişisel liderliği döneminde gerçekleştirilen Büyük İleri Atılım ve Kültürel Devrim hareketleri sonucunda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik krizler, Deng'in çözmesi gereken ciddi sorunlar olmuşlardır. Ancak Mao döneminde yapılan hatalı ekonomik girişimler, yapılacak ekonomik reformlar için katkısı yadsınamayacak bir alt yapı da oluşturmuşlardır. Deng ve taraftarları, Mao dönemine ait olan aşırı ideolojik, radikal doktrin ve politikaları terk etmeye başlayarak, Çin'in modernleşme sürecini hızlandırmaları Parti'nin zedelenen imajını da düzeltmeye başlamıştır. Mao sonrası liderler, Çin'in "dört modernizasyon" olarak bilinen tarım, sanayi, savunma, bilim ve teknoloji alanlarının modernleştirilmesine öncelik vermişlerdir. Ancak ekonominin gelişebilmesi için bir dizi politika değişikliğinin yapılması gerekmektedir. Deng da, siyasi yapıda reform yapılmadığı sürece ekonomik reformların başarısız olacağını farkındaydı (Wu, 2001: 165-166).

1975 ve 1978 yıllarında devlet anayasasında yapılan revizyon ve değişiklikler sonucunda ortaya çıkan yeni anayasadaki idari yapılanmaya genel olarak bakıldığında(BeijingReview, 1979: 21):

Seviye: Bütün ülke, eyaletlere, özerk bölgelere ve doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyelere bölünmüştür,

Seviye: Eyaletler ve özerk bölgeler; özerk illere, ilçelere, özerk ilçelere ve kentlere bölünür ve kentler de qu'lara (districts) ayrılır,

Seviye: Xian (İlçeler), özerk ilçeler; komünlere ve zhen'lara (towns) bölünür.

Ayrıca doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyeler; xian (ilçe) ve qu'lara (districts) bölünür ve ilçeler de komünlere bölünmektedir.

Yukarıdaki idari birim yapılanması hakkında daha detaylı bilgi vermek gerekirse merkezi hükümetin idaresi altında; 22 eyalet, 5 özerk bölge, 3 doğrudan merkezi hükümete bağlı belediye oluşturulmuştur. Bu birimlerin altında da; 29 özerk il (prefecture), 2.138 xian (ilçe)(özerk ilçe, yerleşim yerleri (banners) ve özerk yerleşim yerleri (autonomousbanners) ve 190 kent (cities) bulunmaktadır. Ayrıca, 50.000'in üzerinde halk komünleri (people'scommunes) bulunmaktaydı (BeijingReview, 1979: 22).

1978'de gerçekleştirilen ÇKP 11. Merkez Komitesi 3. Genel Kurul Toplantısı, ÇHC'nin kurulmasından sonra Parti tarihindeki önemli dönüşüm kararlarının alındığı bir toplantı olmuştur (ÇKP Merkez Komitesi Parti Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2012: 537). 3. Genel Kurul Toplantısı, Çin'in piyasa düzenine yönelmesinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Çin, bu yönelimle birlikte 30 yıl içerisinde, inanılmaz bir şekilde büyüyerek, dünyanın en kalabalık, yoksul, zayıf ve durağan sosyalist ekonomisine sahipken, şimdilerde ise dünyanın en hızlı büyüyen dinamik ekonomilerinden birine dönüşmüştür (Coase ve Wang, 2015: 91, 191).

Deng Xiaoping, 11. Ulusal Parti Kongresi'ndeki konuşmasında ÇKP'nin önderliğindeki Çin'in geleceğini etkileyecek olan önemli bir konuşma yapmıştır. Deng, Parti'nin ve toplumun tüm gücüyle sosyalist modernizasyona odaklanmasını sağlamak için şu önerilerde bulunmuştur (ÇKP Merkez Komitesi Parti Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2012: 540):

Bazı bölgelerin, bazı işletmelerin, bazı işçi ve köylülerin diğerlerinden daha önce daha fazla gelir ya da daha fazla kazanç elde edebilmeleri için izin verebilmeliyiz. Onlara daha fazla çalışmaları ve daha büyük başarılar elde etmelerinin karşılığı olarak (diğerlerinden daha önce) daha yüksek yaşam standartlarına kavuşmalarına izin vermemiz gerektiğini düşünüyorum. Bunların iyi bir yaşamın tadını çıkarmaları, komşuları için

çok güçlü bir örnek olacak, diğer bölgelerde, diğer üretim ekiplerinde ve bireylerde onlardan öğrenme isteği uyanacaktır. Bu biçimde bütün ülke ekonomisi, bir dalga gibi ileriye doğru gelişecek, ülkedeki bütün milliyetlerden halkımız bu tip bir yöntemle daha hızlı biçimde refaha kavuşacaktır. Bu yöntem, bütün ülke ekonomisinin gidişini etkileyecek ve yeni bir itici güç sağlayacaktır.

Deng Xiaoping, siyaset ve ekonomi konusunda katıldığı başka bir toplantıda da, Çin'in ekonomik yapısında aşırı merkeziyetçiliğin olduğunu, atılacak cesur adımlarla devlet kurumlarına, yerel yönetim birimlerine, işletmelere ve bireylere kendi inisiyatiflerinedaha çok kullanabilme fırsatı verilerek ekonomi yönetimindeki merkeziyetçi anlayışın terk edilmesi gerektiğini savunmuştur. ÇKP Tam Katımlı Oturum toplantısında, ekonomik sorunların çözülmesi için Deng'inbu önerilerine destek verilerek kabul edilmiştir (ÇKP Merkez Komitesi Parti Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2012: 539).

Kırsal sanayi, yüzyıllardır Çin ekonomisinin önemli bir parçası olagelmıştır. Mao Zedong öldüğünde uzun süre Çin'in ağır sanayiye yapılan yatırımlar nedeniyle özellikle ihmal edilen tarım sektörü, Çin için büyük sorun teşkil etmekteydi.Mao sonrası Çin halen bir tarım ülkesi konumunda olduğundan dolayı tarım sektöründe reformların yapılması hayati önem taşımaktaydı.Kasaba ve köy girişimleri, devlete ait olan komün'lerin şekil verdiği toplumsal ve ekonomik düzenin bozulması sonucu ortaya çıkmışlardır. Ancak kasaba ve köy girişimleri, komün ve üretim ekiplerinin eski teçhizat ve teknolojisini kullanarak ortaya çıkan bir kırsal sanayi hareketi olmuştur(Naughton, 2007: 171;Coase ve Wang, 2015: 112-113).

Devletin bürokratik kontrolünün dışında tutulan ve kendi inisiyatiflerini kullanabilen kasaba ve köy girişimleri, Çin ekonomisinin en dinamik parçası ve reform hareketlerinin ilk yıllarında büyümenin ve sanayinin gelişmesinin ana motoru olmuşlardır. Kasaba ve köy girişimleri, "Altın Çağ"olan 1978-1996 yılları Çin ekonomisinin sosyalist

piyasa ekonomisine dönüşüm sürecinde önemli bir rol oynamışlardır. 1990'ların ortalarından itibaren artan özelleşme hareketlerine bağlı olarak kasaba ve köy girişimlerinde ortadan kalkmaya başlamışlardır. Buldukları bölgenin koşullarını iyi bilen yerel yöneticilerin liderliği altında kasaba ve köy girişimleri, kırsal bölgelerden başlayan ekonomik dönüşümü çok iyi yönetmişlerdir. Devlete ait girişimler, merkez sanayi üretim planına göre hareket ederlerken kasaba ve köy girişimleri herhangi bir kısıtlamaya maruz kalmadan piyasanın taleplerine göre üretimlerini gerçekleştirmişlerdir. Devlete ait girişimler daha iyi imkan ve teçhizatlara sahip olmasına rağmen emeğin akışkan olmaması, gizli işsizlik ve aşırı bürokratism gibi sorunlar nedeniyle verimli işleyememişlerdir. Kasaba ve köy girişimlerinin yükselmesiyle devletin sanayide tek olma durumu ortadan kalkmış ve çok geçmeden devlete ait girişimler, üretim ve verimlilik konusunda ağırlık vermeye başlamışlardır (Naughton, 2007: 271-275; Coase ve Wang, 2015: 111-118).

1970'lerin sonunda başlatılan ekonomik reformlar, dışa açılma politikası kapsamında 1980'li yılların başında kıyı bölgelerinde yabancı yatırımcılara özel ekonomik bölgeler oluşturulmuştur. Ülkedeki idari hiyerarşi yapılanmasında herhangi bir değişiklik yapılmadan kıyı bölgelerde özel ekonomik politikalar ve teşvikler uygulanarak yabancı yatırımcıların ülkeye çekilmesi hedeflenmiştir (Sezen, 2016: 191-192). Dış dünyaya açılım kapsamında ilk olarak Guangdong ve Fujian eyaletlerinde yatırım teşviki yasaları ve özel politikalar uygulanmaya karar verilmiştir. İkinci olarak da Guangdong eyaletinde yer alan Shenzhen, Zhuhai ve Shantou kentlerinde ve Fujian eyaletinde de Xiamen kentinde "Özel Ekonomik Bölgeler" kurulmuştur. Özel Ekonomik Bölgelerin kurulmasının arkasında yatan düşünce "kapitalizmi sosyalizmin yararı için kullanmaktır". Yabancı yatırımların ve yeni ileri teknolojilerin bu bölgeye gelmesiyle ekonomik gelişmelerin artmasına bağlı olarak yeni ekonomik yatırımlar bölgelerde kurulmuştur (ÇKP Merkez Komitesi Parti Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2012: 556; Coase ve Wang, 2015: 127).

Deng Xiaoping iktidara geldikten sonra yeni bir anayasa anlayışını benimsenmiştir. 1982 anayasasıyla birlikte, önceki 1954 anayasasında ciddi revizyonlar ve değişiklikler yapılarak anayasa nerdeyse baştan restore edilmiştir. Yeni politikaların geliştirilebilmesi ve ekonomik gelişme taleplerinin karşılanabilmesi için yeni maddeler eklenmiştir. Özellikle de ülke ekonomisinin ana direğinin devlet girişimlerinin olduğu ve bireysel sektörün de tamamlayıcı bir sektör olduğu belirtilmiştir. Yani devlet ulusal ekonomideki baskın güçtür. Bireysel sektörün çıkarları ve hakları devletin koruması altındadır ve devlet kolektif ekonominin gelişmesi için teşviklerde bulunur ve yönlendirir. Burada “özel sektörden” bahsedilmemektedir ancak 1988’de özel sektörü de kapsayacak şekilde yeni düzenlemeler yapılmıştır (Oktay, 2017: 64; 中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn).

13. ÇKP Merkez Komitesi 4. Genel Kurul Toplantısı’ndan sonra Jiang, Zemin Parti’nin yeni lideri olarak seçilmiştir. Toplantı’da, Çin karakteristiğine uygun olan sosyalizmin nasıl inşa edileceği ve gelişiminin derinleştirilmesi için yeni bakış açılarına ihtiyaçları oldukları ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak Jiang, 2000 yılında Çin’in güney bölgesinde yer alan Guangdong’ya yaptığı gezi sırasında ÇKP’nin, her zaman ekonomik kalkınmanın ve toplumsal gelişmenin temsilcisi olması gerektiğini söylemiştir ve “sangedaibiao” (threerepresents, üç temsil) söylemi kapsamında “gelişmiş üretici güçlerin”de ÇKP’ye dolayısıyla da devlet yönetiminde de yer almasının önü açılmıştır. ÇKP’nin geleneksel olarak temsil ettiği sınıflar; işçiler, köylüler, aydınlar, askerler ve kadrolardır (cadres). ÇKP devrimci ve ideolojisine bağlı kalma anlayışında değişikliğe giderek, daha az ideolojik yönetici bir partiye dönüşmüştür. Yani, Çin’in idari birimlerinin liderlerinin profillerinin de değişmesine imkan verilmiştir. ÇKP’nin politik desteğini genişletmek için yaptığı bu ironik ve rasyonel hamle ileride Çin’de sürpriz gelişmelerin yaşanmasına neden olabilir (Constitution of the Communist Party of China, 29.05.2018, www.xinhuanet.com; Joseph vd., 2014: 182-183).

1970'li yıllarda başlatılan politik, ekonomik ve toplumsal reformlar zamanla genişleyip derinleşmiştir. Aralık 2001'de Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) katılımıyla ülkenin uluslararası sistemdeki yeri güçlenmeye başlamıştır. Çin, DTÖ'ye katılarak aynı zamanda uluslararası ekonomik sistemin yükümlülüklerini, tarife oranları düzenlemelerini ve ticari engelleri kaldırmayı da kabul etmiştir (Lieberthal, 2004: 259). Böylece, Çin'in hem gayri safi yurtiçi hasılası hem de dış ticaret hacmi hızlı bir şekilde artış göstererek genişlemiş ve daha önce de belirtildiği gibi günümüzde Çin, dünyanın en büyük ihracatçısı ve dünyanın ikinci en büyük ithalat yapan ülkesi konumundadır (Coase ve Wang, 2015: 282).

Çin'de 40 yılı aşkın süredir devam eden ekonomik gelişme ve yükselmeye bağlı olarak toplum içerisinde ve bölgeler arasında eşitsiz gelişim dağılımı, işsizlik, sağlık hizmetlerinin yetersizliği ve çevrensel sorunlarda artış göstermiştir. Önceki devlet başkanı ve ÇKP Genel Sekreteri Hu Jintao ve günümüzdeki devlet başkanı ve ÇKP Genel Sekreteri Xi Jinping döneminde politik söylemlerden çok toplumun durumu ile ilgili olarak; sosyal adalet çağırısı yapılarak “uyumlu sosyalist bir toplum” ve “Çin Rüyası” olan “orta halli bir refah toplumunun” inşa edilmesi hedef olarak belirlenmiştir (Joseph, 2014: 183-185).

Çin'in ekonomik gelişmesinin arkasında yatan temel politikalarından biri olan yerel yönetim birimlerinin mali desantralizasyonlarının olumsuz bir sonucu olarak parti ve devletin yerel güç birimlerinde yolsuzluk ve rüşvet sorunu ortaya çıkmıştır. Çin'in Guizhou Eyaleti Parti Sekreteri, Anhui Eyaleti'nin valisi, Gansu Eyaleti Vali Yardımcısı vb. birçok kişi yolsuzluk ve rüşvet suçlamasıyla çıkarıldıkları mahkemelerde suçlu bulunarak görevlerinden alınmışlardır (Xinhua News Agency, 04.10.2018, www.xinhuanet.com). Parti ve devlet kurumlarında artan rüşvet, yolsuzluk, güç istismarı ve görevi kötüye kullanma durumlarının önüne geçebilmek amacıyla Mart 2018'deki Anayasal değişiklikler kapsamında “Devlet Denetleme Komisyonu” (ya da Ulusal Denetim Komisyonu) yeni bir devlet organı olarak kurulmuştur (Xinhua

News Agency, 05.10.2018, www.xinhuanet.com). Ayrıca daha öncesinde Çin'deki ekonomik reformların sonucu olarak doğrudan Devlet Konseyi'ne (Merkezi Hükümet) bağlı özel bir kurum olan ve devlete ait girişimlerin denetimini ve yönetilmesini, temel ilkelerini ve ilgili yasaları düzenleyen "Devlet Varlıklarını Denetleme ve İdare Komisyonu" (SA-SAC- State-owned Assets Supervision and Administration Commission) kurulmuştur (State-owned Assets Supervision and Administration Commission of the State Council, 04.10.2018, en.sasac.gov.cn).

2. Çin'in Günümüzdeki Yerel Yönetim Sistemi

Çin Halk Cumhuriyeti, üniter ve merkezi bir yapılanmaya sahiptir. Çin, sahip olduğu toprakların genişliği, dünyanın en kalabalık nüfusu ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin farklılık göstermesi sebebiyle merkezden yönetilmesi oldukça zor olan bir ülkedir. Bu sebeple; merkezi hükümetin gücünü yerel yönetim birimleriyle paylaştığı çoklu yapılanmaya dayanan karma bir yönetim sistemi benimsenmiştir (Tuoheti, 2014: 67; Sezen, 2016: 171).

Çin siyasetindeki desantralizasyon ve bölgeler arasındaki yoğun rekabet gücü, yerel yönetim yapılanmasını etkilemektedir. Yerel hükümet yetkilileri, nomenklatura sisteminde olduğu gibi Pekin (Parti-devlet) tarafından yerel ekonomilerin performansına göre atandıkları için, yerel yöneticiler buldukları bölgeleri birer işletme gibi yönetmektedir. Bu da bölgeler arasında bir rekabet oluşturmaktadır. Merkezi hükümet de bu şirketlerin liderliğini ağırlığını hissettirecek bir şekilde yürütmektedir (Coase ve Wang, 2015: 318).

Çin Merkezi Hükümeti (Devlet Konseyi), ülkenin savunulması ve dış politikanın yürütülmesini sağlarken, Çin karakteristiğine uygun idari adem-i merkeziyetçilik kapsamında; eğitim, ulaşım, sağlık, iç güvenlik vb. hizmetler, yerel yönetim birimleri tarafından sağlanmaktadır. Merkez ve yerel yönetim arasındaki görev ve yetki paylaşımı dünyadaki yaygın üniter devlet yapılanmalarından farklılıklar göstermektedir. Çin'deki idari adem-i merkeziyetçilik düzeyinin göstergesi olarak da,

devlet harcamaları içerisinde yerel yönetim birimlerinin % 85 civarında olan harcamalarının yüksek oranı gösterilebilir. Yerel yönetim birimlerine bu düzeyde güç aktarılması, Çin'in üniter devlet yapısının bozulmasına neden olabilir (Oktay, 2017: 131).

Günümüzdeki Çin Devlet Anayasası 1982 yılında kabul edilmiş ve anayasada görülen yetersizlik ve eksiklikler sebebiyle de 1988, 1993, 1999, 2004 ve son olarak Mart 2018'de yeniden gözden geçirilerek düzeltmeler ve yeni eklemeler yapılmıştır. ÇHC Devlet Anayasasının 30. maddesine göre Çin'in idari bölünmesi 3 kademeli bir sisteme dayanmaktadır. Bu idari yapılanma aşağıdaki gibidir (中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn):

Bütün ülke, eyaletlere, özerk bölgelere ve doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyelere bölünmüştür,

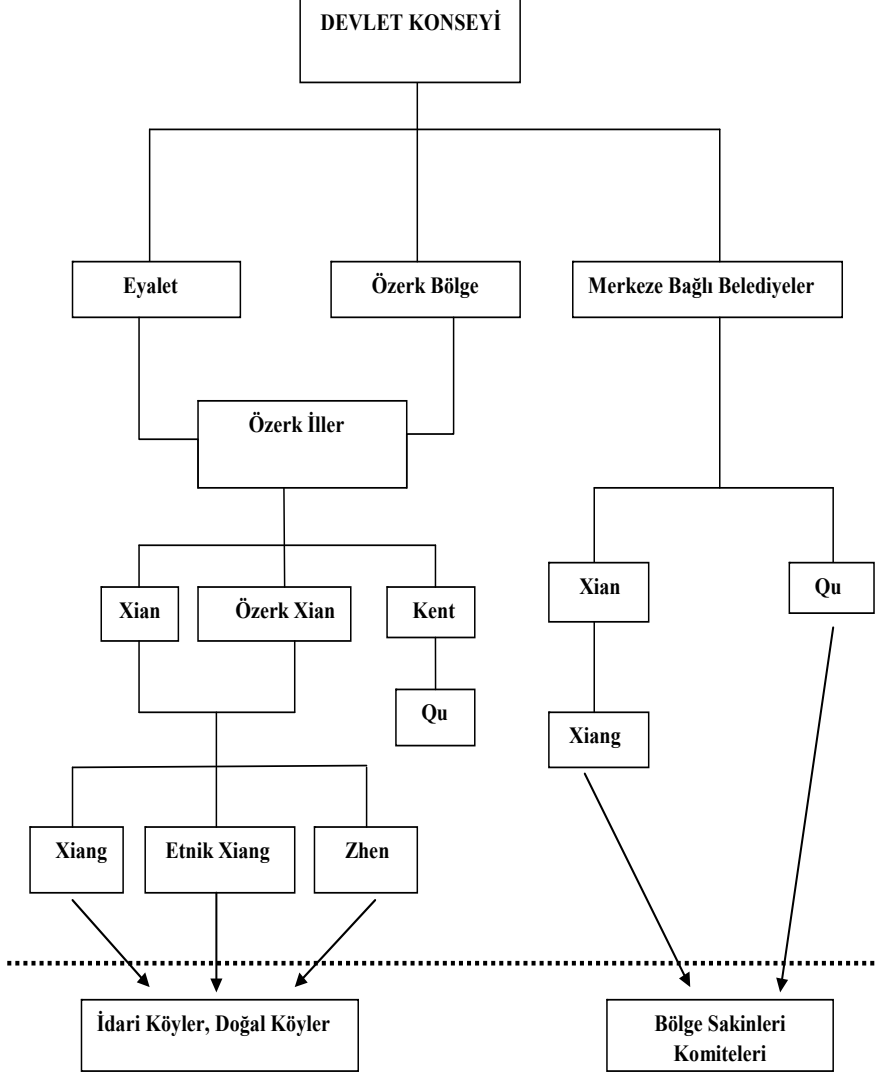
Eyaletler ve özerk bölgeler; özerk illere, ilçelere, özerk ilçelere ve kentlere bölünmüştür,

İlçeler ve özerk ilçeler; xiang'lara (townships), etnik xiang'lara ve zhen'lara (towns) bölünmüştür.

Doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyeler ve diğer büyük kentler; qu'lara (districts) ve xian'lara (counties, ilçelere) ayrılırlar. Özerk iller; ilçelere, özerk ilçelere ve kentlere ayrılmaktadırlar. Bütün özerk bölgeler, özerk iller ve özerk ilçelerin hepsi etnik özerk bölgeler olarak kabul edilmektedirler. Ayrıca devlet anayasasının 31. maddesine göre devlet, gerekli görmesi halinde özel idari bir bölge kurabilir. Kurulan özel idari bölgede uygulanacak olan sisteme, bölgenin özel durumlarına göre Çin'in yasama organı olan Ulusal Halk Kongresi tarafından karar verilmektedir. Hong Kong ve Macao Özel İdari Bölgeleri, eyalet düzeyinde olan yönetim birimleridir.

Günümüzde, Çin'de 22 (+1) eyalet, 5 özerk bölge, 4 doğrudan merkezi hükümete bağlı belediye ve 2 özel idari bölge bulunmaktadır. Çin, Tayvan'ı 23. eyaleti olarak kabul etmektedir ancak bu konu üzerinde uluslararası arenada tartışmalar devam etmektedir (TheStateCouncilThePeople'sRepublic of China, 25.09.2018, english.gov.cn).

Şekil 2. Çin'in Yönetim Yapılanması

Kaynak: (Shambaugh vd., 2000:169; Saich, 2001: 143; Joseph vd.; 2014: 9; 中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn)

Çin'in idari hiyerarşik yapılanması Şekil 2.'de görüldüğü gibidir; ulusal, eyalet-özerk bölge-belediye (ya da kent), xian (ilçe) ve zhen (town, kasaba) ya da xiang'dan (township) oluşmaktadır. Parti ve devlet yapılanması birbirlerine paralel bir şekilde oluşturulmaktadır. Şekil 2.'de görüldüğü gibi; eyaletler, idari hiyerarşinin birinci seviyesinde yer alan birimlerdir. Özerk Bölgeler ve Doğrudan Merkezi Hükümete Bağlı Belediyeler, eyalet düzeyinde olan yönetim birimleridir. Kırsal bölgelerde yer alan köy birimleri ve kentsel bölgelerin altında kurulan bölge sakinleri komiteleri, devletin resmi idari yapılanmasında yer almayan özerk yönetim birimleridir.

Çin Ulusal İstatistik Bürosu'nun yayınladığı en son verilere göre idari birimleri ile ilgili bilgiler şöyledir (National Bureau of Statistics of China, www.stats.gov.cn, 16.10.2018):

- 33 (+1) eyalet düzeyinde birim,
- 334 il düzeyinde (地级-diji, prefecturelevel) birim,
- 293 il düzeyinde kent (地级市-dijishi),
- 2.851 ilçe düzeyinde (县级-xianji) birim,
- 954 kentlerin altında yer alan qu (市辖区- shixiaqu, citydistrict),
- 360 ilçe düzeyinde kent (县级市-xianjishi),
- 1366 ilçe (县-xian),
- 117 özerk ilçe (自治县-zizhixian),
- 39.862 xiangzhen seviyesinde (乡镇级) birim,
- 10.872 xiang seviyesinde (乡级-xiangji, townshiplevel) birim,
- 20.883 zhen (镇-town),
- 8.105 sokak ya da bölge sakinleri komiteleri (街道-streetcommunities) bulunmaktadır.

2.1. Kentsel Bölge Yönetimleri

Çin, günümüzdedünyanın en büyük kentsel nüfusuna sahip ülkedir ve dünyanın en hızlı kentleşen ülkesi konumundadır. 25 yıl öncesine göre dört Çinli'den biri kentlerde yaşamaktayken şimdi ise % 57.35'i yani yarısından fazlası kentlerde yaşamaktadır (National Bureau of Statistics

of China, 25.09.2018, www.stats.gov.cn). 1980'lerden önce kentsel bölgeleri, tarım dışı nüfusa kayıtlı insanların yaşadığı bölgeler olarak tanımlamak yeterli olmaktadır. Ancak günümüzde ekonomik nedenler başta olmak üzere kırsal bölgelerden kentsel bölgelere göç gibi çeşitli sebepler bu tanımlamayı zorlaştırmaktadır. Günümüzde Çin'deki kentler (city)3 temel düzeyde yapılanmışlardır; xian (county, ilçe), diqu (prefecture) ve eyalet (sheng). İlçe düzeyindeki kentler, kırsal xian'lar ile (counties) eşit düzeydedir ve genellikle yakınındaki daha geniş kentlerin yetkisi altında olma eğilimi gösterirler. Diqu (Prefecture) düzeyindeki kentler, aslında tam olarak (gerçek) kent sayılmazlar ve büyük bir şehri (major-city) kuşatan daha geniş kapsamlı bölgelerdir ve önemli kırsal hinterlandları olan kentlerdir. 1990'ların sonlarından beri de eyalet (sheng) ve xian (county, ilçe) arasında yer alan örgütsel birimler olan kentlerin yapılanmasına benzer güçlü kentler oluşturulmuştur. Pekin, Chongqing, Tianjin ve Shanghai, doğrudan yönetilen (idari) belediyeler (zhixiashi) olarak merkezi hükümetin altında herhangi bir aracı kurum olmadan yönetilmektedirler. Kent düzeyindeki yerleşim birimleri altında taban birimleri olarak faaliyet gösteren bölge sakinleri komiteleri (residents-committees) vb. yapılanmalar bulunmaktadır (Hurst vd., 2014: 322-323).

ÇHC devlet anayasasınının 96. ve 97. maddelerine göre; devletin yerel yönetim güçleri olan eyaletlerin, doğrudan merkezi hükümete bağlı belediyelerin ve qu'lara (districts) ayrılmış kentlerin yöneticileri, alt düzeydeki halk kongreleri tarafından dolaylı seçimler sonucunda belirlenmektedir. Yani burada ÇKP, nomenklaturasistemine uygun olarak seçimlere etkide bulunur (中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn).

2.2.Kırsal Bölge Yönetimleri

1980 yılında Çin'in nüfusunun yaklaşık % 81'i kırsal bölgelerde yaşamaktaydı ve bu oran 2011'de ilk defa % 50'nin altına düşmüştür. Çin hükümetinin açıkladığı 2017 verilerine göre ise bu rakam % 42.65'e kadar gerilemiştir. Yani 600 milyona yakın insan hala kırsal bölgelerde yaşamaktadır (NationalBureau of Statistics of China, 25.09.2018, www.

stats.gov.cn). 1982 yılına kadar kırsal bölgelerde yaşayan insanlar komünler ve onun alt birimleri olan üretim tugayları ve üretim ekipleri altında yaşamışlardır. 1980'lerde kırsal bölgelerin idari hiyerarşi yapılması, kolektivizmin terk edilmesi (decollectivization) ve komünlerin sayısının azalmasıyla dramatik bir şekilde değişmiştir. 1982 yılında kabul edilen anayasa ile komünler kaldırılarak yeniden zhen (town) ve xiang (township) idari birimleri olarak adlandırılmışlardır. Böylece, Komünizm öncesi geleneksel sosyal organizasyon yapısına dönüşmüştür. (Kennedy vd., 2014: 294-295).

Kırsal bölge sakinleri ilçe seviyesinin altındaki birimler olan zhen, xiang ya da köylerde yaşamaktadır. Zhen ve xiang'lar, devletin idari hiyerarşisinin en altında yer alan birimlerdir. 1982 anayasasından beri köyler, devletin resmi idari yapısının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Devlet anayasasının 111. maddesine göre köyler, kendi kendini yöneten birimler (self-governingunits) olarak kabul edilmektedir (中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn). Günümüzde Çin'de idari köy (administrativevillage) ya da idari bölge olarak adlandırılan 600.000 civarında köy bulunmaktadır ve köylerin nüfusu 1000-2000 arasında değişmektedir. Her köyde kendi içerisinde, 7 küçük grup (smallgroups) ya da doğal köylere (naturalvillages) ayrılmaktadır. Kent merkezlerine yakın bazı yoğun nüfuslu küçük yerleşim yerleri (2000 civarı nüfusla) tipik bir köy kadar büyük olabilmektedirler (Kennedy vd., 2014: 295).

Devlet anayasasının 96. ve 97. maddelerine göre xiang (township) ve zhen (town) gibi kırsal bölgelerin yerel devletin gücünü temsil eden halk kongresi üyeleri, direkt seçmenler tarafından yapılan oylamalar sonucunda göreve gelmektedirler (中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 21.09.2018, www.chinalaw.gov.cn). Çin'de ilk doğrudan seçim uygulaması 30 Aralık 1918 tarihinde BuyunZhen'inde uygulanmıştır. Zhen'lar (towns, kasabalar) altında yaşayan köylüler, zhen'in liderini seçmek için oy kullanmışlardır (Kennedy vd., 2014: 310).

Sonuç

Çin Halk Cumhuriyeti, Mao Zedong önderliğinde 1949 yılında kazanılan halkın demokratik devrimi sonucunda kurulmuştur. Mao'nun önderliğindeki ÇKP ile sosyalist yeni bir Çin inşası için siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleyecek olan yeni stratejik politikalar geliştirilmiştir. Yeni bir Çin'in inşası için benimsenen Sovyet tipi sosyalist gelişme modeli uygulamaları, Çin'in toplumsal ve ekonomik yapısına uygun olmadığı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Sosyalizmeulaşma yolunda izlenen yanlış politikalar ve uygulamalar çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1970'li yılların sonunda Deng Xiaoping ve Chen Yun önderliğinde başlayan ekonomik reform ve dönüşüm hareketiyle, Sosyalizm bir amaç olmaktan çıkarak kullanılan bir araç haline dönüşmüştür. Yani merkezi yönetimin yerel ekonomi yönetimi üzerindeki gücü göreceli olarak azaltılmıştır. Ekonomik sistemdeki gelişmelere bağlı olarak da siyasi yönetim düzeninde yeni düzenlemeler yapılmıştır.

Çin'in yönetim sistemi ilgili olarak geleneksel bir Çin deyiminde, "gökyüzü çok yukarıda, imparator ise çok uzakta" olduğu ifade edilmektedir. Yönetimde merkezileşme (Junxian) ve desantralizasyon (fengjian) arasındaki gerilim Çinli yöneticilerin en çok tartıştığı konu olmuştur. Ancak, geleneksel Çin savaş sanatlarından biri olan Taijiquan'daki "ying ve yang" (doğadaki her şeyde karşıtlık ilkesinin olduğu ve bu karşıtlık ilerlemeyi sağlamaktadır) kutupları arasındaki ilişki gibi yönetimde merkezileşme ve desantralizasyon arasındaki güç rekabeti ilişkisi, Çin siyasi sisteminde dengeyi sağlamaktadır (Coase ve Wang, 2015: 55). Mao Zedong'un önderliği döneminde bile ancak belirli bir dönem yönetimin merkezileştiği görülmüştür. Mao'nun kendisi de Çin'in tek tip bir merkezci yönetim anlayışıyla yönetilemeyeceğinin farkında olmuştur.

Deng önderliğinde başlatılan Çin'in ikinci uzun yürüyüşü (ekonomik) döneminde yapılan yönetim düzenindeki değişiklikler genellikle Komünizm öncesi yönetim birimlerinin yeniden kurulması ve gelişen ekonomik ihtiyaçlara göre yeni yönetim birimlerinin kendi inisiyatiflerini daha çok kullanabilecekleri şekilde düzenlenmiştir. Merkez (ÇKP

Merkez Komitesi ve Devlet Konseyi) ve yerel yönetimler arasındaki güç rekabetinin devam etmesi sağlanaraksiyasi sistemdeki denge korunmaya devam etmektedir.

TRANSFORMATION OF CHINESE REPUBLIC AND LOCAL GOVERNMENTS

Abstract

The People's Republic of China was established on October 1, 1949 under the leadership of Mao Zedong. The Chinese Communist Party, led by Mao, whose ultimate goal is to establish a Communist state, has built a new socialist Chinese state that reorganizes social, economic and political life. The economic and political practices in the process of the construction of a socialist China negatively affected the functioning of the political and social order. Starting from the late 1970s after the death of Mao, the opening up of the reform process in the economy led to the transformation of the socialist democratic system in China. New administrative reforms were required by the state to strengthen China's move to build a socialist economy. In the context of these reforms, the intervention of the central government to the economy and the reduction of the bureaucracy increased the power of local government units. The managers of the local government units, who know well the region which they are in, have accelerated China's economic change and development process. The transfer of some duties and powers of the Central Government to local units has brought about the deterioration of China's unitary state structure and some administrative problems. During this study, changes in the local government structure will be tried to be explained depending on the transformations in the Chinese economy.

Key Words: People's Republic of China, Chinese Communist Party, Mao Zedong, Deng Xiaoping, Local Governments.

Kaynakça

- BeijingReview, 1979. China'sStructure of StatePower, 22 (20), People'sRe-public of China, 32p.
- Coase, R. Ve Wang, N., 2015. Çin Nasıl Kapitalist Oldu?, BigBang Ya-yınları, Çev.: İ. Yılmaz, Ankara, 460s.
- Constitution of theCommunistParty of China, 2017. http://www.xinhu-anet.com/english/download/Constitution_of_the_Communist_Party_of_China.pdf (29.05.2018).
- ÇKP Merkez Komitesi Parti Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2012. Çin Komünist Parti Tarihi, Çev.: T. Aliyev, Cilt 1, Canut Yayınları, İstanbul, 620s.
- Fairbank, J. K. Ve Goldman, M., 2006. China A New History, Second Enlarged Edition, TheBelknapPress of Harvard UniversityPress, Cambridge, Massachusetts, London, England, 560p.
- Heilmann, S. Ve Rudolf, M., 2017. "TheConstitution of thePartyState", China'sPoliticalSystem, Edt.: S. Heilmann, Rowman&Littlefield Publishing, United States of America, pp. 56-62.
- Hu, A.,2016. Çin Komünist Partisi Nasıl Yönetiliyor, Çev.: D. Kassymov, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 240s.
- Hurst, W.,2014. "Urban China: ChangeandContention", Politics in China, Edt.: W. A. Joseph, Second Edition, Oxford UniversityPress, Uni- ted States of America, pp. 320-341.
- Joseph, W. A.,2014a. "StudyingChinesePolitics", Politics in China, Edt.: W. A. Joseph, Second Edition, Oxford UniversityPress, United States of America, pp. 3-38.
- _____, 2014b. "IdeologyandChina'sPolitical Development", Politics in China, Edt.: W. A. Joseph, Second Edition, Oxford University- Press, United States of America, pp. 149-191.
- Kennedy, J. J., 2014. "RuralChina: Reform andResistance", Politics in China, Edt.: W. A. Joseph, Second Edition, Oxford UniversityP- ress, United States of America, pp. 293-319.

- Lawrence, S. V. Ve Martin, M. F., 2013. "Understanding China's Political System", Reports, Congressional Research Service (Federation of American Scientists), 41p.
- Lieberthal, K., 2004. *Governing China*, Second Edition, W. W. Norton & Company Press, New York-London, 498p.
- National Bureau of Statistics of China, 2017a. "Total Population by Urban and Rural Residence and Birth Rate, Death Rate, Natural Growth Rate by Region (2016)", Annual Data, <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexeh.htm> (25.09.2018).
- _____, 2016b. "全国行政区划(2016)年底"-Divisions of Administrative Areas in China (End of 2016), <http://www.stats.gov.cn/tjsj/ndsj/2017/indexch.htm> (16.10.2018).
- Naughton, B., 2007. *The Chinese Economy*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 528s.
- Oktay, F., 2017. *Çin: Yeni Büyük Güç ve Değişen Dünya Dengeleri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 694s.
- Saich, T., 2001. *Governance and Politics of China*, Palgrave Press, New York, 349p.
- Sezen, S., 2016. *Çin'in İkinci Uzun Yürüyüşü*, 2. Basım, TODAİE Yayıncılık, Ankara, 476s.
- Shambaugh, D., 2000. "The Chinese State in the Post-Mao Era", *The Modern Chinese State*, Edt.: D. Shambaugh, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, pp. 161-187.
- State-owned Assets Supervision and Administration Commission of the State Council, 2018. "What We Do", http://en.sasac.gov.cn/2018/07/17/c_7.htm (04.10.2018).
- Teiwes, F. C., 2000. "The Chinese State during the Maoist Era", *The Modern Chinese State*, Edt.: D. Shambaugh, Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom, pp. 105-160.
- The State Council The People's Republic of China, 2014. "Administrative Division", Archive, China ABC, http://english.gov.cn/archive/china_abc/2014/08/27/content_281474983873401.htm (25.09.2018).

- Tuoheti, G.,2014. “Çin Halk Cumhuriyeti’nde Yerel Yönetimler”, Yerel Politikalar Akademik Araştırma ve Düşünce Dergisi, 3 (6), ss. 65-76.
- Xinhua News Agency, 2018a.“FormerSeniorOfficialsProsecutedforBribery”, Edt.:Liangyu, http://www.xinhuanet.com/english/2018-08/08/c_137376420.htm(04.10.2018).
- _____, 2018b. 中华人民共和国宪法修正案 (Çin Halk Cumhuriyeti Anayasa Değişikliği), Edt.: Q. Zhongbing, http://www.xinhuanet.com/politics/2018lh/2018-03/11/c_1122521235.htm (05.10.2018).
- Wu, E. X., 2001. “Reconceptualizing“One Country, TwoSystems” in theQuestforAutonomyand Human Rights in Hong Kong under-ChineseSovereignty”, DoctoralThesis, University of Toronto, GraduateDepartment of Law, Canada.
- 中国政府法制信息网 (Çin Hükümeti Yasal Bilgi Ağı), 2018. “中华人民共和国宪法(Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası)”, 法律法规规章 (Kanunlar ve Yönetmelikler), 法律 (Kanun),http://www.chinalaw.gov.cn/art/2018/3/22/art_11_207681.html(21.09.2018).

BİLİNÇLİ FARKINDALIK, DEPRESYON VE ALGILANAN STRES ARASINDAKİ İLİŞKİ

Irmak ARSLAN¹

Özet

Amaç: Bilinçli farkındalık uygulamalarının bireylerin hayatında pek çok olumlu etkisi olduğu bilinmektedir. Kişinin çevresinde olup bitenlere ve iç dünyasına önyargısız ve kabullenici bir şekilde odaklanmasının, psikolojik iyilik haline katkıda bulunduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla bilinçli farkındalığın depresyon ve stres kaynaklı sorunlara karşı, kişiyi güçlendiren bir doğası bulunmaktadır. Mevcut çalışmanın amacı bilinçli farkındalığın depresyon ve algılanan stresle olan ilişkisini Türkiye örneğinde araştırmaktır. Değerlendirilen bu ilişki sayesinde, bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin yaygınlaştırılması, depresyon ve strese yönelik önleyici çalışmaların teorik düzlemde desteklenmesi amaçlanmaktadır. *Yöntem:* Bu amaçla elektronik ortamda Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Algılanan Stres Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği kullanılmıştır. Google form aracılığıyla ulaşılan 194 kişinin verileri değerlendirilmiştir. *Bulgular:* Yapılan analiz sonucu; bilinçli farkındalık arttıkça algılanan stres ve depresyonun azaldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilinçli farkındalık, depresyon, algılanan stres

Giriş

Bilinçli farkındalık kavramına yönelik araştırmalar, pozitif psikolojinin popülerleşmesiyle birlikte artış göstermiştir. Pozitif psikolojinin etkisi; kendisini patolojiye ve hastalık belirtilerine odaklanmak yerine, olumluya ve istenene yönelmek olarak göstermektedir. Bir düşünce sistemi

1 Uzm. Psikolog, psk.irmak.arslan@gmail.com

olarak bilinçli farkındalık, pek çok farklı gruba yönelik uygulamalı tekniklere zemin oluşturmaktadır. Araştırmalar bu tür uygulamalı tekniklerin stres ve depresyonun yanı sıra; bağımlılık tedavilerinde (Ögel vd., 2014) ve bağımlılığın nüksetmesinin önlenmesinde (Tırışkan vd., 2015), psikolojik kırılmanın azaltılmasında (Sarıçalı ve Satıcı, 2017), psikolojik dayanıklılığın artırılmasında (Deniz, Erus ve Büyükcebeci, 2017; Keye ve Pidgeon, 2013), travma sonrası stres bozukluğu tedavisinde (Tolkovsky ve Lang, 2017) ve kaygı yönetimi (Ülev, 2014) gibi birçok başka alanda etkin birer yöntem olduğunu göstermektedir.

Kişilerin yaşam olayları içerisinde öznel olarak algıladıkları stres ve depresif belirtiler, çeşitli faktörlerden olumlu veya olumsuz biçimde etkilenmektedir. Bilinçli farkındalığın bu değişkenlerden biri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bilinçli farkındalık ve stres algılama düzeylerinin ortak bir düzlemde bulunduğunu öne süren çalışmalar bulunmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında, bu çalışmada bilinçli farkındalığın algılanan stres ve depresyon düzeyleriyle olası etkileşiminin incelenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, Türkiye’de bilinçli farkındalık ve çeşitli değişkenler arasında yapılan incelemelerin artırılmasının, bu konudaki farkındalığın da artmasına hizmet edeceği düşünülmüştür. Elde edilen bulguların, günümüzde pek çok insanı büyük oranda etkileyen stres, depresyon ve sebep oldukları fiziksel/psikolojik rahatsızlıklara yönelik tedavilerde bilinçli farkındalığın artırılmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

1. Bilinçli Farkındalık

Kökeni Budizme dayanan bilinçli farkındalık, kişinin dikkatini, yargılama yapmadan, sadece şu ana odaklaması ve kabullenmesi olarak tanımlanmaktadır (Özyeşil vd., 2011; Yıkılmaz ve Demir Gündül, 2015). Literatüre bakıldığında bu kavram; kuramsal bir modeli, farkındalık amaçlı uygulamaları ve aynı zamanda psikolojik bir süreci tanımlamak için kullanılmaktadır (Ülev, 2014). Genellikle gündelik hayat içerisinde kişiler, yaşamlarını otomatik bir rutin içerisinde sürdürür. Yaptığı eylemleri farkında olmaksızın yapar, olaylarla ilgili bir anı oluşturmaz. Araba sürerken veya yürürken “şu an” ne yaptığı üzerine düşünmez; dikkatini odaklamaz. Buna “dikkatsizlik (mindlessness)” hali

denmektedir. Kişi bilinçli farkındalık anında, duyu organlarına gelen uyarıların farkına aktif olarak varır ve bu da “an”ı yaşamasını olanaklı kılar (Brown, Ryan ve Creswell, 2007). Bilinçli farkındalığın, vurguladığı bir diğer nokta da yargılamamak ve kabullenmektir. Örneğin, kişi çeşitli yaşam olayları karşısında öfke veya üzüntü duyabilir. Bu duygu karşısında “Neden böyle hissediyorum? Zayıfım/ güçsüzüm.” şeklinde düşünmek yerine, duygusunu *kabullenmesi* ve kendisini *yargılamaması*; duygusunu çok daha yönetilir kılmaktadır. Bu gibi durumlarda, kişinin kendi duygusuna yönelik olumsuz değerlendirmelerinin (metaduygular) süreci daha da içinden çıkılmaz hale getirdiği, birincil duyguyu kabullenmediğinde kişi için ıstıraba yol açtığı gözlemlenmektedir. Bilinçli farkındalık bu noktada, kişiye izleyebileceği farklı bir yol sunmaktadır.

1.1. Bilinçli Farkındalık ve Algılanan Stres

Stresin birçok farklı tanımı bulunmaktadır. Psikolojik Terimler Sözlüğünde stres, “bir organizmanın, üstesinden gelmesi gereken yeni koşullar karşısında verdiği tepki” olarak tanımlanmaktadır (Erkuş, 1994). Stres, belirli bir düzeye kadar işlevsel görülmektedir. Kişinin günlük yaşamını sürdürmesi ve hedeflerine doğru hareket etmesi noktasında itici bir güç olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, bu düzeyin üstüne çıktığında, kişide olumsuz etkiler baş göstermektedir. Stresin dikkat ve odaklanmayı negatif etkilediğini gösteren çalışmalar mevcuttur (Skosnik, Chatterton ve Swisher, 2000). Belirli bir düzeyin üzerinde stres, fiziksel ve psikolojik olarak geçici ya da kalıcı etkilere sebep verebilmektedir. Araştırmalar, stres azaltmaya yönelik olarak bilinçli farkındalık temelli müdahalelerin kullanılmasının psikolojik iyilik, ruhsal sağlık ve fiziksel sağlığa olumlu etki ettiğini göstermektedir (Shapiro, Warren Brown ve Biegel, 2007). Bilinçli farkındalığın getirdiği önyargısız kabuleniş hali, kişinin yaşadığı problemlerle başa çıkmasına katkı sağlamaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar bilinçli farkındalık temelli stres azaltma yöntemlerinin, kişinin stres düzeylerini etkili bir şekilde azalttığını göstermektedir (Shapiro, Warren Brown ve Biegel, 2007). Kişi, ne düşündüğünün ve ne hissettiğinin farkına vardığı sürece, duygu-durumunu kontrol altına alması ve deneyimlediği stresi azaltması mümkün

olabilmektedir. Bu tür müdahale programlarının, kişiye bu bilinci teorik düzlemde vermek ve uygulamalı olarak beceri geliştirmelerini sağlamak gibi edinimleri mevcuttur.

1.2. Bilinçli Farkındalık ve Depresyon

Depresyon, görülme sıklığı oldukça yüksek olan ve karmaşık belirtilerle kendini gösteren ve işlevselliği olumsuz etkileyen bir sorundur (Köroğlu, 2009) Farklı ekoller tarafından farklı şekillerde anlamlandırılmakta ve farklı terapi teknikleriyle ele alınmaktadır. Bilinçli farkındalık uygulamalarının depresyonla ilişkisi incelendiğinde, bilinçli farkındalık yükseldikçe depresyon düzeyinin düştüğünü gösteren (Kara ve Ceyhan, 2017; Yüksel, 2014); ayrıca farkındalık temelli bilişsel terapi programlarının doğrudan depresif belirtileri azalttığını gösteren (Demir, 2015a; Demir, 2015b; Kenny ve Williams, 2007) araştırmalar mevcuttur. Yapılan bir araştırmada depresyon öyküsü bulunan 145 kişiye, (8 haftalık) bilinçli farkındalık temelli (BFT) bilişsel terapi ya da “normal tedavi” uygulanmıştır. Sonuçlar, 1 yıllık takip süreci sonunda; hastalığın yeniden görülmesi oranı BFT bilişsel terapi grubunda %40 iken, normal tedavi grubunda %66 olduğunu göstermiştir (Kyken vd., 2008). Araştırmanın devamında, 123 depresyon hastası “ilaç” ve “ilaç + BFT bilişsel terapi” olmak üzere iki tedavi grubuna bölünmüş ve 15 ay sonra değerlendirildiklerinde ilk grupta yeniden görülme oranı %60 iken, ilaç ve BFT bilişsel terapi alan grupta %47 olduğu görülmüştür.

1.3. Sorular

Yapılan araştırmada aşağıdaki soruların incelenmesi hedeflenmiştir:
Bilinçli farkındalık ve algılanan stres arasında bir ilişki var mıdır?
Bilinçli farkındalık ve depresyon arasında bir ilişki var mıdır?

2.Yöntem

2.1. Örneklem

Araştırma örneklemine elektronik ortamda (Google form), 2018 Mayıs ayında ulaşılmıştır. Örneklemi, araştırmaya katılmaya gönüllü

olmuş yetişkinler oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşları 22-67 arasında değişmektedir. Örneklem, 124 (%64) kadın ve 70 (%36) erkek olmak üzere, toplam 194 kişiden oluşmaktadır. Eğitim durumları 9 (%4,6) doktora, 42 (%21,6) yüksek lisans, 84 (%43,3) lisans, 39 (%20,1) ön lisans ve 20 (%10,3) lise ve altı şeklinde dağılmaktadır. “Bilinçli farkındalık kavramıyla ilgili misiniz?” sorusuna 21 (510,8) kişi “hayır”, 27 (%13,9) kişi “ne olduğunu bilmiyorum” ve 146 (%75,3) kişi “evet” cevabını vermiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Demografik Veriler

Özellikler	n (%)
Cinsiyet	
Kadın	124 (64)
Erkek	70 (36)
Eğitim Durumu	
Doktora	9 (4.6)
Yüksek Lisans	42 (21.6)
Lisans	84 (%43.3)
Ön lisans	39 (%20.1)
Lise ve altı	20 (%10.3)
Bilinçli Farkındalığa İlgisi	
Evet	146 (%75.3)
Hayır	21 (510.8)
Ne olduğunu bilmiyorum.	27 (%13.9)

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında araştırmacı tarafından oluşturulmuş bilgi formu, Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Algılanan Stres Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği kullanılmıştır.

2.2.1. Bilgi Formu

Katılımcıların demografik bilgilerini almak amacıyla oluşturulmuş Bilgi Formunda; katılımcıların yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, mesleği, bilinçli farkındalıkla ilgili olup olmadıkları (evet – hayır – ne olduğunu bilmiyorum) sorulmaktadır.

2.2.2. Bilinçli Farkındalık Ölçeği (BİFÖ)

Brown ve Ryan (2003) tarafından geliştirilen ölçek, kişilerin farkındalık düzeylerini ölçmek üzere kullanılmaktadır. On beş maddeden oluşan, 6'lı Likert tipi ölçek tek bir toplam puan üzerinden değerlendirilmektedir. Yüksek puanlar bilinçli farkındalığın yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Orijinal ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.82 ve test-tekrar-test güvenirliği 0.81 olarak bulunmuştur (Brown ve Ryan, 2003). Ölçek, Özyeşil vd. (2011) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Türkçe ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.80 ve test-tekrar-test güvenirliği 0.86'dır (Özyeşil vd., 2011).

2.2.3. Algılanan Stres Ölçeği

Ölçek; Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilmiştir. On dört maddeden oluşan, 5'li Likert tipi ölçek; kişinin öznel olarak birtakım durumları ne ölçüde stresli algıladığını ölçmektedir. Ölçek maddelerinden 7'si tersten puanlanmaktadır. Öleekten alınan toplam puan kişinin stres düzeyini belirtmektedir. Orijinal ölçek, birçok araştırma tarafından geçerli ve güvenilir (0.84 - 0.86) bir ölçek olarak değerlendirilmektedir (Chiu vd., 2016). Ölçeğin Türkçe adaptasyonu Baltaş vd. (1998) ve Eskin vd. (2013) tarafından yapılmıştır. Türkçe ölçeğin iç tutarlık katsayısı 0.84 ve test-tekrar-test güvenirliği 0.87 olarak bulunmuştur (Eskin vd., 2013).

2.2.4. Beck Depresyon Ölçeği

Ölçek, 4'lü Likert tipi bir kendini değerlendirme ölçeğidir. Beck (1961) tarafından geliştirilmiş olup günümüzde halen depresyon ölçümü için sıklıkla tercih edilmektedir. Ölçeğin üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen geçerlik güvenirlik çalışmaları, güvenirlik katsayılarının 0.60 ve 0.87 ve geçerlik katsayılarının 0.65 ve 0.68 arasında değiştiğini göstermektedir (Hisli, 1989). Hisli (1989) tarafından gerçekleştirilen Türkçe adaptasyon çalışmasında ölçeğin yarıya bölme güvenirliği

0.74, madde analizi sonucu cronbach alfa katsayısı 0.80 ve Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) D Skalası ile yapılan birlikte geçerlik analizi sonucu 0.50 olarak bulunmuştur. Ölçekten alınabilecek puan 0-63 arasında değişmektedir. Alınan toplam puan üzerinden; 0-9 = normal, 10-16= hafif düzey, 17-29= orta düzey, 30-63=şiddetli depresyon olarak yorumlanmaktadır.

2.3. İşlem

Ölçekler elektronik ortamda katılımcılara ulaştırılmıştır. Katılım gönüllülük esasına dayandırılmış, ön bilgilendirme yapılmıştır. Araştırmacının iletişim bilgileri paylaşılmıştır. Ayrıca, katılımcıya araştırmanın içeriği ve araştırma konusu ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır.

2.4. İstatistiksel Analiz

Araştırma sonucunda elde edilen veriler SPSS 20.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Örneklem özelliğine ait demografik verilerin analizleri için betimleyici analizler kullanılmış, değişkenler arası ilişkilerin araştırılmasında korelasyon analizi yapılmıştır. Değişkenler arası bulunan anlamlı ilişkiler doğrultusunda, regresyon analizi gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Araştırmanın soruları kapsamında korelasyon analizi yapmadan önce değişkenlerin normal dağılıp dağılmadığı Kolmogorov-Smirnov testi ile değerlendirilmiş ve normal dağılım göstermedikleri tespit edilmiştir ($p < 0.05$). Bu nedenle; yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, bilinçli farkındalığa ilgi, bilinçli farkındalık, algılanan stres ve depresyon değişkenleri arasındaki ilişkiyi analiz etmek amacıyla, parametrik olmayan testlerden olan Spearman korelasyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 2'deki gibidir.

Tablo 2: Korelasyonlar

	Yaş	Cinsiyet	Eğitim	İlgi	B. Farkındalık	A. Stres	Depresyon
Yaş	1	0.193**	-0.326*	0.211**	0.056	-0.254**	-0.159*
Cinsiyet		1	-0.028	-0.108	-0.186**	0.078	-0.095
Eğitim			1	-0.082	0.105	0.111	0.021
İlgi				1	0.089	-0.091**	-0.091
B. Farkındalık					1	-0.375**	-0.333**
A. Stres						1	0.594**
Depresyon							1
** 0.01 düzeyinde anlamlı (2-tailed).							
* 0.05 düzeyinde anlamlı (2-tailed).							
Cinsiyet değişkeni için "kadın=1, erkek=2" olarak kodlama yapılmıştır.							

Sonuçlar, yaş arttıkça bilinçli farkındalığa ilginin arttığını ($r = 0.211$), algılanan stres ($r = -0.254$) ve depresyonun ($r = -0.159$) azaldığını göstermektedir. Cinsiyet açısından değerlendirildiğinde, kadınların bilinçli farkındalık düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir ($r = -0.186$). Eğitim düzeyine yönelik herhangi bir anlamlı ilişki bulunmamıştır. Bilinçli farkındalığa ilgiyle, algılanan stres arasında negatif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r = -0.191$). Bilinçli farkındalık arttıkça algılanan stres ($r = -0.375$) ve depresyonun ($r = -0.333$) anlamlı derecede düştüğü görülmektedir. Son olarak, algılanan stres ve depresyon arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r = 0.594$).

Araştırma kapsamında ve bulunan anlamlı korelasyonlar doğrultusunda, bilinçli farkındalıkla, algılanan stres ve depresyon ilişkisini incelemek adına regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan analiz sonucu; bilinçli farkındalık düzeyinde meydana gelen bir birimlik artışın algılanan stres düzeyinin 0.194 birim azalmasına neden olduğu görülmüştür. Ayrıca bilinçli farkındalık düzeyindeki bir birim artışın depresyon düzeylerinde 0.184 birimlik azalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Mevcut araştırma kapsamında belli başlı sorulara yanıt aranmıştır. Bu sorular; bilinçli farkındalık ve algılanan stres düzeyi arasında ve bilinçli farkındalık ve depresyon arasında bir ilişki olup olmadığı şeklindedir. Ayrıca demografik değişkenlerin söz konusu değişkenlerle ilişkisi de incelenmiştir. Bu amaçla elektronik ortamda ulaşılmış 194 yetişkinden, onayları doğrultusunda ölçekleri doldurmaları istenmiştir. Katılımcıların demografik verileri için Bilgi Formunun yanı sıra; Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Algılanan Stres Ölçeği ve Beck Depresyon Ölçeği değişkenleri ölçmek için kullanılmıştır. Konuyla ilgili benzer çalışmalar incelendiğinde, bilinçli farkındalık ve diğer değişkenler arasında negatif yönde bir ilişki olacağı öngörülmüştür.

Birinci soruya yönelik olarak araştırma bulguları değerlendirildiğinde, bilinçli farkındalık arttıkça algılanan stresin düştüğü görülmüştür. Mevcut araştırma, önceki çalışmalarla benzer bir sonuç vermiştir (Chiesa ve Serretti, 2009; Grossman vd., 2004; Shapiro, Warren Brown ve Biegel, 2007). Bilinçli farkındalığa ilgi arttıkça algılanan stresin azaldığı da çalışmanın bulguları arasındadır. Bu iki sonuç birlikte değerlendirildiğinde, kişilerin stresle başa çıkma becerilerinin artırılmasının, algıladıkları stresi azalttığı sonucuna varmak mümkündür. Başa çıkma stratejisi olarak bilinçli farkındalık temelli uygulamaların kullanılması olumlu sonuçlar vermektedir. Bu sonuç, kişinin önleyici ve iyileştirici bir yöntem olarak bilinçli farkındalık yöntemlerinden faydalandığında, stres belirtilerini daha erken tespit edebildiğini, dolayısıyla kontrol altına alabildiğini düşündürmektedir. Öte yandan, bilinçli farkındalığa ilgi ve bilinçli farkındalık arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bilinçli farkındalık hem bir düşünce sistemi, hem bir uygulama sistemi hem de içsel bir süreci tarif etmektedir. Bilinçli farkındalığın çok boyutluluğu dikkate alındığında; düşünce düzeyinde kalan ilginin pratikte kullanılmadığı sürece psikolojik iyilik haline etki edemediği düşünülebilir. Yani, kişi bilinçli farkındalık kavramına ilgi duyduğu halde, bunu gündelik hayatına uyarlamadıkça bilinçli farkındalık düzeyinde herhangi bir değişikliğe sebep vermemesi olasıdır. Bu sonuç, bilinirliğin artırılmasının yanı sıra, uygulamalı müdahale programlarının gerekliliğine işaret etmektedir.

Aynı şekilde, ikinci soru kapsamında bakıldığında bilinçli farkındalık arttıkça depresyon düzeylerinin düştüğü görülmüştür. Bu sonuç da literatürle örtüşmektedir (Demir, 2015a; Demir, 2015b; Kara ve Ceyhan, 2017; Kenny ve Williams, 2007 Yüksel, 2014). Kişinin depresyon sonucu içinde bulunduğu olumsuz duygu-durum, bilinçli farkındalığın temeli oluşturarak kabullenici, çevresine ve kendisine karşı yargısız olma hali dolayısıyla iyileşme gösterebilmektedir. Farkında nefes egzersizleri gibi, bilinçli farkındalık uygulamalarının psikolojik iyiliği arttırdığı düşünüldüğünde, depresif belirtilerin azalması bilinçli farkındalıkla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, kişinin “anda” olması, duyguları karşısında bu durumu yargılamaması ve kabulleniş içerisinde olmasının duygusal sıkıntıyla mücadelede önemli ve etkin bir teknik olduğu mevcut araştırmaya desteklenmektedir. Depresyon ve algılanan stresin elde edilen örneklem için bilinçli farkındalıkla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu bilgiler ışığında, bilinçli farkındalık kavramının bilinirliğinin artırılmasının ve bilinçli farkındalık temelli psikoterapi uygulamalarının yaygınlaştırılmasının psikolojik iyilik haline katkıda bulunacağını söylemek yerinde olacaktır.

Araştırma kapsamında anlamlı bulunan bir diğer bulgu, kadınların bilinçli farkındalık düzeylerinin erkeklerden anlamlı derecede yüksek olduğudur. Cinsiyetler arası farklılığın birden fazla açıklaması olabilir. Toplumsal cinsiyet, duygularla temasın kabul edilirliliği noktasında cinsiyetler arası farklılık göstermektedir. Dolayısıyla, erkeklerin belli başlı duygularını yargısız ve kabullenici bir şekilde karşılayabilmeleri zorlaşmaktadır. Aynı şekilde, kadınların duygularının farkında olma, duygulara odaklanma doğrultusunda kazanımlarının toplumsal olarak daha yüksek olduğu düşünüldüğünde, cinsiyetler arasındaki bu anlamlı fark, açıklık kazanmaktadır. Öte yandan, cinsiyetler arası farkların daha detaylı incelenmesi, gelecek araştırmalarda farklı değişkenlerin aracı etkisinin araştırılması yerinde olacaktır.

Gelecek çalışmalarda; katılımcılardan zaman içinde tekrarlanan ölçümler alınması ve/veya farkındalık temelli stres azaltma müdahalelerinin etkinliğinin uygulamalı olarak değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MINDFULNESS, DEPRESSION AND PERCEIVED STRESS

Abstract

Aim: Mindfulness-based interventions are known to have many positive effects on people's lives. It is regarded to contribute to psychological well-being as the person focuses to what happens around and within, with an acceptance and without any prejudice. Therefore, mindfulness has an empowering nature against the problems related to depression and perceived stress. The aim of this study is to evaluate the relationship of mindfulness with depression and perceived stress in a Turkish sample. *Method:* In accordance, Mindful Attention Awareness Scale, Perceived Stress Scale and Beck Depression Inventory were used online. Data of 194 people reached via Google form was used. *Results:* The results of analysis indicated that as mindfulness increases, perceived stress and depression decreases.

Key Words: Mindfulness, depression, perceived stress

Kaynakça

- Baltaş, Z., Atakuman, Y. ve Duman, Y. (1998). Standardization of the Perceived Stress Scale: Perceived Stress in Turkish Middle Managers. *Stress and Anxiety Research Society*, 19th International Conference: İstanbul.
- Beck, A. T., Ward, C., Mendelson, M. (1961). Beck Depression Inventory (BDI). *Archives of General Psychiatry*, 4(6), 561-571.
- Brown, K. W., & Ryan, R. M. (2003). The Benefits of Being Present: Mindfulness and Its Role in Psychological Well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 822-848.
- Brown, K. W., Ryan, R. M., & Creswell, J. D. (2007). Mindfulness: Theoretical Foundations and Evidence for Its Salutary Effects. *Psychological inquiry*, 18(4), 211-237.
- Carlson, L. E., Speca, M., Patel, K. D., & Goodey, E. (2004). Mindfulness-based Stress Reduction in Relation to Quality of Life, Mood,

- Symptoms of Stress and Levels of Cortisol, Dehydroepiandrosterone Sulfate (DHEAS) and Melatonin in Breast and Prostate Cancer Outpatients. *Psychoneuroendocrinology*, 29(4), 448-474.
- Chiesa, A., & Serretti, A. (2009). Mindfulness-based Stress Reduction for Stress Management in Healthy People: A Review and Meta-analysis. *The journal of alternative and complementary medicine*, 15(5), 593-600.
- Chiu, Y. H., Lu, F. J. H., Lin, J. H., Nien, C. L., Hsu, Y. W., & Liu, H. Y. (2016). Psychometric Properties of the Perceived Stress Scale (PSS): Measurement Invariance Between Athletes and Non-athletes and Construct Validity. *PeerJ*, 4, e2790.
- Cohen, S., Kamarck, T., & Mermelstein, R. (1983). A Global Measure of Perceived Stress. *Journal of Health and Social Behavior*, 24, 385-396.
- De Vibe, M., Bjørndal, A., Tipton, E., Hammerstrøm, K. T., & Kowalski, K. (2012). Mindfulness Based Stress Reduction (MBSR) for Improving Health, Quality of Life, and Social Functioning in Adults. *Campbell Systematic Reviews*, 8(3).
- Demir, V. (2015a). Görme Engellilerde Depresif Belirtilere Yönelik Bilinçli Farkındalık Temelli Bilişsel Terapi Programının Etkililiği. *Nesne*, 3(6), 77-93.
- Demir, V. (2015b). Bilinçli Farkındalık Temelli Kognitif Terapi Programının Bireylerin Depresif Belirti Düzeyleri Üzerine Etkisi. *Psikoloji Çalışmalar Dergisi*, 35(1), 15-26.
- Deniz, M. E., Erus, S. M., & Büyükcebeci, A. (2017). Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik İyi Oluş İlişkisinde Duygusal Zekanın Aracılık Rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 7(47), 17-31.
- Erkuş, A. (1994). Psikolojik Terimler Sözlüğü. Doruk Yayınları, Ankara.
- Eser, E. (2006). Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesinin Kavramsal Temeli ve Ölçümü. *Sağlıkta Birikim Dergisi*; 1: 1-5.
- Eskin, M., Harlak, H., Demirkıran, F., & Dereboy, Ç. (2013, October). Algılanan Stres Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Güvenirlilik ve Geçerlilik Analizi. In *New/Yeni Symposium Journal*, 51(3), 132-140.

- Grossman, P., Niemann, L., Schmidt, S., & Walach, H. (2004). Mindfulness-based Stress Reduction and Health Benefits: A meta-analysis. *Journal of psychosomatic research*, 57(1), 35-43.
- Hisli, N. (1988). Beck Depresyon Envanteri'nin Geçerliliği Üzerine Bir Çalışma. *Psikoloji dergisi*, 6(22), 118-122.
- Kara, E., & Ceyhan, A. A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Depresyon Düzeylerinin Bilinçli Farkındalık ile İlişkisi: Öz-kontrolün Aracılık Rolü. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 9-14.
- Kenny, M. A. ve Williams, J. M. G. (2007). Treatment-resistant depressed patients show a good response to mindfulness-based cognitive therapy. *Behaviour research and therapy*, 45(3), 617-625.
- Keye, M. D., & Pidgeon, A. M. (2013). An investigation of the relationship between resilience, mindfulness, and academic self-efficacy. *Open Journal of Sciences*, 1(6), 1-4.
- Köroğlu, E. (2009). Klinik Uygulamada Psikiyatri: Tanı ve Tedavi Kılavuzları. HYB Basım Yayın.
- Kuyken, W., Byford, S., Taylor, R. S., Watkins, E., Holden, E., White, K., ... & Teasdale, J. D. (2008). Mindfulness-based cognitive therapy to prevent relapse in recurrent depression. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 76(6), 966.
- Ögel, K., Sarp, N., Tamar Gürol, D., & Ermağan, E. (2014). Bağımlı Olan ve Olmayan Bireylerde Farkındalık (mindfulness) ve Farkındalığı Etkileyen Etkenlerin İncelenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 15, 282-288.
- Özyeşil, Z., Arslan, C., Kesici, Ş., & Deniz, M. E. (2011). Bilinçli Farkındalık Ölçeği'ni Türkçeye Uyarlama Çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 36(160).
- Sarıçalı, M., & Satıcı, S. A. (2017). Bilinçli Farkındalık ile Psikolojik Kırılganlık İlişkisinde Utangaçlığın Aracı Rolü. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 655-670.
- Shapiro, S. L., Astin, J. A., Bishop, S. R., & Cordova, M. (2005). Mindfulness-based stress reduction for health care professionals: results

- from a randomized trial. *International Journal of Stress Management*, 12(2), 164.
- Shapiro, S. L., Brown, K. W., & Biegel, G. M. (2007). Teaching self-care to caregivers: Effects of mindfulness-based stress reduction on the mental health of therapists in training. *Training and education in professional psychology*, 1(2), 105.
- Skosnik, P. D., Chatterton, R. T., & Swisher, T. (2000). Modulation of attentional inhibition by norepinephrine and cortisol after psychological stress. *International Journal of Psychophysiology*, 36, 59–68.
- Talkovsky, A. M., & Lang, A. J. (2017). Meditation-based approaches in the treatment of PTSD. *PTSD Research Quarterly*, 28(2), 1050-1835.
- Tırışkan, M., Onnar, N., etin, Y. A., & Cömert, I. T. (2015). Madde bağımlılığında nüksünün önlemede bilinçli farkındalığın nemi: Bir derleme alışması. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 2(2), 123-142.
- Ülev, E. (2014). *niversite ğrencilerinde Bilinçli Farkındalık Düzeyi ile Stresle Başa ıkma Tarzının Depresyon, Kaygı ve Stres Belirtileriyle İlişkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıkılmaz, M., & Gdl, M. D. (2015). Üniversite ğrencilerinde Yaşam Doyumu, Yaşamda Anlam ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkiler. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(2), 297-315.
- Yüksel, B. (2014). *Kaygı Belirtilerini Açıklamada Bağlanma, Pozitif ve Negatif Duygu Düzenleme ve Belirsizliğe Tahammülsüzlük Arasındaki İlişkiyi Bütünleyici Model Arayışı*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

POETİK BİR TAVIR OLARAK MESNEVÎ'DE ANLATIM

Musa BALCI¹

Özet

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde poetik manada hikâye, tasvir etme, söz söyleme, söz karşısında anlatıcı ve dinleyicinin tavrı gibi konularda çok sayıda beyit yer almaktadır. Hikâye etmeye dair kuramsal bir bakış açısı ifade eden bu beyitler, hem bugünün okuyucuları hem de hikâye yazarları için güzel nükteler barındırmaktadır. *Mesnevî*'de *Kelîle ve Dimne*'nin kaynak gösterilmesi, anlatıcının hâletirûhiyesinin değişme durumu, geçmişe ait hikâyelerin nakledilme amacı, hayatın iyi ve kötü taraflarının bir arada anlatılması, hikâye karşısında dinleyicinin tavrı, sözü uzatmamaya özen gösterme, dinleyici ve okuyucuların bireysel farklılıklarını dikkate alma gibi birçok konuda Mevlânâ kendine özgü yaklaşımlar ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Poetika, Hikâye, Söz, Mesnevî, Anlatım

بارِ دیگر ما به قصه آمدیم ما از آن قصه برون خود کی شدیم

Yine hikâyeye dönüp geldik

Biz hikâyeden ne vakit ayrıldık ki?

(Mevlânâ, I. Defter byt. 1509: 73)

آعمی روشن دل آمد در میند پند او را ده که حق اوست پند

Gönlü aydın bir âmâ geldiğinde, kapıyı örtme

Ona öğüt ver, zira öğüt onun hakkıdır

(Mevlânâ, II. Defter byt. 2080: 274)

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniv. Fen edebiyat Fakültesi, musabalci@hotmail.com

“İnsanın doğasıyla ilgilenenlere Mevlânâ'nın söyleyeceği çok şey bulunmaktadır.”

Erich Fromm (Fromm, 2000: 9)

Giriş

Edebî eserler, yazarları tarafından bazı amaçlar gözetilerek kaleme alınır. Her yazar eserini inşa ederken, amacına uygun formları ve içeriği tercih eder. Mevlânâ da, Sezai Karakoç'un ifadesiyle temelde bir eğitim kitabı olan *Mesnevî*'sini, hakikati hikâye etme geleneğine bağlı olarak “istilacılar tarafından ülkede bir inziva köşesine mahkûm edildiği için iyice sınırlanmış olan Kur'an eğitimini ve öğretimini arka sokaklardan dolaşarak” (Karakoç, 2000: 74) ortaya koymuştur. Mevlânâ, *Mesnevî*'de Kur'an kıssalarını olduğu gibi nakletmek yerine, onları hatırlatmak ve kıssaların farklı bir cephesine dikkat çekmek kastıyla yorumlar.

Mesnevî'de hikâye edilmek suretiyle ortaya konulan hususlar hayatın esasını teşkil etmektedir. İnsanın böylesi bir eseri okumakla en büyük kazanımı, “yıllar yılı onunla hemhal olabileceği ve kendisiyle yoğrulup değişim sürecine girebileceği bir esere” (Karakoç, 2000: 75) muhatap kalmasıdır.

Hakikati Hikâye Etmek

Hakikati hikâye etmek, hakikatin hikâye edildiği eserleri okuyan ve kulaklarında bu eserlerin seslerini, zihinlerinde hikâyelerini taşıyan edipler için bir bakıma anlatım ödevidir. Mevlânâ'nın çok küçük yaşlarda Feridüddin-i Attâr ile karşılaştığı ve Attâr'ın ona *Esrârname* eserini hediye ettiğine (Devletşah, 2011: 259) ilişkin menkıbenin, “Mevlânâ Celaleddin'in ilerdeki tekâmülünde belirleyici etkisi olduğu muhakkaktır” (Schimmel, 1999: 7-11). Bu menkıbede gizli olan mesajlardan biri de, Attâr'ın Mevlânâ'ya hikâye etme ödevi vermesi şeklinde anlaşılabilir. Mevlânâ'nın anlattığı hikâyeler “insana sonsuz bahçeden haberler veren semâvî elmanın kokusu mesabesinde dirler. Bu itibarla, hikâyeler

gerçeğe açılan pencerelerdir ve ârif olmayanların bu derin sırra ermeleri için bu pencereler kullanılır” (Schimmel, 1999: 57).

İnsanlara ulaştırılmak istenen mesajın hikâye ile aktarılması, bugün de en etkili anlatım biçimleri arasında yer almaktadır. Günümüzde yapısal ve postmodernist düşünürler de bu kanıdadır (Nesterova, 2012: 129). Eserini baştan sona iç içe geçmiş hikâyelerle kurmuş olan Mevlânâ, anlatacağı hikâyelerin hangi amaca matuf olduğunu ve hangi derslerin alınması gerektiğini bazı hikâyelerinin başında doğrudan söyler.

M. Nazif Şahinoğlu, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si üzerine kaleme aldığı yazıda, onun anlatım özellikleri hakkında şu önemli tespitleri yapar: “Pek tabî Mevlâna bu eserinde realiteye de ehemmiyet vermiştir. Gördüklerini olduğu gibi anlatır. Basit fakat düşündürücü ve bilhassa kendi kabiliyetini gösteren deliller getirir, örnekler verir. Anlatmak istediği şeyi apaçık bir hâle koymaya çalışır, hatta bunun için gülünç ve bâzan de açık saçık hikâyeler bile söylemekten çekinmez. Bir gazelinde, bütün bunları öğretmek için, halkı neşelendirip anlatmak istediğini anlatmak için yaptığını söyler. Şakalarının bile öğretmek amacını taşıdığını dile getirir. Fikirlerini açmak ve meramını daha iyi anlatmak için, halk hikâyelerine ve atasözlerine de başvurur. Bâzan da kendi maceralarını kapalı veya açık bir şekilde anlatır, fikirlerini izah eder. Meselâ *Mesnevî*'nin birinci defterinde yer alan ilk hikâyenin kendi başından geçtiğini bizzat o söyler” (Şahinoğlu, 2017: 600).

Mevlânâ'nın asıl şairlik yönünü temsil eden eserinin *Divân-ı Kebîr* olduğunu aktaran Nazif Şahinoğlu, onun *Mesnevî*'sinde daha çok bir ahlâkçı ve bir mürebbi olarak ortaya çıktığının altını çizer (Şahinoğlu, 2017: 599). Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de anlattığı hikâyeler sadece ahlâkî ilke ve esasları barındırmaz. Mevlânâ, eserinde hikâye etme üzerine kuramsal anlamda çok sayıda beyit de söyler. Farklı hikâyelerde karşımıza çıkan bu beyitler, onun sıradan bir hikâyeci gibi davranmadığını, hikâye etmenin kendisi üzerine de kafa yordüğünü göstermektedir.

این کليلة و دمنه جمله افتري است ورنه کي با زاغ لک لک را ميري است

Bu Kelîle ve Dimne baştan sona yalandır

Yoksa leylek kargayla nasıl savaşır ki?

ای برادر قصه چون پیمانہ ای است معنی اندر وی مثالِ دانه ای است

Ey kardeş, hikâye bir ölçek gibidir

Mana, onun içindeki buğday gibidir

دانه معنی بگیرد مردِ عاقل ننگر پیمانہ را گر گشت نقل

Akıllı kişi mana danesini seçer

Dönüp de bakmaz ölçğe, alıp götürseler

(Mevlânâ, II. Defter: 341).

Mevlânâ'nın en önemli kaynakları arasında yer alan ve eserinde defalarca andığı *Kelîle ve Dimne* sıradan bir eser değildir. İslâm öncesi döneme ait olmakla birlikte, İslâmî dönemde Müslüman yazarlar tarafından başarılı bir kültürel uyarılama ile Şark İslâm edebiyatının başyapıtları arasına eklenmiş olan *Kelîle ve Dimne*, Cemil Meriç'in tabiriyle "dünyayı fetheden kitap" (Meriç, 1998: 232) konumundadır.

İslâm öncesi dönemde de büyük değere sahip *Kelîle ve Dimne*'ye ilişkin çok sayıda anekdotla karşılaşmak mümkündür. Sasani padişahı Hüsrev-i Pervîz'e, onun rakibi olan Behrâm-i Çûbin'in her fırsat bulunduğu *Kelîle ve Dimne*'den pasajlar okuttuğunu anlattıkları zaman, Pervîz'in şu sözleri söylediği aktarılır: "Behrâm'dan şu anda çekindiğim kadar daha önce çekinmemiştim. Çünkü artık onun *Kelîle ve Dimne*'yi çok okuduğunu öğrendim. *Kelîle ve Dimne* eseri edeb ve diğer konularla ilgili çok önemli seçkin görüşleri barındırır. Bu eser, kişinin düşünce kabiliyetini ve ferasetini geliştirir" (Zerrînkûb, 1361 hş.: 183).

Kelîle ve Dimne üzerine benzer anekdotlar İslâm sonrası dönemde de karşımıza çıkar. Halife Memun ile ilgili olarak *Kelîle ve Dimne* bağlamında dikkat çekici bir bilgi aktarılır. Memun oğlunun muallimine, ona *Kur'an*'ı öğretmesini, *Ahd-i Erdeşîr*'i okutmasını ve *Kelîle ve Dimne*'yi ezberletmesini söylemiştir (Müşerref, 1389 hş.: 18).

Bir hükümdarın oğullarını eğitmek amacıyla kaleme alınan ve daha çok ailevî ve siyasî terbiye konularını içeren fakat yeri geldikçe ferdî ahlâka göndermelerin de bulunduğu *Kelîle ve Dimne*'nin (Karaismailoğlu, 2002: 211) Mevlânâ'nın benzer amaçlar taşıyan *Mesnevî*'sinin birçok hikâyesinde karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir. Medeniyetimizin hikâye poetikası konumundaki tekrar anlatma ilkesini esas alan Mevlânâ, kendisinden ilham aldığı *Kelîle ve Dimne*'yi sadece isim olarak anmakla yetinmez, aşağıdaki beyitlerde görüleceği üzere muhataplarına da bu eseri tavsiye eder.

از کلیله باز جو آن قصه را و اندر آن قصه طلب کن حصه را

Kelîle'den o hikâyeyi tekrar bul

O kıssadan hisseni tekrar al

(Mevlânâ, I. Defter byt. 899: 45).

بارها گفتیم این را ای حسن می نگردم از بیانش سیر من

Defalarca bunu anlattık ey Hasan!

Doyamadım bunu anlatmaya yine de ben

بارها خوردی تو نان دفع دُبول ابن همان نان است چون نبوی ملول

Defalarca yemek yedin, zayıf düşmemek için

Bu da aynı yemektir ama bıktıp usanmıyorsun, niçin?

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 4292-4293: 45).

Bir anlatıcı olarak Mevlânâ, *Mesnevî*'de sadece dinleyicilerinin duygu dünyası hakkında konuşmaz. Bazen gündelik olayların ve yapıp ettiklerinin kendi hâletirûhiyesine tesiri hakkında bize bilgiler de verir.

دوش چیزی خورده ام ورنه تمام دادمی در دستِ فهم تو زمام

Dün gece bir şey yedim, yoksa tümüyle

Söz zincirini senin kavrayışına verirdim

(Mevlânâ, III. Defter byt. 2514: 467).

Hikâye etmenin çok eski tarihlere dayandığı gerçeğini *Mesnevi*'nin satır aralarında da buluruz. Mevlânâ beyitleriyle, anlatılmış olanı tekrar anlatmasının sebebinin ifade eder. O, bu sözleriyle bir hikâyenin yüzyıllar boyu tekrar tekrar anlatılması üzerinde bizi düşünmeye sevk eder.

هین بگو که ناطقه جو می کند تا به قرنی بعد ما آبی رسد

*Söyle hadi, söz kanal arıyor çünkü
Bizden sonraki asra akıtmak için suyu*

گر چه هر قرنی سخن آری بُود لیک گفتِ سالغان یاری بُود

*Gerçi her asırda söz söyleyen bulunur
Fakat geçmişlerin sözleri [buna] yardım eder
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2537-2538: 464).*

یادم آمد قصه اهلِ سبا کز دمِ احمق صباشان شد وبا

*Hatırıma Sebâlîlârin hikâyesi geldi
Saba rüzgârı, ahmaklıklarından dolayı onlara veba rüzgârı oldu*

آن سبا مانند به شهرِ بس کلان در فسانه بشنو از کودکان

*O Sebâ şehri, büyük bir şehirdi
Çocuklara anlatılan kıssalarda duyarsın hani*

کودکان افسانه ها می آورند درج در افسانه شان بس سیر و پند

*Çocuklar masallar anlatırlar
Masallarında çok sırlar ve öğütler var*

هزلها گویند در افسانه ها گنج می جو در همه ویرانه ها

*Alayvari söylenir masallarda
Sen, defineyi viranelerde ara
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2600-2603: 471).*

Hikâye anlatmanın belli amaçları vardır. Bu amaçlar her anlatıcı için farklılık arz edebilir. Fakat anlatının muhatabı olan kişiler için ortak bir nokta vardır ki, o da dinledikleri hikâyelerin onları kendi yaşamlarında belirli konulara dikkat kesilmeye yöneltmesidir. Bu amaçların en

başında, dinleyici ve okuyucuların başkalarının serüvenleri üzerinden kendi hikâyelerinin farkına varmalarını temin etmektir. Mevlânâ'nın poetik olarak tavrını da ortaya koyan aşağıdaki beyitlerinde, bu durum veciz bir şekilde ifade edilir.

ای فسانه گشته و محو از وجود چند افسانه بخوای آرمود

Ey hikâye olmuş ve kendinden geçmiş kişi!

Daha ne kadar hikâye dinleyeceksin?

خندمین تراز تو هیچ افسانه نیست بر لبِ گورِ خرابِ خویش ایست

Senden daha gülünç bir hikâye yoktur

Git de kendi mezarının başında dur

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1709-1710: 1033).

Hayatı İyisi ve Kötüsüyle Tasvir Etmek

İslâm toplumunda geçmişten bugüne, hakikati ifade etmek için hikâye tarzından ve incelikli söyleyişten yararlanmaya özel bir önem verilmektedir. Bu geleneğe mensup edipler, bir taraftan kendilerinden önceki mirastan yararlanırken, diğer taraftan yeni isimlerin müjdecisi olmuştur. Mesela Attâr, “mesnevilerine ustaca yerleştirdiği manzum hikâyeleri ve bunlarda billurlaşan orijinal fikirleriyle Mevlânâ'yı hazırlamış ve az da olsa Türk ve Arap edebiyatlarını etkilemiş” edebî bir karakterdir (Şahinoğlu, 1991: 96).

Hayatın anlamlandırılması yolunda bir ifade biçimi olan hikâye etme geleneği, şark İslâm geleneğine bağlı ediplerin eserlerinde, bugünkü anlamıyla bir sistem dâhilinde düzenlenmemiş biçimiyle görülür (Schimmel, 1999: 41). Bu eserlerin her birinde, yazarların kendine özgü bir sistemi vardır. Hayatın içerisinde kimi hadiseler ayrı ve ayrıntı gibi görünse de, aslında her olay, hayatın diğer kısımlarını anlama ve anlamlandırmada ayrı bir görev ifa eder. Buna benzer biçimde, Şark İslâm edebiyatı eserlerinde yer alan hikâyeler de birbiriyle açık ya da örtük bir bağ içerisinde.

Mesnevi'de yer alan hikâyeler, ait oldukları kaynaklardaki kısalık ve uzunluklarından farklılık arz edebilmektedir. Zira bir anlatıcı olarak Mevlânâ'nın amacı tek başına bu hikâyeleri aktarmak değildir. Bu hikâyeler aslında anlatıcının kendi öğüt ve sözlerini verebilmesi için bir vesiledir. Fakat hikâye, bazen anlatıcının kurgusunun dışında uzayabilmektedir ki, Mevlânâ bu durumu eserinin birçok yerinde, "bu sözün sonu yoktur, biz asıl mevzuya dönelim" şeklinde ifade eder. Mevlânâ'nın hikâye etme tarzı hakkında, Nazif Şahinoğlu'nun aşağıya alınmış olan satırları konuyu etraflı bir biçimde şöyle tasvir etmektedir:

"Şairliğin en büyük meziyetlerinden biri ve belki de birincisi olan çağrışım kabiliyetinin, Mevlânâ'da eşine az rastlanır bir derecede bulunduğu ekseriyet müttefiktir. Üstelik onda sönmek bilmeyen bir aşk, oldukça engin ve derin bir hayal gücü de mevcuttu. O, bu vasıflarıyla bütün bir mâna âleminin mümessili sayılır. Zihninde bahisler bahisleri kovalıyor, bu bahislere uygun hikâyeler, diğer hikâyeleri hatırlatıyor. Sözün devamı bu şekilde uzayıp gidiyor. Bir hikâyeyi anlatırken hikâyedeki bir insan veya bir hayvana söz söyletmeye başlıyor. Fakat derhal söz söyleyen kendisi oluveriyor. Coşunca basit bir hikâye birdenbire canlanıyor, kelimeler sanki ateş ve gözyaşı hâline geliyor. Biraz kendine gelip normalleşince hikâye de sadeliğe dönüşüyor. Bu şekilde hikâye etme tarzı, bir açıklama ve bir ruh tahlili ile biterken, hatta çoğu kez bitmeden yeni bir konuya giriliyor. İlk hikâye yarıda bırakılıp başka bir konuya, bu konuya uygun bir başka hikâyeye geçiliyor. O, hikâye de bitmeden araya bir ruhî tahlil konuyor, derken başka bir hikâye, sonra daha başka bir hikâye zikrediliyor ve ondan sonra ilk hikâyeye dönüşüyor. Bu şekilde onun bir hikâyeye birkaç kere döndüğü, fakat her dönüşte bitirmeyip başka hikâyelere daldığı, ilk sözü ve ilk hikâyeyi neden sonra bitirdiği bir vakıadır" (Şahinoğlu, 2017: 599).

İnsanları iyi, doğru, güzel ve faydalıya eriştirecek davranışların ipuçlarını vermek için canhıraş bir şekilde bu hikâyeden o hikâyeye âdeta koşarcasına şiir söyleyen Mevlânâ, eserinde sadece iyi karakterlerin tasvirini ortaya koymaz. O, kimi durumlarda toplumda beğenilmeyen, kötü

ve çirkin kabul edilen halleri de tasvir eder. Bir anlatıcı olarak onun bu tavrını aşağıdaki beyitler anlamamıza yardımcı olur.

زشتی خط زشتی نقاش نیست بلکه از وی زشت را بنمودنی است

*Resmin çirkin olması, ressamın çirkinliğinden değildir
Aksine onun çirkinin resmini de yaptığını gösterir*

قوت نقاش باشد آنکه او هم تواند زشت کردن هم نکو

*Ressamın gücünü gösterir; o kişinin
Hem kötüyü hem de iyiyi çizbildiğini
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1372-1373: 415).*

Mesnevî, içinde barındırdığı hikâyeler bakımından, farklı insanları muhatap almaktadır. Bu eserde çocukların dünyasına hitap eden hikâyeler bulunduğu gibi, sadece dinlemekle ders çıkarılabilecek hikâyelerin yanı sıra, üzerinde düşünülmesi gereken, hatta tekrar tekrar okunması gereken hikâyeler de az değildir. *Mesnevî*'nin hikâyelerini okuyanlar, bu hikâyelerden kendi kavrayış düzeyleri ölçüsünde istifade ederler. Aşağıdaki beyitlerle, Mevlânâ bu durumu ifade eder. Mevlânâ'nın bu ifadeleri sadece kendi eseri için geçerli değildir. Onun beyitleri, aynı zamanda edebî bir eserin nasıl olması gerektiği konusunda bir perspektif de ortaya koyar.

آن چنانش شرح کن اندر کلام که از آن بهره بیابد عقل عام

*Sözle öyle bir şekilde anlat ki
Sıradan insan da ondan faydalansın*

ناطق کامل چو خوان باشی بود خوانش یر هر گونه آشی بود

*Söz söyleyen, olgun sofraya sahibine benzer
Onun sofrasında her türlü aş bulunur*

که نماند هیچ مهمان بی نوا هر کسی یابد غذای خود جدا

*Hiçbir konuk azıksız kalmaz
Herkes kendine ayrı bir azık bulur*

همچو قرآن که به معنی هفت تُوست خاص را و عام را مَطعم در اوست

*Tipki Kur'an gibi anlamı yedi katmandır
İleri geleni de, avamdan olanı da ondan doyar
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1894-1897: 439-440).*

Kadim dönemlerden bu yana, insanların bir mecliste bulunması ve bu meclisteki sohbetlerden istifade ederek zihinlerindeki sorulara cevap bulması, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bu durum kimi zaman anlatılan bir hikâye ve kimi zaman da birlikte okunan bir metin ve silesiyle gerçekleşmektedir. Dinleyici ve okuyucunun anlatıcı ile münasebetinin önemini ortaya koyması bakımından, Mevlânâ'nın aşağıdaki beyitleri dikkatle okunmalıdır. Burada en çok vurgulanan şey, hemdem olma hadisesidir. Bir hikâye ve metin karşısındaki dinleyici kendini tümüyle anlatılana verdiğinde ona yepyeni bir dünyanın pencereleri açılır.

دانه پُر مغز با خاکِ دُرُم خلوتی و صحبتی کرد از کرم

*İçi özle dolu dane, toprakla mest bir halde
Keremiyle hem dem oldu ve konuştu*

خویشتن در خاکِ کُلّی محو کرد تا نماندش رنگ و بو و سرخ و زرد

*Kendini toprakta hepten feda etti
Kalmayınca kadar rengi, kokusu kırmızısı sarısı*

از پیس آن محو قبض او نماند پَر گشاد و بسط شد مرگب براند

*Kendini feda ettikten sonra darlık ve keder kalmaz
Açılır kanat, ferah bulur ve sürer atını*

پیش اصلِ خویش چون بی خویش شد رفت صورت جلوهُ معنیش شد

*Kendi varlığı karşısında kendinden geçince
Şekil gitti ve anlam cilvelenmeye başladı
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2067-2070: 447).*

Mesnevî'de, halk arasında anlatılan ve içerisinde müstehcen unsurlar taşıyan hikâyelerle de karşılaşırız. Bu eserde anlatılan hikâyeler halk hafızasının bir aynası mesabesinde. Mevlânâ'nın bugün tenkitlere konu olan ve "kabak hikâyesi"² olarak da anılan anlatısında kimi ifadeler, Gölpınarlı'nın Türkçe çevirisinde "..."³ biçimde çevirilmiştir. Hikâyenin Farsçasında görüleceği üzere, Mevlânâ hadiseyi tasvir ederken "çekincesiz" bir tavrı takınabilmiştir. Gölpınarlı, Mevlânâ'nın bu tercihini şu ifadelerle açıklar: "Tam bir halk adamı olan Mevlânâ da, halk gibi bu çeşit hikâyeleri, bazı kere anlatmakta hiçbir beis görmemektedir" (Gölpınarlı, 2000: 248). Mevlânâ'nın bu tavrını bugün cinsellik bağlamında anlamamız kolay görünmemekle birlikte, klasik doğru edebiyatında hayatın bir parçası olarak cinselliğin varlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Hayatın kendisini tasvir eden bir eser olarak *Mesnevî*, bütün dönemlerde ve çevrildiği her dilde ilgiyle okunmuştur. Onun bu özelliği, insanı ve hayatı bütün yönleriyle kavramış olmasıyla açıklanabilir. Nihayetinde, *Mesnevî* basit-karmaşık, iyi-kötü, faydalı-zararlı, doğru-yanlış, iman-küfür, varlık-yokluk, kulluk-isyan, hoşgörü-tehdid gibi çok sayıda konu ve duygunun zıddıyla birlikte anlatıma dönüştürüldüğü bir eserdir.

Mevlânâ Celâleddin, bir anlatıcı olarak hayatın her aşamasına dokunur. O, sadece çevresindeki insanlarla değil, diğer canlılarla da manevi bir yakınlık içerisinde. *Şark Kedisi*⁴ başlıklı bir eser de kaleme almış olan Annemarie Schimmel, şairin hayatında önemli bir ayrıntıya işaret eder. Mevlânâ'nın vefatından sonra, kedisi yemeyi reddetmiş ve bir hafta sonra da ölmüştür. Hüdavendigâr'ın kızı onu babasına yakın bir yere defnetmiştir. Nihayet kendisi de şiirlerinde bu sessiz mahlûku insanî davranışlar için örnek olarak tasvir etmemiş midir?" (Schimmel, 1999: 45).

- 2 İlgili konuda bkz. Ahmet Ögke tarafından kaleme alınan "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Har (Eşek) Metaforu", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 18, ss. 19-41.
- 3 Sözü edilen ve ... şeklinde geçilen kısımlar 1330-1388 arasındaki beyitlerde yer almaktadır.
- 4 Bkz., Annemarie Schimmel, *Şark Kedisi*, Ötüken Yay., Çev.: Senail Özkan, İstanbul 2009.

Sözü Uzatmamak

Söz, insanın kendini ifade etmesinin en önemli aracıdır. Bir kişiyi tanımak için onun sözüne ve sohbetine önem verilir. Klasik edebiyatımızda söz üzerine söylenenler bir araya toplanacak olsa tek başına büyük bir külliyat meydana getirir. Mevlânâ da sözün değeri konusunda anlam yüklü beyitler söylemiştir.

آدمی مخفی است در زیر زبان این زبان پرده است بر درگاه جان

*İnsan, dilinin altında gizlidir
Bu dil, ruh dergâhının önünde perdedir
(Mevlânâ, II. Defter byt. 845: 222).*

Mevlânâ, *Mesnevî*'de birçok kez, "aslında söylenecek olsa çok söz var fakat kısa kesmek gerekir" anlamında konuyu bağlamaya çalışır. Birçok hikâyesinde anlatımını sürdürürken, bir yerde durur ve şu sözü tekrar eder: «این سخن پایان ندارد باز گرد» "Bu sözün sonu yoktur, sen buradan şu hikâyeye dönüver" (*Mevlânâ, II. Defter byt. 863: 223*).

Mevlânâ, hikâye anlatırken satır aralarında birçok sırları dile getirdiğini ifade eder. O, bu sırları ifade ederken bir an kendiliksiz bir hale bürünür fakat sonra uyanır ve bu sırların ehlince anlaşılabilmesini murad ettiğinden, ulu orta her şeyi söze dökmemesi gerektiğini aşağıdaki beytinde olduğu üzere şöyle dile getirir:

تا که در هر گوش نآید این سخن یک همی گویم ز صد سِرِّ لَدُن

*Bu sözü duymasın diye her kulak
Ledün sırrından yüzde birini söylerim
(Mevlânâ, I. Defter byt. 1763: 84).*

Mevlânâ, söz ülkesinde söylenecek çok şeyin olduğunu fakat muhatplarının, onun bu sözlerini kavramakta zorlanacaklarını ve düşüncelerinin olumsuz biçimde değişme kaygısı taşıdığını dile getirilir.

شرح این را گفتمی من از مری / لیک ترسم تا نلغزد خاطری

Bunun açıklamasını yapardım ben, uzunca

Fakat korkarım birinin fikri kayar diye

نکنه ها چون تیغ پولاد است تیز / گر نداری تو سپر تو واپس گریز

İnce sözler keskin bir kılıca benzer

Eğerin yoksa senin, uzak dur o zaman

پیش این الماس بی اسپر میا / کز بریدن تیغ را نبود حیا

Bu elmasın önüne kalkansız gelme

Çünkü kılıç kesmekten utanmaz

زین سبب من تیغ کردم در غلاف / تا که کج خوانی نخواند بر خلاف

Bu sebeple kınına koydum ben kılıcı

Eğri okuyan tersinden okumasın diye

(Mevlânâ, I. Defter byt. 690-693: 35-36).

بس مثال و شرح خواهد این کلام / لیک ترسم تا نلغزد وهم عام

Çok örnek ve açıklama ister bu söz

Fakat halkın vehminin kaymasından korkarım

تا نگردد نیکویی ما بدی / اینکه گفتم هم بُد جز بیخودی

Dönmesin iyiliğimiz kötülüğe

Kendiliksizliğimdendi, bu kadarını söylemem de

(Mevlânâ, II. Defter byt. 840-841: 222).

Mesnevî'de sözün uzatılmaması gerektiğini ifade eden beyitler sadece anlatıcının konudan uzaklaşma endişesini dile getirmez. Bunun yanı sıra, Mevlânâ kimi yerlerde anlatmanın ve anlatışın ötesinde manalar bulunduğunu söyleyerek bir anlatım sınırı belirler. Örneğin Hz. Musa ile çoban arasında geçen hikâyede yer alan beyitler bunun açıklaması mesabesinde.

بعد از این گر شرح گویم ابلهی است زآنکه شرح این ورای آگهی است

*Ahmaklık olur, bundan fazla açıklarsam
Bundan öte açıklama anlatım sınırının ötesindedir*

ور بگویم عقلها را بر کند ور نویسم بس قلمها بشکند

*Anlatırsam, akıllar yerinden oynar
Yazarsam kırılır nice kalemler
(Mevlânâ, II. Defter byt. 1775-1776: 261).*

این دراز است و فراوان می شود وآنچه مقصود است پنهان می شود

*Bu konu uzundur ve uzayıp gider
Maksat olan şey gizli kalır
(Mevlânâ, II. Defter byt. 2847: 307).*

گر ز شادی خواجه آگاهت کنم ترسم ای رهرو که بیگاهت کنم

*Efendinin mutluluğunu anlatsam sana
Seni alı korum diye korkarım ey yolcu!
(Mevlânâ, III. Defter byt. 585: 380).*

ما چه خود را در سخن آغشته ایم کز حکایت ما حکایت گشته ایم

*Niçin bu kadar daldık söze?
Hikâye olduk, hikâye ederken
(Mevlânâ, III. Defter byt. 1147: 405).*

Mevlânâ'nın eserinde hem sözün muhataba göre söylenmesi açısından hem de çocuk edebiyatı bağlamında değerlendirilebilecek olan aşağıdaki beyitleri de dikkate değerdir.

چار یا را قدر طاقت بار نه بر ضعیفان قدر قوت کار نه

*Hayvana çekebileceği kadar yük yükle
Zayıflara güçleri kadar iş buyur*

دانه هر مرغ اندازه وی است طعمه هر مرغ انجیری کی است

Her kuşun yemi kendi boyuncadır
Her kuşun bir inciri yutması nasıl mümkün olur?
طفل را گر نان دهی بر جای شیر طفل مسکین را از آن نان مُرده گیر

Çocuğa eğer süt yerine ekmek verirsen
Zavallı yavruyu ölmüş bil, o ekmekle
(Mevlânâ, I. Defter byt. 579-581: 30).

گر بگویم آنچه دارم در درون بس جگرها گردد اندر حال خون

İçimdekileri söylersem eğer
Çok ciğerler yanar kan revan
بس کنم خود زیرکان را این بس است بانگِ دُو کردم اگر در ده کس است

Kısa keseyim, akıllılara bu kadarı yeter
İki kere seslendim, zaten varsa köyde bir kişi
(Mevlânâ, IV. Defter byt. 2770: 701).

Mesnevî iç içe geçmiş hikâyelerden kurulu bir eser olsa da, Mevlânâ'nın amacı sadece hikâye anlatmak değildir. Anlatıcının asıl amacı hakikatin eşiğine varmak ve muhataplarına da bu eşiği işaret etmektir. Mevlânâ, anlatıcı olarak bazen hikâyeye dalmaktan da şikâyet eder, bazen de dinleyicilerin arzulu oldukları bir hikâye yerine kendi iştiağını tercih eder.

قصه ها آغاز کردیم از شتاب ماند بی مَخْلَص درون این کتاب

Hikâyelere başladık alelacele
Kaldı asıl şey özetlenmeden, bu kitapta
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2109: 449).

یادم آمد آن حکایت کان فقیر روز و شب می کرد افغان و نفیر

O hikâyeyi hatırladım, o zavallı fakir
Gece gündüz feryat figan eder
(Mevlânâ, III. Defter byt. 2306: 458).

Söz söylemenin değeri üzerine sayısız beyitleri bulunan Mevlânâ, eserinde susmanın değerini, söz söylemenin üzerinde görür. Mahlası

در خاموشی گفت ما اظهار شود که ز منع آن میل افزونتر شود
Suskunlukta sözümüz açık hale gelir
Zira onun engellenmesi hâlinde istek daha da artar
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 692: 988).

Söz Söylerken Muhatabı Dikkate Almak

Sözün muhataba göre söylenmesi gerektiği düşüncesi şark İslâm edebiyatı eserlerinde üzerinde en çok durulan hususlar arasında yer alır. Bu konuda edipler veciz ifadelerde bulunmuştur. *Mesnevî*'de bu anlamda yer alan beyitlerden aşağıda verilmiş olanlar, ifade edilen meramı anlatmaya yetecek düzeydedir. Mevlânâ, eserinde dinleyicinin hâletirûhiyesini önemsemek gerektiğinin altını özellikle çizer. O, söz söylerken muhatabın arzu ve iştiyakını dikkate alma hususunu farklı benzetmelerle ifade eder. Mevlânâ, söylediği sözler ne kadar doğru ve güzel olursa olsun, söz sahibini tenkit edecek birilerinin olacağını baştan bilmesi gerektiğine işaret eder.

این بیان اکنون چو خر بر یخ بماند چون نشاید بر جهود انجیل خواند

*Bu anlatım, eşeğin çamura saplanması gibi kaldı şimdi
Yahudi'ye İncil okumak olur mu yani?*

کی توان با شیعه گفتن از عمر کی توان بریط زدن در پیش گر

*Şii'ye bahsetmek olur mu Ömer'den hani?
Sağırın önünde çalınır mı tambur yani?*

لیک گر در ده به گوشه یک کس است های و هوایی که بر آوردم بس است

*Lakin varsa köyün bir ucunda bir tek adam
Hay huy etmem yeter de artar bile*

مستحقّ شرح را سنگ و کلوخ ناطقی گردد مشرّح با رُسوخ

Anlatmaya değer kişi için, taş kerpiç bile

Dile gelir apaçık bir şekilde

(Mevlânâ, III. Defter byt. 3200-3203: 498).

هر مُحدّث را خسان بد دل کنند حرفش ار عالی بُود نازل کنند

Söz söyleyene, aşağılık kişiler kötü bakar

Sözleri çok değerli olsa bile değerini alçaltırlar

زآنکه قدرِ مستمع آید نَبَا بر قدِ خواجه بُرد درزی قبا

Dinleyiciye göre söz söylenir hani

Tıpkı terzinin kişiye göre elbise biçmesi gibi

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1240-1241: 1013).

Anlatıcının sözünü söylerken en fazla dikkat etmesi gereken şeylerin başında, muhatabı olan dinleyicinin konumu gelir. Zira söylenen sözün yerini bulması, mesajın doğru ve tam anlaşılabilmesi dinleyen kulağın varlığına bağlıdır. Mevlânâ, bu konuda ilke olarak şu ifadeleri ortaya koymaktadır:

جذبِ سمع است ار کسی را خوش لیبی است گرمی و جِدِّ معلّم از صَبی است

Dinleyenin çekiciliğindedir, söyleyenin güzelliği

Öğreticinin ateşli ve ciddi olması, öğrencindedir

چنگیی را کاو نوازد بیست و چار چون نیابد گوش گردد چنگ بار

Yirmi dört makamda çeng çalan birine

Dinleyen yoksa çaldığı çengi yüküdür

(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1656-1657: 1031).

مستمع چون تشنه و جوینده شد واعظ ار مرده بود گوینده شد

Dinleyici susamış ve arayan olursa

Öğüt veren söyler, ölü bile olsa

صد زبان گردد به گفتن گنگ و لال مستمع چون تازه آمد بی ملال

*Dinleyici yeni gelmiş ve dinç olursa
Dilsiz ve lal, konuşmak için yüz dilli kesilir
(Mevlânâ, I. Defter byt. 2379-2380: 112).*

Söz ve Hikâye Karşısında Dinleyicinin Tavrı

Mevlânâ geleneğimizin okuma, yazma ve bilgilenme konusunda ihmal edilmemesi gereken yaklaşımını, bugünün edebiyata bakışından ayrı olarak ifade eder. Onun aşağıda yer alan beyitlerinde, kişinin bir eserden istifade etmesi ilahî takdire bağlanmaktadır.

گر بیابان پُر شود زرّ و نُقود بی رضای حق جوی نتوان ربود

*Eğer çöl altın ve parayla dolu da olsa
Hakkın rızası olmadan bir arpa bile alamazsın*

ور بخوانی صد صُحف بی سکنه ای بی قَدْر یادت نماندنکنه ای

*Yüz kitabı kekelemeden okusan bile
Kader takdir etmemişse, bir nükte bile alamazsın
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1930-1932: 1043).*

Bilgilenmenin kaynağı, Mevlânâ'nın ifadesiyle sadece kitap okumak değildir. Kişi bir tek kitap okumamış olsa bile, eğer samimi bir şekilde kulluk görevini yerine getirirse, gönül dünyasında kitaplarda olmayan bilgilerin tadını alacaktır.

ور کنی خدمت نخوانی یک کتاب علمهای نادره یابی ز جیب

*Kulluk edersen eğer, bir kitap bile okumamış olsan
Görülmemiş bilgiler kazanırsın, gönül yakasından
(Mevlânâ, VI. Defter byt. 1933: 1043).*

Mesnevî'nin tamamlanmasından sonra Hatime'sini kaleme alan Mevlânâ'nın oğlu Sultan Vele'd'in aşağıdaki beyitleri de eserin felsefiyle bütünlük içerisinde olması bakımından dikkate değerdir.

شکر کاین نامه به عنوانی رسید گم نشد نقد و به اخوانی رسید

Şükürler olsun, bu kitap tamamlandı

Kaybolup gitmedi peşin olan ve kardeşlere ulaştı

نردبانِ آسمان است این کلام هر که از این بر رود آید به بام

Gökyüzünün merdivendir bu söz

Bununla çıkan kişi, çatıya ulaşır

نه به بام چرخ کان اخضر بود بل به بامی کز فلک برتر بود

Gökyüzünün şu mavi damına değil

Gökten daha yüce olan göğe

(Mevlânâ, IV. Defter byt. 49-51: 1178).

Sonuç

Klasik eserler okudukları her dönemde farklı çağrışımlara elverişlilik arz ederler. Bu özellik, anlatıcıların daha çok sembolik anlatım biçimini tercih etmeleri, mecaz ve metaforlara başvurmalarıyla da ilgilidir. Bu tür metinlerin sadece okuyuculara hitap eden tarafı yoktur. Mevlânâ’nın poetik beyitleri tek başlarına okuduklarında yazar ve okurlar için ayrı bir anlam ifade ederler. Fakat bu beyitleri *Mesnevî*’de geçtikleri hikâyelerle bir bütün olarak okumak, anlama katsayımızı daha da artıracaktır. Nitekim içerisindeki poetik unsurlarla birlikte okunduğunda, Sezai Karakoç’un ifadesiyle, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si ve Yunus Emre’nin şiirleri, hiçbir eserin ve hiçbir şiirin varamayacağı bir maneviyat iklimine yükseltebiliyor insanı” (Karakoç, 2000: 67).

Bir sözlü kültür mirası olarak da ifade edebileceğimiz *Mesnevî*’nin hikâyeleri elbette müstakil okunabilme özelliği taşırlar. Fakat Mevlânâ’nın hikâyeler arasında kurduğu açık ve gizli örüntü ve hikâyeleri anlatış sırasında kullandığı benzetmeler ve yaptığı tasvirler metinlere ayrı bir çağrışım kazandırmaktadır. Onun bu çağrışımlar sayesinde anlattığı hikâyeleri kendine özgü bir renge büründürdüğü hatırdan çıkarılmamalıdır.

Bu çalışmada, *Mesnevî*'nin hikâye etmeye dair poetik bütün beyitlerinin ortaya konulduğu elbette iddia edilemez. Fakat baştan sona taranan altı defterde bir edip olarak Mevlânâ'nın edebiyat, şiir, hikâye, anlatıcı, okuyucu ve dinleyici konularında ortaya koyduğu ana ilkeler ifade edilmeye çalışılmıştır.

EXPRESSION IN MASNAWI AS A POETIC ATTITUDE

Abstract

In Mevlana Masnavi, there are a large number of couplets on subjects like the story in the poetical sense , depiction, saying the narrator and the listener's attitude in the face of word . These couplets, which represent a theoretical perspective on storytelling, have good wisdom for today's readers as well as story writers. Mevlana has revealed his own unique approaches on many issues such as the reference to Kelile and Dimne in Mesnevî, taking into account individual differences of listeners and readers, the change of situation of the narrator's spiritual, the purpose to convey the stories of the past , explaining the good and bad sides of life together, the attitude of the listener in the face of the story, taking care not to extend the word, taking into consideration of individual differences of listeners and readers

Keywords: Mevlana, Poetic, Story, Word, Masnawi, Description

Kaynaklar

- Devletşah, *Şair Tezkireleri*, Çev. Necati Lugal, Pinhan Yayınları, İstanbul 2011.
- Fromm, Erich, “Önsöz”, *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş*, A. Reza Arasteh, Çev.: Bekir Demirkol, İbrahim Özdemir, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2000.
- Gölpınarlı, Abdulbâki, *Mesnevî ve Şerhi*, I-VI, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Karaismailoğlu, Adnan, “Kelîle ve Dimne”, *DİA*, c. 25, İstanbul 2002.
- Karakoç, Sezai, *Mevlânâ*, Diriliş Yayınları, İstanbul 2000.
- Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Yayınları, İstanbul 1998.
- Mevlânâ, Celâleddin Muhammed-i Belhî, *Mesnevî-yi Ma’nevî*, Haz.: Mehdî Âzeryezdî (Hürremşâhî), Tahran 1386 hş.
- Müşerref, Meryem, *Costâr-hâyî der Edebiyât-i Talîmî-yi Îrân*, Tahran 1389 hş.
- Nesterova, Svitlana, *Mesnevî’de Örtülü Anlamlar*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- Ögke, Ahmet, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde “Har (Eşek) Metaforu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 2007, sayı: 18, ss. 19-41.
- Schimmel, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş*, Çev.: Senail Özkan, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999.
- Schimmel, Annemarie, *Şark Kedisi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Attâr, Feridüddin”, *DİA*, c. IV, İstanbul 1991.
- Şahinoğlu, M. Nazif, “Mesnevî”, *M. Nazif Şahinoğlu, Makaleler ve Hatıralar*, Haz. Hasan Çiftçi, Mehmet Atalay, Beyan Yayınları, İstanbul 2017.
- Zerrînkûb, Abdulhuseyn, *Nakd-i Edebî*, I, Tahran 1361 hş.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE RİNT VE ŞARAP İLİŞKİSİ¹

Mustafa Yunus GÜMÜŞ²

Cafer MUM³

Özet

Klasik Türk şiirinin en önemli karakterlerinden biri olan rint, divan şairleri tarafından idealize edilmiş bir tip olarak yansıtılmış ve rintlik divan şiirinin en önemli konularından biri olmuştur. Divan şairleri, rindâne görüşlerini, rint tipi, özellikle de rint-zahit çatışması üzerinden anlatmışlardır. Dünya ve ahiret kaygısından uzak bir hayat yaşadıkları için dünyaya ve ahirete ait hiçbir menfaatin peşinden koşmamış, hiç kimseye baş eğmemişlerdir. İnsanları ikiyüzlü davranmaya zorlayan bütün gelenek ve âdetlere karşı çıkan rintler, aşk ve sarhoşluktan yana tavırlarını koymuşlar ve anı yaşamanın mutluluğunu bırakmadan kendi yollarında yürümeye devam etmişlerdir. Bu çalışmada rint ve şarap hakkında genel bilgiler vererek rintlerin şaraba yaklaşımlarının nasıl olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar kelime: Klasik Türk Şiiri, rint, zahit, şarap.

Giriş

Gerçek hayatla bağını, farklı şekillerde ortaya koyan klasik Türk şiiri Türkçe, Arapça ve Farsçanın dil imkânlarını en güzel biçimde kullanan şairler sayesinde varlığını yüzyıllar boyu sürdürmüştür. Bu şiir geleneğinin en önemli tiplerinden biri olan rint, hayatı şiirin içine taşımış

- 1 Bu makale Doç. Dr. Cafer Mum danışmanlığında hazırlanan Klasik Türk Şiirinde Rintlik adlı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.
- 2 Dr., mygumus@hotmail.com
- 3 Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, cafer.mum@inonu.edu.tr

ve farklı şahsiyet özelliği ile şairlerin iç dünyalarında gizledikleri lakayt, korkusuz ve isyancı duruşlarını şiire yansıtılmalarında aracı olmuştur. Rint, rintliğin vazgeçilmezlerinden olan şarap sayesinde kişilik özelliklerini rahatlıkla yaşayacağı geniş mecralar elde etmiş ve onunla şahsiyetini olgunlaştırmıştır. Toplum nezdinde dinî kimlikleriyle ön planda olanlar da dâhil her şair, bu geniş mecrada şarap ile birlikteliklerini sürdürmüşlerdir.

1. Rint

Türk diline ve edebiyatına Farsçadan girmiş rint kelimesinin tanımı yapılırken onun zeki, korkusuz ve kurnaz olması; kayıtsızlığı, inkârcılığı ve laubaliliği; eğlenceye düşkünlüğü, serseriliği ve sarhoşluğunun ön planda tutulduğu görülmektedir. Muhammed Beheştî, Ferheng-i Sabâ adlı eserinde rindin tanımını şu şekilde yapmıştır: “Açıkgöz, hile sahibi, zeki, korkusuz, kayıtsız, lâubâlî.” (Beheştî, HŞ. 1371, s. 515). Ferheng-i Ziyâ adlı eserinde Ziyâ Şükûn rindi hiçbir şeye bağımlı olmayan, ilişiksiz ve zeki birisi olduğunu; dış görünüşü itibarıyla kötü, fakat aslen iyi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Şükûn, rindin inkârcı ve sarhoş olduğunu da eklemiştir (Şükûn, 1984, s. 1018). Şemseddin Sami, Kâmûs-ı Türki’de rindi şöyle tanımlamıştır: “1: İşret ve sâir şeylerden ihtirâz etmez lâubâlî adam, harâbâtî. 2. Zâhiren lâubâlî ve gayr-i muhteriz görünen ve ehl-i dil adam” (Sami, 1317, s. 671). Arif Etik’in hazırladığı Farsça-Türkçe lügatte rindin akıllı ve kurnaz olduğu; ancak maneviyata inanmayan ve içki içen bir kişi olduğu belirtilmiştir (Etik, 1968, s. 205)⁴.

Rindin laubali-meşrep, kayıtsız ve inkârcı özelliği hemen bütün sözlüklerde ifade edilmiştir. Onun tenkitçi davranışlarıyla tanınmasının yanında gerçekte iç huzurunu arzulayan bir karaktere sahip olduğu ve bu davranışa uygun bir şekilde yaşadığı da belirtilmektedir (Pakalın, 1993, s. 48). Tasavvuf Terimleri Sözlüğü’nde rint için özetle şunlar söylenmektedir: “Halkın hakkındaki söylediklerine aldırmandan gönlünce hareket eden, keyfince davranan, içi irfanla süslü, ilimle dolu olduğu

4 Bu paragraftaki sözlük bilgileri Cafer Mum’un hazırladığı Hâfız-ı Şirâzî ve Bâki’de Rindlik adlı yüksek lisans tezinden aktarılmıştır.

hâlde halktan biri gibi sade yaşayan hakîm, bilge kişi. Rintler daha çok melamîler ve kalenderler gibi gelenek ve göreneklere aldırılmadan geniş bir hürriyet ve gönül rahatlığı içinde yaşar.” (Uludağ, 1991, s. 437).

Şuara tezkirelerinde ise rint kelimesini doğrudan doğruya tanıtan, onun hayat felsefesini ortaya koyan açıklamalar bulunmamakla birlikte bu eserlerde geçen ve rint kelimesini karşılayan diğer kelimeler ve terkipler rint hakkında genel bir fikir vermektedir. “ayyâş, ehl-i işret, tab-ı latif, bî-tekellûf-şive, zarif, evbaş, kallâş, bî-pervâ, lâubâli, şûride vb.” kelime ve terkipler bunlara örnektir (Tolasa, 1983, s. 141).

Şairler şiirlerinde her zaman rintlikten yana bir duruş sergilemişler ve rint, divan şairinin benliğini, kimliğini yansıtan bir “tip” hâline gelmiştir. Bununla birlikte gerçek hayatlarındaki konumları ne olursa olsun şairler, şiirlerinde dünyanın şaşaasından ve maddi beklentilerden uzak görünme gayreti içinde olmuşlardır. Belki hayatları boyunca buldukları konum veya inançları gereği hiç alkollü içecek kullanmayan şairlerin bile rindane şiirlerinde meyhaneden çıkmadıkları, şarap ve sevgiliden vazgeçemedikleri görülmektedir. Bu şairlerin kendi hayatlarına dâhil etmedikleri bu kavram ve mekânlardan bahsetmelerinin nedenlerinden birisi de hakikati tasavvufi remizler ile göstermektir. Şairlerin gerçek hayatlarında rindane bir yaşam tarzına uygun davranmaları neredeyse hiç mümkün olmadığı için en azından şiirlerinde bu tavrı sergilemek istemeleri onların rindane şiir yazma nedenleri arasında gösterilebilir (Levend, 1984, s. 558).

Rintlik, bir bakış açısı olarak değerlendirilebilir. Bir insanın hayata bakışı, yaşam kalitesinin değişiminde etkin rol oynar. Mutlu olmak isteyen insan, hayattan zevk almanın yollarını arar. Her zaman aynı olmasa da güzel bakan, güzel görür düsturu ile zorlukların üstesinden gelir. Kişiden kişiye farklılık gösteren bu durum, insanın kendi içinde bile değişiklik gösterebilir (Top vd., 2003, s. 16). Toplumun değer yargıları, normları, yasakları ile birlikte kişinin iç dünyasındaki değişimler, bu değişikliklere neden olur. Çünkü toplum, bireyi şekillendirir ve onun yaşam tarzını belirler. Bazen toplumdaki bir grup, cemaat veya teşkilatın baskı, yönlendirme ve şiddet olarak ortaya koyduğu bu

biçimlendirme, bireyi ve toplumu yönlendirmeyi amaçlar ve genellikle başarılı olur (Çetin, 2010, s. 85). İşte rintlik, toplumun belli bir kesiminin koymuş olduğu bu kurallar karşısında farklı tutum sergileyen, kuralları hiçe sayan bir bakış açısıyla farklılığını ortaya koyan bir anlayışın adıdır. Rintlğin özelliklerini üzerinde taşıyan kişi, kendisini kısıtlayan her şeyin karşısında yer almaktadır. Hayattan zevk almayı, doğuştan getirilmiş ve değiştirilemez bir özellik gibi bünyesinde barındıran insan, yaptığı ve yapacağı bütün davranışlarda bu farkındalığını ortaya koyarak yaşamını sürdürür.

Pürcevadi, rint ve rintlik kelimelerinin, çok eskiden beri kullanıldığını, rint kelimesinin sözlüklerde zeki ve kurnaz; kayıtsız ve laubali bir kimse ya da genel ve toplumsal kurallara uymayan kimse olarak geçtiğini söyler. Bununla birlikte rintlerin sadece kayıtsız ve laubali olmadığını onların inkârcı kişiliklerinin de gözden kaçırılmaması gerektiğini vurgular. Çünkü sadece laubali ve kayıtsız olmaları yönüyle değerlendirilmesi onların dışa yansıyan davranışlarını gösterir ve bu şekilde rintlerin psikolojik ve zihinsel yönünü ortaya koymamış oluruz. Pürcevadi'ye göre inkârcılık, insanın yaradılıştan getirdiği bir tutumdur. İnsanın dış dünyası, iç dünyasının kontrolündedir ve inkârcılık davranışının ortaya çıkması da insanın iç âlemini ilgilendirir. Yani denilebilir ki rintlerin kayıtsız, laubali ve inkârcı olması herhangi bir yanlış gelenek ve eğitimin sonucu değildir (Pürcevâdi, 1998, s. 227). Rint, yaradılıştan gelen ve bir türlü engelleyemediği bu davranışları içselleştirmiştir. O, toplum içinde farklı görünmek, farkındalık oluşturmak amacıyla değildir. Psikolojide bir problem olarak ortaya konan inkârcılık, sahte mutluluk elde etmek amacıyla hayal kurma, kabullenmeme şeklinde ifade edilmektedir (Ersever, 1992, s. 582). Rintlerin insanların ilgisini çekmek gibi bir arzusu yoktur. Tabiatı gereği rint, umursamaz ve vurdumduymaz bir şekilde görünmekte olup, kendisine fayda sağlayacak hiçbir durum içinde bulunma gayretinde değildir.

Birçok şaire göre rintlik, bir yaratılış ve tabiat meselesi; ezeli bir kismet ve alınyazısıdır. Bu yüzden ondan vazgeçmek mümkün değildir; hatta rintlği terk etmek veya etmemek insanın elinde olan bir şey olarak

da görülmemektedir. Nitekim şairler, rindane bir hayatın en önemli unsurlarından olan şarap ve sevgiliyi terk edememelerinin sebebini açıklarken, rintliğin bir bakıma alın yazısı gibi olduğunu söyleyerek bu davranışlarını savunmaya geçmişlerdir (Mum, 1998, s. 45). Rint, bu alın yazısını gönüllü bir şekilde sahiplenmiştir. Belki de bu yüzden hiçbir baskı ve zorlama onu yolundan çevirememekte, davranışlarından geri adım attırmamaktadır.

Rindin dünya görüşünün temelini hayatın gelip geçiciliği düşüncesi oluşturmaktadır. Hayat geçici olduğundan kişi bu hayatın tadını çıkarmaya ve mutlu olmaya bakmalı, hiçbir şeyin kaydına düşmemeli, her türlü üzüntüden ve acıdan uzak durmalıdır (Mum, 2004, s. 132). Bu görüş, rindin iç dünyasına huzur vermekte ve onun mutlu olmasını sağlamaktadır.

Rindin özelliklerinden olan maddeyi önemsemek ve maddiyattan uzaklaşmak, tasavvuf yolunda bir aşama olarak karşımıza çıkar. Ancak burada şunu söylememiz gerekir; rintlik bir meşreptir. Rintmeşrep insan, yapmış olduğu davranışlarda hiçbir amaç ve fayda gözetmediği gibi onu bir başkasına şirin görünmek, taltif edilmek, mevki ve makam kazanmak gibi amaçları da bulunmamaktadır. Rint, sadece dünyadan zevk almak istemektedir. Bununla birlikte rindane bir yaşantıyı benimsemiş insanlar, kendilerini kısıtlayan her şeye karşı durmuşlar ve her hâlükârda mutlu olabilmenin bir yolunu bulmuşlardır. Onların varlığını sürdürmesinde sarayın önemli bir yeri bulunmakta ve rindin istediği hayat şartlarının saray içinde sağlanabildiği görülmektedir (MENĞİ, 1985, s. 17-18).

Rintlik hakiki aşk ile mecazi aşk, dışa aldırma, parayı hor görme, kıyafeti önemsememe, hayattan kam almayı bilmek, zühdde karşı tavır almak, güzele ve güzel olan her şeye gönül bağlamak, dünyalık hiçbir menfaat için yaşam tarzından taviz vermemek gibi birçok unsuru kendi bünyesinde toplamıştır. Bu unsurların hepsi rinde yakışmaktadır ve onun özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Şarap

“Şarâb” Arapça bir kelime olup Arapçanın yaygın olarak kullanıldığı bölgelerde genel anlamda içecek kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. Fakat zaman içerisinde anlam değişmesine uğrayarak üzüm suyundan yapılmış içkiyi karşılayan bir isim olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

2.1. Dinî ve Mitolojik Kaynaklarda Şarap

Şarabın tarihî gelişiminde mitoloji önemli kaynaklar arasındadır. Mitolojik kaynaklarda şarabın icadı ile ilgili iki farklı şahsiyet öne çıkar: Dionysos ve Cem. Yunan ve Anadolu mitlerinde yer alan Dionysos, Yunan mitolojisinde bir tanrı olarak anlatılmakla birlikte Anadolu mitlerinde kutsal bir kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. Anadolu efsanelerine göre şarabı yapan ilk kişi Dionysos'tur. Mitolojik söylencelere göre ilk şarap şöyle yapılmıştır:

“Aziz Dionysos henüz daha küçük iken Naxia'ya gitmek üzere Helas'tan yola çıkmış. Yol uzun olduğu için yorulunca dinlenmek amacıyla bir taşın üzerine oturmuş. Önüne baktığında, ayaklarının altından yükselen bir bitki görmüş. Hoşuna giden bitkiyi birlikte götürüp yetiştirmeye karar vermiş. Bitkiyi alıp yoluna devam etmiş. Hava çok sıcak olduğundan bitki sıcaktan kurur endişesiyle onu yolda bulduğu bir kuşun bacak kemiğinin içine koymuş ve yoluna devam etmiş. Onun kutlu ellerinde asma çubuğu gelişip büyümeye başlar ve içinde bulunduğu kuşun bacak kemiğinin üstünden ve altından dışarıya taşar. Kuruyacak endişesiyle bulduğu bir aslanın bacak kemiğinin içine asma çubuğunu içinde bulunduğu kuşun bacak kemiği ile koymuş. Fakat kısa bir zaman sonra asma çubuğu daha da gelişip büyüyünce onu içinde bulduğu kemiklerle birlikte daha büyük olan bir eşeğin bacak kemiğinin içine koymuş. Sonunda Naxia'ya varmış ve orada bitkiyi içinde bulunduğu kemiklerle birlikte toprağa ekmiş. Bitki çabuk büyümüş ve çok güzel üzümler vermeye başlamış. Asmadan ilk şarabı hazırlamış ve insanlara içmeleri için vermiş. Bir de bakmış ki şaraptan içenler kuşlar

gibi ötmeye, daha fazla içenler aslan gibi kendilerini güçlü hissetmeye ve daha da fazla içenler eşek gibi olmaya başlamışlar.” (Özdemir, 1993, s. 149-150)

İran mitolojisine göre ise şarabın ve kadehin mucidi Cem (Cemşîd)'dir. Pişdâdiyan sülalesinin dördüncü padişahı olan Cem, İran mitolojisine göre yaklaşık bin yıl yaşamıştır. Şehname'de Cem'in demiri yumuşatarak savaş aletleri yaptığı; keten, ibrişim ve kıl ipliğini kullanarak değerli kumaşlar ürettiği; farklı tuğla yöntemleri kullanarak saraylar yaptırdığı anlatılmaktadır (Şişman & Kuzubaş, 2007, s. 126). Efsaneye göre Hz. Nuh zamanında yaşayan Cem, askerleri ile birlikte ava çıktığında gökyüzünde ayağına yılan sarılmış bir kuş görür. Bunun üzerine Cem, okçularına kuşa zarar vermeden yılanı öldürmelerini emreder. Yılandan kurtulan kuş gözden kaybolduktan kısa bir süre sonra birkaç tohumla Cem'in yanına geri döner. Kuştan alınan bu tohumlardan yetişen asmalardan üzüm elde edilir. Herkesin severek yediği bir yiyecek hâline gelen üzümün, çok beklediğinde sularının köpürdüğü ve tadının ekşidiği fark edilir. Hasta bir kadın, ağrılarından kurtulmak için üzüm suyundan içtikten sonra farklı ruh hâlleri yaşayarak kendinden geçmesini Cem'e anlatır. Cem de üzüm suyunu bekletmek suretiyle içmeyi adet hâline getirmiş ve bu şekilde şarap ortaya çıkar (Bahadır, 2012, s. 15).

Şarabın tarihî gelişimini anlatan diğer kaynaklar ise dinî kaynaklardır. İnsanın yaratılışı ile birlikte teşekkül etmiş ve insan hayatını olumlu anlamda şekillendirmeye çalışan dinî kaynaklarda da tıpkı mitolojik kaynaklarda olduğu gibi şarap ile ilgili hikâyeler anlatılmaktadır. Tevrat'a göre ilk defa şarap yapıp içen Hz. Nuh'tur ve hikâye şu şekilde geçmektedir:

“Nuh çiftçi oldu. İlk defa bağ yetiştiren odur. Aynı zamanda (üzümden yaptığı) şaraptan da içerdi. Bir gün (şarap içip) sarhoş oldu.” (Özdemir, 1993, s. 153).

2.2. Şarap ve Edebiyat İlişkisi

Şarap, klasik Arap şiirinin belli başlı konuları arasında yer almaktadır. İslamiyet, şarabı konu edinen şairler için bir milat olarak değerlendirilebilir. İslamiyet'ten önce şarap şiiri yazan bazı şairler, İslam dinini kabul ettikten sonra bu konuda şiir yazmaktan vazgeçmişlerdir (Canım, 1998, s. 22). Alkollü içeceklerin yasak edilmesiyle birlikte şarap şiirleri eski önemini yitirmiştir. Fakat Emeviler döneminde sosyal hayattaki müreffeh havanın etkisiyle birlikte toplumun şaraba bakışı değişmiş ve şarap, şiirlerdeki eski önemini kazanmaya başlamıştır. Emevi şairleri “hamriyyat” şiirleri yazmaya başlamış ve şarabın Arap edebiyatındaki durgunluğunu ortadan kaldırmışlardır. Hatta Naveci'nin Halbatü'l Kümeyt adlı eserinde şarabın isimlerinden, nasıl kullanıldığından, yararlarından, adabından, meclislerden ve sakilerden bahsettiği görülmektedir (Canım, 1998, s. 25; Bahadır, 2012, s. 31).

Fars edebiyatındaki şarabın durumu da Arap edebiyatından farklı değildir. İran'da Sasaniler döneminden beri şarap şiirleri yazılmakta olup İslamiyet'in kabulüyle birlikte şarap şiirleri neredeyse hiç yazılmamıştır. Bununla birlikte Gazne saraylarında içki meclislerinin düzenlenmesi ve Fars şiirinde gazel nazım şeklinin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, şarabın şiire tekrar girdiği görülmektedir (Bahadır, 2014, s. 46).

Klasik Türk edebiyatı, Türklerin İslam dinini kabul ettiği döneme kadar, sözlü bir şekilde varlığını korumuştur. Türklerin yazılı hayata geçişi, İslamiyet'in kabulü ile hemen hemen aynı zaman aralığına denk gelmektedir. Bundan dolayı klasik Türk edebiyatının ilk dönemlerinde, İslam'ı öğrenmek ve öğretmek amacıyla Arapça ve Farsça eserlerin Türkçeye tercüme edilmesinin yoğun bir şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu dini içerikli metinlerle birlikte Arap ve Fars edebiyatlarının geleneğinde mevcut olan şarap ve şarap hakkında yazılmış edebî, tasavvufi fikirler de edebiyatımıza girmeye başlamıştır. Klasik Türk edebiyatının ilk eserlerinde de şarap kavramlarının geçtiği bilinmektedir (İnalcık, 2011, s. 67).

Türk edebiyatına “şarap” kavramı, Müslüman olan diğer milletlerin edebiyatlarıyla doğrudan iletişime geçmelerinin bir sonucu olarak

tasavvufi motiflerle işlendikten sonra girmiştir. Fakat şarap kavramı, Arap ve Fars edebiyatlarında da olduğu gibi, bizim edebiyatımızda bazen gerçek anlamında bazen de tasavvufi anlamıyla kullanılmıştır. İslami bir bakış ile yorumlanmasıyla birlikte şarap kavramı, edebiyatın bünyesinde tasavvufi bir karaktere bürünmüş ve şiir geleneğimizde varlığını bu şekilde sürdürmüştür. Bununla birlikte şarap, farklı anlam daireleri ortaya çıkarmış, neredeyse bütün şairlerin vazgeçemediği bir mazmun olarak edebiyatımızın vazgeçilmez konuları arasında yerini almıştır (Bahadır, 2014, s. 46).

3. Rint ve Şarap İlişkisi

Şarabın mayalanmasının doğal bir şekilde gerçekleşiyor olması, şarabın insanlığın var oluşundan bugüne kadar içilen en eski içeceklerden biri olduğunu göstermektedir. Dinî ve tarihî kaynaklara bakıldığında şarabın insanlık tarihi kadar eski olduğu görülmektedir. İnsanların tarım yapmaya başlamalarıyla birlikte tahılların hammadde olarak kullanıldığı farklı alkollü içecekler üretilmiştir. Fakat şarap, diğer alkollü içeceklere göre daha hızlı ve daha kolay üretilmesi nedeniyle en çok tercih edilen içki türü olmuştur. Tarihî kaynaklarda Mezopotamya’da yaşamış kavimlerin şarap ve bira üretip kullandıkları görülmektedir. Hammurabi döneminde ve hatta ondan daha öncesine dayandırılan içki içmeyi ve içki içilen yerleri düzenleyen kanunlar bulunduğu görülmekte olup buna dayanarak içkinin resmi tarihinin ne kadar eski olduğu söylenebilir (Bozkurt, 2000, s. 455; Bahadır, 2014, s. 13).

Rintlîğin doğuşunun, şarabın üretilmesi ile doğrudan bağlantılı olduğu söylenebilir. Bu yüzden İran mitolojisi kahramanlarından Cemşid’in katkısı göz ardı edilemez. Cemşid, üzümü yetiştirdikten sonra üzümün suyunu sıkarak çıkan sudan şarabı elde etmiştir. Cem ve yanında bulunan kişiler Cem’in yaptığı üzüm suyundan içince sarhoş olurlar. İnanişâ göre içki içme geleneği böyle başlamıştır. Bu inaniştan yola çıkıldığında rintlik ile içki içme arasındaki ilişkinin ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Hayatta mutlu olmak için çabalayan bu insanlar için, mutluluğun temel kaynağı içkidir. İçkinin bulunmadığı yerde

mutlu olabilmenin imkânı yoktur. Çünkü içki, sarhoş etme özelliği sayesinde insanın içinde bulunan daha güzel bir hayat yaşama özleminin giderilmesine katkıda bulunmaktadır (Mengi, 1985, s. 19).

Elindeki kadehi hiç bırakmayan rint için şarap, çevresinde olup bitenlere kayıtsız kalabilmenin, insanların baskısından kurtulabilmenin en önemli vasıtası olarak görülmektedir. Şarap, dinin ve toplumun baskılarını dizginlemek için bir kurtuluş yoludur (Aygün, 1993, s. 4).

Doğu edebiyatlarında şarabın etkisiyle eğlence ve içki meclisleri ön plana çıkmış, şairler sevgilileriyle bir araya gelmenin mekânı olarak içki meclislerini seçmişlerdir. Bu özelliği göz önüne alındığında meclis, sadece şarap içilip eğlenilen bir yer olmaktan çıkıp, âşık ve sevgili arasında bir köprü görevi de görmektedir. Rintler, aşk şarabını ilk kez bu meclislerde içip aşk sarhoşu olmuşlardır. Bu sarhoşluğun sonucunda âşık, olan biteni umursamaz ve aşkıdan başka hiçbir şeyi önemsemeyen hayatını devam ettirir. Çünkü âşık, aşkına sadık kalacağına dair sevgilisine söz vermiştir. Dini ve tasavvufi edebiyata göre rint, ezel sakisinin vermiş olduğu şarap ile sarhoş olmuş ve hâlâ o sarhoşluğun etkisinde olup ayılamamıştır. Bu sarhoşluğun, rindin harabat ehli olmasıyla birlikte, dünyada da devam ettiği ifade edilmektedir (Pala, 1992, s. 108).

3.1. Rintlerin Şaraba Bakışı

Rintler için şarap, sevgili kadar kıymet verilen bir unsurdur. Nedîm'e göre rintler şarap ve sevgilinin bir arada bulunmasını Allah'ın büyük bir lütfu olarak değerlendirmekte, şarap içmek için hiçbir bahane aramamaktadır:

Destide duhter-i rez destde duht-ı merdüm

Kime el verdi felek böyle begim dünyâda (Nedîm D., 340: G. 129/3)

Sunmadan sâgarı sâkî düşerim ayağına

Hasretim bâdeden efzûn iken ibrâmında (Nedîm D., 340: G. 128/6)

Şair, irfan sahibi olmayan zahitlerin durumunu anlatırken üzümün şarap oluncaya kadar geçtiği safhaları hatırlatır. Bu aşamalar, insanların olgunlaşması yolunda çekeceği sıkıntılarla ilişkilendirilmektedir.

Gâlip, insanın elde etmek istedikleri uğruna bir şeylerini feda etmeden, bu amaçlarına ulaşmasının mümkün olamayacağını düşünmektedir:

Kolay mı zâhid-i turş ola sâhib-i irfân
Neler görür ser-i gûre şarâb oluncaya dek (Ş. Gâlib D., 336: G. 174/2)

Şarap, ateş saçan bir su olarak görülmüş ve cehennemle omuz omuza yürüyen bir okyanusa benzetilmiştir. Fakat onun bu özelliğinin yanında insanı keder ve dertlerinden uzaklaştıran niteliği de vardır ki bu durum rintleri kopmaz bir şekilde şaraba bağlamıştır:

Sâkî getir ol âbı ki âteş-hurûş ola
Her bir habâbı kulzüm-i Dûzah-be-düş ola
Mevc-i safâsı şu'le-i Kevser-fürûş ola
Nakş-ı gül-i piyâlesi mahv-ı nükûş ola
Ser-mest-i andelîbi gürûh-ı sürûş ola
Bu bahr-ı hûn ki dildir ana cür'a-nûş ola
Keşf etdim ol ferâhla gam-ı dilsitânımı
Destûr olursa söyleyeyim dâstânımı (Ş. Gâlib D., 167: TrkB. 4/2)

Ateş ve suyun birbirine uygunluğu sadece şarabın tabiatında bulunur. Rintlerin şarap ile bu kadar etkileşim içinde bulunmalarının nedeni, mizaçlarının ateş ve suya uygun olmasındandır:

Gelir muvâfık-ı rindân mizâc-ı âteş ü âb
Ki tab'-ı bâdededir imtizâc-ı âteş ü âb (Ş. Gâlib D., 245: G. 17/1)

Rintler şarabı mihenk taşı olarak görmektedir. Güzel özelliklerle donanmış insanların, meyhaneye gelmekle bu özelliklerinde herhangi bir bozulma meydana gelmez:

Dirler mihak şarâba harâbât erenleri
Şâd ol gönül ki altun adun bakır olmadı (Necâtî Bey D., 418: G. 600/3)

Rintler, hem dünyada hem de ahirette mutlu olma yolunun, şarap içip sarhoş olmaktan geçtiğine inanır. Şarap kadar mutluluk verecek başka bir şey yoktur. Devrin sıkıntı ve kederlerinden, endişelerinden kurtulmanın yolu şarap içmekten geçmektedir. Bu sıkıntılardan uzaklaşmanın başka bir yolu bulunmamaktadır. Çünkü şarap, zehirlenmiş

ruhun panzehiri gibidir (Ayrıca bkz. Bâkî G. 261/1, G95/7; Ahmed Paşa K. 38-5/1; Necâtî Bey G. 294/1, G. 162/4):

Bir câm dolduram yine mehdin şarâbıyla
İki cihânı mest-i safân eyleyem senin (Ahmed Paşa D., 38: K. 6/9)
Hücûm-i gamda bana anı etdi zevrâk-ı mey
Kim etmedi anı tûfân olanda keştî-i Nûh (Fuzûlî D., 218: G. 54/3)
Bir nefes hem-dem olup def'-i melâl eyleyecek
Bulmadum dünyede câm-ı mey-i hamrâdan yig (Bâkî D., 261: G. 261/4)
Gamdan halâs ister isen gel Necâtîyâ
Dil cür'asını câm-ı mey-i ergavâna at (Necâtî Bey D., 165: G. 33/7)

Sonu olmayan ve hiç kimseye kalmayacak bir dünya için bu kadar sıkıntı çekmenin gereksiz olduğuna inanan şairler, geçici dünyanın meşakkatlerinden kurtulup, şarap içmeyi tavsiye ederler:

Kayd-ı 'âlemden halâs ol câm-ı mey nûş eyle kim
Niceler nâ-bûd olur dünyâ bu dünyâdur yine (Bâkî D., 382: G. 455/5)
Aşk câmını tut cihândan geç
Kıl Necâtî mey ile def'-i melâl (Necâtî Bey D., 303: G. 340/5)

Şarap içen rintler, kederlenmeyi bir kenara bırakıp, dünyanın yükünü çekmekten uzaklaşmışlardır. Gam denizinden geçmek için ihtiyaç duyulan gemiye benzetilen şarap, insanlara ferahlık verir, onları neşelendirip tasa ve kederlerini ortadan kaldırır. Zahitlerin cennete kavuşma hasretiyle canlarını verdiklerini söyleyen Nedîm, rintlerin bir kadeh şarap ile bütün dertlerinden kurtulduklarına değinmektedir (Ayrıca bkz. Bâkî G. 404/5; Fuzûlî G. 205/6; Fehîm G. 293/4, Msm. 8/6; Necâtî G. 357/4, G. 461/1):

Bâr-ı girân-ı gussayı çekmez şu kimse kim
Sahn-ı çemende gül gibi ritl-ı girân çeker (Bâkî D.,198: G. 154/6)
Geçmege bahr-i gamdan ey sâkî
Zevrâk-ı mey gibi sefine gerek (Bâkî D., 274: G. 282/2)
Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behiştten
Biz bir kadeh şarâb ile def'-i gam eyleriz (Nedîm D., 299: G. 49/4)

- **Şarabın aşk içkisi olarak görülmesi**

Şarap, aşk içkisidir. Fehîm, bunun ezelden beri bilinen bir hakikat olduğunu söylemekle birlikte şarabın, aşkın ve âşıkların teklifsiz bir dostu olduğunu ifade etmektedir:

Akl u cân u dîn ü dil nâ-mahrem-i uşşâk iken
Bî-tekellûf râz-ı aşka yâr-ı mahremdür şarâb (Fehîm D., 322: G. 14/5)

Olmadan âbisten-i tıfl-ı mevâlid ümmühât
Tâ ezelden bâde-i aşk ile tev'emdür şarâb (Fehîm D., 322: G. 14/2)

- **Şarabın onu içenin aklını başından alması**

Şarap, kişinin aklını başından alır ve davranışlarını kontrol etmeye başlar. Meclisteki çalgıların sesi ve şarkıların nağmeleri, şarabın etkisini arttırır; bununla birlikte sarhoşlar akıllarını kullanamaz hâle gelirler. Fehîm, bir kadeh ile sarhoşların akıllarının başlarından gittiğine vurgu yaparken; Gâlip, onların şarap meclisinde adlarını unutacak bir hâle geldiklerini ifade etmiştir:

Sâkiyâ hûşum alan zemzeme-i çeng midir
Yoksa destindeki peymâne-i gül-reng midir (Nedîm D., 287: G. 28/1)

Bir kadeh dahi gül-efsûn verüp aldı aklum
Ne arak nûş iden itmez lebin âlûde-i nûş (Fehîm D., 496: G. 144/12)

Halka-i bezm-i meyde güm-nâmım
Mevc-i girdâb n'idiğın bilmem (Ş. Gâlib D., 367: G. 226/5)

- **Şarabın korkuyu ortadan kaldırması**

Mitolojiye göre ilk insan Âdem asma çubuğunu diktiğinde Şeytan bir aslan kesip onun kanıyla asmayı sular (Özdemir, 1993, s. 138).⁵ Bu inanışa göre aslana ait özellikler üzümden yapılan şarabı içenlere geçmektedir. İşte rint, içtiği şarabın etkisiyle bütün korkulardan arınır ve

5 “İnsanoğlunun atası Âdem, asma çubuğunu ilk defa diktiğinde lanetlenmiş Şeytan yüzü sevinçten kızarmış halde gelip bir tavus kurban eder ve hayvanın kanıyla Adem'in diktiği asma çubuğunu sular. Asma gelişip yaprak verdiği zaman Şeytan gelip bir maymun kurban eder ve maymunun kanıyla asmanın kökünü sular. Sonra korukları belirince Şeytan bu sefer bir aslan keser ve onun kanıyla asmayı sular. Koruklar, çiçeklerin suya kanmış tomurcukları gibi aslanın kanıyla beslenir. Üzümler olgunlaştığında Şeytan sevinerek gelir, bir domuz kurban eder ve onun kanıyla asmayı sular. Burulan dolayı şaraba bu dört hayvanın nitelikleri geçmiştir.”

âşıkların gitmekten çekindiği sevgilinin mahallesine korkusuzca gider.
Onu böyle cesaretli kılan şey şaraptır:

Ser-i kûyuna şarâb içmeyicek varımazın

Ten-i hâşâkümi ol gülşene bu su getirür (Necâtî Bey D., 231: G. 179/2)

• **Şarabın utanmayı ortadan kaldırması**

Şarap utanma duygusunu ortadan kaldırır ve rintlerin cesur bir şekilde hareket etmesini sağlar. Bundan dolayı rintler sevgililerinin de, tıpkı kendileri gibi, şarap içip rahat davranmasını isterler:

Çeküp bir iki sâgar şişe-i nâmûsu sındırsak

Dil-i serdin biraz uşşâka germ etsek ısındırsak

Seni ağyârdan bir iki gün alsak salındırsak

Ne var bir turfa satsak serv-i nâzım biz de yârâne (Nedîm D., 262: Mm. 38/3)

Şikest etdi zücâc-ı tevbemi bir âteşin mey ki

Nâsuh ol bâdenin rind-i kadeh-peymâlarındandır (Nedîm D., 296: G. 43/3)

Sen de bir vakt ola nûş-ı mey-i nâb eyleyesin

Gülesin açılсын ref ‘-i hicâb eyleyesin (Nedîm D., 324: G. 99/1)

• **Şarabın baştan çıkarıcı olması**

Şarabın etkisiyle ortaya çıkan sarhoşluk, kişilerin normalden farklı davranmalarına neden olur. Sevgiliye kavuşma arzusuyla yanıp tutuşan ve bu yüzden mantıklı davranmayı bir kenara bırakmış olan rintler, sarhoş olduktan sonra kendilerini kaybederek toplumsal normlara uygun olmayan davranışlar sergilerler. Çünkü şarabın bulunduğu yerde sabır, tahammül, züht ve doğruluğa yer yoktur:

Aklım esâsın eyledi fikr-i lebün harâb

Başdan çıkardı âhir o bi-çâreyi şarâb (Necâtî Bey D., 54: K. 3/38)

Bâde-i hamrâ ile çeng ü neye virdi ‘amel

Tevbe vü zühd ü salâhı eyledi bi-kâr gül (Necâtî Bey D., 82: K. 15/9)

Hâne tenhâ elde sahbâ kelle germ ü yâr nerm

Âh ey sabr u tahammül ba’d-ezin yâhû sizi (Nedîm D., 357: G. 158/4)

- **Şarabın beyne tazelik vermesi ve zihni canlı tutması**

Rintlere göre şarap, insan beynine tazelik verir ve zihni canlı tutar; idrak aynasının parlamasını sağlar. Sarhoşluktan sersemlemiş rintleri kendine getirir ve onların gözünü açar (Ayrıca bkz. Necâtî Bey G. 618/6; Şeyh Gâlib G. 34/2):

Açar her lahzada bin rind-i mahmûrun gözün hâlâ

Habâb-ı mey değilken dahı tıfl-ı mekteb-i mînâ (Ş. Gâlib D., 238: G. 6/6)

Kavliyle ‘amel eyleme her zâhid-i huşgün

Tartîb-i dimâg etmege nûş eylegil ammâ (Ahmed Paşa Divanı, 106: K. 37/32)

Mey içüp virmedün âyîne-i idrâke cilâ

Gider ey şeyh-i riyâ-pîşe bu idrâk degül (Bâkî D., 291: G. 309/4)

- **Şarabın gizli sırları ortaya çıkarması**

Rintlerin mecliste gizli sırlarını paylaştığı tek arkadaşları, şaraptır. Nedîm’e göre şarap, meclis ehlinin mahremi gibidir ve ondan gizli saklı hiçbir durumları sözkonusu değildir:

Hep anun ile söyleşiriz râz-ı derûnu

Meclisde bizim duhter-i rez mahremimizdir (Nedîm D., 293: G. 38/3)

Sarhoş insanlar ne söylediklerinin farkında değildir ve bilinçsiz bir şekilde gönül sırlarını ortaya çıkarabilirler. Bundan dolayı sarhoş rintler, aşklarını halka açıklamaktan korktukları için şarabı bile bırakmayı düşünmektedirler:

La’li tuyurdı hiç değil agzı sırrını

Kim gizlü râzı fâş eder olur şarâb-ı nâb (Necâtî Bey D., 55: K. 3/41)

Değil takvâdan etsem bâde terkin vehmim andandır

Ki izhâr eyleyem halk içre aşkın nâgehân ser-hoş (Fuzûlî D., 264 G. 131/3)

- **Şarabın ömrü uzattığına inanılması**

Rintlere göre şarap, insanın ömrüne ömür katar; onlara ölümü unutturur ve yaşama sevinci verir:

Hayât-efzâdürür bâd-ı bahâr u bâde-i sâkî

Bana şöyle gelir ki ölmek yalan oldu yalan şimdi (Necâtî Bey D., 407: G. 575/2)

Sundılar bir cür'a kim bin yıl yaşar içen temâm

Bu perî-rûlar Necâtî bizi âdem sandılar (Necâtî Bey D., 183: G. 74/7)

• **Şarabın onu içenlere can bağışlaması**

Şarabın ruh ile aynı mayadan geldiğini ve Hz. Meryem'in sütü olduğunu düşünen rintler, şarabın canlar bağışladığını ve bu yönüyle hayat suyunu ve Kevser şarabını unutturduğunu söylemektedirler. Ayrıca Fuzûlî, Hz. İsa'nın ölüleri diriltten özelliğini de şaraba yüklemiştir (Ayrıca bkz. Necâtî Bey G. 198/4):

Katrasın nûş eyleyen İsí-i cân-bahş olmada

Rûh ile hem-mâye gûyâ şîr-i Meryemdür şarâb (Fehîm D., 322: G. 14/4)

Mürde-i derd ü gama cânlar bağışlar cür'ası

Sâkiyâ bi'llâh mey-i hamrâ dem-i İsâ mıdur (Bâkî D.,175: G. 120/3)

Verir emvâta ihyâ bâde gûyâ kim çıkıp her dún

Salar feyz-i Mesihâ bâdeye hum-hâne huffâş (Fuzûlî D., 372: G. 303/6)

• **Şarabın gönül kirlerini temizlemesi**

Şarap, gönülde hile ve kin bırakmaz ve kalbin temizlenmesini sağlar. Gönül aynasının kirlerini, tıpkı bir sabun gibi temizleyen şarap, insanın sıkıntılarından kurtulmasını sağlar. Gâlib, rintlerin şarap sayesinde temiz kaldıklarını ifade etmiş; Fuzûlî ise onların bu temiz hâllerini sürdürmeleri için şarap meclisini terk etmemeleri gerektiğini düşünmektedir. (Ayrıca bkz. Fuzûlî G. 266/7; Nedîm G. 45/1):

Câm gibi diler isen k'ola kalbün sâfi

Çeke gör sofî safâ ile şarâb-ı sâfi (Bâkî D., 435: G. 541/1)

Komadı dilde gill u gış mey-i nâb

Ne güzel hâsiyetlü şerbet olur (Bâkî D., 158: G. 93/4)

Çirk-i riyâ-yı huşk ile ter-dâmen olmayıp

Deryâ-yı meyde tâ'ib u tâhir olmuşuz (Ş. Gâlib D., 310: G. 127/2)

Olma gâfil dürd-keşler sohbetinden ey gönül

Ger dilersen edesin âyîne-i idrâki sâf (Fuzûlî D., 278 G. 151/2)

- **Şarabın dünya ve ahiret endişesini ortadan kaldırması**

Rintler, maddi kaygı ve beklentilerinden soyutlanmış, şarap zevki sayesinde dünya sevgisi ve ahiret korkusunu bir kenara bırakmışlardır. Onların düşünce dünyasında korku, endişe, maddi ve manevi beklenti yoktur:

Ey hoş ol ser-mest kim gönlünde zevk u şevkten
Âhiret endişesi dünyâ hayâli kalmadı (Fuzûlî D., 351: G. 266/6)

- **Şarabın küfrü ve imanı değiştirmesi**

İman ve küfür arasında bir fark görmeyen rintleri bu şekilde inanmaya sevk eden unsur, şaraptır. Gâlip'e göre sarhoşların iman ve inkâr etmek ile ilgili sabit bir inançları yoktur. O, onların iman ve küfrü tercih etme konusunda zamanla değişebilen bir anlayışlarının bulunduğunu düşünmektedir:

Ey hoş ol mest-i mahabbeti kim humâr-ı aşkdan
Bir kadeh meyle değişmiş küfrü de îmânı da (Ş. Gâlib D., 397: G. 281/2)

- **Şarabın nurların doğduğu yer olması**

Şarap, içenin güzelliğini arttırma özelliğine sahip olmakla birlikte rintler için nurların doğuş yeridir:

Cür'a cür'a mey içip zîb-i cemâl artırdın
Zerre zerre gözümün nûrun efzûn ettin (Fuzûlî D., 287 G. 162/6)
Cür'a-dân abdâla gerçi mahzenü'l-esrârdur
Rind-i dürd-âşâma sâgar matla'u'l-envârdur (Bâkî D.,135: G. 58/1)

- **Şarabın mağfiret kapılarını açması**

Günahlardan kurtulmanın ve mağfiret kapılarının açılmasının tek yolunun şarap içmekten geçtiğini düşünen Fuzûlî şarap içmeyenlerin, günahlarından kurtulamayacağına inanmaktadır:

Mey içmeden açılmaz imiş bâb-ı mağfiret
Sevgendler bu bâbda pîr-i muğân içer (Fuzûlî D., 249: G. 106/3)

- **Şarabın etkisini mahşerde bile sürdürmesi**

Fuzûlî, bu dünyada içilen şarabın etkisinin mahşerde bile devam edeceğini; bundan dolayı rintlerin Kevser şarabını arzulamayacağını

söyler. Bununla birlikte şair, ecel vaktinde bile şarap içerek hesap gününe kadar onun etkisiyle kabrinde sarhoş bir şekilde beklemeyi, kıyamet kargaşasında sarhoş ve dağınık bir hâlde durup, hesap fikri ve azap düşüncesinden kurtulmayı amaçlamaktadır:

Hasretüm yok sâkiyâ câm-ı cihân-efrûza kim

Mahşer olunca ayıtmaz bir şarâbum var benim (Necâtî Bey D., 312: G. 362/6)

Ukbâda kevser istemesin rind-i mey-gede

Dünyâda bes değil mi mey-i ergavân içer (Fuzûlî D., 249: G. 106/4)

Hoş ol ki çekem dem-i ecel bâde-i nâb

Ser-mest yatam kabrde tâ Rûz-i Hisâb

Gavgâ-yi kıyâmette duram mest ü harab

Ne fikr-i hisâb ola ne idrâk-i azâb (Fuzûlî D., 429: Rb. 47)

• Şarabın sevgilinin dudaklarına benzemesi

Şarap, sevgilinin ateş gibi dudaklarına benzer ve onun bu hâli birçok kişinin yok olmasına neden olur:

Germ-i bâzâr-ı aşk ya'nî bezm

La'l-i âteş-revâc ya'nî şarâb (Ş. Gâlib D., 247: G. 19/4)

Bezm-i safâda la'lüne mânend olunca mey

Pîr-i mugân ne cânlar eritmişdür ey sanem (Necâtî Bey D., 310: G. 358/2)

• Şarabın güzelliğın zekâtı olarak görülmesi

Şarap, sâkînin güzelliğının zekâtıdır. Bundan dolayı rintler, sâkîden birkaç kadeh şarap istemektedir:

Gâlibe bahş eyleyip sâkî zekât-ı hüsnünü

Bir iki sâgar müselles ver nisâb-ı bâdeden (Ş. Gâlib D., 382: G. 252/5)

• Şarabın ilaç gibi olması

Şarap, zahitlerin kırıcı sözlerinden insanları kurtaracak unsur olarak görülmekte, aşk acısı çekenlerin, dert ehlinin ve sarhoşların tek ilacı olduğu düşünülmektedir (Ayrıca bkz. Şeyh Gâlib G. 19/3; Necâtî Bey G. 640/1; Fuzûlî K. 32/11):

Çeşmin marîzi oldı gönül la'lüne yetür

Renc-i humâra düşdi devâdur şarâb ana (Fuzûlî D., 184: G. 2/5)

Mahmûra mey nenin gibidir bildiniz mi hîç

Şol şerbet-i hakîm ki bîmâra yaraya (Necâtî Bey D., 372: G. 498/7)

- **Şarabın birlikte bulunduğu unsurları güzelleştirmesi**

Güzellerin boy posu, onları arzulamak için yeterli görülmediği gibi kadehin güzelliği de şarap olmadığında bir anlam ifade etmez. Çünkü kadehe güzelliğini veren şaraptır:

Güzelde murâd ân olur endâm değıldür

Keyfiyyet olur meyde garaz câm değıldür (Necâtî Bey D., 229: G. 174/1)

- **Şarabın bulunduğu yere göre etkinliğinin değışmesi**

Rintlere göre şarabın küpte, kadehte veya sevgilinin dudaklarında bulunması farklı etkiler ortaya çıkarır. Bu yüzden şarabın bulunduğu yere göre rintlerin tepkileri de değışir:

Bir midir mey hum u sâgarda leb-i sâkîde

Fark eder neş'e-i irfân gönülden gönüle (Ş. Gâlib D., 396: G. 279/6)

- **Şarabın meclisi güzelleştirmesi**

Meclisteki güzelliklerin ortaya çıkması için gerekli olan en önemli unsur şaraptır:

Revnağ veremez bezme arak bâde gerekdir

Hûrşîd iledir cilve-i nûr u fer-i elmâs (Ş. Gâlib D., 312: G. 130/6)

- **Şarabın zühdün temelini yıkacak unsur olarak görülmesi**

Rintlere zühdün temelini ancak şarap ile yıkılacağına inanır

Tan namâzı bâtil olur matla-ı hûrşîdden

Zühd esâsı bozılır câm-ı şarâb-ı nâbdan (Necâtî Bey D., 321: G. 383/8)

3.2. Rintlerin Şaraba Verdikleri Önem

Şarap, rintlerin karakterini oluşturan en önemli unsurdur. Onlar, zaman ve mekân fark etmeksizin şarap ile hemhâl olmuşlar ve şarabın bulunmadığı mekânlarda huzur bulamamışlar, böyle ortamlarda bulunmaktan kaçınmışlardır. Çünkü rintler, dünya hayatının verdiği

meşakatlere katlanma konusunda tahammülsüzdürler ve bundan dolayı şarap içmekten kendilerini alamazlar:

Rind olan câm alur eline müdâm
Lâle-veş nev-bahâre katlanmaz (Bâkî D., 223: G. 200/2)
Düşmesin mürğ-i hevâ sehv ile dâm-ı kesele
Beste-dil kalmayalım rişte-i tûl-i emele
Neş'emiz yoğsa dahi aşk-ı hakikatde hele
Feyz-i hikmede alıp sâgar-ı sahbâyı ele
İçelim mey sevelim dil-beri taklîd olsun (Ş. Gâlib D., 170: Mhms. 1/9)

• **Rintlerin şarap ile olan bağlarının elest meclisine dayanması**

Elest meclisinde insanların bir kısmı züht yolunu, bir kısmı şarap ve sevgili yolunu tercih etmişler. Rintlerin şarap ile olan ilişkileri elest meclisiyle başlar:

Halkun kimisi sûfî kimi mey-perest olur
Ey hâce bu muâmele rûz-i Elest olur (Necâtî Bey D., 195: G. 100/1)

• **Rintlerin şarap içme işinde ehil olması**

Rintler, şarap içme konusunda ihtisas sahibidirler ve bundan dolayı hiçbir şekilde kendilerini beğenmişlik yapmazlar:

Nev-şarâbân bir kadehle lâf-ı şâhî urmada

Rind-i dürd-âşâm olmaz olsa ger Cem hod-pesend (Fehîm D., 358: G. 42/2)

Rintlerin tek arzusu sevgili ve şaraptır; zahitlikten ve ikiyüzlülükten bahsedip, zamanlarını boşa harcamazlar. Bundan dolayı onların şarap ve sevgiliyi terk etmeleri mümkün değildir. Hiçbir durum onların bu konudaki düşüncelerini değiştirmez. Yaradılışları gereği bu yaşam tarzını devam ettiren rintler, şarap meclislerinde ayrılmazlar; çünkü onlara yakışan davranış budur:

Ben zühd ü verâ'dan urmazam lâf-ı hilâf
Dâ'im ruh-ı sâde isterim bâde-i sâf
Terk-i mey ü mahbûb edebilmen mutlak
Ger etmek olur derim zihî bî-hûde laf (Fuzûlî D., 421: Rb. 2)

Rind hâk olsa dahî dürd-i hum-i bâde olur
 Ne ise koymaz elinden mey-i sahbâ eteğin (Fuzûlî D., 323: G. 221/6)
 Bezm-i şarâbdan geçemem doğrusu Nedîm
 İşret tabî'atımca tarab meşrebimcedir (Nedîm D., 280: G. 13/5)

Toplumsal düzeni bozduğu ve içenin akli melekelerini zaafa uğrattığı için şarabın haram kılındığının farkında olmalarına rağmen rintler şaraptan vazgeçmemişlerdir. Hatta Nedim şarabın bütün kötülüklerin anası olarak görülmesinin bile onların bu bakışlarını değiştirmedikten bahsetmektedir:

Hem-vâre humla hoş başı câm ile leb-be-leb
 Ümmü'l-habâyis olsa n'ola duhter-i 'ineb (Nedîm D., 276: G. 7/1)
 Rind-i bî-pervâlarız hussâdımız çokdur eğer
 Tevbe etmiş bâdeden derlerse bühtândır bize (Ş. Gâlib D., 408: G. 301/3)

Bâkî güzel sevmekten ve şarap içmekten vazgeçmenin, temelsiz bir görüş olduğunu düşünmektedir. Fuzûlî ise rintlerin, halkın şaraptan vazgeçmeleri gerektiğini söylemelerini önemsemediklerini ve şarap içmeye devam ettiklerini söylemektedir:

Ferâgat güzel sevmeden tevbe meyden
 Zehî re'y-i bâtil zehî fikr-i fâsid (Bâkî D.,126: G. 41/4)
 Meydân egerçi tevbe verir el Fuzûliye
 Ey serv sen kadeh sunar olsan revân içer (Fuzûlî D., 249: G. 106/6)

Fuzûlî'ye göre şarap içmeyi bırakanlar, yaptıkları yanlışın farkına varıp hemen tövbe etmelidir. Nedim, şaraba tövbe etmesinin kendisi için imkânsız olduğundan bahsederken Fehîm şarap ve sevgiliye olan bağlılıklarının mahşere kadar devam edeceğini söyler:

Dün Fuzûlî sehv edip geçmiş mey ü mahbûbdan
 Tevbe edip bu yaman işten peşimân olsa yeğ (Fuzûlî D., 283 G. 157/6)
 Seninle terk-i riyâ denli güçdür ey vâ'iz
 Şarâba tevbe Nedîm-i günâhkâre göre (Nedîm D., 336: G. 121/7)

Fehîmem ben mey ü dilberden olmam tâ-ebed fâriğ

Benem kim rûz-ı mahşer dest-der-dâmânunam sâkî (Fehîm D., 672: G. 283/9)

Belirli bir süre de olsa rintlerin şaraptan uzaklaşmaları oldukça sıkıntılı bir durumdur. Bundan dolayı alışkanlıklarını terk etmek onlara ciddi bunalımlar yaşatır:

Neler çeker Ramazân içre 'ıyde dek göresin

Nedîm terk-i mey-i hoş-güvâr edinceye dek (Nedîm D., 307: G. 62/5)

Şarap ve sevgiliden vazgeçmek doğru bir davranış olarak kabul edilmez. Çünkü sevgilinin dudaklarından ve şaraptan vazgeçenlerin güzelliğini kaybedeceğine inanılmaktadır. Bu yüzden şarap kadehini elden düşürmeyip kadeh meşrepli olmak gerekir (Ayrıca bkz. Fehîm K. 15/49; Bâkî G. 340/5):

Leb-i cânâneyi terk eyleme ey tâze cüvân

Devr-i gülde meyi terk etme şenî ola şenî (Necâtî Bey D., 268: G. 261/4)

Gözünden gitmesün bir dem mey-i nâb

Fehîm ol dâimâ peymâne-meşreb (Fehîm D., 328: G. 18/5)

• Şarap içmeye davet etmeleri

Rintler, sadece kendilerinin şarap içip eğlenmesiyle yetinmez. Çevrelerindeki insanları da müzik eşliğinde eğlenip içmeye, sarhoş olup nalar atmaya davet ederler. Onlara göre birlikte eğlenmekte farklı güzellikler vardır:

Gelin âvâz-ı ney ü çeng ile mey nûş edelim

Salalım âleme âvâze-i mey-hârlığı (Ahmed Paşa Divanı, 88: K. 28/10)

• Şarap meclisinde suyun önemsizliği

Rintlere göre şarap meclisinde suyun hiçbir önemi, lezzeti ve yeri bulunmaz. Hatta bundan dolayı sevgilinin dudaklarının ab-ı hayata benzetilmesi uygun görülmemiştir:

Vasf-ı lebinde kim anar Âb-ı Hayâtı kim

Mey meclisinde olmaz inen hôt-güvâr âb (Ahmed Paşa Divanı, 102: K. 36/13)

- **Şaraba hürmet edilmesi**

Şaraba hürmet edilmesinin nedeni olarak, şarabın sevgilinin du-
dağına olan benzerliği gösterilmektedir ve bu yüzden şarap el üstünde
tutulmaktadır. Bununla birlikte rintler şaraba hürmet etmenin kesin
hükümle kendilerine vacip kılındığını söylerler. Ayrıca şaraba hürmet
etmeyenlerin şarap içseler bile sarhoş olamayacaklarını dile getirirler:

Lebine benzedüğü için mey-i nâb

El üstünde tutarlar hürmeti var (Necâtî Bey D., 188: G. 86/3)

Nass ile vâcib oldu meyün hürmeti bize

Zâhidlerin elinde ise hürmet etmesün (Necâtî Bey D., 341: G. 427/3)

Olur leb-rîz-i sahbâ mest olmaz hürmetin bilmez

Dil-i rindândan vâsî'dir el-hak mezheb-i mînâ (Ş. Gâlib D., 238: G. 6/3)

Şarabın saygınlığının birdenbire olmadığı, birçok aşamadan geçerek
bu konuma yükseldiği ifade edilerek şarap gibi ilgi bekleyenlerin meyha-
necinin ayakları altında ezilmeyi göze almaları gerektiği belirtilmiştir:

Mey gibi el üzre tutulmak umanlar kendüyi

Pây-mâl-i hıdmet-i pîr-i mugân etmek gerek (Necâtî Bey D., 293:
G. 317/2)

- **Şarap ile geçirilen vaktin hoş görülmesi gerekliliği**

Rintlere göre şarap ile geçirilen vakit, en güzel vakittir ve onlar şa-
rap içmelerinin hoş görülmesi gerektiğini düşünürler:

Mey ü neyle seher demin hoş gör

Ki cihân bu bir iki üç demdür (Necâtî Bey D., 180: G. 66/6)

- **Şarabın yokluğunda ıstırap çekmeleri**

Şarap küplerinin boşalması, rintlerin kahrolmasına neden olur. Bu-
nunla birlikte zahitler, meyhanelerin tenhalaşmasına sevinirler:

Şarâb-ı nâbdan humlar tehî hum-hâneler tenhâ

'Aceb hâliligin buldı riyâ ehli bu meydânun (Bâkî D., 273: G. 279/6)

- **Rintlere şarap içemedikleri zamanlar için sitem etmeleri**

Şarap içmenin yasaklandığı günlerde tahammülsüzleşen rintler, şa-
rabı hatırlatacak şeylere karşı olumsuz tepkiler gösterirler:

Bir taraftan dahi ey muğbeçe sen de görünüp
Bize derd olma mübârek ramazân ayında (Nedîm D., 343: G. 133/2)

• **Rintlerin sufilere şarap içmelerinin tavsiye edilmesi**

Rintlerin zahitlere tepki göstermelerinin en önemli nedeni şarap içmelerini engellemeye çalışmalarıdır. Onlara göre zahitlerin perhiz yapıları, hastalık nedenidir ve zahitler şarap içmeye başlamalıdır. İbadetlerin yüklemiş oldukları sorumlulukları bırakmalarını fakat şaraptan asla vazgeçmemeleri gerektiğini söylerler. Hatta Fehîm'e göre Kevser arzusu yüzünden şarap terk edilmemelidir. Bununla birlikte Bâkî, şarabın verdiği güzelliğin aynısının sunulması şartıyla şarabı terk edebileceğini söyler;:

Sûfiyâ perhîzi ko nûş eyle câm-ı lâle-reng
Âdeme çün her zemân perhîz illet arturur (Necâtî Bey D., 245: G. 208/4)

Rehne ver esbâbı rind ol geçme zâhid bâdeden
Ol sebeble hem halâs ol sıklet-i seccâdeden (Fehîm D., 612: G. 234/1)
Ârzû-yı kevser eyle geçme meyden zâhidâ
Ârif isen geç ümid-i bahşîş-i nâdânedan (Fehîm D., 612: G. 234/3)
Koyalum sâgarı zâhid sana hem-reng olalum
Bize keyfiyyet-i sahbâ gibi bir hâlet bul (Bâkî D., 289: G. 307/3)

• **Şarabın faydalarını inkâr etmemeleri konusunda zahitlerin uyarılması**

Zahitler şarabın faydalarından habersiz oldukları için, şarap ile ilgili olumsuz konuşmaktadırlar. Bundan dolayı Bâkî, zahitleri uyarır, dert ve üzüntüleri gideren şarabın faydalarını inkâr etmemeleri konusunda tavsiyede bulunur:

İnkâr itme sofî şarâbun menâfi'in
Üstâd-ı hikmet öyle buyurmuş kitâbda (Bâkî D., 391: G. 469/3)

• **Şarabı terk eden rintlerin pişmanlığı**

Rintlere göre şarabı terk etmenin sonu pişmanlıktır. Züht ve takva gibi bahanelerin ardına sığınarak şaraptan uzaklaşanlar, yaptıkları yanlış fark edip bundan dönmelidirler:

Terk-i mey ettin ey gönül eyyâm-ı gül gelir
Elbette bu işin çekilir bir nedâmeti (Fuzûlî D., 366: G. 293/2)

Gül mevsiminde tevbe-i meyden benim gibi
Zannım budur ki sen de peşmansın ey gönül (Nedîm D., 314: G. 78/2)

Fuzûlî câm-ı mey terkin kılıp zühd ile takvâdan
Kamu dânyâya rûşendir bu kim nâ-dânlığım vardır (Fuzûlî D., 229:

G. 70/5)

• **Rintleri anlayabilmek için şarap içmenin gerekliliği**

Rintler meclisinin sırlarına vakıf olabilmek için şarap içmek gereklidir. Şarap içmeyenler, bu mecliste yer bulamaz:

Mahrem olmaz rindler bezminde mey nûş etmeyen
Ey Fuzûlî çek ayağ ol bezmden yâ çek ayağ (Fuzûlî D., 276 G. 147/7)

• **Binlerce yıl şarap içseler bile sufilerin rintleri anlayamayacağı düşüncesi**

Rintlerin yaptıklarını anlayabilmek için onların yaptıklarını yapmak yeterli değildir. Bu yüzden zahitler, binlerce yıl şarap içseler de rintleri anlayamazlar:

Mezheb-i rindânı bilsün mi Fehîmâ zâhidân
Ben hezârân-sâl mey-nûş olmayınca bilmedüm (Fehîm D., 596: G. 219/5)

3.3. Rint ve Zahidin Şaraba Bakışlarındaki Ayrılık

Rintlerin ve zahitlerin şaraba bakışlarındaki ayrılığın temelinde dinî kurallar, sosyal normlar, gelenek ve görenekler, beklentiler yer alır. Aslında daha önceden de belirttiğimiz gibi ilk ayrılık elest meclisinde yaptıkları tercih ile başlamış, daha sonra bu durum büyük bir mücadele hâline dönüşmüştür.

Zahitler, toplumdaki itibarlarını yükseltmek için dış görünüşleri itibariyle dinî kisvelere bürünmekte ve dinî kuralları önemseyen bir imajla gezinmektedir. Fakat Bâkî'ye göre onlar aslında şarap içmeyi arzulamakta ve bu arzularını kimselere görünmeden gidermektedirler:

Tutarken câmı nâşi gelse tâc u günbed altında
Mey-i gül-rengi pinhân eyle ey sofî habâb-âsâ (Bâkî D.,103: G. 2/7)

Zâhidâ olmaz riyâ mâni' nihâni 'işrete
Gûlsın gâyetde bilmezsin zarâfet n'eydügin (Bâkî D., 315: G. 348/5)

Şarabın keyif ve huzur vermesini, zahitlerin şaraptan uzak durmaları için yeterli bir neden olarak gören Bâkî'ye göre şarap keyif ve huzur vermeseydi zahitler de şaraptan vazgeçmeyeceklerdi:

Sofî kem ider idi meyli ana
Kalbe ger virmese safâ mey-i nâb (Bâkî D.,114: G. 21/3)

Rintlerin şarap içmesi için hiçbir bahaneye ihtiyaç yoktur ve bundan dolayı onlar ısrara gerek duymadan içerler:

Gül gibi bâde-i rengîne ne ibrâm gerek
Zâhidün kanın içerdüm eger ibrâm olsa (Bâkî D., 385: G. 460/3)

Rintler, şarap içmekten; zahitler ibadet etmekten hoşlanır. Fuzûlî'ye göre rintlerin aşk ve şaraba olan bu bağlılıkları iradelerinin dışında gerçekleşmektedir. Yine o, zahitlerin cennetteki huri ve Kevser suyunu arzulamasının, rintlerin vazgeçemediği sâkî ve şaraptan farkı yoktur:

Mey şevki oluptur bana ey şeyh
Geldikçe bu şevk olur ziyâdet ey şeyh
Hoşdur bana mey sana ibâdet ey şeyh
Râyımla değil aşk u irâdet ey şeyh (Fuzûlî D., 431: Rb. 59)

Havz-ı kevserden ki derler Ravza-i Rıdvanda var
Sâkî-i gül-çihre vü câm-ı musaffâdır garaz (Fuzûlî D., 270 G. 140/2)

Rintlerin hayatlarındaki en önemli karakter olan saki şarap içmeyi, zahitler ise kadehi terk etmeyi tavsiye etmektedir. Rintlerin, sakilerin söylemine aykırı davranması mümkün değildir. Bu şekilde rintler tercihlerini şaraptan yana kullanmışlardır:

Câm tut der sâkî-i gül-çihre zâhid terk-i câm
Ey gönül fikr eyle gör kim hansıdır tutmalı pend (Fuzûlî D., 225: G. 64/6)

Ahmet Paşa, riyazete çekilmiş zahitlerin, bin yıl boyunca çile çek-seler bile, şarabın sırlarını keşfedemeyeceklerini ifade eder:

Seb'a-i seyyâle sun sâki k'anun bir keşfine

Zâhid-i murtâz erişmez çekse bin yıl erba'in (Ahmed Paşa Divanı, 76: K. 23/24)

Sonuç

Toplum içinde ve farklı disiplinlerde olumsuz bir tip olarak kabul edilen rint, şairlerin dünyasında anlam ve kavram olarak olumlu bir karşılık bulmuştur. Divan şiirinde görüleceği üzere rintlerin şahsiyetinin tekâmülünde sevgili ve şarap önemli vasıtalar olarak dikkat çekmektedir. Her ne kadar şarap, bireysel ve toplumsal zararları itibariyle dinen haram kılınmışsa da rintlerin hayatlarının vazgeçilmez unsurlarından biri olmuştur. Rintler, şarabın varlığıyla kimliğini bulmuş, hayata ve topluma şarap sayesinde diğer insanlardan farklı bir şekilde bakmışlardır. Onlar için bir mekânın güzel olup olmamasını sağlayan unsur yine şaraptır. Onlara göre şarap, insanları her türlü sıkıntıdan uzaklaştırır ve bulunduğu ortamın atmosferini olumlu hâle dönüştürür. Bununla birlikte şarap, zahitler ile rintlerin çatışmasında önemli yer tutar. Rintler, dinî emir ve yasakları öne sürerek kendilerinin şarap içmelerine karşı çıkan zahitlerin ikiyüzlülüklerinden ve cesaretsizliklerinden dolayı şarap içilmesine tepki gösterdiklerini düşünmektedir. Rint ve zahidin bakışlarındaki farklılık, şarap ile ilgili beyitlerde daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Çalışma genelinde şahit gösterilen beyitlerde görüleceği üzere onların şaraba yaklaşımları aslında hayata bakışlarını da yansıtmaktadır.

RIND AND WINE RELATIONS IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Abstract

The rind, one of the most important characters of classical Turkish poetry, was reflected as a type idealized by divan poets and became one of the most important subjects of the ritual divan poetry. Divan poets made statements about the rindâne views, rint type, rint-zâhid conflict. Because they lived a life far from the worry of the world and the Hereafter, they did not pursue any interest in the world and the Hereafter, and they did not bow to anyone. Rinds who opposed all traditions and customs that forced people to act hypocritically put their attitude toward love and drunkenness and continued to walk on their own paths without leaving the happiness of living the moment. In this study, we tried to show how rints approach to wine by giving general information about rind and wine.

Keywords: Classical Turkish poetry, rint, zahit, wine.

Kaynakça

- Akay, H. (2005). İslami Terimler Sözlüğü. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Âsım, A. (2009). Burhân-ı Kâtı Tercemesi. (M. ÖZTÜRK, & D. ÖRS, Dü) İstanbul: TDK.
- Aygün, Z. A. (1993). Bağdatlı Ruhi Divan'ında Rind ve Zahid Tipleri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Bahadır, S. C. (2012). 16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap Ve Şarapla İlgili Unsurlar. İstanbul.
- Bahadır, S. C. (2014). Şeyhülislam Bir Şairde “Şarap” Kavramı: Şeyhülislam Yahyâ Bey'in “Disünler” Redifli Gazeli. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(30), 44-54.
- Beheştî, M. (HŞ. 1371). Ferheng-i Sabâ. Tahran.

- Bozkurt, N. (2000). İçki. Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedis, 21, 455-456. İstanbul: TDV.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi. (tarih yok). Milliyet Yayınları.
- Canım, R. (1998). Türk Edebiyatında Sâkinâmeler ve İşretnâme. Ankara: Akçağ.
- Çetin, A. (2010). Bir Kavramın Kısa Tarihi: Mahalle Baskısı. Mukaddime(3), 81-92.
- Develioğlu, F. (1990). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat. Ankara : Aydın Kitabevi.
- Doğan, M. (1996). Türkçe Sözlük. Ankara: İz.
- Ersever, H. (1992). Psikolojik Danışmada Savunma Mekanizmalarının Tanınması ve Şekillendirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 25(2).
- Etik, A. (1968). Farsça-Türkçe Lügat, . Atilla Ofset Basımevi.
- İnalçık, H. (2011). Has-bağçede Ays u Tarab- Nedimler Şairler Mutribler. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kalkışım, Muhsin (2013), Şeyh Gâlib Dîvânı, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Küçük, Sabahattin (2011), Bâkî Dîvânı, TDK Yayınları, Ankara.
- Levend, A. S. (1984). Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mengi, M. (1985). Divan Şiirinde Rindlik. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Mum, C. (1998). Hâfız-ı Şîrâzî ve Bâkî'de Rindlik. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Mum, C. (2004). Halepli Edîb Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Cinastar Sözlüğü). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Nâcî, M. (1987). Lugat-ı Nâcî. İstanbul: Çağrı.
- Özdemir, H. (1993). Şarabın İcadı ve Dört Vasfı. Türkoloji Dergisi, , XI, 149-150.

- Özdemir, H. (1993). Şarabın İcadı ve Dört Vasfı. *Türkoloji Dergisi*, XI, 149-150.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (Cilt 3). İstanbul: MEB.
- Pala, İ. (1992). *Bezm-i Elest*. Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: TDV.
- Pala, İ. (1998). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Ötüken.
- Pürcevâdî, N. (1998). *Can Esintisi İslam'da Şiir Metafiziği*. (H. Kırıl-gıç, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Salahî, M. (1895). *Kâmûs-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Sami, Ş. (1317). *Kâmûs-ı Türk* (Cilt 1). İstanbul: Der-Saâdet.
- Sevük, İ. H. (1942). *Edebiyat Bilgileri*. İstanbul.
- Steingass, F. J. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şişman, B., & Kuzubaş, M. (2007). *Şehname'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*. İstanbul: Ötüken .
- Şükûn, Z. (1984). *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ* (Cilt 1). İstanbul: MEB.
- Tarlan, Ali Nihat (1992), *Hayâli Divânı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992a), *Ahmed Paşa Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat (1992b), *NecâtîBeg Divanı*, Akçağ Yayınevi, Ankara.
- TDK. (1988). *Türkçe Sözlük* (Cilt 2). İstanbul.
- Tolasa, H. (1983). *Sehî, Latifi, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yy'da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. İzmir: Akçağ.
- Top, M. Ş., Özden, S. Y., & Sevim, M. (2003). *Psikiyatride Yaşam Kalitesi. Düşünen Adam: Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Dergisi*.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Üzgör, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm* (Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi), AKDITYK AKM Yayını, Ankara.

ARAP BAHARI SÜRECİNDE ORTADOĞU'DA GÜVENLİK VE DIŞ POLİTİKA: SUUDİ ARABİSTAN ÖRNEĞİ

Necmettin ACAR¹

Özet

Yapısı ve kurumları itibariyle “zayıf devlet” olarak tanımlanan Suudi Arabistan için en önemli öncelik rejim güvenliğidir. Arap Baharı sürecinde rejime yönelik tehditleri bertaraf etmek, fırsatlardan istifade edebilmek için ülkenin dış politikası yeniden formüle edilmiştir. Suudi Arabistan açısından Arap Baharı sürecinde tehdit teşkil eden üç önemli gelişme: ABD ile ilişkilerin bozulması, bölgede oluşan güç boşluklarını İran'ın doldurma girişimi, Sünni eksenin Suudi Arabistan'ı bölge politikalarında marjinalleştirme girişimidir. Bu süreçte ortaya çıkan fırsatlar ise; Suudi ulusal gücünün nispi olarak artışı ve bu artışa dayanarak bölgedeki güç boşluklarını doldurma imkânlarının oluşmasıdır. Geçmiş dönemde dış politikasını büyük oranda yumuşak güç unsurlarına dayandıran Suudi Arabistan'ın, Arap Baharı sürecinde bu geleneksel dış politikasından radikal bir şekilde ayrıldığı gözlemlenmiştir. Irak işgali ve Arap Baharı sürecinin Irak, Suriye ve Mısır gibi güçleri zayıflatması ile oluşan güç boşluğunu doldurmak için iddialı bir dış politika takip eden Suudi Arabistan, bu süreçte Bahreyn ve Yemen'e doğrudan müdahale etmiş, güvenlik yapılanmasında çeşitliliğe giderek ABD dışındaki ülkelerden silah alımları yapmış, Arap Ordusu ve Arap-İslam NATO'su kurma girişimleriyle bölgesel liderlik rolüne soyunmuştur.

Anahtar Kelimeler; Rejim güvenliği, Arap Baharı, Suudi Arabistan dış politikası

1 Dr., acarnecmettin@hotmail.com

Giriş

2010 yılı sonlarında ortaya çıkan “Arap Baharı” sürecinin en dikkat çeken etkisi bölgesel aktörlerin güvenlikleri üzerinde oluşturduğu tehdit ve fırsat algılarının bu aktörlerin dış politikaları üzerinde yarattığı baskılardır. Bu süreçte İbni Suud rejiminin dış politikasındaki dikkat çekici bir değişim gözlemlenmiştir. Dış politikasını büyük oranda yumuşak güç unsurlarına dayandıran, bölgesel güçlerle askeri karşıtlıklardan kaçınan, çatışan taraflar arasında arabuluculuğu önceleyen, tehdide maruz kaldığında tehdidin kaynağını yatıştırılmayı tercih eden, rejim güvenliğini ABD'nin güvenlik garantilerine dayandıran İbn Suud rejimi, Arap Baharı sürecinde bu geleneksel dış politikasından radikal bir şekilde ayrılmıştır. İbni Suud rejimi bu süreçte ABD'nin Ortadoğu bölgesel güvenlik mimarisinde azalan rolüne ilaveten, sokak hareketlerinin Suudi yanlısı rejimleri zayıflatması/devirmesi ile oluşan güç boşluklarını bölgedeki güçlü rakipleri İran ve Türkiye'nin doldurma girişimlerini tehdit olarak algılamıştır. İbni Suud rejimi bu tehdidi dengelemek için Bahreyn ve Yemen'e doğrudan askeri müdahalede bulunmuş, devrimci dalgayı tersine çevirmek için MENA bölgesinde diplomatik ve ekonomik gücünü kullanmış, güvenlik yapılanmasında çeşitliliğe giderek ABD dışındaki ülkelerle silah ve savunma anlaşmaları imzalamış, Arap Ordusu ve Arap-İslam NATO'su kurma girişimleriyle bölgesel güvenlik ağlarına liderlik etmeye soyunmuştur.

İbni Suud rejiminin Arap Baharı sürecinde takip ettiği bu aktif dış politika konunun uzmanları arasında bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Rejimin dış politikasındaki bu değişimi bazı uzmanlar İbni Suud rejiminin bölgesel güç olma hevesinin bir göstergesi olarak yorumlayarak (Echagüe, 2014: 13-16) rejimin saldırgan (ofansif) bir dış politika izlediğini savunmuştur. Kimilerine göre İbn Suud rejimi, mezhep temelli (sekteryan) bir dış politika izleyerek Şii meydan okumasına cevap vermekte (Wehrey ve diğ. 2014: 136; Valz 2016:24-27), kimilerine göre ise İbni Suud rejimi Arap Baharı sürecindeki devrimci dalgayı tersine çevirmek için devrim karşıtı (counter-revolution) bir dış politika izlemektedir (Rubin 2014: 119; Kamrava, 2012: 96; Rieger, 2016: 1; Steinberg, 2014: 15-21).

Bu makalenin amacı İbni Suud rejiminin geleneksel dış politikasının Arap Baharı sürecinde uğradığı radikal değişimi ve bu değişimin sebeplerini ortaya koyarak yeni dönemdeki bu dış politika ile rejimin hedeflerini analiz etmektir. Bu makale Arap Baharı sürecinde İbn Suud rejiminin, rejim güvenliğine yönelik tehditleri etkisiz kılmak için iddialı (assertive) bir dış politika izlediğini iddia etmektedir. Bu çalışmada söz konusu iddiayı kanıtlamak için rejim güvenliği ve iddialı dış politika teorik çerçevelerinden yararlanılacaktır.

Bir devletin dış politikasında belli bir dönemde meydana gelen değişimin test edilebilmesinin yolu, benzer girdilere verdiği tepkiler üzerinden ölçülebilir. Eğer söz konusu devlet benzer girdilere farklı tepkiler veriyorsa bir dış politika değişiminden bahsedebiliriz (Jerdén, 2014: 51). Bu yüzden öncelikle İbni Suud rejiminin yapısına ve Arap Baharı öncesi dönemde maruz kaldığı tehditlere değinilecek, bu tehditler karşısında rejimin tepkileri ortaya konularak rejimin geleneksel dış politikası tanımlanacaktır. İkinci olarak Arap Baharı sürecinin İbni Suud rejimi açısından ortaya çıkardığı tehdit ve fırsatlara değinilerek bu tehdit ve fırsatların geçmiş dönemdekilerle benzerlikleri vurgulanacaktır. Son olarak da İbni Suud rejiminin yeni dönemde rejim güvenliğini sağlamak için takip ettiği iddialı dış politika ortaya konulacaktır. Bu şekilde rejimin benzer girdiler karşısında verdiği farklı tepkileri ölçülerek yeni dönemde radikal bir şekilde değişen dış politikası ile rejimin ulaşmak istediği hedefler ortaya konulmuş olacaktır.

Kavramsal Çerçeve

Devlet merkezliği paylaşılan ortak bir zemin olarak gören ana akım uluslararası ilişkiler teorileri, uluslararası sistemin ana aktörü olarak kabul ettikleri devleti incelerken modern Batılı devletleri esas almış, oluşumu, gelişimi ve yapısı modern Batılı devletlerden büyük farklılıklar arz eden Üçüncü Dünya Ülkelerini görmezden gelmişlerdir (Ryan, 2009: 24-25). Ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin görmezden geldiği bu ülkelerin güvenlik sorunlarını analiz etmek için kapsamlı bir

teorik literatür oluşturma çabaları “zayıf devlet” (weak state) ve “rejim güvenliği” (regime security) kavramlarını ortaya çıkarmıştır.

Devletin gücünü sadece askeri kapasiteden ibaret saymayıp gücün sosyopolitik unsurlarına da dikkat çeken zayıf devlet kavramını literatürde ilk kez kullanan Barry Buzan’a göre devleti meydana getiren bileşenler: devletin fiziksel tabanı (physical base of state), devletin kurumsal ifadesi (institutional expression) ve devlet düşüncesidir (idea of state) (Buzan, 1991: 40). Buzan, fiziksel tabanı nüfus, coğrafi sınırlar, doğal ve suni kaynaklar (endüstriyel kapasite) (Buzan, 1991: 90-91), kurumsal ifadeyi devletin yasama, yürütme, yargı ve idare gibi tüm hükümet mekanizmaları ve süreçleri (Buzan, 1991: 82-83), devlet düşüncesini ise devletin fiziksel tabanı ile devlet kurumlarını bir arada tutan ulus fikri, örgütleyici ideoloji ve devletin siyasi meşruiyeti anlamında kullanmaktadır (Buzan, 1991: 70). Bu üç bileşene göre devletleri kategorize eden Buzan, devlet düşüncesi ile kurumların zayıf olduğu durumlarda “zayıf devletler” ile karşı karşıya olduğumuzu belirtir (Buzan, 199: 97-102).

Devlet gücünü despotik ve altyapısal olarak ikiye ayıran Michael Mann ise devletin despotik gücünü toplumla müzakereye dayanmadan, yönetilenler üzerinde uyguladığı güç, altyapısal gücünü birtakım meşruiyet araçları sayesinde toplumun içine nüfuz ederek uyguladığı güç olarak tanımlar (Mann, 1988: 5). Devletin gücünün asıl kaynağının altyapısal gücü olduğunu kabul eden yazarlar, bu gücün üç boyutu olduğunu belirtmişlerdir (Weiss, Hobson, 1999: 18-19);

- Nüfuz etme / içine işleme: Devletin toplumsal kesimlere ulaşma, halkla doğrudan ilişki geliştirme kabiliyetini ifade etmektedir.

- Çekme / elde etme: Devletin ülkedeki fiziksel kaynakları (vergi toplama, askere alma, doğal kaynaklara erişme) şiddet ve zorlamaya başvurmaksızın elde etme gücünü ifade etmektedir.

- Uzlaşma / müzakere etme: Devletin toplum desteğini sağlayabilmek için sivil toplum ve devlet dışı aktörlerle işbirliği yapabilme, onları harekete geçirebilme gücüdür.

Nüfuz etme, kaynakları çekme ve müzakere etme yetenekleri düşük olan devletler, literatürde “zayıf devlet” olarak tasnif edilmiştir.

Devletlerin güvenlik sorunları ile gelişmişlik düzeyleri arasında bağlantı kuran Üçüncü Dünya Güvenlik Çalışmalarına dahil olan yazarlar zayıf devletlerin modern Batılı devletten farklı güvenlik sorunları ile karşı karşıya olduklarına savunmuşlar, bu devletlerin içeriden ve dışarıdan kaynaklanan güvenlik sorunlarını ifade etmek için “ulusal güvenlik”, “devlet güvenliği” kavramları yerine “rejim güvenliği” kavramını literatüre dâhil etmişlerdir. Rejim güvenliği ile kastedilen, bir ülkede iktidarı elinde tutan seçkinler koalisyonunun (rejimin) içeriden ve dışarıdan iktidarlarına yönelik meydan okumalara karşı siyasal meşruiyetlerini sağlamak, fiziksel varlıklarını ve çıkarlarını korumak için takip ettikleri politikadır (Jackson, 2007: 166; Ryan, 2009: 12-14). Zayıf devletlerdeki rejimlerin yönetimde kalma arzusu o kadar güçlüdür ki bazen iktidarlarını sürdürüebilmek için yönettikleri devletin hayati çıkarlarının olduğu alanlarda büyük tavizler verebilirler. Bu yüzden zayıf devletlerde rejimin güvenliği birincil, devletin çıkarları ikincil önemdedir.

İddialı dış politika (assertive) ise, bir aktörün, rakipleri üzerindeki maliyeti geçmişe nazaran daha fazla artırmak için, müttefikleri ve rakipleri ile ilişkilerinde kendi hayati çıkarlarını (core interest) uzlaşmacı ve diplomatik usuller yerine askeri güç kullanmayı da içeren çatışmacı bir yöntem kullanarak elde etmeyi tercih etmesidir (Jerdén, 2014: 48-49; Johnston, 2013: 8-11). Hayati çıkar, bir devletin pazarlık konusu olmayan, uluslararası ilkelere bile riayet etmeden askeri güç kullanmak dâhil katı yöntemler kullanmaktan çekinmeyeceği alanlar için kullanılan bir kavramdır (Johnston, 2013: 17-18). Chen, Pu ve Johnston (Chen, Pu, Johnston, 2014: 177) iddialı dış politikanın üç türünü tanımlamışlardır;

- Saldırmacı iddialılık (offensive assertiveness); bir aktörün herhangi bir provokasyon olmaksızın başka bir aktör nezdindeki çıkarlarını genişletmek için güç kullanması, statükoyu değiştirmeye dönük dış politika takip etmesidir.

- Savunmacı iddialılık (defensive assertiveness); bir aktörün statükoyu değiştirmeyi hedeflemeksizin çıkarlarını savunmak ve genişletmek için takip ettiği aktif dış politikadır.

- Yapıcı iddialılık (constructive assertiveness); bir aktörün bölgesel ya da küresel bir sorunun çözümünde diğer aktörlerle işbirliğini genişleterek sorunun çözümünde kendi liderliğinde işbirliğini ön plana çıkarmasıdır.

Kleine (Kleine, 2013) bu tanıma reaktif iddialı (reactive assertive) dış politika kavramını eklemiştir. Reaktif iddialılık Kleine tarafından; bir aktörün başka aktörler tarafından sergilenen provokasyonları kendi çıkarlarını genişletmek için bir fırsat olarak kullanması olarak tanımlanmıştır. Reaktif iddialı dış politika izleyen bir devlet, başka aktörler tarafından sergilenen provakatif eylemlerin yol açtığı sorunları uzlaşmacı bir diplomatik yöntemle çözme seçeneğine sahip olmasına rağmen gerginlikleri sürekli tırmandırmayı seçerek bu provokasyonları, çıkarlarını genişletmek için bir fırsata çevirmeye çalışır (Friedberg, 2014, 136; Kleine, 2013).

İbn Suud rejiminin yapısı, geleneksel dış politika öncelikleri ve araçları

Tarihsel olarak, Suudi Arabistan'ı yöneten İbni Suud ailesi için en temel güvenlik ve dış politika önceliği; rejim güvenliği olmuştur. Suudi dış ve güvenlik politikası bu temel önceliğe göre biçimlenmekte, bu önceliğe yönelik tehdidin büyüklüğü, aciliyeti ve ciddiyeti İbni Suud rejiminin dış ve güvenlik politikasında beklenmedik agresif tutumlara sebep olmaktadır.

Rejim güvenliği, İbniSuud ailesinin Suudi Arabistan devletindeki hükümranlık hakkını ifade eder ve -devletin zayıf ve kırılğan içyapısından ötürü- Suudi kraliyet ailesi için en temel hedefdir, hatta kraliyet ailesi çoğu durumda, iç güvenlik tehditlerini ulusal sınırların ötesine geçenlerden daha önemli olarak görmektedir(Kechichian, 2001: 91; Ryan, 2009: 12-27). Suudi rejim güvenliğinin temel unsurlarışunlardır:rejimin içerideki siyasal meşruiyeti, toprak bütünlüğü ve bölgesel güvenlik.

İbni Suud rejiminin ülke içindeki siyasal meşruiyeti, parçalanmış Suudi toplumsal yapısı ile Vehhabi dinsel milliyetçiliğine dayanır. Suudi Arabistan'da, bireylerin kimliğini tayin eden ulusal özellikler değil, kan bağına dayalı kabile ilişkisidir. Bu yüzden Suudi Arabistan'da devlet bizzat toplumla ilişkiye girip müzakere etmek yerine, bireylerin

aidiyet duyduğu ulus altı toplumsal grupların (kabileler) devletle bağlarını sağlayan bir ara tabaka veya yapıyla ilişki kurmayı tercih etmektedir. Bireyler, devletin ve yöneticilerin egemenliğine değil, öncelikle kendi kabilelerine sadakat ve aidiyet hissetmektedirler (Efegil, 2013: 106). Sistemin basitçe devletten kabile şeyhlerine, kabile şeyhlerinden bireylere akan himaye/rant üzerine inşa edilmiş olması, bu yapıyı tahkim eden en önemli unsurdur. Kabile ve kan bağına dayanan kimlik ve aidiyetlerin bir ulus fikri altında eritememesi Suudi toplumunun ayrılmış bir yapıda olmasının en önemli sebebidir. Rejimin istikrarı için en uygun iç koşul, parçalanmış Suudi toplumsal yapısıdır ve rejim bu ayrışmaları tahkim ederek istikrarı sağlayabilmektedir. (Gause, 2014: 5-9; Yesilyurt, 2013: 69). Toplumun işte bu ayrışmış/ayrıştırmış yapısı, devletin toplumun içine nüfuz etme ve toplumla müzakere etme kabiliyetini zayıflatmıştır.

İbni Suud rejiminin siyasi meşruiyetini sağlamak için dayandığı diğer önemli bir güç merkezi de ülkenin resmi ideolojisi olan Vehhabi İslam yorumudur. Vehhabizmin kurucusu Muhammed bin Abdulvehhab ile İbni Suud arasında yaklaşık üç asırdır değişmeden kalan anlaşma gereğince, İbni Suud ve soyu politik yapıyı kontrol ederken Abdulvehhab ve soyu (El-Şeyh ailesi) dini yapıyı kontrol etmektedir. El-Şeyh ailesinin dini ve politik gücü, yöneticilere itaat doktrini sayesinde İbni Suud rejimine meşruiyet kazandırmasından kaynaklanır. Bu doktrin, egemen guruba sadakati dinsel bir çerçevede tanımlar ve belirli sınırlı durumlar hariç, hükümdarın otoritesine meydan okumayı yasaklayan bir teolojik ilkeye dayanır (Al-Rasheed, 2015: 16-18).

Toplumda güçlü bir devlet düşüncesinin yokluğu (ulus fikri), yönetici elitin toplumla demokratik müzakere ve uzlaşma kabiliyetinin eksikliği, ülkede var olan kurumların meşruiyet sorunlarına karşın rejimin halka karşı zorlayıcı güç uygulama kabiliyeti Suudi Arabistan'ı zayıf devlet kategorisinde değerlendirmemizi gerektiren koşulları sağlamaktadır. Dolayısıyla bu durum Suudi Arabistan'da, -Üçüncü Dünya Güvenlik Okulunun varsayımlarına uygun olarak- rejim güvenliğinin öncelikli bir politika olarak kabul edilmesine yol açmaktadır.

Rejim güvenliğinin diğer bir unsuru olan toprak bütünlüğüne dair endişe Suudi dış ve güvenlik politikasının sabit bir unsurudur. Çünkü 1932 yılındaki kuruluşundan bu yana tüm etnik ve dinsel kimlikleri bir ulus fikri altında eritmede başarısız olduğu için Suudi Arabistan, temelleri kültürel ve coğrafi aktif fay hatları üzerine inşa edilmiş bir devlettir (Bradley, 2015: 67). Ülkeyi yöneten seçkinlerin (İbni Suud hanedanı ve El-Şeyh ailesi) hep Orta Arabistan (Necd) kökenli aileler arasından çıkması, Hicaz ve Doğu Vilayeti kökenlilerin devlet yönetiminden dışlanması, bu bölgelerinin devletle gönülsüz birlikteliğini derinleştirmekte ve ülkede toprak bütünlüğüne dair endişeyi önemli bir rejim güvenliği sorununa dönüştürmektedir (Metz, 1993: 155).

Hicaz bölgesinin İbni Suud rejimi açısından önemi İslam'ın doğduğu Mekke Medine gibi kutsal yerleri ihtiva ediyor olmasından kaynaklanır. Rejim kutsal mekanların bakım onarımı ve her yıl hac ve umre ibadeti için gelen milyonlarca Müslüman'a ev sahipliği yapmayı etkili bir şekilde kullanarak içeride dinsel bir meşruiyet, dışarıda ise Müslüman dünyanın saygınlığını kazanmaktadır. Bölgenin İbni Suud tarafından 1924 yılında silah zoruyla alınması ve ülke tarihi boyunca bölgede İbni Suud'un resmi din yorumu olan Vehhabiliğin benimsenmemesi Hicaz bölgesinin İbn Suud rejimi ile gönülsüz birlikteliğinin en önemli sebepleridir. Bu gönülsüz birlikteliğin en önemli kanıtı da bölgeden İbn Suud rejimine karşı periyodik olarak çıkan isyanlardır (Bardley, 2015: 56, 66).

Doğu Vilayetinin İbn Suud rejiminin güvenliği açısından önemi, barındırdığı zengin petrol yatakları ile alakalıdır². Ülkede toplam nüfusa oranı %10-15 olduğu tahmin edilen Şiilerin önemli bir kısmı Doğu Vilayetinde³ yaşamaktadır. Doğu Vilayeti nüfusunun yaklaşık %55'ini

- 2 Ülke gelirlerinin %90 oranında petrole olan bağımlılığı petrol gelirlerinin sürekliliğini rejimin istikrarı için hayati kılmaktadır.
- 3 Doğu Vilayeti sadece ülkenin değil dünyanın en büyük petrol sahalarını ihtiva etmektedir. Örneğin Cevher petrol sahası 70 milyar varillik rezervi ile dünyanın en büyük kıyı petrol sahası olup günlük 5 milyon varillik bir üretim kapasitesine sahiptir. Benzer şekilde Safaniya petrol sahası 1.5, Kureş petrol sahası 1.2 milyon varil günlük üretim kapasitesine sahiptir. Suudi Arabistan'ın günlük petrol üretiminin ortalama 10 milyon varil olduğu göz önüne alındığında Doğu Vilayetinin tek başına ülke petrol endüstrisinin önemli bir bölümünü teşkil ettiği anlaşılacaktır (Nuruzzaman, 2016).

oluşturan Şiiler, Katif, Sihat ve Tarout gibi petrol endüstrisinin kalbi konumundaki şehirlerin nüfusunun %100'ünü oluşturmaktadır. Sosyal, ekonomik ve dinsel özgürlükler bakımından ayrımcılığa maruz kalan Şiiler, 1950 yılından beri çok sayıda rejim karşıtı grev, gösteri ve isyan girişimine katılmışlardır (Bardley, 2015:78). Şiilerin Suudi Arabistan'dan ayrılarak doğuda bağımsız bir devlet kurma hayalleri rejimi endişelendiren en önemli hususlardan biridir (Steinberg, 2014: 11).

Suudi bölgesel güvenlik vizyonunun üç temel unsuru bulunmaktadır: Yemen ve küçük Körfez Şeyhlikleri üzerinde hegemon olmak, Ortadoğu politikasında hegemon bir gücün çıkışını engellemek, bölgede sıcak çatışmalara ve Arap politikasının radikalleşmesine engel olmak.

İbni Suud rejiminin Basra Körfezi bölgesine yönelik dış politikası Körfez şeyhliklerinin otonom yapısının herhangi bir bölgesel güç (İran, Irak) tarafından zedelenmesine müsaade etmemek şeklinde gelişmiştir. İbni Suud rejimi Körfez bölgesini kendi nüfuz alanı olarak görmekte ve bu nüfuzunu kırmaya dönük herhangi bir tehdide sert bir şekilde karşılık vermektedir (Partrick 2011:3-6). Çünkü Körfez, dünyanın en zengin enerji kaynaklarına sahiptir, Suudi Arabistan'ın en önemli petrol yatakları Körfez sahil şeridinde bulunmakta ve aynı zamanda Körfez bölgesi Suudi petrolünün uluslararası piyasalara nakil güzergahı konumundadır. Körfez'de Bahreyn'in İbn Suud rejiminin güvenliği açısından özel bir önemi bulunmaktadır. Yoğun Şii nüfusuna rağmen Sünni el-Halife rejimi tarafından yönetilen Bahreyn tarihsel olarak Suudi Arabistan ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. İran'ın ülkedeki Şii nüfus üzerindeki etkisi, Bahreyn toprakları üzerindeki hak iddiası, Bahreyn'in Basra Körfezi'nde işgal ettiği jeopolitik pozisyon ve Suudi Arabistan'ın memnuniyetsiz Şii nüfusunun yoğun olarak yaşadığı petrol zengini Doğu Vilayetine olan yakınlığı, Bahreyn'İ İbni Suud rejiminin güvenliği açısından önemli kılmaktadır (Gause, 2014: 17-19; Terrill, 2011).

Yemen'e dönük Suudi politikası, Yemen'izayıf ve bölünmüş tutmaktır. Yemen'in Suudi güneyi boyunca uzanan sorunlu sınırları, Kızıldeniz ve Hint Okyanusundaki stratejik konumu, hızla artan dinamik nüfus

yapısı Yemen'in güçlenmesini ya da güçlü bir bölgesel rakip tarafından himaye edilmesini⁴İbn Suud rejimi açısından ciddi bir tehdit kaynağına dönüştürebilme potansiyeline sahiptir. Suudilerin tüm servetleri Hürmüz Boğazından geçen petrole bağlı olduğundan son yıllarda petrol taşıma güzergâhını Kızıldeniz'e doğru yönlendirmeleri⁵Kızıldeniz'i ülke güvenliği için önemli bir güzergâh haline getirmiştir (Gause, 2011: 175; Quandt, 2010. 16).

Suudi bölgesel güvenlik vizyonunun ikinci unsuru, bölgede hegemon bir gücün çıkışını engellemektir. Ortadoğu bölgesinde bölgesel bir hegemonya kurarak statükoyu kendi lehine -İbn Suud rejimi aleyhine- değiştirme imkân, kabiliyet ve arzusuna sahip üç önemli aktör; 1952-1967 döneminde Nasır yönetimindeki Mısır, 1990-2003 döneminde Saddam yönetimindeki Irak ve 1979'dan bugüne İran olmuştur.

1952 yılında Hür Subaylar darbesi ile Mısır'da iktidarı devralan Nasır, 1956 yılında Süveyş Kanalını millileştirerek İngiltere'ye meydan okumasına rağmen bu süreçte İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından Mısır'a yönelik gerçekleştirilen saldırılar karşısında hezimete uğramayarak büyük bir zafer kazanmış, böylece Arap dünyasının tartışmasız lideri olmuştur. Bu zaferin de verdiği güvenle Nasır bölgedekimonarşilere savaş açmış, gerici dediği bu rejimlerin yıkılarak yerlerine cumhuriyet rejimleri kurulmasını ve Arap Birliği idealini güçlü bir şekilde desteklemiştir. Nasır'ın devrim çağrıları bölgede yankılanmış Suriye, Irak, Yemen, Libya gibi ülkelerde monarşiyi ortadan kaldırıp cumhuriyet rejimleri kuran askeri darbeler gerçekleşmiştir. Bu süreçte İbn Suud rejiminin içinden bazı unsurlar bile (ulemadan ve hanedan içeri-sinden) Nasır'ın bu büyüüne kapılmış, S. Arabistan'da monarşiye son

- 4 1962 yılında Nasır'ın Yemen'e asker çıkarması, sonraki yıllarda Sovyetlerin ve Arap Baharı sürecinde İran'ın Yemen'e yerleşme çabaları İbn Suud rejimi tarafından önemli bir tehdit olarak algılanmıştır.
- 5 1980 den itibaren boru hatları ile Kızıldeniz'e ulaştırıla petrol Süveyş Kanalı'ndan gemilerle uluslararası piyasalara taşınmaya başlandı (Quandt, 2010: 16). Hâlihazırda Kızıldeniz'deki Yanbu limanından günlük 3 milyon varil petrol uluslararası piyasalara sevk edilmektedir.

verip cumhuriyet rejimine geçmek için çalışmıştır (Al-Rasheed, 2015: 11).Nasır'ın büyüsünden etkilenen askerlerin girişimleri sonucu ortaya çıkan 1955, 1957-59, 1962 ve 1969 yıllarındaki askeri darbe teşebbüsleri ile Suudi güvenlik kuvvetleri, rejim için en önemli tehdit kaynağı haline gelmiştir(Kechichian 2001: 104).Nasır'ın Arap Milliyetçiliği ve anti-emperyalist söylemi ülkenin Doğu Vilayetindeki Şiipetrol işçileri arasında büyük yankı uyandırmış, işçiler 1953-56 yıllarında, İbn Suud rejiminin petrol endüstrisini tahrip edecek kadar büyük grevler başlatmışlardır (Hinnebusch, 2003: 28).

Nasır'ın İbni Suud rejimine yönelik tehditleri ideolojik propaganda ile sınırlı kalmamıştır. Nasır,Suriye ile 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurarak bölgedeki siyasi haritayı değiştirmiş, Yemen'de 1962 yılında gerçekleşen devrim sonrası Yemen'e Mısır askerleri konuşlandırarak Suudi muhalifi cumhuriyetçi rejimi,askeri olarak desteklemiş, zaman zaman Mısır Hava Kuvvetleri güneydeki Suudi köylerini bombalayarak İbn Suud rejimini tehdit etmiştir⁶ (Ryan, 2012: 28-31; Vasiliev, 2013: 743).Tüm bu tehditlere rağmen İbn Suud rejimi Nasır karşısında askeri bir kampanya başlatmak yerine ABD ile ilişkileri sıkılaştırarak Eisenhower Doktrinin⁷ sağladığı güvenlik garantisine yaslanmıştır. 1962 yılında Zizan'da bir ABD hava üssü kurulmasını sağlamış, ABD ve İngiltere savunma endüstrilerine çok yüklü silah siparişleri vererek büyük bir silahlanma programı başlatmıştır(Pollack, 2002: 80).

1979 İran Devrimi sonrası devrim ihracı politikası benimseyen ve revizyonist niyetlerini açıkça söylemekten kaçınmayan İran,İbn Suud rejimi için, bölgesel güçlerden kaynaklı ikinci ve en uzun süreli tehdit olmuştur. Humeyni yönetimindeki İran -Nasır'ın yaptığı gibi- bölgedeki gerici monarşilerin yıkılması yerlerine İslam cumhuriyetleri kurulması

6 Hatta bu dönemde Nasır güneydeki Suudi eyaletleri olan Necran ve Zizan'ın Mısır kuvvetleri tarafından işgal edileceği tehdidini bile savurmuştur (Vasiliev, 2013: 773).

7 Başkan Eisenhower 5 Ocak 1957 tarihinde ABD Kongresine gönderdiği mesajda uluslararası komünizmin silahlı saldırganlığına karşı bölgedeki müttefiklerinin siyasi bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü korumak için bu ülkelere her türlü yardımın sağlanacağını, şayet bu yardımlar yeterli gelmezse ABD silahlı kuvvetlerinin bu ülkeleri korumak için devreye sokulacağını bildirmiştir (Bronson, 2008: 73).

yönünde tüm bölge genelinde yaygın bir propaganda faaliyeti başlatmıştır. Bu propagandalar kısa sürede etkisini göstermiş, Suudi Doğu Vilayeti ve Bahreyn’de rejim karşıtı isyanlar çıkmıştır. Bu süreçte İbn Suud rejimi Carter Doktrininin⁸ sağladığı güvenlik şemsiyesine sığınmış, ABD silah endüstrisine büyük çaplı silah siparişleri vermiş ve Körfez ülkeleri arasında (savunma değil) kültürel işbirliğini önceleyen Körfez İşbirliği Teşkilatının kurulmasına öncülük etmiştir (Terrill, 2011: 20). 1980 yılında başlayan İran-İrak Savaşı boyunca İbn Suud rejimi İran karşısında Irak’ı desteklemiş, Suudi ekonomik kaynakları⁹ savaş boyunca Saddam yönetimine doğru akmıştır (Wynbrandt, 2010: 245).

İbn Suud rejimi için bölgesel güçlerden kaynaklı için üçüncü tehdit 1990 yılında Saddam’ın Kuveyt’i işgal etmesiyle ortaya çıkmıştır. Saddam bu hareketiyle Körfez bölgesindeki küçük Şeyhliklerin otonomilerini zedeleyerek, bölgesel bir hegemonya peşinden koşarak ve Suudi sınırlarına askeri yığınak yaparak İbn Suud rejimi açısından ciddi bir tehdit teşkil etmiştir. İbn Suud rejiminin bu işgal girişimini kabullenmesi Irak’ı petrol piyasasının en önemli aktörü yapabileceği gibi Körfez bölgesinde Suudi nüfuzunu ortadan kaldıracak bir güce de kavuşturabilirdi (Bradley, 2015: 82). Bu süreçte İbn Suud rejimi Saddam karşısında kendi askeri kuvvetlerini kullanmak yerine ABD güvenlik garantilerine yaslanmış, I. Körfez Savaşı sırasında bölgeye askeri yığınak yapan ABD, Saddam’ın bölgesel hegemonya planlarını bozmuş ve İbn Suud rejimini olası bir Saddam saldırısına karşı korumuştur (Bronson, 2008: 199).

İbn Suud rejiminin bölgesel güvenlik vizyonunun son unsuru Ortadoğu bölgesindeki sıcak çatışmaları, sıcak çatışmaların Arap politikasını radikalleştirmesi ve tüm bölgeye yayılma ihtimali sebebiyle, kendi rejimi için ciddi bir tehdit olarak algılamasıdır. Rejimin bölgedeki sıcak

- 8 1980 yılında ABD Başkanı Carter 1980 yılında Temsilciler Meclisi ve ABD Senatosu’nda yaptığı konuşmada Basra Körfezini ABD yönetiminin hayati çıkar alanı olarak tanımlamış, herhangi bir gücün Körfez bölgesini kontrol etmeye dönük girişiminin askeri güç dâhil her türlü imkânlar kullanılarak püskürtüleceğini belirtmiştir (Stork, 1980: 3-5).
- 9 1988 yılında savaş sona erdiğinde İbn Suud rejiminin Irak’a yönelik ekonomik yardımı 25 milyar doları geçmişti (Wynbrandt, 2010: 245).

çatışmalardan bu denli rahatsız olmasının en önemli sebeplerinden biri, ülkeyi içeriden ve dışarıdan kaynaklı tehditlere karşı savunacak caydırıcı bir askeri kapasiteye sahip olmamasıdır. Çünkü bölge genelinde Arap politikasının radikalleşmesi, Suudi iç politikasında sert dalgalanmalara yol açabilmektedir. Örneğin 1980 yılındaki İran-İrak Savaşı, 2006 yılındaki Hizbullah-İsrail çatışması, Doğu Vilayetindeki Şiiler arasında çok büyük gösterilere yol açmıştır. Yine 2007 yılındaki İsrail'in Gazze saldırısı da Sünni vatandaşlar arasında rejime yönelik memnuniyetsizliğe neden olmuştur. 2011 yılında Bahreyn'de Sokak hareketleri başladığı zaman Doğu Vilayetindeki Şiiler, Bahreyn'deki Şiiler ile dayanışma grevleri/gösterileri başlatmışlardır (Ménoret, 2016: 4).

İbni Suud rejimi bölge genelinde oluşan sıcak çatışmaları genellikle para ve kutsal yerlerden kaynaklanan yumuşak gücünü kullanarak önlemeye çalışmıştır. Lübnan iç savaşına son veren 1989 yılındaki Taif anlaşması, Filistin sorununu çözmeye dönük 1981 yılındaki Fahd Planı ve 2002 yılındaki Abdullah Planı, 2007 yılında Filistinli taraflar (Hamas, el-Fetih) arasında Mekke'de imzalanan ve Filistin Birlik Hükümeti kurulmasını öngören anlaşma İbn Suud rejiminin para ve yumuşak gücünü kullanarak sıcak çatışmaları etkisizleştirme girişimlerinden bazılarıdır (Brown, 2003: 229-30; Kamrava, 2013: 8-10; Kostiner, 2007). Çatışan taraflar arasındaki bu arabuluculuk faaliyetleri, İbn Suud rejimine Arap ve Müslümanların iyiliği için uğraşan bir lider imajı kazandırmış ve rejimin güvenliğini artırmıştır. Rejim bu arabuluculuk faaliyetleriyle içeriden ve dışarıdan güvenliğine yönelik potansiyel tehditleri asgariye indirmeyi, bölgedeki revizyonist emellere sahip güçlerin nüfuzunu sınırlamaya çalışmıştır (Kamrava, 2013: 12; Kostiner, 2007).

Geleneksel olarak, İbni Suud rejimi, riskleri çeşitlendirerek, rakipleri ile askeri çatışmalardan kaçınarak, diplomasi ve parasal gücünü kullanarak "sahnenin arkasından" hareket etmeyi dış politika yöntemi olarak belirlemiştir (Echague, 2014: 8-15; Guzansky, 2011; Steinberg, 2014: 9-15). Güçlü düşmanlarla karşılaştığında çatışmadan kaçınarak para ve arabuluculuk faaliyetleri ile nüfuzunu korumayı tercih etmiştir (Guzansky, 2011). İbni Suud rejimi, ekonomik açıdan bir süper güç

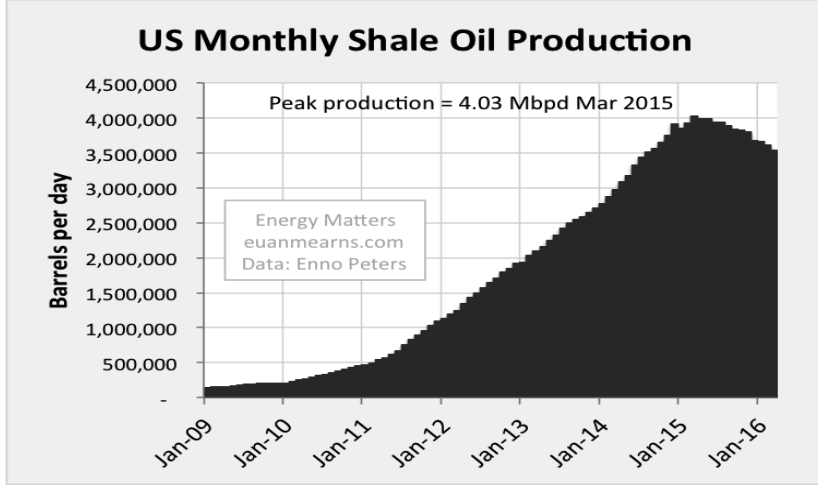
olmasına rağmen, Ortadoğu bölgesinde hegemon olmak için gereken nüfus yapısına, askeri kabiliyetlere, ideolojik cazibeye sahip olamadığından bölgede bir hegemonya kuramamıştır. Aynı zamanda bünyesinde taşıdığı zayıflıklar sebebiyle kendi liderliğinde olsa dahi, içinde eriyeceği endişesiyle, bir hegemonya blokunun içinde yer almaktan kaçınmış, sahip olduğu kaynakları kullanarak bölgede kendisi için tehdit oluşturacak hegemonik bir bloğun oluşmasını engellemeyi başarmıştır (Gause, 2011; Nonneman, 2005: 331-33).

Arap Baharı sürecinin Suudi Arabistan açısından ortaya çıkardığı tehditler ve fırsatlar

Arap Baharı sürecinde bölge genelinde yaşanan birtakım gelişmeler Suudi dış politika öncelikleri açısından önemli tehditler ve fırsatlar yaratmıştır. Söz konusu riskleri bertaraf etmek ve fırsat alanlarından yeterince istifade edebilmek için ülkenin dış politikası bu süreçte yeniden formüle edilmiştir. İbn Suud rejiminin güvenliği açısından ortaya çıkan tehditler; ABD ile ilişkilerin bozulması ve bölgede Suudi yanlısı rejimlerin zayıflaması/yıkılmasıyla oluşan güç boşluklarını rakiplerin doldurma girişimidir. Rejim açısından ortaya çıkan fırsatlar ise; uzun süre yüksek seyreden petrol fiyatlarının ve Arap Baharı sürecinde yaşanan birtakım gelişmelerin rejimin gücünde yarattığı nispi artış ile çevrede Suudi nüfuzunun genişleyebileceği güç boşluklarının oluşmasıdır.

Suudi güvenliği açısından ortaya çıkan en önemli tehdit, ülkenin uzun yıllardır rejim güvenliğini ve toprak bütünlüğünü garanti eden ABD ile ilişkilerin bozulmasıdır. ABD-Suudi ilişkilerinin bozulmasının üç temel sebebi bulunmaktadır; birincisi kaya gazı devrimi ile ABD bölge petrolüne bağımlılıktan kurutulmuş¹⁰, asırlık “petrol karşılığı güvenlik” zımni anlaşması son bulmuş ve İbni Suud rejiminin ABD için değeri azalmıştır (Bahgat 2014; Blackwill, 2014).

10 ABD artık bir enerji süper gücü haline gelmiştir. 2013 yılında petrol ve doğalgaz üretiminde Rusya'yı geçmiş, 2015 yılında ise S. Arabistan'dan daha fazla üreterek (yaklaşık 10 milyon varil/gün) hâlihazırda en çok petrol ve gaz üreten ülke konumuna yükselmiştir (Blackwill, 2014: 1-2; Westphal ve diğ., 2014).

Şekil: ABD Kaya Gazı Üretimi (2009-2016)¹¹

İkincisi 2011 yılında geliştirilen “Pivot Asya” doktrini ile ABD dış ve güvenlik politikasının odağı Ortadoğu’dan Asya-Pasifik’e çevrilmiştir (Clinton, 2011; Huafei, 2013). Obama yönetiminin geliştirdiği bu stratejinin en önemli sebebi hiç şüphesiz hızla büyüyen Çin faktörüdür. ABD savunma planlayıcıları Çin’i gelecekte ABD’nin bölgesel ve küresel çıkarlarına potansiyel bir tehdit olarak tanımlamışlardır (Stuart, 2016: 17). Bu tanımlamada Çin’in genişleyen askeri imkân ve kabiliyetleri ile hızla büyüyen ekonomisi etkili olmuştur.

Son olarak Mısır, Bahreyn gibi Batı yanlısı geleneksel müttefikleri sokak hareketleri ile sarsılırken ABD, bölgedeki müttefiklerini koruma konusunda isteksiz davranmış hatta Arap Baharı sürecinde ortaya çıkan sokak hareketlerini demokrasi talebi olarak yorumlayarak geleneksel Suudi önceliklerinden belirgin bir farklılaşma sergilemiştir. Gerek İran nükleer müzakereleri sırasında ABD’nin aldığı tutum gerekse de İbni Suud rejiminin en yakın müttefikleri devrilirken sergilediği kayıtsızlık, İbni Suud rejimini bir gün kendi rejimine yönelik ciddi bir tehdit karşısında ABD’ye güvenip güvenmeyeceği konusunda tereddüde sevk etmiştir (Westphal ve diğ. 2014).

11 <http://euanmearns.com/us-shale-oil-production-laid-bare/>. web adresinden 10.01.2018 tarihinde alınmıştır.

Suudi güvenliği açısından ikinci bir tehdit kaynağı bölgedeki geleneksel rakibi İran'ın, Irak işgali ve Arap Baharı sürecinin bölgede yarattığı kargaşa ve güç boşluğu ortamından da yararlanarak bölge genelinde etkili bir güç olarak ortaya çıkması, bölgedeki savaş ve barış kararlarını etkileyebilecek bir etkinliğe kavuşmasıdır (Al-Tamamy, 2012: 145-48). Arap Baharı ile birlikte Tunus ve Mısır'daki laik, Batı yanlısı ve Suudi müttefiki rejimlerinin hızla düşmesi, İran'ın Arap Baharı'nın zayıflatıldığı Suriye ve Yemen'de etkili olmaya başlaması Tahran'ın zafer anlayışına katkıda bulunmuştur (Gause, 2014: 18-19). Irak işgali ve Arap Baharı sonrası bölgenin üç önemli devletinin (Mısır, Irak, Suriye) içine düştüğü istikrarsızlığın bölgede oluşturduğu güç boşluğunu İran'ın doldurma çabaları İbni Suud rejiminde çevrelenme hissini (Şii Hilali) uyandırmıştır.

Suudi güvenliği açısından bölgesel güçlerden kaynaklanan diğer önemli bir tehdit Katar, Türkiye ve İhvan (Müslüman Kardeşler) yönetimindeki Mısır'ın ittifakıyla şekillenecek alternatif Sünni bir eksenin-¹²Suudi Arabistan'ı bölge politikalarında marjinalleştirme ihtimalidir (Steinberg, 2014: 20-22).

1928 yılında kurulan ve tüm bölge genelinden geniş toplumsal tabanlı politik hareket olmayı başaran İhvan hareketi, 1950'li yıllardan itibaren Mısır kökenli öğretmen ve akademisyenler tarafından Suudi Arabistan'a taşınmış ve Suudi vatandaşlar arasında oldukça popüler olmuş, içeride rejim için en ciddi muhalif yapıyı teşkil etmiştir. Örneğin 2005 yılında ülkede ilk defa yapılan yerel seçimleri Riyad, Cidde, Dammam, Mekke, Taif ve Tebuk gibi tüm büyük kentlerde İhvan'ın desteklediği adaylar kazanmıştır (Ménoret 2016: 3). Rejim İhvan'ın bu başarısını tanımamış ve tekrar etmemesi için seçim sistemini değiştirmiştir (Steinberg, 2014: 8-11). İhvan'ın Suudi Arabistan'da bile kendisine oldukça etkili bir zemin bulabildiği ve bölgede Suudi resmi din yorumu

12 Ortadoğu bölgesi Arap Baharı'na kadar Suudi liderliğinde statükocu Vehhabi blok ile İran liderliğinde revizyonist Şii blok olmak üzere iki bloğa ayrılmıştı. Türkiye, Katar ve İhvan yönetimindeki Mısır'ın Arap Baharı sonrası yaklaşması Suudi liderliğindeki Vehhabi statükocu Sünni bloğu ortasından çatlatmış ve alternatif bir demokrasi yanlısı Sünni bloğun oluşumuna zemin hazırlamıştır (Bastaoros, 2015: 36-38)

olan Vehhabizme alternatif bir İslam yorumunu benimsediği göz önüne alındığında Suudi rejim güvenliği ve dış politikası açısından teşkil ettiği tehdidin büyüklüğü anlaşılabilir(Ménoret 2016: 2-5). Arap Baharı sürecinde hem Türkiye hem de Katar'ın tüm bölgede İhvan yanlısı bir politika takip etmesi ve İhvan'ın Mısır, Suriye, Ürdün ve Filistin gibi mücavir alanda artan gücü,İbniSuud rejimi açısından ciddi bir tehdidi gündeme getirmiştir.

Arap Baharı süreci Suudi Arabistan açısından birtakım fırsatları da açığa çıkarmıştır. Bu fırsatlarbölge genelinde oluşan güç boşlukları ve Suudi ulusal gücünün nispi olarak artışıdır.

Öncelikle bölge genelinde Irak işgali ve Arap Baharı'nın yarattığı kargaşa ortamı Irak, Suriye ve Mısır gibi bölgenin önemli devletlerinin ciddi oranda zayıflaması ile sonuçlanmış bu süreçte İbni Suud rejimi, oluşan bu güç boşluklarından istifade ederek bölgedeki etki alanınıgenişletme imkânına kavuşmuştur. Arap Baharı sürecinde Arap dünyasının geleneksel lideri olan Mısır'ın içine düştüğü kargaşa ortamı veYemen'deki devlet sisteminin çökmesi, Kızıldeniz bölgesinde bir güç boşluğuna yol açmıştır. 2003 ABD işgalini takip eden süreçte Irak'ın ulusal gücünde meydana gelen zayıflığa ilaveten Irak'ın İran nüfuzuna düşmesi, Bahreyn'de meydana gelen isyanın geleneksel Suudi müttefiki el-Halife rejimi üzerinde yarattığı derin sarsıntı ise Körfez bölgesinde bir güç boşluğuna yol açmıştır.

İkinci olarak 2000'li yılların ortalarından itibaren hızla artan ve 2014 yılına kadar oldukça yüksek seyreden petrol fiyatları Suudi ulusal gücünde ciddi bir artışa sebep olmuştur. Tarihsel olarak Suudilerin bölgesel ve uluslararası meselelerde etkinliği ile petrol fiyatlarının düzeyi arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır(Hinnebusch, 2003: 38-40). Artan petrol fiyatları ülkeyi ekonomik bir süper güç haline getirirken İbni Suud rejimi biriken bu petro-dolarları bölge genelinde dış politika aracı olarak kullanarak etkili bir güç haline gelebilmektedir. Artan petrol fiyatlarının ülke ulusal gücünde yarattığı diğer bir artış, pahalı savunma ve sosyal destek harcamaları için sağladığı finansmandır. Öyle ki Arap Baharı'nın bölge genelindeki tüm rejimleri şiddetle sarstığı bir

ortamda İbni Suud rejimi 130 milyar dolarlık bir sosyal destek bütçesi açıklayarak önemli oranda Suudi kamuoyunun memnuniyetini satın almayı başarmıştır(Mason, 2016). Yine Suudiler 2015 yılında 90 milyar dolarlık savunma harcaması ile ABD ve Çin'den sonra dünyada savunmaya en fazla para harcayan üçüncü ülke konumuna yükselmiştir(Erboğa 2016: 16).

Yeni dönemde Suudi dış politikası

Arap Baharı sürecinde İbni Suud rejiminin geleneksel dış politikasının ne kadar uzağında olduğunu ortaya koymak için rejimin Bahreyn ve Yemenmüdahalelerine, Mısır ve Suriye politikasına yakından bakmak gerekir. Yine bu süreçte rejimin ABD dışındaki ülkelerle silah ve savunma anlaşmaları imzalayarak güvenliğini çeşitlendirmeve bölge genelinde güvenlik ağlarına liderlik etme politikasına da yakından bakmamız gerekmektedir.

İbni Suud rejiminin ilk askeri müdahalesi Bahreyn'e yönelik olmuştur. Manama'yı güvenliğinin dış halkası olarak kabul eden İbni Suud rejimi (Pollack 2014: 11-15), Şii isyancıların el-Halife rejimini yıkmaya dönük girişimleri karşısında¹³2011 yılının Mart ayında askeri kuvvetlerini iki ülkeyi birbirine bağlayan Kral Fahd köprüsünden geçirerek el-Halife rejiminin Şii isyanıyla devrilmesine engel olmuştur. Suudi askerleri Bahreyn'deki isyancılarla direkt çatışmaya girmek yerine daha çok kritik kamu binalarının güvenliğini sağlamak üzere konuşlanmışlardır. Dolayısıyla Bahreyn'e dönük Suudi müdahalesi gerçek bir askeri operasyondan ziyade küresel ve bölgesel mesajlar içeren sembolik değerde bir operasyon olarak kalmıştır(Ezz, 2016: 2).

İbni Suud rejiminin, tarihinde ilk defa kendi askerlerini ulusal sınırlarının ötesine geçirerek, Bahreyn'e yaptığı bu müdahale dört önemli mesaj içermektedir. İbni Suud rejimi bu müdahale ile öncelikle kendi

13 Gösterilerin zirveye çıktığı 22 Şubat günü Pearl Roundabout'daki (İnci Meydanı) gösterilere 150 bin kişinin katıldığı tahmin edilmektedir. Bahreyn nüfusunun 1.5 milyon civarında olduğu göz önüne alınırsa bu rakam oldukça büyük bir gösterici kitlesine karşılık gelmektedir (Kinninmont, 2012: 3-4; Terrill, 2011: 20-25).

Doğu Vilayetinde rejim karşısında ayaklanan Şiilere karşı da askeri kuvvet kullanma niyetini belirtmiştir (Bastaoros, 2015: 56-62; Steinberg, 2014: 10-12). İkinci olarak İran'ın bölge güvenliğine yönelik tüm tehditlerine, statükoyu değiştirmeye yönelik tüm girişimlerine askeri seçenekler dâhil olmak üzere topyekûn karşılık verileceğini göstermeye çalışarak İran'a "benim nüfuz alanlarımdan uzak dur" mesajı vermiştir (Dorsey, 2016: 360-65). Üçüncü olarak Bahreyn rejimini güçlendirerek rejimin muhaliflere taviz içeren politik reform yapma zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır (Friedman, 2012: 77-79). Son olarak, İran'ın peşine takılma ihtimali olan küçük Körfez Şeyhliklerine, Körfezi kendi nüfuz alanı olarak gördüğünü ve bu nüfuz alanına bölgesel bir rakibin müdahalesinin -bölgedeki Körfez Şeyhliklerinin rızası ile bile olsa- kabul edilemez olduğu mesajını vermiştir. İbn Suud rejimi sembolik de olsa bu müdahale ile Körfezbölgesinde -Irak işgali ve Arap Baharı sürecinde oluşan-güç boşluğunu doldurma konusunda kararlı olduğunu İran'ın bölgedeki statükoyu İbn Suud rejimi aleyhine değiştirme girişimlerine askeri imkanlarla direneceğini ortaya koymuştur.

İbni Suud rejiminin Yemen'e dönük askeri müdahalesi Bahreyn müdahalesinden çok daha geniş kapsamlı bir boyut arz etmektedir. Tarihsel olarak Yemen'deki kabileleri ve siyasal kurumları domine ederek Yemen'i zayıf tutmayı ve Yemen'deki jeopolitik üstünlüğünü korumayı bir ulusal güvenlik meselesi olarak gören İbni Suud rejimini Bahreyn ve Mısır'dan sonra en çok tedirgin eden husus Yemen'in içine düştüğü karmaşa sonrası İran yanlısı Husi isyanıyla Yemen'de Suudi yanlısı rejimin çökmesidir. 2000'li yılların başından itibaren Yemen'in El-Kaide benzeri terör örgütlerinin barındığı bir alan olmaya başlaması zaten İbni Suud rejimi açısından önemli bir güvenlik tehdidi teşkil etmekteydi (Al Faysal 2013). Husilerin Suudi yanlısı Ali Abdullah Salih rejimini devirmesi, bu müdahaleye zemin hazırlayan son gelişme olmuştur.

Yemen'de İran yanlısı Husi isyanını bastırıp ülkede aşınan nüfuzunu tahkim etmek için İbni Suud rejimi bir taraftan Husilere karşı savaşan gurupları desteklerken diğer taraftan, Yemen operasyonuna kara gücü gönderme planları, Pakistan ve Mısır ordusunun Yemen çatışmasına

katılmaya isteksiz olması sebebiyle gerçekleşmeyince (Sial, 2015), Suudi Hava Kuvvetleri tarihinde ilk kez ülke sınırları dışına çıkarak Yemen'deki hedeflere yönelik uzun sürecek bir hava operasyonu başlatmıştır (Kin-ninmont, 2015: 5-6). Havada stratejik üstünlüğü elinde tutmasına rağmen karada yeterince başarılı olamadığı zaman Pakistan, Kolombiya ve Körfez ülkeleri gibi ülkelerden paralı askerler kullanarak karadaki za-yıflığını telafi etmeye çalışmıştır (Mason, 2016).

İbni Suud rejiminin dış politikasının yöneldiği diğer bir ülke ise Mı-sır'dır. Mısır hem Arap nüfusunun merkezini teşkil eden hem de bölge-nin entelektüel ve geleneksel düzeyde bir kültür merkezidir. Jeopolitik avantajlarının yansira bölgenin en güçlü ordusuna sahip olması ülkeye Arap siyasetinde merkezi bir önem kazandırmaktadır (Ibish 2016: 8-9). Mısır'ı, "Suudi güvenlik çıkarlarında özel bir yere sahip" güçlü bir müt-tefik olarak gören, İbni Suud rejimi açısından başka bir önemi de, ge-leneksel müttefiki olan Mübarek rejiminin İran'ın Levant bölgesindeki (Filistin, Lübnan, Suriye) nüfuzunu sınırlayabilecek kilit bir pozisyonda olmasıdır (Bastaoros, 2015: 36-40; Echague, 2014: 8-12). Bu yüzden Arap Baharı sürecinde Mübarek rejiminin devrilmesi ve İhvan'ın yönetimi devralması İbni Suud rejimi tarafında derin bir endişeye yol açmıştır.

İbni Suud rejimi, Arap Baharı ile Mısır'da kaybettiği nüfuzunu ye-niden kazanmak için 2013 yılında ülkenin ilk seçilmiş devlet başkanı Muhammed Mursi'ye karşı yapılan askeri darbeye destek vermiş, dar-beci rejime milyarlarca dolarlık kaynak sağlamış ve 2014 yılında İhvan hareketini terör listesine eklemiştir (Westphal ve diğ. 2014). Mısır'da yaşanan askeri darbe sonrası ülkenin ulusal gücünde meydana gelen aşınmayı fırsat bilen İbni Suud rejimi, Kızıldeniz'de yer alan stratejik adaları (Tiran, Sanafir) Mısır'dan devralarak Suudi Arabistan açısın-dan petrol sevkiyatı için önemli bir nokta olan Kızıldeniz'deki jeopoli-tik üstünlüğünü pekiştirmiştir (Strachan, 2017). Her iki adanın tartış-malı bir şekilde Mısır'dan devralınmasına ilaveten¹⁴ bu adalar üzerinden

14 İbn Suud rejimi, Tiran boğazının girişinde stratejik açıdan önemli olan bu iki adanın aslında S. Arabistan'a ait olduğunu, 1906 yılında imzalanan Osmanlı-İngiltere sınır anlaşması gereğince adaların S. Arabistan'ın bir parçası olarak kabul edildiğini, Kral Faruk'dan beri tüm Mısır hükümetlerinin de bu durumu kabul ettiklerini ancak İbn

Mısır- Suudi Arabistan arasına kara bağlantısı sağlayan bir köprü inşa edeceğinin ilan edilmesi¹⁵ İbni Suud rejiminin Kızıldeniz jeopolitiği üzerindeki gücünün -Mısır'ın gücündeki gerilemeye paralel olarak- tarihte hiç olmadığı kadar arttığını göstermektedir. İbni Suud rejiminin Yemen ve Mısır'a dönük politikası Arap Baharı sürecinde Kızıldeniz bölgesinde oluşan güç boşluğunu doldurarak bölgede jeopolitik üstünlük tesis etmeye yönelik bir girişim olmuştur.

Suriye, Suudi Arabistan ile sınırı olmasa bile hem doğu Akdeniz'deki konumu hem de Lübnan ve Filistin siyasetindeki önemi nedeniyle İran ile İbni Suud rejimi arasındaki rekabetin diğer bir alanı haline gelmiştir (Salloukh, 2013: 38-40). İbni Suud rejimi Arap Baharı süresince İran yanlısı Esat rejiminin devrilmesi için çalışan muhalifleri desteklemiş, Suriye muhalefeti tek çatı altında toplayarak Suriye'de kendine yakın bir yönetimin kurulmasına çalışmıştır (Al-Tamamy, 2012: 145-50; Bastaoros, 2016: 38-42; Echague, 2014: 8-12). ABD yönetiminin Suriye'de askeri varlığını azaltma niyetini beyan etmesi üzerine İbni Suud rejimi uluslararası koalisyonun bir parçası olarak Suriye'ye Suudi askerleri konuşlandırma konusunu ABD yönetimi ile müzakere ettiğini açıklamış, Bahreyn ve Yemen'de olduğu gibi doğrudan müdahale etme niyetini de açıkça dile getirmiştir (Dorsey, 2016: 360-65; Jenkins, 2016: 8). İbn Suud rejiminin ana hedefi Suriye'de kendisine yakın ılımlı bir Sünni hükümet kurulmasını temin ederek Suriye'yi İran'ın etki alanından uzaklaştırmaktır (Steinberg 2015: 22- 25). Eğer Suriye'yi İran etkisinden kurtarmayı başaramaz ise, Suriye iç savaşının İran açısından maliyetini artırarak İran'ı yıpratmak ve İran'ın bir süre Körfez bölgesinden uzaklaşmasını sağlamaktır.

Suud rejiminin 1950 yılında İsrail saldırganlığına karşı daha etkili direnebilmesi için Mısır'a devredildiğini iddia etmiştir (Ibish 2016: 4). Adaların devrini de içeren iki ülkenin Kızıldeniz kıta sahanlığı anlaşması sırasında Mısır'a 25 milyar dolarlık bir ekonomik destek, yatırım ve hibe sözü de verildi. Mısır kamuoyunda, Körfezden gelecek milyar dolarlar karşılığında Abdel Fettah el-Sisi yönetiminin Mısır topraklarını sattığı iddiasıyla uzun süren yönetim karşıtı gösteriler olmuştur <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201604151022189088-misir-suudi-arabistantiran-sanafir-protesto/> (Son erişim 11.03.2017).

- 15 Geçmiş yıllarda da İbn Suud rejimi birkaç defa benzeri bir köprü inşa etme girişiminde bulunmuş ancak bu projeler her defasında Mısır'ın muhalefeti ile karşılaştığı için gerçekleşmemiştir (Galal, 2016).

İbni Suud rejiminin Arap Baharı sürecinin bölgede yarattığı kargaşa karşısında içine düştüğü güvenlik sorunları ile baş edebilmek için ilk kez başvurduğu bir yöntem de güvenlik çeşitlendirmesidir. Geçmiş yıllarda ülke güvenliğini ABD'ye emanet eden rejim son dönemde gerek ABD'den gerekse bölgeden kaynaklı riskleri bertaraf etmek için başta Rusya olmak üzere Çin, Fransa, İngiltere, Hindistan ve Pakistan gibi ülkelerle kapsamlı silah alımı ve savunma anlaşmaları yaparak ABD'ye doğrudan bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır (Kinninmont, 2015: 4-8; Sial, 2015). İbni Suud rejiminin bu süreçte tarihinde ilk defa Rusya ile kapsamlı silah anlaşmaları yaparak Rus S-400 hava savunma sistemini ve Çin'den uzun menzilli balistik füzeler satın alması rejimin güvenliğini çeşitlendirme çabaları olarak yorumlanmıştır (Echague, 2014: 8-12; Piesse, 2014; Shapiro 2017).

İbn Suud rejiminin Arap Baharı sürecinde takip ettiği diğer bir politika bölgesel güvenlik ağlarına liderlik etmektir. Bu süreçte üç önemli girişim ön plana çıkmıştır: Körfez Kalkan Gücü, İslam Ordusu ve Arap Gücü (NATO'su).

KİK bünyesinde ortak bir askeri komuta oluşturulmasına dair en önemli adım İbn Suud rejiminin girişimleri ile 2012 yılında Manama'da düzenlenen KİK toplantısında atıldı. Yarımada Kalkan Gücünün kurumsal yapısı ve her ülkenin güce sağlayacağı asker ve ekipmanlar belirlendi. Bu süreçte 40.000 kişilik bir asker sayısına ulaşan Yarımada Kalkan Gücü en sofistikesilah sistemleri ile donatıldı ve askeri kabiliyetlerini artırmak için eğitim programları belirlendi. Kara, hava ve deniz kuvvetlerini kapsayan ortak komuta-kontrol ve istihbarat birimlerinin oluşturulması, füze savunma sistemlerinin Yarımada Kalkan Gücünün emrine verilmesi kararlaştırıldı. KİK'inin 2014 yılı toplantısında Yarımada Kalkan Gücünün, eğitilmiş askeri personel ihtiyacını karşılayabilmek için Mısır, Ürdün ve Fas'ın da gevşek bir askeri ittifak sistemi içerisinde Yarımada Kalkan Gücüne entegre edileceği bir formül üzerinde tartışıldı. Hem asker anlamında hem de finansal bakımdan en büyük katkıyı İbn Suud rejiminin sağladığı Yarımada Kalkan Gücünün merkez katargâhı S. Arabistan'ın Hafr el-Batin bölgesidir ve Yarımada Kalkan

Gücüne Suudi bir subay komuta etmektedir. İbn Suud rejiminin Yarımada Kalkan Gücü içerisindeki konumu ABD'nin NATO'daki konumuna benzemektedir (Alajmi, 2014; Gaub, 2014: 19-25).

İslam Ordusu girişimi ise Muhammed bin Selman'ın 15 Aralık 2015 tarihinde terörle savaşmak için Suudi Arabistan liderliğinde 40'ı aşkın Müslüman devletin katılımı ile İslam Ordusunun kurulduğunu, ittifakın terörizmle ideolojik, ekonomik ve askeri olmak üzere her yöntemi kullanarak mücadele edeceğini açıklamasıyla açığa çıktı (Jenkins 2016, 1). Merkez karargahı Riyad olan ittifak, ittifaka katılan üye devletlerin katkıda bulunacağı 100.000 askerden oluşacak olup sadece İŞİD ile değil tüm terör örgütleri ile mücadele edecektir (Bhattacharjee, 2016: 3-6). Ortadoğu'da artan terör tehdidini ortadan kaldırmak için kurulan İslam ordusuna, Pakistan'ın güçlü desteğini alabilmek için, Pakistan eski genelkurmay başkanı Rahel Şerif 2017 yılının başında başkomutan olarak atanmıştır. İslam Ordusu'nun ilk somut eylemi 2016 yılında S. Arabistan'ın kuzey bölgesinde gerçekleştirdiği "Kuzeyin Gök Gürültüsü" (North Thunder) isimli askeri tatbikatı olmuştur (Gaub, 2016: 3-6).

İbn Suud rejiminin Arap Baharı sürecinde oluşturmaya çalıştığı son askeri ittifak, Arap Birliği çatısı altında bir Arap ordusunun kurulma girişimidir. Birleşik Arap Gücü Mısır Cumhurbaşkanı Sisi'nin fikri olmasına rağmen bölgede yaşanan krizler özellikle Yemen'de süren savaş durumu İbn Suud rejimi açısından böyle bir ittifak sisteminin kurulmasını cazip hale getirdi. 2015 yılındaki Şarm el-Şeyh zirvesinde bu konu zirveye katılan üye ülkeler tarafından müzakereye açıldı. Yapılan müzakereler sonucu Arap ülkelerinin ulusal güvenliğine zarar verecek her türlü girişimin engellenmesi ve teröre karşı savaş için Birleşik Arap Ordusu kurulması konusunda üye ülkeler arasında bir anlaşmaya varıldı. 40.000 askeri personelden oluşacak ve bir Suudi subayın komuta edeceği kuvvetin merkez karargâhının Mısır'da olması kararlaştırıldı. Birleşik Arap Ordusu ile Arap devletlerinin, dışarıdan gelecek saldırılardan ve içeriden rejimlere yönelen tehditlerden koruması hedeflendiği resmi olarak belirtildi(Gaub, 2016: 17-18). Her üç askeri ittifak girişimi de İbn Suud rejiminin katkı ve inisiyatifi ile kurulmuş olupbüyük oranda İbn

Suud rejiminin, rejim güvenliği, toprak bütünlüğü ve bölgesel güvenlik vizyonu ile benzeşen bir vizyonu benimsemiştir.

Bütün bu bölüm boyunca ortaya konulan bulgular göstermektedir ki İbni Suud rejimi yeni dönemde, geleneksel dış politikasının baskın unsuru olan ve arabuluculuk, finansal destek ve yatıştırmaya dayanan yumuşak güç unsurları yerine askeri müdahaleyi de içeren sert güç unsurlarına başvurmayı benimsemiştir. Rejim bu şekilde tarihinde ilk defa kendi askeri unsurları ile ulusal sınırlarının ötesinde devam eden krizlere müdahale ederek kendine olan güvenini de ortaya koymuş, rejim güvenliğine yönelik tehditleri kendi sınırlarının dışında karşılayarak tehditlere kendi imkanları ile karşı koyabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Sonuç

Bu çalışmada ilk olarak, İbni Suud rejiminin yapısı zayıf devlet kavramsal çerçevesi içerisinde tanımlanmış, İbni Suud rejiminin öncelikli güvenlik sorununun rejim güvenliği olduğu ortaya konulmuştur. Arap Baharı öncesi dönemde İbni Suud rejiminin, rejim güvenliğini sağlama biçimlerine değinilerek rejimin geleneksel güvenlik ve dış politikasının ana hatları çizilmiştir. İkinci bölümde rejimin gücünde yaşanan nispi artışla birlikte Arap Baharı sürecinde ABD'nin İbni Suud rejimine sağladığı güvenlik garantilerinde ortaya çıkan zayıflamaya ve Arap Baharı'nın Suudi müttefiki rejimleri zayıflatarak İbni Suud rejiminin bölgesel rakiplerinin önünde güç boşlukları açtığına değinilmiştir. Son bölümde ise İbni Suud rejiminin Arap Baharı sürecinin kendi rejimi için yarattığı tehditleri bertaraf etmek ve önüne çıkan fırsatları değerlendirmek için atılan ve iddialı bir dış politika takip ettiği ortaya konulmuştur.

Bu makalede ortaya konulan bulgular, İbni Suud rejiminin Arap Baharı sonrası geleneksel dış politikasından belirgin bir farklılaşmayı açıkça ortaya koymuştur. Rejim, Arap Baharı sonrası süreçte karşı karşıya kaldığı tehditlere Arap Baharı öncesine nazaran çok farklı tepkiler vermiştir. Bu durum rejimin benzer girdilere verdiği farklı tepkilerin en açık ifadesidir. Örneğin rejim, Arap Baharı öncesi dönemde Nasır, Saddam ve Humeyni tarafından tehdit edildiğinde bu tehditlere askeri

bir cevap vermek yerine ABD güvenlik garantilerine yaslanmayı, tehdidin kaynağını yatıştırmayı tercih etmiştir. Bölgede yaşanan iç savaş ve siyasi krizleri de finansal gücünü ve kutsal yerlerden kaynaklanan yumuşak gücünü kullanarak arabuluculukla çözmeye çalışmıştır. 1967 yılında Ortadoğu'nun en önemli güçleri olan Suriye ve Mısır İsrail karşısında yenildiğinde bölgede oluşan güç boşluklarını doldurmak yerine Mısır ve Suriye'nin -kendisine en önemli rakipler olmasına rağmen- güçlerini toparlamaları için önemli oranda mali yardımda bulunmuştur.

İbni Suud rejiminin Arap Baharı sürecinde Müslüman Kardeşler gibi Sünni bir yapılanmaya karşı takındığı sert tavır, rejimin mezhep temelli bir politika takip ettiği genellemesini geçersiz kılmaktadır. Yine rejimin Mısır, Bahreyn ve Yemen'de devrim karşıtı bir politika takip ederken Suriye ve Libya'da mevcut yönetimlerin devrilmesi için sarf ettiği çaba, Suudi politikasının devrim karşıtı olduğu tanımlamasını da boşa çıkarmaktadır. Ortaya konulan bulgular İbni Suud rejiminin, Arap Baharı sürecinde, bölgedekirakip güçleri zayıflatmayı, Suudi yanlısı rejimleri destekleyerek sarsılan statükoyu geri getirmeyi, eğer mümkün olursa da bölgede lider bir ülke olmayı ana dış politika hedefi haline getirdiğini göstermektedir. Rejim bu hedefine ulaşmak için daha önce başvurmadığı birçok yöntemi kullanmaktan geri durmamıştır. Bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak ve rejime yönelik olası tehditleri ulusal sınırların dışında karşılamak için iddialı (assertive) bir dış politika takip etmiş, ulusal sınırları dışında askeri müdahaleler yapmış, ABD dışındaki ülkelerle silah/savunma anlaşmaları yaparak güvenliğini çeşitlendirmiş, bölgede revizyonist güçlere karşı Suudi petro-dolarları ve Mısır, Pakistan gibi güçlü ülkelerin askeri kapasitesi ile ılımlı bir Arap/İslam konsensüsü oluşturmaya çalışmış, Arap Baharı sürecinde bölgesel güçlerden kaynaklı provokasyonları gerekçe olarak kullanarak bölge genelinde çatışmacı bir politikaya yönelmiştir. Bütün bu uygulamalar yeni dönemde Suudi geleneksel dış politikasından radikal bir kopuşun en önemli göstergeleri olmuştur. Arap Baharı'nın yarattığı türbülans sonucu bölgede en önemli Suudi müttefiki rejimlerin (Mısır, Yemen, Bahreyn) geçirdiği ciddi sarsıntı, İran gibi rakip bir gücün bu türbülanstı yararlanarak bölgede etki alanını genişletme çabaları ve Suudi kamuoyunda, başta

Şiiler olmak üzere, rejim karşıtı eğilimlerin güçlenmesi İbni Suud rejiminin dış politikasında meydana gelen bu radikal değişimin en önemli sebepleri olmuştur.

SECURITY AND FOREIGN POLICY IN THE MIDDLE EAST OF THE ARAB SPRING PERIOD: THE CASE OF SAUDI ARABIA

Abstract

The most important priority for Saudi Arabia, which is defined as a “weak state” in terms of its structure and institutions, is regime security. The foreign policy of the country has been reformulated in order to eliminate the threats against the regime and benefit from the opportunities during the Arab Spring period. Three important developments that pose a threat to Saudi Arabia in the Arab Spring period: the disruption of relations with the US, Iran’s attempts to fill power gaps in the region and an attempt by the Sunni axis to marginalize Saudi Arabia from regional policies. Opportunities for Saudi Arabia in this period consist of relative increase of Saudi national power and the possibility of filling the power gaps in the region based on this increase. Basing its foreign policy on soft power elements in the past, Saudi Arabia has been radically separated from this traditional foreign policy in the Arab Spring process. Following an ambitious foreign policy to fill the power gap created by the invasion of Iraq and weakening the Arab Spring by forces in countries as Iraq, Syria and Egypt , S. Arabia also directly intervened in Bahrain and Yemen, diversified its security structure and made arms purchases from countries outside the US, and became a regional leader in its attempt to establish the Arab Army and Islamic NATO.

Keywords: Regime security, Arab Spring, Saudi Arabian foreign policy.

Kaynakça

- Al Faysal, Turki. (2013). *Saudi Arabia's New Foreign Policy Doctrine in the aftermath of the Arab Awakening*, <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/files/publication/PrinceTHKSPublicLecture.pdf>. web adresinden 01.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Al Tamamy, Saud Mousaed. (2012). Saudi Arabia and the Arab Spring: Opportunities and challenges of security, *Journal of Arabian Studies*, 2, 143-156.
- Alajmi, Zafer Muhammad. (2014). Gulf Military Cooperation: Tangible Gains or Limited Results? Gulf Cooperation Council's Challenges and Prospects, *AlJazeera Center for Studies*, 47, 47-58.
- Al-Maghafi, Fadhl. (2012). *More than just a boundary dispute: the regional geopolitics of Saudi-Yemeni relations*. SOAS, University of London: London
- Al-Rasheed, Madawi. (2015). *Is it always good to be King? Saudi regime resilience after the 2011 Arab popular uprisings*. http://eprints.lse.ac.uk/64749/1/Al_Rasheed%20Is%20It%20always%20to%20be%20a%20king%20SaudiResilience.pdf. web adresinden 14.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Bahgat, Gawdat. (2014). The Shale Gas and Oil" Revolution: Strategic Implications for United States Policy in the Middle East, *The Journal of Social, Political, and Economic Studies*, 39, 219-230
- Bastaoros, Youssef Tarek. (2015). *The Saudi reaction to the Arab revolts: the paradoxical Saudi policy towards the Arab Spring*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The American University, Cairo
- Bhattacharjee, Dhrubajyoti. (2016). *The Saudi Led Islamic Alliance: An Assessment*. ICWA Issue Brief. <https://icwa.in/pdfs/IB/2014/> . The-SaudiLedIslamicAllianceIB13052016.pdf. web adresinden 01.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Blackwill, Robert D., and Meghan L. O'Sullivan (2014). America's Energy Edge, *Foreign Affairs*, 93, 21-22.

- Bradley, John R. (2015). *Saudi Arabia exposed: Inside a kingdom in crisis*. Macmillan: London
- Bronson, Rachel. (2008). *Thicker than oil: America's uneasy partnership with Saudi Arabia*. New York: Oxford University Press.
- Brown, L. Carl. (2003). *Diplomacy in the Middle East: The international relations of regional and outside powers*. London: IB Tauris.
- Buzan, Barry (1991), *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era (2nd ed.)*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Chen, Dingding, Xiaoyu Pu, Alastair Iain Johnston. (2014). Debating China's assertiveness, *International Security*, 38, 176-183.
- Clinton, Hillary. (2011). America's Pacific Century, *Foreign Policy*, 56-63.
- Dorsey, James M. (2016). Saudi Arabia and Iran: the Battle for Hegemony That the Kingdom Cannot Win, *Przegląd Strategiczny*, 9, 357-373.
- Echague, A. (2014). Emboldened yet vulnerable: The changing foreign policies of Qatar and Saudi Arabia, *FRIDE Working Paper*, 123.
- Efegil, Ertan. (2013). Suudi Arabistan'ın Dış Politikasını Şekillendiren Faktörler. *Middle Eastern Analysis/Ortadogu Analiz*, 5, 104-113.
- Erboğa, Abdullah. (2016). Bölgesel Dönüşüm Süreci ve Körfez Güvenliği. *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 3. 9-38.
- Ezz, Moustafa.(2016). After the Arab Spring: The Security, Stability and Geopolitics of Saudi Arabia and the Middle East. *Liberated Arts: a journal for undergraduate research*, 2, 1-18.
- Friedberg, Aaron L. (2014). The sources of Chinese conduct: Explaining Beijing's assertiveness. *The Washington Quarterly*, 37, 133-150.
- Friedman, Brandon (2012). Battle for Bahrain: What one uprising meant for the Gulf states and Iran. *World Affairs*, March/April, 74-84.
- Galal, Rami (2016). Red Sea Bridge Project Resurfaces, *Al-Monitor*. April 19.

- Gaub, Florence. (2016). *An Arab NATO in the Making Middle Eastern Military Cooperation Since 2011*. Carlisle: US Army War College-Strategic Studies Institute Carlisle United States.
- Gause III, F. Gregory. (2015). *Understanding the Gulf States*. <https://democracyjournal.org/magazine/36/understanding-the-gulf-states/>. web adresinden 01.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Gause, F. Gregory. (2011). *Saudi Arabia's Regional Security Strategy*. New York: Syracuse University Press.
- Gause, F. Gregory. (2014). Saudi Arabia in the New Middle East, *Council on Foreign Relations*, 63, 1-45
- Guzansky, Yoel. (2011). Saudi Activism in a Changing Middle East, *Strategic Assessment*, 14, 1-13.
- Hinnebusch, Raymond. (2003). *The international politics of the Middle East*. Manchester University Press.
- Huafei, Q. I. U. (2013). Sino-US Strategic Dilemma From the Perspective of Power Transition in Asia-Pacific and Middle East, *Journal of Middle Eastern and Islamic Studies (in Asia)*, 7, 57-96.
- Ibish, Abdel Monem Said Aly and Hussein. (2016). Egypt-GCC Partnership: Bedrock of Regional Security Despite Fissures, *The AG-SIW Gulf Rising Series*.
- Jackson, Richard. (2007). *Regime security. Contemporary security studies*. Oxford: Oxford University Press.
- Jenkins, Brian Michael. (2016) *A Saudi-Led Military Alliance to Fight Terrorism. Welcome Muscle in the Fight Against Terrorism, Desert Mirage, or Bad Idea*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE100/PE189/RAND_PE189.pdf. web adresinden 01.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Jerdén, Björn. (2014). The assertive China narrative: Why it is wrong and how so many still bought into it, *The Chinese Journal of International Politics*, 7, 47-88.

- Johnston, Alastair Iain. (2013). How new and assertive is China's new assertiveness?. *International Security*, 37, 7-48.
- Kamrava, Mehran. (2012). The Arab Spring and the Saudi-led counter-revolution. *Orbis*, 56, 96-104.
- Kamrava, Mehran. (2013). Mediation and Saudi foreign policy. *Orbis*, 57, 152-170.
- Kechichian, Joseph. (2001). *Succession in Saudi Arabia*. Springer: New York
- Kinninmont, Jane. (2012). *Bahrain: Beyond the Impasse*. https://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/pr0612kinninmont_es.pdf. web adresinden 01.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kinninmont, Jane. (2015). *Iran and the GCC: Unnecessary Insecurity* https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/field/field_document/20150703IranGCCKinninmont.pdf. web adresinden 22.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kleine-Ahlbrandt, S. (2013). *China: New leaders, same assertive foreign policy*. CNN. <http://edition.cnn.com/2013/03/08/opinion/china-foreign-policy-kleineahlbrandt/>. web adresinden 02.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Kostiner, Joseph. (2007). Saudi Regional Strategy: The Power of Mediation., *Tel Aviv Notes, The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, Université de Tel-Aviv*.
- Mann, Michael. (1988). *States, war and capitalism: studies in political sociology*. Oxford: Basil Blackwell.
- Mason, Robert (2016). *Caution gives way to increasingly assertive policies in Saudi Arabia, but to what end?*. <http://jmepp.hkspublications.org/2016/11/25/saudi-arabia-assertive-foreign-policy/>. web adresinden 12.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Ménoret, Pascal. (2016). *Repression and Protest in Saudi Arabia*. <https://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB101.pdf>. web adresinden 12.11.2018 tarihinde alınmıştır.

- Metz, Helen Chapin. (1993). Saudi Arabia: A country study, *Library of Congress*,1, 550
- Nonneman, Gerd. (2005). Determinants and Patterns of Saudi Foreign Policy: Omnibalancing,,and Relative Autonomy in Multiple Environments. Aarts and Nonneman (Ed.) *Saudi Arabia in the balance: Political economy, society, foreign affairs*(pp. 315-351). New York: New York University Press
- Nuruzzaman, Mohammed (2016), *The Myth of Saudi Power*, <http://nationalinterest.org/feature/the-myth-saudi-power-15727>. web adresinden 15.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Partrick, Neil. (2011). *The GCC: Gulf state integration or leadership cooperation?*. http://eprints.lse.ac.uk/55660/1/_lse.ac.uk_storage_LIBRARY_Secondary_libfile_shared_repository_Content_Kuwait%20Programme_Partrick%202011%20paper.pdf. web adresinden 12.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Piesse, Mervyn. (2014). *Desperate Times Call for Proactive Measures: Saudi Arabia Becomes an Assertive Actor*. <http://www.futuredirections.org.au/publication/desperate-times-call-for-proactive-measures-saudi-arabia-becomesan-assertive-actor>. web adresinden 12.08.2018 tarihinde alınmıştır.
- Pollack, Kenneth, et al. (2014). Symposium: US Foreign Policy and the Future of the Middle East, *Middle East Policy* 2, 1-30.
- Pollack, Kenneth.(2002). Saudi Arabia and the United States, 1931-2002. *Middle East Review of International Affairs*, 6, 77-102.
- Quandt, William B. (2010). *Saudi Arabia in the 1980s: foreign policy, security, and oil*. Brookings Institution Press: London
- Rieger, Rene. (2016). *Saudi Arabian Foreign Relations: Diplomacy and Mediation in Conflict Resolution*. New York: Routledge.
- Rubin, Lawrence. (2010). *A typology of soft powers in Middle East politics*. https://www.researchgate.net/publication/260979451_A_Typology_of_Soft_Powers_in_Middle_East_Politics. web adresinden 10.08.2018 tarihinde alınmıştır.

- Ryan, Curtis R. (2009). *Inter-Arab alliances: Regime security and Jordanian foreign policy*. University Press of Florida.
- Ryan, Curtis R. (2012). The new Arab cold war and the struggle for Syria, *Middle East Report*. 262, 28-31.
- Salloukh, Bassel F. (2013). The Arab uprisings and the geopolitics of the Middle East, *The international spectator*, 1, 32-46.
- Shapiro, Jacob L. (2017). *Saudi Arabia, Russia: Delivering Missiles, Delivering Promises of Cooperation*. <https://geopoliticalfutures.com/saudi-arabia-russiadelivering-missiles-delivering-promises-cooperation/>. web adresinden 10.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Sial, Safdar. (2015). *Emerging dynamics in Pakistani-Saudi relations*. <https://www.files.ethz.ch/isn/195227/202d14d49238cab72b99e625383101d3.pdf>. web adresinden 12.11.2018 tarihinde alınmıştır.
- Steinberg, Guido. (2014). *Leading the counter-revolution: Saudi Arabia and the Arab Spring*. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39644/ssoar-2014-steinberg-Leading_the_counter-revolution_Saudi_Arabia.pdf?sequence=1. web adresinden 10.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Stork, Joe. (1980). The Carter doctrine and US bases in the Middle East, *Merip Reports*, 90, 3-14.
- Strachan, Anna. (2017). *Conflict analysis of Egypt*. [https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/13189/048%20Conflict%20analysis%20of%20Egypt%20\(new%20K4D%20template\).pdf?sequence=1](https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/bitstream/handle/123456789/13189/048%20Conflict%20analysis%20of%20Egypt%20(new%20K4D%20template).pdf?sequence=1). web adresinden 09.10.2018 tarihinde alınmıştır.
- Stuart, Douglas T. (2016). *The Pivot to Asia: Can It Serve as the Foundation for American Grand Strategy in the 21st Century?*. https://scholar.dickinson.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1571&context=faculty_publications. web adresinden 10.01.2018 tarihinde alınmıştır.
- Terrill, W. Andrew. (2011). The Saudi-Iranian rivalry and the future of Middle East security. *Army War Collage Strategic Studies Inst. Carlisle Barracks Pa*.

- Valz, Benjamin. (2016). *An Inevitable Rivalry? A Re-evaluation of Saudi-Iranian relations*. MA degree in Geopolitics, Territory and Security at King's College London.
- Vassiliev, Alexei.(2013). *The History of Saudi Arabia*. Saqi Books.
- Wehrey, F. M. (2014). *Sectarian politics in the Gulf: from the Iraq war to the Arab uprisings*. New York: Colombiya University Press.
- Weiss, Linda, John M. Hobson. (1999). *Devletler ve Ekonomik Kalkınma. Karşılaştırmalı Bir Trihsel Analiz*.(çev. Kıvanç DüNDAR). Ankara: Dost Kitabevi.
- Westphal, Kirsten, Marco Overhaus, and Guido Steinberg. (2014). The US shale revolution and the Arab Gulf States: the economic and political impact of changing energy markets. *SWP Research Paper*, 33, 1-34.
- Wynbrandt, James. (2010). *A brief history of Saudi Arabia*. New York: Infobase Publishing.
- Yamani, May. (2009). From fragility to stability: a survival strategy for the Saudi monarchy, *Contemporary Arab Affairs*, 2, 90-105.
- Yeşilyurt, Nuri. (2013).*Ortadoğu'da Rejim Güvenliği ve Küçük Devlet: Ürdün Örneği*, yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CEMİL SAİD BEY'İN İRAN ORDUSUNA DAİR ASKERÎ RAPORLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Osman KARACAN¹

Özet

Osmanlı Devleti 1864'ten itibaren elçiliklere ataşemiliterler atamıştır. Askerî istihbarat amacıyla görevlendirilen ataşemiliterler, Osmanlı Devleti'nin son ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında çok sayıda rapor hazırlamışlardır. Ataşemiliterlerin hazırladığı askerî raporlar başta askerî konular olmak üzere ilgili devletlerin içtimaî, iktisadî, tarihî ve coğrafyası hakkında önemli bilgiler içermektedir. Hazırlanan bu raporlar, önemine rağmen araştırmacıların dikkatini çekmemiş ve bu raporlardan yeterince istifade edilmemiştir. Osmanlı'nın son yıllarında hakkında önemli raporların hazırlandığı ülkelerden biri de İran'dır. Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son döneminde 1899-1908 tarihlerinde İran'da ataşemiliter olarak görev yapan Cemil Said Bey'in İran ordusu hakkında hazırlamış olduğu iki adet askerî rapor değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cemil Said Bey, Askerî Raporlar, Ataşemiliter, İran Ordusu

Giriş

XV. asrın sonlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin en büyük rakiplerinden biri Safevî Devletidir. Aralarında yıllarca süren yıpratıcı savaşlar neticesinde bu iki devlet birbirlerine karşı belirgin bir üstünlük sağlayamamış ve Kasr-ı Şirin (1639) anlaşmasından sonra da ciddi çatışmalardan uzak durmuşlardır. Fakat aralarındaki rekabet ve üstünlük mücadelesi hiçbir zaman bitmemiştir. Bu durum iki devletin bakiyesi

1 İnönü Üniversitesi Tarih ABD Doktora Öğrencisi

olan devletlerin şahsında günümüzde de devam etmektedir. Bundan dolayı İran tarihini bilmek bizim için her millettten daha büyük önem arz etmektedir. İran'ın askerî ve siyasî kapasitesi hakkında bilgi sahibi olmak bugün olduğu gibi geçmişte de önemliydi. Osmanlı Devleti de önemli bir komşu ve rakip olarak gördüğü İran'ın askerî ve siyasî kapasitesi hakkında bilgi sahibi olmayı önemsemiştir.

Tarihimiz açısından da son derece önem verilen İran hakkında Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet döneminde çok sayıda eser telif edilmiş, yabancı dillerden eserler tercüme edilmiş ve İran'da görev yapan diplomatlara raporlar hazırlanmıştır. İran'ın halkı, iklimi, iktisadi ve içtimai yapısı, kurumları ve milli adetlerini konu alan Doktor Fahrettin Şevket'in "İran" adlı eserini transkribe eden Derya Örs, kitabına yazmış olduğu önsözünde İran hakkında Osmanlı'nın son yıllarında ve Cumhuriyet döneminin başlarında neşredilen 45 eserin isimlerini zikretmektedir (Doktor Fahreddin Şevket 2017: XI). Elbette İran üzerine yazılan çalışmalar sadece bu eserlerle sınırlı olmadığı gibi süreli yayınlarda da çok sayıda makale neşredilmiştir. Ayrıca dönemin Osmanlı gazetelerinde çok sayıda haberin yapıldığını da görmekteyiz. Fakat şunu açıkça ifade etmeliyiz ki ülkemizde İran üzerine yapılan akademik çalışmalara baktığımızda sözkonusu eserlerden pek yararlanılmadığı ve daha çok batılı kaynaklara başvurulduğu görülmektedir. Bu durum tarihçiliğimiz açısından talihsizliktir. Yeteri kadar yerli kaynaklara sahip olunmasına rağmen bunun yerine Batılı yazar ve kaynakların görüşüne öncelik verilmesi dikkat çekmektedir.

Yakınçağ İran'ı üzerine yazılan sözkonusu eserlerin konularına baktığımızda çok farklı alanlarda bilgi veren eserlerin telif edildiği görülmekle birlikte ağırlıklı olarak askerî tarihle ilgili konulara ağırlık verilmiştir. Askerî yapıya dair hazırlanan raporlar diğer eserlerden daha dikkat çekicidir. Çünkü askerî raporlar, alanında iyi eğitim almış askerî uzmanlar tarafından hazırlanmıştır. Osmanlı'nın son yıllarında yapılan bu tarz rapor çalışmaları sadece İran ordusu ile sınırlı olmayıp çok sayıda devletin orduları hakkında askerî raporlar hazırlanmıştır.² Fakat bu

2 Bulgar Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Karargâhı Umumi İstihbarat Şu'besi, Teşrin-i Evvel 1331; Ahmed Sedat, Romanya Ordusu Ahval ve Tesikâtı Ahvaliyesi, Harbiye Matbaası, İstanbul, Temmuz 1325; Fransız Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, Kanun-ı Evvel 1331.

çalışmalarda diğer devletlere nazaran İran ordusu üzerindeki çalışmaların daha çok olması bazı soruları akla getirebilmektedir. Pekâlâ Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti için birinci öncelikli tehlikenin İran olmadığı bir hakikattir. Bu hususta çeşitli yorumlar yapılabilir ancak bizim tercihimiz Modernleşme sürecinde Osmanlı ve İran ile yine modernleşen Türkiye Cumhuriyeti ile İran mukayeseleri daha öncelikli tercih olmalıdır. İran Ordusu Tarihçesi (Matba'a-i Askeriyyede,1326), İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale (Karârğâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, 1331), İran'a Dair Askerî Raporlar (Cilt 1, Matbaa-i Askeriyye, 1332), İran'a Dair Askerî Raporlar Cilt 2(Matbaa-i Amire, 1332)³, adlı raporlar İran ordusunu konu alan incelediğimiz raporlardan bir kısmıdır.

Askerî istihbarat amacıyla hazırlanan bu raporlar devletin görevlendirdiği askerî uzmanlar tarafından hazırlandığından dolayı resmi arşiv belgeleri hüviyetine sahiptir. Bugüne kadar İran hakkında yapılan akademik çalışmalarda sözkonusu raporlardan pek yararlanılmamış olsa da askerî raporlar İran'a dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmanın da ana merkezi İran'da ataşemiliter olarak görev yapan Cemil Said Bey'in İran ordusu hakkındaki raporlarında değerlendirilmesidir.

Ataşemiliterlik Kurumu

Bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler her alanda olduğu gibi ordu ve savaş organizasyonlarını bürokratikleştirmiş ve formal hale getirmiştir. Bu yapısal değişim devletlere yeni sorumluluklar getirmiştir. Zorunlu ve daimi askerliğe dayalı orduların komuta ve kontrolü ancak merkezi planlama ile mümkün hale gelebilmiştir. Bu sebep, orduları yönetecek subayın; hesap ve tahmin insanı olmasını zorunlu kılmıştır. Yakınçağda savaş, sadece cephelerde değil tüm alanlarda verilmektedir. Bu nedenle bir savaş ancak ülkenin bütün kaynaklarının seferber edilmesiyle yürütülebilir. Böyle bir savaşta askerî komutanların oynayacağı rol, askere coşku vermekten ziyade planlamayı ön plana çıkarmıştır. Farklı senaryolara dayalı savaş planları yapılması, istenmeyen durumların ortaya çıkmasında alternatif senaryoların devreye sokulması, bu

3 İki ciltten meydana gelen raporun birinci cildi 122 ve ikinci cildi 125 sayfadan müteşekkildir. 1916 tarihinde basılan eser başta ordu olmak üzere detaylı bilgiler içeren bir rapordur.

organizasyonun bir parçası kabul edilmektedir. Modern zamanlarda askerî planlama, bu amaç için iyi eğitilmiş uzmanlar tarafından yürütülen bilgi tabanlı bir koordinasyon faaliyetini gerektirmekte ve bu hususun ihmal edilmesinin telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açması mümkün görünmektedir (Yıldız, 2012: 240).

Bilgi ve teknolojik gelişmeler ordu ve savaş organizasyonlarını fonksiyonelleştirirken ortaya yeni bir kurum olarak “ataşemiliterlik” çıkmıştır. Devletler eskiden beri düşman ve rakip olarak değerlendirdiği devletlerin siyasi yapıları ve askerî güçleri hakkında bilgi toplamak amacıyla casuslar görevlendirmişlerdir. Yakınçağda ordu ve savaş organizasyonlarındaki değişimin bir yansıması olarak bu klasik casusluk anlayışı yeni bir forma kavuşturulmuş ve neticede ataşemiliterlik kurumu ihdas edilmiştir. Klasik dönemde devletlerarasında yürütülen askerî casusluk faaliyetleri ataşemiliterlik sistemi üzerinden kurumsallaştırılmış, legal bir statüye kavuşturularak Avrupa’da daimi diplomasinin bir parçası haline getirilmiştir. Yurt dışında şeklen ve yasal olarak ordu ve donanma subayları tarafından yürütülen bu diplomatik görev, dünyada ilk olarak 1850 yılında Avusturya-Macaristan’da kurulmuştur. Osmanlı Devleti’nde ise ilk ataşemiliterlik 1864’te hayata geçirilmiştir. Ataşemiliterlik, sadece istihbarat bilgisi toplamayı değil aynı zamanda güçler arasında bilgi paylaşımlarında bulunmak suretiyle savaşların önüne geçmeyi de hedeflemekteydi. Bu noktada ataşemiliterlik klasik casusluk anlayışını aşan, üst düzey istihbarat ve diplomatik bir faaliyet alanı olarak belirlenmiştir (Yıldız, 2012: 242 vd.).

Dönemin Osmanlı kaynaklarında, “Memâlik-i ecnebiyyenin ahvâl-i askerîyye ve mevâki-i harbiyyesine kesb-i itlâ’ kılınmak” şeklinde görev tanımlaması yapılan ataşemiliterler, görev yaptığı ülkelerde devletlerin askerî gücünün mevcudunu, ordu envanterindeki silah türlerini ve değişiklikleri, askerî teşkilattaki reformlara, askerî gücün artması ve azalmasına, savaşla ilgili teşebbüslerine ve askerî idare yollarına dair elde ettiği bilgileri Seraskerlik makamına yazmakla mükellefti (Yıldız, 2012: 249).

Osmanlı askerî tarihinin önemli simalarından Alman müşavir Goltz Paşa tarafından 15 Eylül 1892 yılında hazırlanan ve on dokuz maddeden ve bir genel değerlendirmeden müteşekkil ataşemiliterlik talimnamesinden bahsedilmektedir. Ancak Goltz Paşa tarafından adı geçen

belge ile bazı uygulamalar yapıldığından başka bilgi bulunmamaktadır (Yıldız, 2012: 258). *Talimnâme*de ataşemiliterlerin, ordunun yönetim yapısından dolayı, hem “Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiyyesi” hem de “Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye”ye bağlı çalışacaklarını belirten Goltz Paşa, talimnâmeye kendi tecrübelerini de eklemiştir. Goltz Paşa tarafından hazırlanan talimnâmenin yürürlüğe konduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1864'ten bu yana farklı ülkelere çok sayıda ataşemiliter görevlendirilmiştir. Dördüncü daimi elçiliğini 1849 tarihinde Avrupa dışında kalan ülkeler içerisinde İran'da açan (Yıldız, 2012: 243) Osmanlı Devleti, Tahran'a ilk ataşemiliteri olarak da 1874 yılında Kaimmakam rütbesiyle Fuad Bey'i atamıştır (Yıldız, 2012: 250).

Çeşitli kaynaklardan istihbarat bilgisi toplayan ataşemiliterlerin hazırladıkları raporlar, salt askerî konulara ilişkin bilgileri içermemekte, siyasî konulara dair de önemli tespitler barındırmaktaydı. Siyasî konulardaki bilgilerden dolayı hazırlanan raporların birer nüshası Harbiye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti'ne de gönderilmiştir. Katıldıkları askeri manevralarda ülkenin kralı ve hükümet üyeleri ile yapmış oldukları görüşmelere ilişkin görüşlerini rapor eden Osmanlı askerî ataşeleri, komşu devletlerin sınır boylarındaki askerî gelişmeleri de anında raporlaştırarak göndermişlerdir. Osmanlı askerî ataşeleri, sadece o ülkenin yöneticilerinden değil raporlardan anlaşıldığı kadarıyla diğer devletlerin temsilcilerinden de bilgi aldıkları ve bunu raporlaştırdıkları tespit edilebilmektedir.

Bu amaçla 1891 yılında St. Petersburg ataşeliği bünyesine atanan Cemil Said Bey, Tahran ve Paris Sefaretleri de dahil olmak üzere ataşemiliter olarak 20 yıl kadar görev yapmıştır. Ataşemiliter olarak önemli bir görev icra eden Cemil Said Bey, görev yaptığı ülkelerin askerî yapılarına, askerî tatbikatlara ve hudutlardaki askerî hareketliliklere ilişkin Seraskerliğe çok sayıda rapor göndermesinin yanısıra İran ordusu üzerine hazırlayıp neşrettiği iki raporu dikkat çekmektedir.

Cemil Said Bey (1872-1948) Kimdir?

Osmanlı Devleti'nde askerlik ve ulema olarak şöhret bulan Kemalpaşazâdeler ailesine mensup olan Cemil Said Bey, 1872 (Cündioğlu,

1998: 46) yılında İstanbul'da doğmuş ve 15 Şubat 1948'de İstanbul'da vefat etmiştir. Annesi Safiye Hanım⁴ babası Mehmet Said Bey (1848-1921)'dir⁵. Murat kızı Nimet (Niğmet) Cemil Hanımefendi ile evli olan Cemil Said Bey, dört çocuk babasıdır⁶.

1880-1888 yılları arasında Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'ndeyatılı olarak okumuştur. 20 Haziran 1888 tarihinde Mekteb-i Harbiye'ye girmiş ve 1891 yılında Mülazım-ı Sâni rütbesiyle buradan mezun olmuştur. Cemil Said Bey, Harbiye Nezareti'nde *Erkan-ı Harbiye Dairesi*

- 4 İçişleri Bakanlığı Nüfus ve Vatandaşlık Genel Müdürlüğü'nden Üsküdar Nüfus Dairesi kayıtlarına göre verilen belgede geçmektedir.
- 5 “Kemalpaşazâde Said” ve “Lastik Said” lakaplarıyla meşhur olan Cemil Said Bey'in babası Mehmet Said Bey, Sultan kethüdalarından Hacı İbrahim Ağa'nın (Ö.1847) oğlu Ahmet Kemal Paşa (1808-1886), oğludur. 5 Safer 1264/1848'de İstanbul'da doğmuştur. İlk öğrenimini babasından alan Said, Arapça ve Farsça dillerini de ondan öğrenmiştir. Küçüklüğünden itibaren bir gününü dahi boş geçirmeden her gün bir şeyler okuyan Mehmet Said, babasının elçilik görevinden dolayı 1855-1857 yıllarını Berlin'de geçirmiştir. Bu vesileyle Alman öğretim sisteminden de yararlanan Kemalpaşazâde Said, burada Almanca ve Fransızcasını geliştirmiş, meşhur Fransız yazarlarının eserlerini okumuştur. İlk olarak Hariciye Mektubi Kalemî'ne memur olarak Kemalpaşazâde Said, 1868-1874 arasında Şûrâ-yı Devlet'te muavin, kâtip ve başkâtip görevlerini ifa etmiştir. Aynı yıl Hariciye Nezâreti Matbuat Kalemî'nde müdür muavinliğine tayin edilmiştir ve burada Hüseyin Avni Paşa'nın başkanlığında tercümanlıkta bulunmuştur. 1875'te Hariciye Matbuat Kalemî Müdürlüğü'ne, 1885'te Şûrâ-yı Devlet'e Muhâkemat Dairesi üyeliğine, 1894'te Şûrâ-yı Devlet bünyesinde teşkil edilen Bidâyet Mahkemesi reisliğine getirilmiştir. Hayatının önemli bir kısmını matbuatta geçiren Mehmet Said, Avrupa dönüşünden kısa bir süre sonra büyük zorluklara göğüs gererek günlük iki gazete çıkarmaktan çekinmemiştir. Mehmet Said, teamülün zıddına dâhili meselelerden ziyade harici meselelerle ilgili makaleler kaleme almıştır. Kemalpaşazâde Said, aynı zamanda Fransızca yayın yapan “Journal de Constantinople” gazetesine Avrupa'da aleyhimizde çıkan yayınlara cevap verme adına Fransızca makaleler de kaleme almıştır. Memuriyetlerinin ve gazeteciliğinin yanı sıra Galatasaray Sultanisi'nde ve Mülkiye mektebinde uzun süre hocalık yaparak “usul-i kitabet ve terceme” ve Hukuk mektebinde ise “Hukuk-ı Esasiyye” ve “Hukuk-ı İdare-i Mülkiyye” derslerini okutmuştur. Hukuk mektebinde kullanmış olduğu bazı ifadelerden dolayı 1899'da Yemen'e sürgün edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına müteakip Kemalpaşazade Said İstanbul'a dönmüştür. 14 Aralık 1908 Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi başkanlığına tayin edilmiş ve 1914'te (3 Şubat 1329) yaştan dolayı emekliye ayrılmıştır. Çok sayıda eser telif etmiştir.
- 6 Cemil Said'in kaç çocuğu olduğu konusunda Mustafa Müjdecî ve Cem Karakılıç tarafından kaleme alınan makalede üç kızının dünyaya geldiği ifade edilmektedir. Fakat arşiv belgelerinde Mustafa Naimadlı bir oğlunun olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Bu da dört çocuğunun olduğunu gösteriyor.

*Şubesi'nde Mülazım-ı Sani*⁷ rütbesiyle göreve başlamış, Ekim 1892'de *Mülazım-ı Evvel* (BOA. HR.TH.124.98), 1894'te *yüzbaşı*lığa terfi ettirilerek *Petersburg Ataşemiliterliği*'ne (BOA.Y.MTV.92.29.1) atanmıştır. 1896'da *Kolağalığına* terfi ettirilmiştir (BOA. BEO.843.63192.1). Rusya'da görev yaptığı yıllarda görevi icabı yapılan askerî tatbikatlara iştirak ederek bu tatbikatları raporlaştırıp İstanbul'a gönderen Cemil Said Bey (BOA. HR.TH.216.51.1), 1 Şubat 1899 tarihinde kabul edilen bir kararla beklemediği bir anda (Cündioğlu 1998:46) rütbesi piyade *binbaşılığa* terfi ettirilerek *Tahran Sefareti Ataşemiliterliği*'ne tayin edilmiştir.

Tahran'da dokuz yıl kadar ataşemiliter olarak çalışan Cemil Said Bey, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesine müteakip 1908 yılında İstanbul'a dönmüş ve 1912 yılında *Paris Ataşemiliterliği*'ne tayin edilene kadar İstanbul'da yaşamıştır. 7 Ocak 1914 tarihinde ise piyade binbaşı olarak emekliye ayrılmıştır. Fakat emeklilik dönemi fazla uzun sürmemiş, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesi nedeniyle yeniden silahl altına alınmış (14 Mart 1331/27 Mart 1915) ve rütbesi miralaylığa (bugün Albay karşılığı) terfi ettirilmiştir. Cemil Said Bey, 1 Kânunusani 1335 (1919) tarihinde terhis olmuştur. Daha sonraki dönemlerde imzasını atarken "Emekli Miralay" unvanını kullandığı belgelerde görülen Cemil Said Bey, I. Dünya Savaşı'nda *Kolordu Divan-ı Harbi'nde Dersaadet Ümera Divan-ı Harbi* azalığı görevini sürdürmüştür (Müjdecî ve Karakılıç 2007:193).

Emeklilik hayatında da çalışmaya devam eden Cemil Said Bey'in, 1919-1929 yılları arasındaki on yılda ne yaptığına ilişkin bilgiye ulaşamamaktadır. Hayat öyküsünde belirttiğine göre 1929 yılında *Elektrik Şirketi Tercüme Kalemi Müdürlüğü* görevini üstlenmiştir. Hakkı Tarık Us'un 1943'te yazdıklarından, aynı tarihe kadar çalışmaya devam ettiği de anlaşılmaktadır. 15 Şubat 1948 tarihinde vefat eden (Müjdecî

7 Osmanlı askeri hiyerarşisinde Mülazım-ı Sani Teğmen rütbesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yine mülazım-ı evvel: Üsteğmen; Kolağası: Eskiden mevcut olan yüzbaşı ile binbaşı arasındaki rütbe; Miralay: Albay rütbesinin karşılığı olarak kullanılmaktaydı.

ve Karakılıç 2007:193) Cemil Said Bey, çok sayıda eser kaleme almıştır⁸. Görevi gereği bulunmuş olduğu ülkelerin asker, silah ve teçhizat kapasiteleri gibi askerî gücün unsurları üzerine araştırmalar yapmış ve bu araştırmalarının sonuçlarını düzenli bir şekilde raporlaştırarak Seraskerliğe göndermiştir. Cemil Said Bey, hazırlamış olduğu raporlarda mümkün olabilecek bütün detaylara dikkat etmiş olmalıdır ki, raporlarda vermiş olduğu bilgilerde teferruattan kaçınmamıştır. Raporlarında askerî teşkilatlanmalarla ilgili bilgilerin yanında harbe yönelik yapılan askerî tatbikatlar ve bazen de sınır boylarındaki askerî hareketliliklerden dahi bilgiler bulunmaktadır⁹.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında pek çok devletin askerî kapasitesine ilişkin istihbarat amaçlı çok sayıda askerî rapor hazırlanmıştır. Bu raporlar daha sonraları neşredilmiştir. Fakat neşredilen askerî raporları hazırlayanların kimliğine ilişkin bilgiler gizli tutulmuştur. Bu nedenle raporların kimler tarafından kaleme alındığına ilişkin herhangi bir bilgiye raporlarda ulaşılamamaktadır. İran ordusu hakkında hazırlanan ve neşredilen askerî raporların kimler tarafından hazırlandığına dair de bilgi bulunmamaktadır. Fakat Cemil Said Bey'in hazırlamış olduğu raporların hangileri olduğu bilgisine bir dizi araştırma neticesinde ulaşabildik.

Cemil Said Bey, Hakkı Tarık Us'a kendi el yazısıyla yazıp gönderdiği hayat hikâyesinde, yazmış olduğu eserlerinden bahsederken İran ordusu hakkında "İran Ordusu" ve "Orduda Adâb-ı Muaşeret" adlı iki rapor hazırladığı bilgisini vermektedir. Aynı metinde dönemin süreli yayın organı olan Tasvîr-i Efkâr gazetesinde İran ile ilgili makaleler kaleme aldığı bilgisini vermiştir. Tasvîr-i Efkâr gazetesinde "İran Mektupları" adlı köşede isminin baş harfleri olan C.S. rumuzu ile makaleler

- 8 İran ordusuna dair askerî raporlarına ilave olarak, Tasvîr-i Efkâr, Servet-i Fünun ve Kadınlar Dünyası gibi süreli yayınlarda makale ve hikayeler yayınlayan Cemil Said Bey, Ölenle Ölünmeyen, Türkçe Kur'an çeviri eserleri; Hacı Murat, "Yıldız Barışıklığı" tiyatro eserleri ve Teceddüd-i Hakikî Nasıl Olur?, Fransızca-Türkçe Lugat gibi telif eserleri kaleme almıştır.
- 9 BOA. Y.MTV.233.128.2; BOA. Y.MTV.117.133.2; BOA. HR. SFR. 1. 92.7.1-32 nolu raporlar Cemil Said Bey'in hazırladığı arşivde yer alan raporlardan bazılarıdır.

kaleme aldığı tespit edilen Cemil Said Bey, burada daha önce hazırlamış olduğu askerî raporları küçük değişikliklerle “İran Ordusu (İran Mektupları'naZeyl)”¹⁰ başlığıyla neşretmiştir. “İran Ordusu (İran Mektupları'naZeyl)” adlı makelelerdeki bilgileri Osmanlı'nın son yıllarında hazırlanmış olan İran ordusu hakkındaki raporlarla karşılaştırarak Cemil Said Bey'in hazırlamış olduğu raporların hangileri olduğunu kesinleştirdik. İncelemelerimiz neticesinde “İran Ordusu Tarihçesi”, ve “İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale” adlı iki raporun Cemil Said Bey tarafından hazırlandığını ve neşredildiğini tespit ettik.

Cemil Said Bey'in İran Ordusu Konulu Raporları

Yukarıda değindiğimiz üzere Cemil Said Bey, görev yaptığı ülkelerin askerî yapılarına dair çok bilgi, belge ve rapor hazırlamıştır. Fakat bu raporların iki tanesi neşredilmiştir. Biz de bu makalede neşredilmiş olan iki raporu değerlendireceğiz.

1. İran Ordusu Tarihçesi

Cemil Said Bey tarafından hazırlanan “*İran Ordusu Tarihçesi*” adlı rapor 19 sayfadan müteşekkildir. Matbaa-i Askeriyye tarafından 1910 (1326) tarihinde basılan rapor, hem İran ordusunun modernleştirilmesi hem de dönemin İran ordusunun genel yapısı hakkında izahatlar vermektedir.

Bu rapor çalışmasında Cemil Said Bey, ilk olarak modern İran ordusunun teşekkül sürecine yer vererek İran coğrafyası üzerindeki nüfuz savaşının İran ordusundaki yansımalarına dikkat çekmiştir. Cemil Said Bey, Rusya'ya karşı kullanılacak iyi bir ordunun kurulması amacıyla İngiliz General Malcolm başkanlığında bir heyet tarafından İran ordusunun modernleştirilme çalışmalarının 1810 tarihinde başlatıldığını belirtmiştir. Cemil Said Bey, ayrıca bu ordu için gerekli olan silah ve ihtiyaç duyulan paranın da İngiltere tarafından karşılandığını

10 C.S.[Cemil Said], “İran Ordusu”, Tasvir-i Efkâr, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 129, 7 Teşrin-i evvel 1909/24 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 149, 7 Teşrin-i evvel 1909/16 Teşrin-i evvel 1325, s.3-4.

aktarmıştır. Fakat buna rağmen Rusya ile savaşacak bir ordunun teşekkül ettirilememesinden dolayı projesinin başarısız olduğunu ve İngiltere'nin projeden çekildiğini ifade etmiştir (İran Ordusu Tarihçesi 1326:2).

Verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, İran askerî modernleşmesi, başından itibaren başta İngiltere ve Rusya olmak üzere yabancı devletler arasından üfuz savaşı verilen bir alan haline gelmiştir. İngiltere, sömürge yollarının üzerinde yer almasından dolayı İran ile ilgilenirken Rusya ise İran'ı kendisi için bir nüfuz alanı olarak belirlemişti. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran'ın Rusya ile yaptığı iki savaşı kaybetmesi ve bunun neticesinde imzaladığı Gülistan Antlaşması (1813) ve Türkmençay Antlaşması (1828) İran'ı Rusya dışındaki devletlere yakınlaştırmıştır. Bu yenilgilerin etkisiyle İngiltere'nin desteğiyle başlatılan ilk modernleşme çalışmaları istenen neticeyi yaratamamıştır. Yaşanan başarısızlık üzerine İngiltere bu projeyi askıya almıştır. İngiltere'nin projeden çekilmesi üzerine İran, diğer Avrupa ülkelerinden müfettiş ve askerî uzmanlar getirtmiştir. Cemil Said Bey hazırlamış olduğu raporunda İran'ın bu askerî modernleşme çabaları hakkında bilgiler vermiştir. Cemil Said Bey, askerî modernleşme çabalarının başarısızlığa uğramasının sebebinin İran yönetiminin ordunun modernleşmesine yeteri düzeyde önem vermemesine dayandırırmaktadır. Cemil Said Bey, raporunda İran ordusunun çok zayıf ve eğitimsiz olduğuna işaret etmiş ve İran ordusunun düzenli bir orduyla savaşabilecek bir ordu olarak görülemeyeceği tespitine yer vermiştir.

Raporunda İran'ın neredeyse tek düzenli ordusu olan Kazak Tugayı'nın kuruluş hikâyesine de yer veren Cemil Said Bey, Avrupa devletlerinden getirilen askerî uzmanların başarısız olması sebebiyle İran ordusunun modernleşme çalışmalarına Rusların el attığını ve göndermiş olduğu subaylarla kendi komutalarında bir Kazak Tugayı'nı tesis ettiklerini ifade etmiştir (İran Ordusu Tarihçesi 1326:2). İran hükümeti tarafından 1878 tarihinde kurulan Kazak Tugayı'nın teşkil ve terbiye edilmesinden Rus zabıtlar sorumlu kılınmıştır. Ruslar tarafından ikibin tüfenk, iki sahra topunun da hediye edildiği Kazak Tugayı (İran'a Dair Askeri Raporlar, Cilt 1, 1332, s.2) Cemil Said Bey'in de dikkat çektiği

üzere bir yandan İran ordusunun sahip olduğu yegâne düzenli ordu iken diğer yandan Rus zabitlerin emir komutasında hareket etmekteydi. Bu nedenle İran'ın siyasî hayatında rol alan Kazak Tugayı'nın her hamlesi Rusya ile bağlantılı bir şekilde okunması gerekiyor.

Cemil Said Bey, İran ordusunun modernleşme tarihçesine kısaca değindikten sonra ordunun mevcut kapasitesi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Verilen bilgileri şu başlıklarla maddelendirmek mümkündür. Askerî okulların kuruluşu, tophane, fişenkane ve baruthane gibi askerî müesseseler; asker alım usulleri ve özel olarak eyaletlere göre asker alım usulleri, askerlerin maişetlerini karşılama yöntemleri; ordu teşkilatı, ordunun sevk ve idaresi, asker içtiması; zabitlerin eğitimi, atamaları, hareket tarzı; topçuluk, piyade ve süvari birlikleri ve eğitimleri, ordunun hiyerarşik yapısı; ordunun sahip olduğu silahların menşeleri, kullanılan hafif ve ağır silahların teknik yapıları ve sayıları; askerî organizasyonlar, askerî tıbbiye ve eczacılık; yurt dışından getirilen askerî uzmanlar, askerî okullarda okutulan dersler ve genel olarak askerî birimlerin eğitim yapıları denilebilir.

Cemil Said Bey, sözkonusu raporunda sadece düzenli orduya dair bilgi vermekle yetinmemiş, askerî gücün bir parçası ve İran savunmasının önemli bir bileşeni olan aşiretlerin meydana getirdiği düzensiz süvari birlikleri hakkında da detaylı bilgiler vermiştir. Raporlarda, aşiret kuvvetlerinin sahip olduğu piyade ve süvari güçleri hakkında bilgi verirken onların kullandıkları silahlara kadar detaylı bilgiler aktarılmıştır. Bu detaylı bilgiler arasında dolaylı olarak dönemin İran'ının toplumsal ve ekonomik yapısı, kültürü, modernleşme çalışmaları, İran'da etkin güçler ve yabancı devletlerin nüfuzları hakkında da bilgiler verilmiştir. Osmanlı'ya komşu olan hudut bölgelerindeki halkın inanç ve etnik yapısı, sosyolojik özellikleri ve Osmanlı Devleti'ne yaklaşımları hakkında da tespitlere yer verilmektedir. Ayrıca, aynı zamanda stratejik önemine binaen başta ticari yollar olmak üzere İran'ın önemli yolları hakkında da çeşitli bilgiler aktarmıştır. Raporun bu yönüyle ele alınması modern İran tarihinin ve siyasî olaylarının nasıl cereyan ettiğinin anlaşılmasına büyük katkı sunacaktır.

2. İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale

Cemil Said Bey tarafından hazırlanan “İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale” adlı rapor ise 23 sayfadan müteşekkildir. Kitabın sonuna 6 levha ve 1 harita eklenmiştir.

Cemil Said Bey “İran Ordusu Tarihçesi” adlı raporunda daha çok İran ordusunun tarihi gelişimine ağırlık verirken “İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale” adlı raporunda ise İran ordusunun askerî kanun ve nizamnamesi, subay kadrosu, rütbe ve maaşları, jandarma teşkilatı, piyade ve süvari sınıfları, topçu teşkilatı ve kullandıkları topların teknik özellikleri, askerî müesseseler, askerî kıyafet ve üniformalar, bahriye teşkilatı ve İran ordusunun askerî savaş kabiliyetleri hakkında bilgilerle zenginleştirilmiştir. Bu rapor bir önceki raporda da değinilen subay kadrosu, topçuluk, piyade ve süvari teşkilatları hakkında bilgi vermenin yanı sıra ilk defa olarak; jandarma teşkilatı, bahriye, askerî kanun ve nizamnamesi hakkında bilgilerle genişletilerek hazırlanmıştır. Dolayısıyla bu rapor daha ziyade teknik bir rapor özelliğine de sahiptir. Diğer taraftan bu raporun basım yılı da dikkate alındığında Cemil Said Bey’in daha önce neşredilen raporunun I. Dünya Savaşı yıllarında yeniden gözden geçirildiği ve yeni bilgilerin de ilave edilerek hazırlanıp neşredildiği düşünülmektedir.

Cemil Said Bey hazırladığı bu raporunda; İran’da Kazak Tugayı haricinde düzenli bir ordu bulunmamasına dikkat çekmiş ve İran ordusu hakkında ifade edilen tüm sayıların aslında sadece kâğıt üstünde görüldüğünü belirtmiştir. İran ekonomisinin İran ordusunun yapısını doğrudan etkilediğine dikkat çeken Cemil Said Bey, İran ordusunun zayıflığının sadece ekonomik nedenlerle açıklanamayacağını da ifade etmiştir. İran’ın birkaç eyaleti hariç tutulursa ordunun, valilerin ya da aşiret liderlerinin komutasındaki düzensiz birliklerden meydana gelmiş olması bunun önemli nedenlerindedir. Bu hususu izah ederken, valilerin merkezi hükümete bağlı olmasından dolayı Şah kendilerinden asker talebinde bulunduğu anda valilerin bu emre itaat ettiklerini fakat böyle bir sorumluluğu olmayan aşiret liderlerinin bu emre katılmadıklarını ifade etmektedir. Zira aşiret liderleri ikna olmadıkları zaman hükümete asker vermeyebiliyorlardı. Bu durum, yaşanacak bir savaşta İran’ı çok zor durumda bırakabiliyordu. Aşiret liderlerini ikna etmek için de

vergi indirimine giden Şah ve hükümet aynı zamanda ekonomik gelirlerini yitirmekle yüzyüze kalıyorlardı. Diğer yandan aşiret liderlerinin emrinde düzensiz olmasına rağmen modern silahlarla donatılmış güçlü askerî birliklerin olması aşiret liderlerini hükümet karşısında güçlü bir pozisyona taşımaktaydı. Aşiretlerin merkezi hükümet karşısında bu kadar güçlü olması İran'ın genel siyasetinin aşiret liderlerinin lehine ve hükümet aleyhinde ilerlemesine neden olmaktaydı. Bu da merkezi yapıyı zayıflatmaktaydı. Meşrutiyet yıllarında yaşanan iç savaşın bazı şehirlerle sınırlı kalması İran'daki bu dağınık askerî yapının bir neticesiydi de denilebilir.

Bir başka durum ise İran coğrafyası üzerinde başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri ile Rusya arasında süren nüfuz mücadelesidir. Bu mücadelenin sürdüğü merkezlerden biri de İran ordusudur. Cemil Said Bey'e göre ordu üzerindeki bu nüfuz mücadelesini Rusya kazanmıştır. Çünkü İran'ın tek düzenli ordusu Rus subayların komutasındaki Kazak Tugayı'dır. Kazak Tugayının teçhizatı, eğitimi ve maaşların ödenmesi dâhil olmak üzere her şey Rus zabitler tarafından doğrudan kontrol edilmekteydi. Bu durum özellikle Meşrutiyet olaylarının bir iç savaşa evrilmesinde oldukça etkili olmuştur.

Değerlendirme ve Sonuç

İran ordusu hakkında hazırlanan bu raporların ne kadar kıymetli olduklarını takdir etmek adına, belirtilmesi gereken en önemli unsur, bu raporların alanında ciddi bir eğitimden geçmiş uzman kişiler tarafından hazırlanmış olmalarıdır. Cemil Said Bey, *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde kaleme aldığı İran Ordusu başlıklı makalesinde öncelikle bu noktaya dikkat çekmektedir. Genel olarak ülkemizde, herhangi bir konuda bilgi alınacaksa konunun uzmanı olan kişilere başvurulmadığını, yurt dışı ile ilgili bilgilerin ise tamamen Avrupa gazetelerinden alındığını ve hatta daha da ileri gidilerek Osmanlı ile ilgili pek çok haberin bile yurtdışındaki gazetelerden alındığına işaret eden Cemil Said Bey, ülkemizdeki İran ordusu hakkındaki bilgilerin de Avrupa gazetelerinde çıkan haberlerden ibaret olduğunu ifade etmiştir. İran ordusu hakkında gazete haberlerine dayalı olarak hüküm verilemeyeceğini dile getiren Cemil Said Bey, İran'daki yabancı gazetecilerin ancak İran askerleri hakkında

gördüklerini yazabileceklerini fakat İran ordusu hakkında ciddi bilgiler veremeyeceklerini iddia etmiştir. Cemil Said Bey, İran'da, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Dairesi olmadığından dolayı İranlıların bile ordu hakkında sağlam malumata sahip olamadığını ifade etmiştir.¹¹ Cemil Said Bey'i burada farklı kılan ise uzun yıllar İran'da kalması ve görevi icabı uzmanı olduğu bir konuda incele yapmasıdır. Yani İran ordusu hakkında verdiği bilgiler sıradan bilgiler değil alanında uzman olan bir kişinin araştırmalarının bir sonucudur. Cemil Said Bey'in bu tespitleri son derece isabetlidir. Hakikaten İran ordusu konusunda bilinmezliklerin çok olduğu bir dönemde bu kadar net bilgilere ulaşmış bu bilgileri raporlaştırması son derece değerlidir.

Bir noktaya daha dikkat çekmek gerekiyor ki neşredilen ve ulaştığımız askerî raporlar arasında Cemil Said Bey tarafından hazırlanan raporlar diğerlerine göre daha kısa olduğu görülmektedir. Fakat bu raporlar kısa olmasına rağmen teknik bilgileri ve ihtiyaç hissedilenleri dikkatle kaleme almış olması Cemil Said Bey'in hazırladığı raporları daha uzun olan raporlar kadar isabetli ve etkili kılmıştır.

Askerî amaçlar çerçevesinde farklı devletlerin orduları üzerine hazırlanan bu raporlar, konu aldığı devletlerin askerî tarihlerini ve kapasitelerini anlamak açısından en önemli bilgi kaynağı olma vasfını hazırlamıştır. Fakat Osmanlı'nın son yıllarında siyasî ve askerî konulara ilişkin olarak Seraskerlik, Harbiye Nezareti ve Erkan-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti arasında gerçekleşen yazışmalara hâlâ tam olarak ulaşılama- maktadır. Bu nedenle Osmanlı'nın son yıllarında bir kısmı neşredilen bu askerî raporlar başta askerî tarih olmak üzere araştırmacılara önemli bilgiler sunmaktadır.

Askerî uzmanlar tarafından hazırlanan ve arşiv belgesi niteliğinde olan askerî raporlar, bu raporların kapsadığı dönem hakkında araştırma yapan araştırmacıların ilk olarak başvurması gereken eserler olma özelliğine sahiptir. Ayrıca sadece askerî tarih ve siyasî konularda çalışan araştırmacılar için değil bazı istisnalar olmakla birlikte sosyal bilim- ler alanında çalışma yürüten tüm araştırmacılar için önemli bilgiler

11 C.S.[Cemil Said], "İran Ordusu", Tasvîr-i Efkâr, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3

sunmaktadır. İran'ın iktisadi, siyasî ve sosyal yapısı hakkında geniş bilgiler veren askerî raporlar özellikle tarihçiler açısından bir hazine meşabesindedir.

AN EVALUATION OF CEMIL SAID BEY'S MILITARY REPORTS ON THE IRAN ARMY

Abstract

From 1864 onwards, the Ottoman Empire appointed military attache to the embassies in different countries. Military attaches assigned for military intelligence prepared numerous reports in the last years of the Ottoman Empire and in the early years of the Republican period. The military reports prepared by military attaches contain important information about the military, economic, historical and geography of the states, especially military issues. However, the researchers did not give enough attention to the military reports. One of the countries where important reports were prepared in the last years of the Ottoman Empire is Iran. In this study, two military reports prepared by Cemil Said Bey, who served as a military attache in Iran in 1899-1908 in the last period of the Ottoman Empire, are evaluated.

Keywords: Cemil Said Bey, Military Reports, Military Attache, Iranian Army

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- BOA. BEO. 843. 63192. 1.
- BOA. HR. SFR. 1. 92.7.1-32.
- BOA. HR. TH. 124. 98.
- BOA. HR. TH. 216.51.1.
- BOA. HR. TH.113.7.1.
- BOA. Y. MTV. 92. 29. 1.
- BOA. Y. MTV.233.128.2.
- BOA. Y.MTV.117.133.2.

Kitap ve Makaleler

Ahmed Sedat, (1325), *Romanya Ordusu Ahval ve Tensikatı Ahvaliyesi*, Harbiye Matbaası, İstanbul.

Bulgar Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Karargâhı Umumi İstihbarat Şu'besi.

C. S.[Cemil Said], "İran Ordusu", *Tasvîr-i Efkâr*, nr.123, 1 Teşrin-i evvel 1909/18 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 129, 7 Teşrin-i evvel 1909/24 Eylül 1325, s.3-4 ve nr. 149, 7 Teşrin-i evvel 1909/16 Teşrin-i evvel 1325, s.3-4.

CÜNDİOĞLU D.,(1998), "Bir Kur'an Mütercimi: Cemil Said Bey'in Kendi Kaleminden Özgeçmiş", *Dergâh Dergisi*, IX (100), Haziran S.46-47.

Doktor Fahreddin Şevket, (2017), *Îrân*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Fransız Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Kanun-ı Evvel.

İran Ordusu Hakkında Muhtasar Risale, (1331), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Teşrin-i Sani.

İran Ordusu Tarihçesi, (1326), Matba'a-i Askeriyyedeta' olunmuştur.

İran'a Dair *Askerî Raporlar*, (1332), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Cilt 1, Matbaa-i Askeriyye, istanbul.

İran'a Dair *Askerî Raporlar*, (1332), Karârgâh-ı Umûmî İstihbarat Şu'besi, Cilt 2, Matbaa-i Amire, istanbul.

Müjdecî, M., -C.Karakılıç, (Güz 2007), "Cumhuriyetin İlk Kur'an Mütercimlerinden Cemil Said (Dikel) ve Kur'an Tercümesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl:3, Sayı:6, S.183-197.

US, H.T., *Ellî Yıl*, İstanbul, Tarihsiz.

YILDIZ, G.(2012) "Osmanlı Dış Askerî İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askerî Ataşe Raporları"*Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (17), S. 239-266.

TÜRKİYE'DE KARAYOLU TAŞIMACILIK SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN TIR VE KAMYON ŞOFÖRLERİNİN ÇALIŞMA ŞARTLARI VE ZORLUKLARI

Ramazan KABARAN¹

Özet

Küreselleşen dünyada ve her geçen gün daha da gelişen Türkiye'de taşımacılık sektörü büyük rol oynamaktadır. Bu kadar önemli bir sektörde gelişmekte ve değişmekte olan ulaşım ağlarının, yeni teknolojilerin, piyasa koşullarının, kanun ve yönetmeliklerin yanında bu sürece ayak uydurmakta güçlük çeken emekçilerin de varlığı unutulmamalıdır. Türkiye'de ulaştırma sistemleri içerisinde karayolu taşımacılığının %95'lik dilime sahip olması bu piyasaya ve sektör çalışanlarına büyük sorumluluklar yüklemektedir. Bu kapsamda çalışmanın birinci bölümünde karayolu yük taşımacılığının ülkemizdeki tarihinden ve öneminden başlayarak literatür taraması yapılmış sektör ile ilgili bilgiler paylaşılmıştır. İkinci bölümde Türkiye'de karayolu taşımacılık sektöründe çalışanların emek süreçleri incelenerek sektör çalışanlarının kapalı kapılar arkasında kalmış yaşamlarına ışık tutmak hedeflenmiştir. Yarı biçimsel mülakat tekniğiyle sektör çalışanlarının mesleğe bakış açıları, sorunları, sosyal yaşantıları hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son bölümde de yapılan literatür araştırmaları bulguları ile mülakat sonucu elde edilen veriler değerlendirilerek karayolu taşımacılık sektörü çalışanlarının daha çok çalışma hayatında karşılaştıkları problemlere ilişkin çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ulaşım, Karayolu Taşımacılığı, Taşımacılık Sektörü, Yük Taşımacılığı, Mesleki Problemler.

1 Sakarya Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ramazankabaran@gmail.com

Giriş

Karayolu yük taşımacılığının Türkiye’de ulaşım sistemleri kullanımındaki payı oldukça büyüktür. Devlet tarafından karayollarına yapılan yatırımlar sektörü her geçen gün daha da önemli bir konuma getirmektedir. Mevcut hükümetin karayolu yük taşımacılığına getirdiği yeni kanunlar ve yönetmeliklerle sektör kontrol altına alınmış ve kayıt dışı yapılan işlerin önüne geçilmiştir. Yapılan bu düzenlemeler, küreselleşme ve yeni teknolojilerin etkisiyle karayolu yük taşımacılığında çalışanların mevcut kazançları ile maliyet kalemleri arasında dengesizlikler bir takım mesleki problemlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Karayolu yük taşımacılığı sektörü piyasadaki bütün sektörlerle doğrudan veya dolaylı olarak bir ilişki halindedir. Bu durumda sektörde meydana gelebilecek olan mesleki problemlerin diğer sektörleri de etkilemesi kaçınılmazdır. Bu durum ekonomik olduğu kadar sosyal yapıda da büyük etkilere neden olabilmektedir (Gündoğdu, 2013). Bu çalışmada mevcut sorunları tespit etme ve sonuçları üzerinden değerlendirmede bulanma amaçlanmıştır.

Karayolu taşımacılığı, başlangıç ve varış noktaları arasında aktarımın bir taşımaya olanak sağlaması, öteki taşıma türlerine kıyasla daha hızlı olması ve özellikle kısa mesafeli taşımalarda nispeten ucuz olması nedeniyle fazlaca tercih edilmektedir. Ülkemizde bu kadar büyük bir paya sahip sektörün çalışanı olan şoförlerin yaşadıkları mesleki zorlukları, sorunları ve bu sorunların yansımalarını çalışma koşulları inceleyerek tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın evreni, S.S.11 No’lu Yatağan Motorlu Taşıyıcılar ve Kamyoncular Kooperatifi, örnekleme de S.S.11 No’lu Yatağan Motorlu Taşıyıcılar ve Kamyoncular Kooperatifine bağlı 10 adet şoför oluşturmuştur. Yarı biçimsel mülakat tekniğinin kullanıldığı araştırmada önceden belirlenmiş sorular sorulmuş olup görüşmenin gidişatına göre sorular yönlendirilmiştir. Sorulan sorularda şoförlerin demografik özellikleri, çalışma koşulları, çalışmaya ve boş zamana yönelik bakış açlarına cevaplar aranmıştır. Mülakat süresi yaklaşık 30-40 dakika olup alınan cevaplar hem yazılı hem de kayıt cihazı kullanılarak kaydedilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde ise elde edilen veriler doğrultusunda da karayolu yük taşımacılığı sektöründe istihdam edilen şoförlerin emek süreçleri incelenmiş, bulgular irdelenerek gerekli önerilerde bulunulmuş ve tüm tarafların yararına sunulmuştur.

1. BÖLÜM

Ulaşımın Tarihi ve Türkiye’de Karayolu Ulaşımı

Kullanılan en eski taşıma sistemi karayolu taşımacılığıdır. İnsanlık tarihi kadar eski olan bu sistem avcı ve toplayıcı olarak yaşamını sürdüren toplumların avlarından oluşan yüklerini evcilleştirdikleri hayvanlarla (köpek, at, öküz) taşınmasıyla başlamıştır (Doğan, 2014, s.9). Gelişen toplumsal değerler ve yerleşik hayata, tarım ve şehir yaşamına geçilmesiyle taşıma sistemleri gelişim göstermeye ve değişmeye başlamıştır. Belki de en büyük gelişim ve değişimi tekerleğin icadıyla M.Ö. 3000 de yapmıştır (Doğan, 2014, s.11).

Dünyanın bilinen ilk yapay yolu M.Ö. 2800 yılında Anadolu’da Urartu’lar tarafından yapılmıştır (Doğan, 2014, s.14). Bingöl-Elazığ arasında bulunan bu yapay yol 40-50 km uzunluğundadır. Osmanlı’dan Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalan demiryollarının büyük bir kısmı ülkenin batısında yer almaktadır. Genç Türkiye’nin ulaşım politikası, ana yurdu demir ağlarla örmektir. Demiryolu ulaşımı doğuda zayıf kaldığı için yatırımlar doğuya kaydırılmıştır. 1930 yılına gelmeden demiryolu ağıımız 1000 km uzunluğuna ulaşmıştır (Gülen, 1999). 1932 ve 1936 yıllarında I. ve II. Beş yıllık kalkınma planları yapılmıştır. Planlarda ulusal sanayinin geliştirilmesi üzerinde durulmuş, bunun sağlanması için de demir yollarının geliştirilmesi gerektiği saptanarak demiryollarında büyük yatırımlar yapılmıştır. Böylece milli sanayinin geliştirilmesi için önemli bir faktör olan ulaşım maliyetinin azaltılması demir yollarıyla sağlanmıştır (Onur, 1953).

Atatürk’ün vefatından sonra demiryollarındaki gelişim yavaşlamış 1940’dan sonra yatırımlar bitme noktasına gelmiştir. Bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) dünya otomotiv sanayisi yükselişine

geçmiş ve bazı pazar paylarına sahip olmuştur. Yine bu dönemde Türkiye ABD'den Marshall yardımlarından payına düşeni belli koşullar altında almıştır. 1 Mart 1950 Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuş ve bu alanda yatırımlar yapılmaya başlanmıştır.

Osmanlıdan miras kalan yollarımızın uzunluğu 18350 km'dir. Bu yolların çoğunluğu toprak yoldur. Yaklaşık 4000 km uzunluktaki yollar iyi denebilecek durumdaydı (Bilmez, 2000). Karayollarına yapılan yatırımların arttığı 1950'li yıllarda otomotiv ithalatı da artmakta bunlara paralel olarak Türkiye'deki ulaşım sistemleri içerisindeki karayolu ulaşımı payı her geçen gün hızla büyümekteydi. 2013-2014 yılları arasında Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı bünyesinde yapılan toplam 195,2 milyar TL değerindeki yatırımın %62,6'sı karayolları ağına harcanmıştır.

Ulaşım Kavramı ve Önemi

Ulaşım; insanların ve yüklerin zaman ve mekân içerisinde, değişik ulaştırma araçlarını kullanarak bir yerden ihtiyaç duyulan başka bir yere taşınmasını sağlayan önemli bir hizmettir (Gündoğdu, 2013, s.2).

Ulaştırma sektörünün temel amacı ulaştırma talebini, en kısa zamanda ve en az maliyetle, güvenli bir biçimde ulaştırma hizmeti sunmaktır. Bu amacı gerçekleştirirken tüm ulaşım sistemlerini organize bir biçimde kullanmak gerekmektedir (Bulut, 2007). Ulaştırma sektörü; üretim sürecinin önemli bir parçasını oluşturması ve gerektirdiği önemli yatırımların ekonomide yarattığı etkiler açısından toplumların ekonomik yapıları içinde ağırlıklı bir yere sahiptir. Toplumsal yaşamda modernleşmeye paralel olarak ulaşım hareketliliği artarken, yük ve yolcu taşımacılığında toplumun ekonomik ve sosyal yapısı, üretim biçimi ve ekonomik çıkarlar kendine özgü bir ulaştırma türünü de ortaya çıkarmaktadır (Cengiz, 2009, s.225-247).

Karayolu Taşımacılığının Önemi, Avantajları ve Dezavantajları

Karayolu taşımacılığı faaliyetinin yoğun olarak tercih edilmesinde önem arz eden hususlar; karayolunun bulunduğu her noktada hizmet

sağlaması, diğer taşıma yöntemleri ile uyumlu olması, taşıma maliyetlerinin diğer taşıma türlerine nispeten ucuz olmasıdır. Türkiye’nin mevcut konumu, durumu, genç nüfusumuz ve üst düzey karayolu taşıma filosuna sahip olmamız nedeniyle, ülkemizde taşıma faaliyetlerinin büyük ölçüde karayolu taşımacılığı ile yapılmaktadır.

Türkiye’nin jeopolitik konumuna bağlı olarak, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB) tarafından karayolu yapımı ve karayolu taşımacılığı faaliyetlerine özel bir önem verilmektedir. Karayolu ulaştırma hizmeti faaliyetlerindeki artışın Türkiye’de ki ekonomik kalkınma ve istihdamın artırılmasına yönelik olumlu etkileri vardır. Bu avantajlarının yanında karayolu taşımacılığının, birim taşımada gerek yolcu/km, gerek ton/km maliyeti, tükettiği enerji miktarı, kullandığı enerji türü, neden olduğu çevre kirliliği, yüksek kaza riski ve özellikle uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktürde meydana gelen gelişmeler karşısında göreceli olarak hassas bir durum arz etmektedir. Ayrıca karayolu taşımacılığı sektörü, başta zorlu rekabet ve yükselen petrol fiyatları nedeniyle artan maliyet giderleri olmak üzere, kendi içinde bazı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır.

Türkiye’de yolcu taşımacılığının %95,2’si karayoluyla yapılmaktadır. Bu oran ABD’de %89, AB ülkelerinde ise %79 oranlarında seyretmektedir. Yük taşımacılığı alanında karayolu kullanım oranı Türkiye’de %76,1 civarındadır. Bu oran ABD’de %69,5, AB ülkelerinde ise yaklaşık %45’tir (Keçeci, 2006).

Türkiye’de 1990 yılında %76 olan karayolu taşımacılığı 2000 yılında %89’a ve 2002 yılında da %93 oranına ulaşmıştır. 2005 yılında %94’e çıkmıştır. 1990 yılında 87 milyar ton-km olan toplam taşımacılığımız ekonominin gelişmesi ile 2000 yılında 180 milyar ton km’ye ulaşmıştır. 2011 yılında bu rakam 200 milyar ton-km’yi aşmıştır.

Karayolu yük taşımacılığının avantajları;

- Kapıdan kapıya taşımada en uygun taşıma türüdür. Bu nedenle yük hangi taşıma türüyle taşınırsa taşınınsın, nihayetinde kapıdan alan ve kapıya getiren karayolu olacaktır.

- Kısa mesafeli taşımalarda verimli ve ekonomiktir.
- En yaygın olan taşıma türüdür.
- Uygun coğrafi koşullar altında ulaşım ağı neredeyse sınırsızdır.
- Diğer taşıma türlerine oranla altyapı yatırımları daha azdır.
- Terminal ve aktarım gereksinimleri genellikle azdır.
- Taşınan yükün alıcısından satıcısına aktarmasız taşınmasından dolayı eşyanın yıpranmasını en aza indirmektedir.
- Karayolu nakliye araçlarının eşya kapasiteleri diğer ulaşım sistemlerinin taşıma araçlarına göre daha küçük olması nedeniyle daha esnek bir yapıya sahiptir.
- Özellikle taşıma araçlarının en ucuzu olması nedeniyle karayolu taşımacılığı için pazara giriş, en az yatırımla mümkün olabilmektedir.
- Günün her saatinde yükleme, boşaltma ve sefer yapılabilir.
- Gelişmiş karayolu ağlarının sayesinde hızlı ve güvenli hizmet sunmasını sağlamaktadır.

Karayolu taşımacılığı dezavantajları;

- Transit geçişler, araçların ülke girişleri ve gümrük işlemleri nedeniyle oluşan ilave işlemler, bekleme süreleri, ek maliyetler ve taşımada karşılaşılan güçlükler taşımanın ilave maliyetle ve daha uzun sürede gerçekleşmesine neden olmaktadır.
- Özellikle uzun mesafelerde yüksek taşıma maliyetleri.
- Tek seferde taşınan yükün az olması nedeniyle taşıma verimliliğinin az olması.
- Hava koşullarından kolaylıkla etkilenmesi.
- Gidiş ve dönüş yükü dengesine karşı duyarlılığı, dönüş yükünün bulanamaması halinde bundan gidiş taşıma maliyetinin etkilenmesi.

- Yüksek hacimli ve özellikli yüklerin yüklenmesinde ilave ekipmana duyulan ihtiyaç.
- Kaza riskinin fazla olması.
- Karayolu taşıma araçlarının nispeten en büyük oranda çevre kirliliği, trafik yoğunluğu ve yoların yıpranmasına neden olması.
- Karayolu enerji tüketimin yönünden ulaşım türleri içinde en yüksek maliyetli olanıdır. Sadece yakıt maliyeti, değişken giderlerin %60’ına, toplam taşıma maliyetinin %35’ine kadar çıkabilmektedir.

Karayolu Yük Taşımacılığında Öne Çıkan Genel Mesleki Problemler

Karayolu yük taşımacılığında öne çıkan mesleki problemleri genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Özel Taşıt Vergisi (ÖTV), denizyolu taşımacılığına ve havayolu taşımacılığına devlet tarafından muaf tutulmakta ama aynı muafiyet karayolu taşımacılığına yapılmamakta (Akdoğan, 2012). Karayolu nakliyeciliğinde ÖTV ürünün pazar fiyatını arttırmakta ve insanların alım gücü düşürmektedir. Aynı zamanda karayolu nakliyecileri ÖTV nedeniyle daha az gelir elde etmekte hatta çoğu uzaman elde edilen gelirler geçimlik düzeyin bile altına düşmektedir.

2. Çalışma saatlerinin fazla ve düzensiz olması nakliye şoförlerinde ciddi mesleki sıkıntıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bunun en önemli nedeni aylık gelirin düşmesi ya da sektörde alternatif işgücünün çok olması çalışanları her durumda çalışmaya mecbur bırakmaktadır. Bu durum nakliye çalışanlarında stresli bir hayata sürüklemiştir. Bu sonuç sosyal birtakım sorunlara neden olmakta ve giderek daha vahim bir hal almaktadır. Çok çalışma ayrıca trafik güvenliğini ve şoförün kendi güvenliğini tehdit etmektedir.

3. Mazotun çok pahalı olması, mazota sürekli zam yapılması ve bununla birlikte lojistik firmalarına yapılan mazot teşvikleri Küçük ve

Orta Büyüklükteki işletmeler (KOBİ)'lere yapılmaması nakliye esnafını ve şoförlerini ekonomik anlamda zor durumda bırakmakta ve KOBİ'lerin rekabet gücünü düşürmektedir (Akdoğan, 2012, s14).

4. Karayolları Trafik Kanunu (K.T.K) bütün motorlu araç taşımacılığını kapsıyor ama bu motorlu araçları kendi içinde sınıflandırmaya tabi tutulmuyor.

5. Ak Parti Hükümeti tarafından yapılan karayolu yük taşımacılığındaki düzenlemeler AB normları doğrultusunda araç sahiplerinin ve çalışanlarının çok çeşitli ve pahalı belgelerin alınmasını zorunlu koşmuştur. Bu pahalı belgeler KOBİ'lere ve nakliye şoförlerine ekonomik külfetler yüklemektedir. Yük taşımacılığı için araç sahipleri tarafından alınması zorunlu olan yetki belge türleri yaklaşık 17.000 TL gibi ücretle temin edilmektedir (Karabıçak, 2014). Bu durum özellikle KOBİ'leri maddi açıdan zor durumda bırakmakta ve çoğu mesleki problemlerin kaynağını oluşturmaktadır.

6. Sektörde çalışan ya da çalışabilecek şoförlerin çok olması nedeniyle ücretlerin düşmesi ucuz işçiliğe neden olmaktadır (Bulut, 2007, s.3).

7. Taşıma piyasası etkin bir şekilde denetlenmediği için, günlerce hal kapısında veya fabrika kapılarında yük almak ya da yük boşaltmak için bekleme yapan nakliye araçları vardır. Bu durum çalışan için çalışma saatlerinin artmasına, araç sahiplerinin açısından ise araçlarının boşa beklemesi sonucu maddi kayıplara neden olmaktadır (Bulut, 2007, s.46).

8. Taşıma piyasasının denetiminin düzensiz olması nedeniyle yük taşıma fiyatlarının düşmesine neden olmakta bu durum daha çok KOBİ'lere maddi zararlar vermektedir.

9. Karayolu yük taşımacılığında trafik denetimi sonucu meydana gelen mesleki problemler aşağıdaki gibidir;

- Takoğraf cihazı denetimi sonucu verilen cezalar,
- Hız sınırı denetimi sonucu verilen cezalar,
- Araç tonaj sınırı ve araç boy denetimi sonucu verilen cezalar.

Bütün bu cezaların yanında araç sürücülerine ceza puanı verilmekte ve puanların toplamı 100’e ulaşınca sürücünün ehliyetine 3 ay el konulmaktadır. Bu durum hayatını araç kullanmaktan kazanan nakliye araç şoförleri için ağır bir bedeldir (Gündoğdu,2013, s.34).

10. Ulaştırma Bakanlığının yük denetim kantarları farklı illerde farklı sonuçlar çıkarmaktadır (Karabıçak, 2014).

11. Şehir içi ulaşım altyapılarının düzensiz olması sonucu acil taşınması gereken zamanında taşınamamaktadır (Bulut, 2007, s.46).

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada Türkiye’nin ve Dünya’nın en çok tercih edilen ve kullanılan karayolu taşımacılığı sektörü çalışanları olan tır ve kamyon şoförlerinin çalışma koşulları, çalışmaya yönelik bakış açıları ve boş zamana ait değerlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Konuyla ilgili gerekli literatür taraması yapılmış, tarama sonucunda spesifik olarak konuyla alakalı bir çalışma bulunmamıştır. Bu çalışmanın ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırmada, tır ve kamyon şoförlerinin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir (Turan, 2013). Bütün ve Demir (2015), durum çalışmasının araştırmacının gerçek yaşam, güncel sınırlı bir sistem (bir durum) ya da belli bir zaman içerisindeki çoklu sınırlandırılmış sistemler (durumlar) hakkında çoklu bilgi kaynakları aracılığıyla detaylı ve derinlemesine bilgi topladığı, bir durum betimlemesi ya da durum temaları ortaya koyduğu nitel bir yaklaşım olduğunu belirtmiştir (Bütün & Demir, 2015).

Araştırmanın Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu Muğla'nın Yatağan ilçesinde bulunan S.S.11 Nolu Yatağan Motorlu Taşıyıcılar ve Kamyoncular Kooperatifi üyesi 10 şoför oluşturmaktadır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örnekleme yöntemlerinden tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Tipik durum örnekleme yöntemi, araştırma problemi ile ilgili olarak evrende yer alan çok sayıdaki durumdan tipik olan bir durumun belirlenerek bu örnek üzerinden bilgi toplanmasını gerektirir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2013). Bu örnekleme yöntemi çeşitli durumlar içerisinde ortalama ve normal olan durumların anlaşılması, gösterilmesi ve vurgulanmasını içermektedir (Patton, 2014).

Araştırma kapsamında mülakata katılan şoförlere nitel araştırmanın gereği olarak kimliklerinin gizliliği dikkate alınarak belirli kodlar verilmiştir. Bu kodlar “Ş1, Ş2, Ş3, Ş9, Ş10” olarak belirlenmiştir.

Tablo 1: Çalışma Grubunu Oluşturan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Katılımcılar	Demografik Özellikler					Aylık gelir
	Yaş	Eğitim durumu	Medeni hal	Meslek yılı	Haftalık çalışma saati	
Ş1	47	Ön Lisans	Bekar	10	7/24	5000(brüt)
Ş2	48	Lise	Evli	30	7/24	2000-2500
Ş3	54	Lise	Evli	35	140	12000(brüt)
Ş4	32	Ortaokul	Evli	10	7/24	3000-4000
Ş5	41	Lise	Evli	22	7/24	2500
Ş6	54	Lise	Evli	35	7/24	2000-3000
Ş7	60	İlkokul	Evli	36	7/24	4000-5000
Ş8	32	Lisans	Evli	2	7/24	2500
Ş9	49	İlkokul	Evli	30	63	2500-3000
Ş10	24	Ortaokul	Evli	3	7/24	2000

Veri Toplama Süreci ve Veri Toplama Araçları

Araştırmada verilerin elde edilmesi amacıyla araştırmacılar tarafından hazırlanan açık uçlu sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır. Görüşme formunun hazırlanmasında ilk olarak ilgili literatür taranmış elde edilen bilgiler doğrultusunda görüşme soruları ortaya

çıkarılmıştır (Doğan, 2014; Gündoğdu 2013). Bu çalışma için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu iki kısımdan oluşmuştur. Birinci kısımda araştırmaya katılan tır ve kamyon şoförlerinin demografik özelliklerini belirlemeye yönelik Kişisel Bilgi Formuna yer verilmiştir. İkinci kısımda ise açık uçlu dört soruya yer verilmiştir. Kişisel bilgi formunda aracılığıyla katılımcıların yaş, eğitim durumu, madeni hal, meslekteki yıl, haftalık çalışma saati, aylık ortalama gelir gibi demografik özellikleri elde edilmiştir. Görüşme formunda yer alan açık uçlu sorular aşağıda belirtilmiştir:

1. Tır ve Kamyon şoförlerinin çalışma şartları-çalışma koşulları hakkındaki görüşleriniz nelerdir?
2. Mesleğinizi zorlu kılan şeyler nelerdir?
- 3.Çalışma hakkında ne düşünüyorsunuz? Kendi mesleğiniz için neler söylersiniz.
4. Çalışmadığınız süre zarfını nasıl değerlendiriyor, neler yapıyorsunuz?

Verilerin Analizi

Çalışma grubu olarak belirlenen katılımcılarla nitel araştırma tekniklerinden yarı biçimsel mülakat tekniği uygulanmıştır. Yarı biçimsel mülakat, açık uçlu sorulardan oluşan ve görüşen ve görüşmecinin bazı sorularda derine inebildiği görüşme tekniğidir. Katılımcılar ile önce araştırma hakkında bilgi verici ön konuşma yapıldıktan sonra yaklaşık 30-40 dakika süren görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında görüşmecilere çalışma koşulları, mesleki zorluklar, çalışmaya yönelik görüşler, boş zaman ile olan ilişkileri değerlerine yönelik sorular sorulmuştur.

Görüşmecilerden elde edilen veriler içerik analizi tekniğiyle değerlendirilip belirli temalar oluşturulmuştur. İçerik analizi, belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük içerik kategorileri ile özetlendiği sistematik, yinelenebilir bir tekniktir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz, & Demirel, 2013). Görüşmecilerden elde edilen veriler incelenerek anlamlı bölümlere ayrılmıştır. Ayrılan bölümlerin kavramsal olarak ne ifade ettiği anlamlandırılmaya

çalışılmıştır. Kendi içerisinde anlamlandırılan bu bölümler kodlanmış, kodlanan bu bölümler incelenmesi ve düzenlenmesi sonucunda araştırmanın temel soruları çerçevesinde ve verilerden çıkarılan kavramlara göre kod listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan bu kod listesinden yararlanarak elde edilen verileri genel olarak açıklayabilen ve kodları belirli başlıklar altında toplayan temalar oluşturulmuştur.

BULGULAR

Çalışma Koşulları İle İlgili İçerik Analizi

Taşımacılık sektöründe çalışan tır ve kamyon şoförlerinin çalışma şartlarını ve koşullarını belirlemek için yapmış olduğumuz mülakat verileri analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda bu sektörde çalışan tır ve kamyon şoförlerinin, dışarıdan görülen aksine çok zor şartlarda çalıştıkları ve uzun süreli çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca bireysel kamyonculuğun sektörde karşılaştığı zorluklara ve büyük lojistik firmalarıyla yarışamama gibi sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili yapılan içerik analizi sonucunda 3 adet tema belirlenmiştir.

Tema 1: Zor Çalışma koşulları

Taşımacılık sektöründe çalışan tır ve kamyon şoförlerinin çalışma koşulları sanılanın aksine hiç de kolay değildir. Türkiye'deki taşımacılık faaliyetlerinde karayolu taşımacılığının payının çok yüksek olduğu göz önüne alınırsa bu sektörde çalışan kamyon emekçilerinin çalışma koşullarının zorluğu ve düzensizliğini tahmin edilebilir. Bu kadar yüksek talebi karşılayabilmek için gece-gündüz, karda-kışta araç kullanan şoförlerin mesleklerini icra etmeleri elbette güçtür. Her geçen gün araç sayısı giderek artan bu sektörde iş bulmak, serbest piyasa ekonomisinde iş yapıp para kazanmak, kamyoncuların çalışma şartlarını daha da ağırlaştırmıştır.

Konuyla ilgili yapılan görüşmeler sonucu elde edilen verilerde sektördeki kamyoncuların yaşadıkları zorlukları destekler niteliktedir. Mülakat yapılan tır ve kamyon şoförlerinin çalışma şartları-koşulları ile ilgili görüşleri şu şekildedir:

Tablo 2: Zor Çalışma Koşulları ile İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Sağlıklı yaşam yok, bizde uyku saati belli değil, insanın sağlığı da bozuluyor. Kanunlar diyor ki 8 saat araba kullanacaksın sonra dinleneceksin bana 24 saat yetmiyor, benim öyle düzenli bir hayatım yok ki ...” (15.12.2015, Yatağan/Muğla)
Ş2	“Şoförlüğün zorlukları aileden evinden uzaktasın, yorgunluk uykusuzluk keza, canımız ve malımız devamlı bir tehlike içerisinde.”(15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş3	“İşimiz zor, neden mi dersen. Şimdi mesela çadırılık bir işin olur çadır germem gerekir bir şoförün bunu tek başına yapması nerden baksan 2 saat sürer bu da yola çıkacak bir insan için yorucu bir eylem. Hep başımıza gelen şey yemekten sonra dinlenmeden yola çıkarsın çünkü buna vaktiniz olmaz. Yola çıkarsın uyku bastırır, gece uykusu şoförlerin en büyük sorunu, günün yorgunluğuyla baş edemeyenler uyur kaza eder kimisi şanslıdır sağ salım gideceği yere varır.” (15.12.2015, Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş4	” Evden ayrışın başlı başına. Kışın çok daha zor, karda buzda; kayma riski var donma riski var kaza yapma riski var. Böyle durumlarda öncelikle can sonra mal güvenliğimiz tehlikede her zaman.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş5	“Yolda seyir halindeyken yerleşim merkezlerinden geçerken böyle sağa sola bakarım işte insanlar evlerinde ışıkları yanyor oturuyorlar, yemek yiyorlar, geziyorlar ya da kahvede oyun oynuyorlar muhabbet ediyorlar herkes ailesi ile birlikte ama ben yollardayım. Gece uykum gelir arkada yatağım var dönüp bakarım iç geçiririm ama yatamam çünkü yükü yarına yetiştirmem lazım yoksa paramı alamam, üstümde sorumluluk var.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş6	“Mesai saatlerimizin düzensiz olması gecemizin gündüzümüzün olmaması şoförlüğü belki de zorlu kılan en büyük etmenlerden biridir.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Akşam oldu mu herkes evine gider sen buradan yola çıkarsın 5 gün 10 gün tenekenin içinde yaşarsın. Yemeği dışarda yiyelim, geceyi bir otelde geçireyim dersen zaten üç kuruş kazanıyorsan onu da bırakıp gelirsın. Bir göz tenekenin içinde günlerini geçirirsin.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş8	“Sabır bu meslekte çok önemli, özellikle trafikte bolca zaman geçiren bizler için sabır altın bir bilezik. İnsanlarımız çok aceleci ve önyargılı, trafikte kamyoncuyla daima suçlu olarak görüyorlar, en ufak bir sorunda bir sürü olumsuzluklarla karşılaşılıyor. Bu bizi fazlasıyla yıpratıyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş9	“Kolay bir meslek değil karşıdan gören için ne var ya araba sürmek değil bu deniyor ama sen gel birde bize sor, otur bakalım şoför koltuğuna bu meslek kolay mı? Ben başkasının arabasında şoförüm adam benim maaşımı ödeyemiyor ya. Çünkü kazanmıyor ki kamyon yük beklediği her gün zarar yazıyor. Ben en son yük alalı 5 gün oldu.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş10	“Ben düğünümü bile resmi tatile denk getirdim ki araba fazladan boşa yatmasın diye ben yeni evlendim, düğünden 2 gün sonra yola çıktım, çünkü mecburum gitmediğim her gün araba batmaya doğru bir adım daha ilerliyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Tema 2: Bireysel Kamyonculuğun Zorlukları

Sektörde faaliyet gösteren büyük lojistik firmaları ve taşımacılık, nakliyecilik yapan diğer kuruluşlar sahip oldukları imkanlar neticesinde bu işi amatör yapan bireysel kamyonculara büyük zararlar vermektedirler. Onlarla yarışmaya gücü yetmeyen kamyon emekçileri mesleklerini yapabilmek için daha sıkı daha zor şartlarda çalışmak zorundadır. Ayakta kalabilmek için büyük riskler almak, uzun süre çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Rekabet imkanı sağlanmayan kamyon emekçilerine devlet tarafından da el uzatılmaması onların bu durumdan oldukça zararlı çıkmalarına neden olmaktadır. Bu konuyla ilgili mülakat görüşmesinden elde edilen veriler aşağıda verilmiştir.

Tablo 3: Bireysel Kamyonculuğun Zorlukları İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“İş şartları, ödeme şartları kamyonculuğun en büyük sorunları. Mevcut hükümetin politikaları da bizi zor duruma sokuyor şöyle ki firmalara ucuz mazot indirimli fiyat uygulanırken biz kamyonculara pompa fiyatında satış yapılıyor, bizi sağlanan bir avantaj yok büyük firmalar büyük lojistik şirketleri bizi eziyorlar. Bizler büyük borçların altındayız.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş2	“Kişisel kamyonculuğu devlet desteklemiyor. Devamlı büyük şirketlere lojistik firmalarını destekliyor. Devlet kişisel kamyonculuğu şirketler bünyesine toplamak istiyor Şu an ki şartlarda bu meslek yapılmaz, zaten yapılmıyordu batan batana herkesin borcu var ödeyemiyor.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş4	“Ben doğuya iş almıyorum mesela neden mi? Çünkü işimizin karşılığını alamıyorum oralarda, firmalar fatura kesmiyor, malı teslim ediyorsun sıra ücretine geldiği zaman vermiyorlar bekleyeceksin diyorlar hak iddia edemiyorsun fatura yok çünkü KDV ye karışmıyorlar biz vergi ödemeyiz diyorlar ücretinden KDV’yi kesiyorlar. Bunun gibi birçok neden bu mesleğin bizim gibi amatörler için çekilmez bir hala sokuyor.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş5	“Algi, vergi almış başına gitmiş, üç beş bir şey kazanıyoruz onu da algıya, vergiye veriyoruz bize bir şey kalmıyor.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş6	“Günümüzde büyük lojistik firmaları bile sektörde bir sistemin olmamasından dolayı bir günde yok olabiliyorken bireysel kamyoncun sektörde ayakta kalması çok zor.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Biz bir tane araba için yılda 5 bin lira vergi öderken, şirketler kurumsal kimliklerini kullanarak kitabına uydurup 20 tane araba için 5 bin lira vergi ödüyor. Hem sürümden dolayı bizden daha çok kazanıyorlar hem vergiden dolayı bizden az vergi ödüyorlar.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)

Ş8	“Bugün lojistik firmaları bireysel kamyonculuğu baltalıyor. Firmalar sürümden kazanım mantığı ile bizlere göre daha ucuz fiyatlar vererek iş bağlıyorlar, buda bizim işlerimizi etkiliyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş9	“Devlet buna eşitlik getirirse şöyle denizciye de çiftçiye de kamyoncuya da aynı fiyattan mazot verirse bu iş yapılır. Vize, kasko, bandrol, sigorta yaptırıyorsun birde maliyeye KDV’si falan derken bir kamyoncunun yıllık 10 15 milyar masrafı çıkıyor. Bizim kazandığımız para lastikçiye, mazota, vergiye gidiyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Tema 3: Yoğun Çalışma

Tır ve kamyon şoförleri işleri süresince her adımda başka bir zorlukla karşıladıklarını belirttiler. Çalışma saatlerindeki tutarsızlıklardan dolayı yaşadıkları sıkıntılar bir yana, trafik, fabrika şartları, değişen hava koşulları, yol güzergahları vb. bütün taşımacılık faaliyetini gerçekleştirirken doğrudan ya da dolaylı olarak etkilendiği bu unsurlar kendileri için bir sorun teşkil etmektedir. En çok fabrikalarda ve ocaklarda mesai saatleri dışarısına taşan yükleme veya indirme işlerinde ertesi güne bekletilmeleri kamyoncular için büyük bir zaman var iş kaybına neden olmaktadır.

Tır ve kamyon şoförleri ile yapılan mülakat sonucunda elde edilen veriler yaşadıkları sıkıntıları daha iyi gözler önüne sermektedir. Konuyla ilgili yapılan görüşmede elde edilen veriler aşağıda verilmiştir.

Tablo 4: Yoğun Çalışma İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Çok ağır bir çalışma temposunun içerisindeyiz, yani böyle çalışmada tutarlılık yok, çalışma saatin belli değil, dinlenme saatin belli değil gece saat 1 de iş çıkar kalkar gidersen yani.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş2	“Türkiye de ve dünyada en zor iş. Gece de gündüzde, sıcakta soğukta her zaman yoldayız tehlikedeyiz yani.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş3	“Ben 85’den sonra full time çalıştım, pazar günleri hariç ben günde 15 saat,18 saat bazen 24 saat çalışıp uyumadığım günler oldu, bizim boş zaman diye bir lüksümüz yok. Bizim meslekte taaddütle iş yaptığımız zamanlar oluyor, zamanında yapmamız gereken işler oluyor yeri geliyor tam gün çalışıyoruz, yeri geliyor aynı güzergahta aylarca çalışıyoruz. Taaddüt ettiğin iş dururken bizim dinlenmeye bile vaktimiz yok.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)

Ş4	“Keşke başlamasaydım bu mesleğe, ama çalışmak zorundayım. Ben bu işe girdim araba aldım, kredi çektim. Bugün arabayı satsam borçlarımı kapatamıyor mecbur çalışmak bu işi yapmak zorundayım. Eğer bugün borçlarımı kapatsam ben bu mesleği bırakırım çünkü bu meslek öyle zor ve güç bir meslek ki dedim ya karşıdan gören çok kolay sanıyor herkes bu mesleği yapmak istiyor, olay sadece kamyonu ya da tırı kullanmak değil insanlar bunu göremiyor asıl.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş5	“Yük indirirken sıkıntı, yükleme yaparken sıkıntı, mesaiye yetişmez bir gün beklersin, kalacak yer bulamazsın yiyecek yemek bulamazsın bunlar hep şoförlere külfet. 1 kg fazla yük sararsın o yollar sana zehir olur, korka korka gidersin, hasta olursun. Şoförün sıkıntısı çok, bunun yazı var kışı var, yollarda iyisi var kötüsü var her şey gelebilir başıma.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş6	“Çalışma şartları çok ağır, ağır şartlarda çalışıyoruz. Çalışma saatleri olsun iklim koşulları olsun, yazın sıcakta gitmem kışın soğukta işe çıkmam diyemezsin. Keza yükleme yapılan yerlerde olsun teslim edilen yerlerde olsun devamlı bir koşturma bir telaş kamyoncunun en büyük sıkıntısı.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Kamyoncu ucuz olsun benim olsun diye düşünür, işi o alacağına ben alayım yarın ne olacağı belli değil belki hiç yük bulamam diye ne iş olsa yapar. Çünkü beklemeye tahammülü yok iş yapmak zorunda. Bu karamsarlık belki de bu mesleğin en büyük sıkıntılarından biri.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş9	“Denizci bugün 1,5 liraya mazot alırken biz 3,5 liraya alıyoruz, denizcinin algısı vergisi yok ama bizde bunlar fazlasıyla. Bundan bir yıl önce mazot 4,6 lirayı gördü kamyoncular hala o zamanın ceremesini çekiyor o zaman aldığı kredi borçlarını ödemeye çalışıyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Çalışmaya Yönelik Değerler İle İlgili İçerik Analizi

Yapılan görüşmeler neticesinde tır ve kamyon şoförlerinin çalışmak zorunda oldukları çünkü bu sektörde kazanç elde edebilmek için devamlı çalışılması gerektiği aksi halde çoğu kamyoncunun araçlarını satmak zorunda kalacakları ya da batacakları kanısına ulaşılmıştır. Alınan riskler sonucunda maliyeye olan borçlar, araçlarının bakımının ve yedek parçalarının fiyatlarının pahalı olması, sektördeki araç yoğunluğunun fazla olması, mazot fiyatlarında dalgalanmalar nedeniyle yoğun bir tempoda durmaksızın çalışmaları gerektiği anlaşılmıştır. Konuyla ilgili yapılan analiz sonucunda 3 adet temaya ulaşılmıştır.

Tema 1: Sistem Eksikliği

Türkiye’de mesleklerine sahip çıkılmadığını düşünen tır ve kamyon şoförleri sadece bağlı oldukları kooperatiflerin yetmediğini, kendilerini yönlendirecek, düzene sokacak konun ve yeni yönetmeliklerin çalışma koşullarını iyileştireceğine inanmaktadırlar. Düzenli bir sistemleri olmadığı için emeklerinin karşılığını alamadıklarını ifade eden kamyoncular, bu mesleği mecbur oldukları için yaptıklarını açık olarak dile getirmişlerdir.

Yapılan mülakat sonucunda aşağıda gösterilen veriler konuyu destekler niteliktedir.

Tablo 5: Sistem Eksikliği İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Tam anlamıyla ciddi bir grev yapsak aslında işlerimiz düzelir, ama bunu yine kendi meslektaşlarımız engelliyor. Bizzat ben kendim şahit oldum adam grev var diye arabasını garaja sokmuyor iş gelirse oradan çıkamam ben diye yolun kenarına park ediyor. Biz birlik olmaksak bu grevi kim yapacak, başkası yardım etmez sana ne yaparsak kendimiz yaparız.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş3	“Olurda kamyoncular olarak ağız birliği yapar da biz kendimiz tek fiyat belirlersek o zaman bu piyasa düzelir.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş4	“Biz bugün Türkiye’de kamyoncular olarak bir gün kontak kapatsak sektör büyük bir darbe yer ve bize gereken ilgiyi gösterirler ama bunu yapamıyoruz. Beraber hareket edemiyoruz. Biz grev yaparken adam telefonla iş bağlayıp grevi bırakıp gidiyor bunu yapan bizim kendi meslektaşlarımız.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş5	“Vergide, mazot da indirim olursa ve kilometre başına ücretlendirme uygulaması olursa bu mesleği yapmaya devam ederim. Biz birkaç defa grev yapmak istedik ama olmadı çünkü kamyoncu biraz delidir. Bugün bunu yapalım der yarın iş bulursa çeker gider mecbur çünkü. Birlik olsak tek ağız olsak 2 veya 3 gün kontak kapatsak istediğimizi alırız ama olmuyor kamyoncu gününü kurtardıysa tamamdır. Kamyoncu günlük yaşar.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş6	“Genel olarak Türkiye’de kamyonculuk bir sisteme oturtulmadığı için belirli kurulları olmadığı için büyük problemleri var. Genel anlamda kamyoncuların ya da kooperatiflerin başlarında profesyonel yöneticilerin bulunmaması, bizi temsil edecek bir liderin olmaması bizim haklarımızı savunacak birilerinin olmaması en büyük eksikliğimiz.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Yatağanda şoförler cemiyeti var, Muğla da var Ege bölgesinde var Ankara’da var 35 yıldır bu işi yapıyorum hiç biride bize fiyat konusunda bir düzenleme getirmedi getirmeye de çalışmadı.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş10	“Bugün kooperatifin elinde olan iş İzmir limanı birde Güllük limanı başka iş yok kalan boş zamanda kamyoncu kendi işini kendi ayarlamak zorunda.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Tema 2: Sektördeki Yoğunluk

Günümüzde taşımacılık sektöründe faaliyet göstermek görüldüğünden kolay, almanız gereken ehliyet ve bir iki belge dışında sizi engelleyen hiçbir şey yok. Durum böyle olunca piyasaya çok fazla yeni araç dahil oluyor, bu kadar fazla araç piyasa fiyatlarını doğrudan etkiliyor haliyle. Bundan şikayetçi olan tır ve kamyon şoförleri buna bir düzenleme getirilmesi hakkında hemfikir olmuş durumdalar.

Eski Yatağan Taşımacılar kooperatifi başkanı Ş6 ile yaptığım mülakattan bir alıntıyla durum daha iyi şekilde anlaşılıyor; “En basit meslek kamyonculuk mesleği, ben kendim üniversiteyi kazanamadım kamyoncu oldum kimsede bana sen neden kamyoncu oluyorsun demedi, önüme bir engel koymadı. Terzi adam iyi para kazanır kamyon alır, şekerpancarı bu sene iyi para etmiştir adam kamyon alır, Konya ovasında hasat iyidir çiftçi kamyon alır. Yani herkes rahatlıkla kamyoncu olabiliyor bunun önüne geçilmesi lazım.” Denetimin eksikliğinden dert yanan şoförler piyasada birçok belgesiz araç olduğunu ve bunun önüne geçilemediğinden şikayetçiler. Bu durumda haksız kazanç elde edenlerin olduğunu ve mağdur olduklarını dile getirdiler. Konuyla ilgili mülakatlardan elde edilen sonuçlar yukarıdaki görüşleri desteklemektedir. Mülakat verileri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 6: Sektördeki Yoğunluk İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Devlet k1 siz araba çalıştırmıyorum ben dese, denetimini de düzenli yapsa bu mesleğe olan bilinçsiz yoğunluk azalır.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş2	“Bu piyasa, bir devletim mazota getireceği indirim sayesinde iki, piyasadaki araba sayısına getirilecek kota ile düzelir.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş3	“Piyasada çok fazla kaçak araç var bu bizim işimize zarar veriyor. İşverenle pazarlık edemiyoruz çünkü sırada bekleyen yüzlerce şoför var sen götürmezsen başkası kesin o yükü götürüyor sende işi kaybettiğinle kalıyorsun.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş4	“Denetleme olarak da sıkıntılar var söyle ki ege, Akdeniz, Marmara bölgelerinde denetimler çok sıkı fazla sıkı hatta ama İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğuda denetim diye bir şey yok. Biz eksik bulunan belgede, fazla sarılan tonajda ceza yerken, diğer bölgelerde ki şoförler işini yapmaya devam ediyorlar.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)

Ş5	“Trafik denetimi bizim bölgemizde çok görünüyor ama aslında o kadar yoğun değil. Ayrıca denetim olacaksa ülke genelinde olsun biz burada mağdur olurken doğudaki kamyoncular iş yapıyor para kazanıyorlar. Devamlı olmalı. Ben 20 milyara K1 belgesi aldım ama belgesi olmadan nakliyecilik yapan bir dünya araba var bizim günahımız ne. Denetim çok gibi görünüyor ama boş, ilgisiz denetim var.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş6	“En basit meslek kamyonculuk mesleği, ben kendim üniversiteyi kazanamadım kamyoncu oldum kimsede bana sen neden kamyoncu oluyorsun demedi, önüme bir engel koymadı. Terzi adam iyi para kazanır kamyon alır, şekerpancarı bu sene iyi para etmiştir adam kamyon alır, Konya ovasında hasat iyidir çiftçi kamyon alır. Yani herkes rahatlıkla kamyoncu olabiliyor bunun önüne geçilmesi lazım.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Bilen bilmeyen önüne gelen kamyoncu oldu, piyasada kamyon çok bu da ücretlerde farklılıklara sebep oluyor. İş yapabilmek için piyasa her severinde daha aşağıya çekiliyor. Sen kabul etmezsen işi yapacak bir dünya kamyoncu var neticede Burada çözüm su şekilde olabilir, devlet kamyoncuya sen bu işi yapma diyemez ama işe bir standart getirebilir bunu da kilometre başına fiyat vererek yapar böyle olursa herkes kazanır. “ (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş8	“Meslekte k1 belgesi olmadan nakliyecilik yapan şoförlük yapan bir sürü insan var, insan soruyor kendine biz neden 20 bin lira verdik de aldık bu belgeyi diye.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş9	“Adam evini satıyor, arsasını satıyor araba alıyor, herkes kamyoncu oluyor. Aslında gerekli belgeleri yok ama bu işi yapıyor, denetimden kaçıyor. Bunun önüne geçilmiyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Tema 3: EmegİN Karşılığını Alamama

Taşımacılık sektöründe çalışanların kullandıkların araçların heybetlerince kazanç elde ettikleri sanılıyor ama işin aslı pek de öyle değil. Kağıt üzerinde yapılan ayak üstü hesaplarla çok kazançlı görülen bu meslek içerisine girdiğinizde gerçek yüzünü size gösteriyor. Günümüzde bireysel kamyonculuğun en büyük sıkıntılarının birisi yaptıkları işe göre, çalışma saatlerine, üstlendikleri sorumluluklara göre hak ettikleri kazançları elde edememeleridir. Uygulanan ağır vergiler, değişen mazot fiyatları, düşük ücret hacmi, serbest piyasa ekonomisinin verdiği rekabet avantajlarından yararlanamama gibi nedenlerden dolayı tır ve kamyon şoförleri zor ayakta dururken bir o kadarda gider kalemi hesaplarıyla uğraşmak durumunda kaldıkları görülmektedir.

Tır ve kamyon şoförleri ile yaptığım mülakat verileri bahsettiğim zorlukları destekler nitelikte bilgiler içermektedir. Mülakat verileri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7: Emeğin Karşılığını Alamama İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Çalıştığımızın karşılığını alamıyoruz, devlet bizim üstümüze çok geliyor. Biz kooperatif olmamıza rağmen bu işte amatör kalıyoruz, devlet büyük lojistiklere peşkeş çekiyor. Bu mesleğe gereken ilgi gösterilse ben neden yapmayacağım bu işi yaparım hakkımı da veririm yani.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş2	“Ufak bir kazaya bile karışsan bundan kurtulmak çok zahmetli, sanayiye girdim mi çıkamıyorsun yedek parça ateş pahası, kazandığımızı bırakıp geliyoruz. Araçların sigortası, kaskosu çok pahalı altından kalkamıyoruz. İşlerimiz düzenli olsa devlet bu konuda bize yardımcı olsa ben mesleğimi seve seve yaparım ben ekmeğimi bundan kazanıyorum.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş3	“İmkanlar şu an daha iyi ama kazanç olarak eskiye göre kamyonculuk çok zorluk içerisinde. Kamyoncunun kazanç probleminin sebebi yine kamyoncu, bugün ben firmaya gidip yük için 500 lira bedel biçiyorsam başka bir kamyoncu gelip 450 ye benim alacağım işi alıyor, böyle olunca piyasa düşüyor rekabet artıyor işverenin eline büyük koz vermiş oluyoruz.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş4	“Yılda 20 bin lira kazanıyorsam bunun yarısı devlete vergi olarak geri dönüyor, kalan kazancın içerisinde benim yevmiyem, aracın kendi yevmiesi, bakımı, mazotu var. Sadece benim ya da bizim değil kamyoncu camiasının derdi günü kurtarmak.” (15.12.2015, Yatağan/Muğla)
Ş5	“Yaptığımız işim bir fiyatı yok, her şoför kendisi belirliyor, kim uygun fiyat verirse işi o alıyor.” (15.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Çok kötü, mazot pahalı, tonaj uygulaması var ve bu uygulama ile yapılan işten şoförler para kazanmıyor. Eskiye göre kamyoncu çok mağdur durumda şimdi. Örneğin dağdan blok mermer sarıyoruz, blok mermerlerin ağırlığım metreküp hesabıyla ölçülüyor. Yolda trafik durdurdu seni kamyonu kantara soktu, şimdi basar tonaj kanununa göre olan ağırlıktan 200 kg fark çıktı bu bakkaldan aldığım pirinç değil ki, 200 kg'dan ötürü 500 lira ceza yazıyor zaten benim kazanacağım para 300 lira ben ne anladım bu işten.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş8	“Gecen sene 1.500 liraya yaptığımız trafik sigortasını bu yıl 2.500 3000 liraya yaptırдық. Bizim kazancımızda bir artış yok iken harcamalarımız devamlı olarak artıyor.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş9	“Şu an da zarar ediyoruz kamyoncu zor ayakta duruyor. Çünkü mazot pahalı, vergisi algısı, sigortası çok fazla.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş10	“Dışardan bakınca her iş kolaydır. Bizim 4 tane arabamız vardı satmak zorunda kaldık bugün bir şoför çalıştırmanın maliyeti sana 3 bin lirayı buluyor, araba ayda zaten o kadar para kazanmıyor ki sen nasıl şoför çalıştıracaksın yanında. İşte diyorlar Birdalların 4 tane kamyonu var bilmiyorlar ki o arabalardan bana kalan şey para değil dert.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Boş Zamana Yönelik Değerlerle İlgili İçerik Analizi

Taşımacılık sektöründe boş zaman kavramı bireysel kamyoncular için var olan bir kavran değil. Çalışma saatlerindeki düzensizlikten kaynaklanan nedenlerden dolayı normal düzenli bir yaşantıları olmayan tır ve kamyon şoförleri sahip oldukları ekonomik zorluklar neticesinde devamlı çalışmak zorundadırlar. Bu sektörde çalışanlar için çalışma ve boş zaman kavramları birbirine geçmiş durumdadır, sektör çalışanı şoförler boş zamanlarını kooperatifte veya evlerinde telefon başında yük bekleyerek, sıra bekleyerek geçirmektedirler.

Şoförlerin, özel sektör veya kamu personeli gibi düzenli mesai saatleri, hafta sonu tatili ya da izinleri yoktur. Bu sektörde çalışanlar için 7 gün 24 saat yük olduğu sürece çalışmak bir yerde zorunluluktur, aksi takdirde bir şoförün yeni bir yük bulması günler sürebilir. Yapılan mülakat verileri incelemesi sonucunda 1 adet temaya ulaşılmıştır.

Tema 1: Çalışma Zorunluluğu

İçerisinde buldukları zor ekonomik durum, mali sıkıntılar nedeniyle tır ve kamyon şoförlerinin dinlenmeye, gezmeye, ailesi ile ilgilenmeye pek zamanları olduğu söylenemez. Bu sektöre devlet tarafından uygulanan ağır vergi, yüksek cezalar, sektör emekçilerini büyük borçlar altına girmesine neden oluyor. Bunlar neticesinde arabasını kaybetme, arabasını satma ya da piyasada batma korkusu olan tır ve kamyon şoförleri uzun saatler bazen günler çalışmak zorundalar. İş olduğu sürece kendilerini çalışmaya adanmış bu sektörün emekçileri şoförler boş zaman kavramını kendileriyle pek de ilişkilendiremiyorlar.

Konuyla ilgili yapılan mülakat sonucunda elde edilen veriler, yukarıda bahsettiğimiz bilgileri doğrular niteliktedir. Aşağıda mülakat sonucu ulaşılan cevaplara yer verilmiştir.

Tablo 8:Çalışma Zorunluluğu İle İlgili Mülakat Verileri

Ş1	“Bizim boş zamanımız yok, çocuklarımızla ailemizle zaman geçiremiyoruz. Kooperatifin lobisinde arkadaşlarla oyun oynuyoruz, televizyon izliyoruz bizim boş zamanımız bu kadar. Ben mesela sabahtan beri iş bekliyorum kooperatif de bugün benim boş zamanın aslında ama yine de buradan ayrılamıyorum çünkü sıra bekliyorum iş çıkarsa hemen gideceğim.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş2	“İş olmadığı zaman bizim boş zamanımız onu da ya kooperatif de ya da evde telefon başında geçiriyoruz iş çıkarsa diye. Boş zamanımızı biz yaratıyoruz eğer işe gitmezsen boş zamanın olur aksi halde devamlı çalışıyoruz çünkü ödenmesi gereken borçlarımız var.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş4	“Bizim boş zamanımız kooperatifin lobisinde sıra beklemek, burada olan imkanlar doğrultusunda oyun oynamak, çay kahve içmek ve nakliye sırasını gösteren monitöre bakmak. Bunun dışında eğer kendi kendine izin vermezsek bizim boş vaktimiz yok. Bizler haftanın her günü yük çıktığı sürece gece gündüz çalışan insanlarız ve çalışmak zorundayız da çünkü işi geri çevirme lüksümüz yok sıranın tekrar bize gelmesi veya yeni yükün çıkmasının garantisi yok.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş5	“Bu çalışma şartlarında, hayat gayesinde bizim boş zamana ayıracak vaktimiz yok. İstese boş zamanımız olur bizim ama borçlarımız, bekleyen işler, sorumluluklar buna izin vermiyor. Devamlı çalışıyoruz. Evde olsak bile kulağımız telefonda yük çıkarsa anında işe gideceğiz.” (15.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş6	“Kamyoncuların boş zamanı vardır, o da şöyle yük indirir dönüş için nakliye garajlarında yük arayarak geçiririz, onun dışında bir sosyal hayatımız pek yoktur. Sadece resmi tatillerde oda her yer kapalı olduğu için boş vaktimiz olur.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş7	“Bizim boş zamanımız eğer iş çıkmazda bir iki gün vaktin olursa onu da kooperatif de yük beklerken geçirirsin bizim öle mamur ya da öğretmem gibi belirli saatlerimiz tatillerimiz yok. Düğün var bayram var diye bir yerlere gitme şansımız yok iş çıkarsa ararlar diye evde ya da kooperatif de bekliyoruz devamlı.” (16.12.2015,Bozüyük-Yatağan/Muğla)
Ş8	“Boş zaman mı, benim boş zamanım şu an, onu da bak seninle konuşarak geçiriyorum. Bizim 4 tane arabamız var, duracak vaktimiz yok. Yükümüz yoksa yük bekleriz elimiz telefonda buradan yük bulduk diye sevinsek dönüş yükü için tekrar iş arıyoruz devamlı bir koşturmaca telaş içerisindeyiz.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)
Ş9	“Ben bugün işe gitmiyorum deyip de çalışmıyorsak boş vaktimiz olur, borcumuz da yoksa bir gün dinleniriz ama öle bir şansımız yok. Sosyal hayatımız yok.” (16.12.2015,Yatağan/Muğla)

Sonuç Ve Öneriler

Karayolu yük taşımacılığı Türkiye’de yaklaşık %96 gibi yüksek bir orana sahiptir (Gündoğdu,2013). Bu bakımdan Türkiye’nin sanayisinde ve ticaretinde önemli bir rol üstlenmektedir. Karayolu yük taşımacılığının gittikçe büyümesi, beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Özellikle çalışanlar ve araç sahipleri açısından ciddi problemlere neden olmaktadır. Yakıt bağımlılığının artması, gereğinden çok aracın piyasaya çıkması, taşıma piyasasının yeterince düzenlenmemiş olması, haksız rekabetten dolayı çalışma saatlerinin artması, çalışma hayatının denetlenemez hale gelmesi, sektörden sorumlu devlet kurumları sayısının çok olması ve karşılaşılan bürokratik engeller sektör çalışanları için büyük sorunlar teşkil etmektedir.

Örnekleme üzerinde uygulanan mülakat sonucunda elde edilen veriler neticesinde üç başlık altında yedi tema oluşturulmuştur. İçerik analizi tekniği kullanılarak hazırlanmış yedi tema ile şoförlerin çalışma şartlarını ve mesleki problemlerini yansıtan bulgulara ulaşılmıştır. Zor çalışma koşulları, bireysel kamyonculuğun zorlukları, yoğun çalışma, sistem eksikliği, sektördeki yoğunluk, emeğinin karşılığını alamama ve çalışma zorunluluğu araştırma sonucu elde ettiğimiz mesleki problemlerdir.

Sanıldığı gibi aksine sıkı, yoğun ve zorlu bir çalışma hayatına sahip olan tır ve kamyon şoförleri eskiye kıyasla durumlarından memnun değillerdir. 10-15 yıl öncesine kadar benzer çalışma koşullarına sahip olan şoförlerin yaşam standartları daha iyi, elde ettikleri kazanç daha fazlaydı. Gelişen ve değişen piyasa koşulları, devlet politikaları, yakıtta olan yüksek bağımlılık, sektöre olan yeni yatırımlar ve kamyonculuğa olan yüksek ilgi nedeniyle günümüzde kamyon emekçileri bu durumdan pek memnun sayılmazlar.

Tır ve kamyon şoförlerinin çalışma koşullarının dışarıdan görüldüğü kadar kolay olmadığı sonucuna varılmıştır. Gerek mesleğin kendi zorlukları, gerekse sektörün getirdiği zorluklar kamyon emekçilerinin büyük sıkıntılar içerisinde çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir. Konuyla ilgili Gündoğdu (2013) çalışma saatlerinin fazla ve düzensiz olması nakliye şoförlerinde ciddi mesleki sıkıntıların ortaya çıkmasına

neden olduğunu belirtmiştir. Elde ettiğimiz veriler Gündoğdu'nun araştırması ile paralellik göstermektedir. Sektördeki büyük lojistik firmalarının ellerinde bulundurdukları imkanlar ile yarışma koşulları olmayan tır ve kamyon şoförleri mesleklerini devam ettirebilmek için büyük çabalar sarf etmek zorundadırlar.

Piyasaya da bulunan çok fazla araç nedeniyle düzene oturtulamayan sektör, işverenlerin eline büyük kozlar vermekte, kamyon emekçileri mağdur durumlara düşmektedirler. Düzenli bir sisteme oturtulmamış olan bireysel kamyonculuk piyasadaki büyük firmalar ile rekabet edemez hala gelmiştir. Akdoğan (2012), mazotun çok pahalı olması, mazota sürekli zam yapılması ve bununla birlikte lojistik firmalarına yapılan mazot teşvikleri KOBİ'lere yapılmaması nakliye esnafını ve şoförlerini ekonomik anlamda zor durumda bırakmakta ve KOBİ'lerin rekabet gücünü düşürmektedir. Çalışma sonucu elde ettiğimiz sonuçlar Akdoğan'nın belirttiği mesleki problemler ile benzerlik göstermektedir.

Ödedikleri yüksek vergiler, her sene yenilenen sigorta, kasko, bandrol gibi kalemlerin kendilerine büyük külfetlere mal olduklarına buna karşın elde ettikleri kazançların bir bu kadar az olduğuna vurgu yapmışlardır. Akdoğan (2012) konuyla ilgili açıklamasında ÖTV, denizyolu taşımacılığında ve havayolu taşımacılığında devlet tarafından muaf tutulmakta ama aynı muafiyet karayolu taşımacılığında yapılmamaktadır. Karayolu nakliyeciliğinde ÖTV ürünün pazar fiyatını arttırmakta ve insanların alım gücü düşürmektedir. Aynı zamanda karayolu nakliyecileri ÖTV nedeniyle daha az gelir elde ediyor hatta çoğu uzman elde edilen gelirler geçimlik düzeyin bile altına düştüğünü vurgulamıştır. Bu bağlamda tır ve kamyon şoförlerinin yüklendikleri yüksek vergilerin sektör çalışanlarını olumsuz etkilediği görülmüştür.

Bu kadar önemli bir sektörde bir o kadar çok sayıda çalışanı olan bireysel tır ve kamyon şoförlerinin bu kadar başıboş bırakılması, yeterli düzenlemelerin, denetimin, ilginin gösterilmemesi sektördeki rekabeti başka boyutlara çekmiştir. Konuyla ilgili Bulut (2007) Sektörde çalışan ya da çalışabilecek şoförlerin çok olması nedeniyle ücretlerin düşmesi ucuz işçiliğe neden olduğunu belirtmiştir. Çalışmaya yönelik

analiz sonucunda oluşturduğumuz sektördeki yoğunluk teması verileri sektördeki fazla yoğunluğun ücret sistemlerini etkilerini gözler önüne sermiştir. Bireysel kamyoncuların bağlı oldukları tek kuruluşlar olan yerel kooperatifler onlar için yeterli gelmemektedir. Seslerini daha fazlaya duyurmak ve çalışma koşullarını düzeltmek istiyorlarsa daha iyi bir şekilde organize olup yeni kooperatifler kurmalı, şoförler odasına, ticaret odasına ve sendikalara gereken baskıyı göstermelidir.

Ak Parti Hükümeti tarafınca karayollarına yapılan yüksek yatırımlara rağmen, karayolu taşımacılığına olan ilgi ve alanın yeterince yüksek olmaması sektörde büyük boşluklar yaratmıştır. Karayolu yük taşımacılığına yön verecek çalışmalarda ilgili kamu kurumları ile sektör temsilcileri arasında iş birliği geliştirilmelidir. Büyük firmalara ve şirketlere tanınan haklardan bireysel kamyoncularında faydalanabilecekleri fırsatlar yaratılmalıdır. Mesleki konulardaki düzenlemelerin yetersiz olduğu ve özellikle haksız rekabetin büyük olumsuzluklara yol açtığı görülmektedir. Bu bağlamda yasal eksikliklerin süratle giderilmesinde denetim organlarının daha etkin hale dönüştürülmesi sayısız yarar sağlayacaktır. Yapılan bu çalışmadan elde edilen verilerle ulaşılan şoförlerin araçtaki yükü yetiştirme kaygısıyla trafik kurallarına ve çalışma saatlerine uymamaları hem kendi canını hem de başkalarının canlarını tehlikeye atmaktadır. Denetimin dijital ortamda yapılması şoförü çok çalışmaya iten işverenin bu davranışından vazgeçmesine neden olacaktır.

Son olarak tır ve kamyon şoförlerinin de düzenli bir hayatı hak ettiklerini unutmayalım. Her ne kadar kendi işlerini yapıyor olsalar dahi onlarda iş ve meslek hayatlarında bir düzene ihtiyaç duyuyorlar. Gece gündüz demeden dolaylı olarak bizler için yaptıkları meslekleriyle hem kendi hayatlarını hem de başkalarının hayatları riske atıyorlar. Onları bu kadar fedakarlık gösterirken onları için yapılması gereken düzenlemeler ve sektörel iyileştirmelerle yaşadıkları zorlukların üstesinden gelinebilir. Bu konuda başka devlet kurum ve kuruluşları olarak, şoförler odasına, ticaret odasına, taşımacılar kooperatifine büyük iş düşmektedir.

WORKING CONDITIONS AND CHALLENGES OF LORRY DRIVERS IN HIGHWAY TRANSPORTATION SECTOR IN TURKEY

Abstract

The transportation sector plays a major role in the globalizing world and in our developing country. It should not be forgotten that there are laborers who have difficulties in adapting to this process as well as developing and changing transportation networks, new technologies, market conditions, laws and regulations in such an important sector. To have a slice of 95% of road freight in transport systems in Turkey imposes great responsibilities on the market and the sector employees. In the first part of this study, information about the sector which has been surveyed by literature is shared starting from the date and importance of road freight transport in our country. In the second part , by examining the labor process in the road transport sector in Turkey, it is aimed to shed light on life of the sector employees remained behind closed doors. Also the information which was obtained by using semi-formal interview technique about the employees of the sector, their problems, and social experiences has been given in this part. In the last section, the findings of the literature researches and the data obtained from the interview were evaluated and solutions for the problems encountered in the working life of the road transport sector employees are presented.

Keywords: Transportation, Road Transport, Transportation Sector, Cargo Transportation, Occupational Problems.

Kaynakça

- Akdoğan, Ü. (2012). *Trafik Dergisi*, 14.
- Bilmez, B. C. (2000). *Demiryolundan Petrole Chester Projesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Bulut, Ö, (2007), “Türkiye’de taşımacılık sektörünün lojistik olgusu içerisinde incelenmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bütün, M., & Demir, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pagem Akademi Yayınları.
- Cengiz, V. (2009). Parasal Aktarım Mekanizması İşleyişi ve Ampirik Bulgular. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 225-247.
- Doğan, A. (2014). *Kara Yolu Yük Taşımacılığı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Erdal, M. (2005). Avrupa Birliği’nin Türkiye Hakkındaki İlerleme Raporu Kapsamında. M. Erdal içinde, *Küresel Lojistik*. İstanbul: Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği.
- Gündoğdu, F, (2013)” *Karayolu yük taşımacılığı çalışanlarının mesleki problemleri ve bu problemlerin sosyal ve ekonomik yansımaları üzerine bir uygulama: Burdur-Bucak örneği*” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gülen, E. (1999). Türkiye’de Ulaşım Politikaları ve Trafik Kazalarının Ekonomik Analizi. II. *Ulaşım ve Trafik Kongreleri Bildiri Kitabı* (s. 268). Ankara: MMO Yayını.
- Karabıçak, M. Gündoğdu, F. (2014). Karayolu Yük Taşımacılığı Çalışanlarının Mesleki Problemleri ve Sosyal ve Ekonomik Yansımaları Üzerine Bir Uygulama: Burdur-Bucak Örneği. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 178-199.

- Keçeci, A. (2006). Türkiye’de Karayolu Taşımacılığı. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*.
- Onur, A. (1953). *Demiryolları Tarihi*. Ankara: K.K.K. Askeri Matbba.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitati and Research & Evalutaion Methods: Integrating Theory and Practice*. CA: Sage Publications.
- Turan, S. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Ankara: Nobel Yayınları.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GELECEĞİ: HEGEMONYA, İMPARATORLUK VEYA DAĞILMA¹

Zekeriyya AKDAĞ²

Özet

Sert gücünden ziyade yumuşak gücünü öne çıkararak, oluşum halinde olan ortak bir dış politikasıyla ve tamamlanmadığından dolayı belirsizliği devam etmekte olan siyasal örgütlenmesiyle Avrupa Birliği'nin, dünya politikasında ne kadar etkili olabileceği çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Kimi düşünürler tarafından ekonomik dev, siyasi küce ve askeri bir solucan olarak nitelendirilen Avrupa Birliği, dünya politikasında nasıl bir rol üstlenebilecektir? Bu çalışmada Avrupa Birliği'nin küresel hegemonya mücadelesinde önemli avantajlara sahip olduğu iddia edilmektedir. Etkin işleyebilen bir siyasi yapı inşa edebildiği takdirde Avrupa Birliği'nin, bazı yönlerden hegemonya bazı yönlerden de imparatorluk yapılarını andıracağı öngörülmektedir. Bu çalışmada AB'nin uluslararası politikada nasıl bir rol oynayabileceğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle uluslararası ilişkiler teorilerinin hegemonya anlayışları üzerinde durulacaktır. Daha sonra özellikle de eleştirel teorinin hegemonya yaklaşımı çerçevesinde AB'nin hegemonya mücadelesinde avantajlı ve dezavantajlı yönleri belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca AB gelişim sürecinin imparatorlukların ortaya çıkış süreçlerine benzeyen yönleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak AB'nin dağılma ihtimali değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Hegemonya, İmparatorluk, Dağılma

- 1 Bu çalışma Mayıs 2017 tarihli "Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi IV Küresel Siyasette Yeni Yönelimler Bildiriler Kitabı"nda yayınlanan aynı başlıklı bildirdiden esinlenerek türetilmiştir.
- 2 Araştırma Görevlisi, İnönü Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, zekeriyya.akdag@inonu.edu.tr

1. Giriş

Kıta büyüklüğünde bir alanda refah ve barışı sağlayabilen Avrupa Birliği (AB), sahip olduğundan çok daha büyük potansiyelleri barındıran bir örgütlenmedir. AB, dünya nüfusunun yüzde onunu bile bulmayan yaklaşık 500 milyonluk nüfusuna rağmen, dünya gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) yaklaşık olarak üçte birine sahiptir. AB, dünya ticaretinin üçte birine yakını tek başına gerçekleştirerek en büyük ticari güç konumuna gelmiştir. Dünyadaki en büyük piyasa olarak görülen AB, uluslararası ticaret görüşmelerinde baskın aktör konumundadır. Gelişen ülkelere yapılan dış yardımın yaklaşık yarısını tek başına gerçekleştirmektedir. AB, ekonomik refahının ve gücünün göstergesi olan ve dünyada en çok kullanılan ikinci ortak para birimine sahiptir. Fakat AB'nin askeri ve diplomatik gücü; ekonomik gücü kadar etkin değildir. AB üyelerinin askeri kapasiteleri ayrı ayrı göz önünde bulundurulduğunda, her ne kadar aralarında eşgüdüm olmasa da büyük bir askeri potansiyelinin bulunduğu söylenebilir.

Nevi şahsına münhasır bir yapı arz eden Avrupa Birliği'nin, dünya politikasında ne kadar etkili olabileceği çeşitli tartışmalara neden olmaktadır. Kimi düşünürler tarafından ekonomik dev, siyasi cüce ve askeri bir solucan olarak nitelendirilen Avrupa Birliği, dünya politikasında nasıl bir rol üstlenebilecektir (Özdal 2013). Pek ciddi bir askeri varlığı bulunmayan çok sesli bir Avrupa, dünya politikalarında ne kadar söz sahibi olabilir? İkinci Dünya Savaşı'ndan beri liberal dünyanın liderliğini yapan ABD'nin korumacı politikalara yönelerek bu rolünü artık sürdürmeyeceğini ilan etmesi, AB'nin dünya politikasında oynayacağı rolü daha da hayati kılmaktadır.

Bu çalışmada AB'nin uluslararası politikada nasıl bir rol oynayabileceğinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak öncelikle uluslararası ilişkiler teorilerinin hegemonya anlayışları üzerinde durulacaktır. Daha sonra özellikle de eleştirel teorinin hegemonya yaklaşımı çerçevesinde AB'nin hegemonya mücadelesinde avantajlı ve dezavantajlı yönlerinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca AB gelişim sürecinin imparatorlukların ortaya çıkış süreçlerine benzeyen yönleri

ortaya konmaya çalışılacaktır. Son olarak AB'nin karşılaşmakta olduğu meydan okumalar üzerinde durulacaktır. Bu çalışmada tarihsel ve betimsel yöntem kullanılmıştır.

2. Kuramsal ereve

Hegemon kavramı Antik Yunan'da lider, hegemonya ise bir Şehir-devletin diğerlerine önderlik etmesi anlamında kullanılmıştır (Snmezoğlu, 2000: 346). Hegemonya kavramının siyaset bilimi bağlamında yaygınlaşmasına en büyük katkıyı Şüphesiz ki İtalyan Komünist Partisi'ni kuran düşünür Antonio Gramsci (1891-1937) yapmıştır. Gramsci hegemonya kavramını, hakim sınıfa ait egemen ideolojinin diğer sınıfları kuşatması bağlamında kullanmıştır. Hegemonya kavramının tanımı üzerinde tam bir uzlaşı söz konusu değildir. Farklı uluslararası ilişkiler teorileri, hegemonya kavramına farklı anlamlar yüklemektedirler. Realist ve liberal kuramcılar, hegemonyadan bahsederken düzeni ön plana ı-karmaktadırlar, eleştirel kuramcılar ise değişime vurgu yapmaktadırlar.

Güce, özellikle de askeri ve politik güce vurgu yapan realist düşünürler "hegemonik istikrar teorisini" savunmaktadırlar. Hegemon, güçlü bir devletin daha az güçlü devletleri kontrol etmesi veya bunlar üzerinde hakimiyet kurmasıdır (Gilpin, 1999: 29). Realist hegemonya kavramı uluslararası sistemin istikrarı için hegemonik bir ulus-devlet ve bu devletin gücünün tanınması varsayımına dayanır (Gilpin, 2011: 111-2). Hegemonik istikrar teorisi uluslararası düzenin kurulabilmesi için hegemonik bir gücün varlığını olmazsa olmaz addederler.

Uluslararası rejim teorisini ortaya atan liberal düşünürler, düzen tesisini için hegemonyanın gerekli olduğunu, ancak müesses nizamın devamı için hegemonyaya gerek olmayabileceği üzerinde durmaktadırlar (Keohane, 1984: 240). Liberaller de realistler gibi hegemonyayı maddi kaynaklardaki üstünlük olarak tanımaktadır (Keohane, 1984: 32). Uluslararası rejim teorisi yaklaşımı, uluslararası düzen kurulduktan sonra yaratılmış olan uluslararası normlar ve kurumlar vasıtasıyla düzenin kendini devam ettirebileceğine vurgu yapmaktadırlar.

Eleştirel yaklaşımın, genel olarak Gramsci'nin devlet bazlı hegemonya yaklaşımını uluslararası ilişkilere uyarladığı söylenebilir. Gramsci, hegemonyayı, "zor"dan ziyade "rıza"ya dayanan 'entelektüel-ahlaki yönlendirme' olarak tanımlamaktadır (Gramsci, 2007: 75). "Rıza" yaratımı, lider sınıf veya devletin evrensel bir dil yaratabilme becerisiyle doğru orantılı olmaktadır (Anderson, 2007: 41). Neo-Gramscici hegemonya yaklaşımının en önemli düşünürlerinden biri olan Robert W. Cox, maddi yetiler, fikirler ve kurumların hegemonyanın oluşma sürecindeki işlevine vurgu yapmaktadır (2016: 98). Hegemonya, hem iktidarı hem de bu iktidarın "rıza" yoluyla yeniden kurulmasını ima etmektedir. Bir sınıf veya devlet, kendi çıkarlarını evrensel ve genelin çıkarlarıymış gibi sunabildiği oranda hegemonya inşa edebilmektedir.

Değişime vurgu yapan diğer önemli bir eleştirel yaklaşım ise "dünya sistemi teorisi"dir. Dünya sistem yaklaşımı, içinde yaşadığımız dünyanın kapitalist dünya ekonomisi olduğu tezi üzerine kuruludur. Dünya sistem teorisinin en önemli öncülerinden Immanuel Wallerstein, iktisadi alandaki üstünlüğün siyasi ve askeri alandaki üstünlüğe yol açtığını savunmaktadır. Hegemonyanın elde edilebilmesi için öncelikle üretim, ticaret ve finans alanında üstünlüğün elde edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (2005: 53). Bu üç alandaki üstünlüğün aynı anda elde edilebilmesiyle ancak hegemonya konumuna gelinebilir. Hegemonik düşüş ve yükselişleri daha iyi açıkladığından dolayı bu çalışmada eleştirel teori merkeze alınacaktır.

Roma kökenli bir kavram olan imparatorluk ise üst otorite, mutlak güç ve hakimiyeti ifade eder. Genellikle birçok halkın ve ülkenin bir tek idare altında toplandığı bir yönetimdir (Agnew, 2005: 21). İmparatorluk, örgütlenmede ve askeri güç kullanımında gerçek bir tekel anlamına gelmektedir (Ferguson, 2003). Hegemonya eşitler arası birincilik iken imparatorluk, tanım olarak kendine eş ve denk herhangi bir aktör tanımaz. Hegemonya var olan düzen içindeki lider değişimleri manasında kullanılırken imparatorluklar düzen yaratma iddiasındadırlar. Hegemonyalarda rıza unsuru daha öne çıkarken imparatorluklarda zor daha göze çarpmaktadır.

3. Dünya Sistemi Teorisinin Hegemonya Yaklaşımı ve Avrupa Birliği

Dünya sistem teorisine göre, dünya sisteminin en temel değişim mekanizması hegemonya değişimleridir. Kapitalist dünya ekonomisi içinde hegemonya değişimini tetikleyen temel şey, hegemonik gücün zayıflamasından ziyade yeni güçlerin yükselişidir. ABD'nin dünya sistemindeki üstünlüğü, yeni güçlerin yükselişiyile aşınma yoluna girmiştir. ABD'nin hegemonik üstünlüğüne yönelik en önemli meydan okuma iki bölgeden kaynaklanmaktadır: AB ve Japonya öncülüğünde Doğu Asya. Dünya sistem teorisine göre günümüzde ABD, AB ve Japonya arasında sermaye birikiminin merkez üssü ve dolayısıyla hegemonik güç olma konusunda şiddetli bir rekabet yaşanmaktadır.

Küresel hegemonya mücadelesinde ABD, AB ve Japonya şimdilik temel güçleri bakımından aşağı yukarı birbirine denk durumundadırlar. Bu güçlerin hepsi de gerekli birikmiş servete, ticari ağlara ve araştırma ve geliştirme faaliyetlerini başarıyla yapacak bilimsel topluluğa sahip bulunmaktadır. Kaynakları aynı olmasa bile aralarında bulunabilecek farkların tümü belirleyicilikten uzaktır (Wallerstein, 2004: 243). Yoğun bir rekabet içinde bulunan bu üç merkez arasında sonucu belirleyebilecek ciddi farklar halen gün yüzüne çıkmamıştır. Bu üçlü odak arasındaki mevcut farklılıklar kısa sürede aşılabilecek niteliktedir.

3.1. Sermaye Birikimini Azamileştiren Süreçler

Wallerstein'a göre, bu üç odak arasında yaşanmakta olan hegemonya mücadelesinde belirleyici olacak çok önemli iki fark bulunmaktadır: Birincisi, devletlerin araştırma ve geliştirmeye ilgili öncelikleri ve dolayısıyla yeniliklere yaptıkları yatırımlar. İkincisi de, geniş bir biçimde tanımlanan üst tabakaların tüketilebilir servete ulaşma imkanlarını kontrol etme yetenekleri. Bu iki alanda, bir yanda ABD ile öte yanda AB ve Japonya arasında önemli farklar bulunmaktadır. Bu farklar üretim ve maliye alanındaki ilerlemeleri kısıtlayan orta vadeli siyasi-kültürel gerçekliklerdir (2004: 244). Üçlü odak arasında esas belirleyiciler araştırma ve geliştirme ile ilgili öncelikleri ve yaratılan artı değerın etkin kullanılıp

kullanılamayacağıdır. Araştırma ve geliştirme önceliklerini en çok artı-değerin yaratılacağı alanlara yönlendirenler ve aynı zamanda yaratılan artı-değeri yeniden sermaye birikimi alanına aktarma hususunda en çok başarılı olabilenler üstünlüğü elde edebileceklerdir.

Dünya bankası verilerine göre, 2015 yılında yapılan araştırma ve geliştirme harcamalarının Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'ya oranına bakıldığında Japonya, milli gelirinin % 3.28'ini harcayarak diğer küresel aktörlerden daha büyük bir yüzdeyi araştırma ve geliştirmeye harcamıştır. ABD milli gelirinin % 2.79'unu, Avrupa bölgesi gelirinin % 2.14'ünü, AB gelirinin % 2.05'ini ve Çin ise milli gelirinin % 2.07'sini araştırma ve geliştirme faaliyetleri için harcamıştır (<https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>). Araştırma ve geliştirme harcamalarının milli gelire olan oranlarını dikkate aldığımızda bu alanda başı Japonya çekmektedir. AB, sermaye birikimini azamileştirmek için araştırma ve geliştirme yüzdelerini arttırmak zorundadır. Bunu yapmadığı takdirde sermaye birikiminin merkez üssü olma hususunda rakiplerinden geride kalacaktır.

Küresel İnovasyon Endeksi'nin 2017 yılı için yaptığı sıralamada ilk 10'da sekiz tane Avrupalı ülke bulunmaktadır. İlk onda Avrupa dışında sadece 5. sırada Singapur ve 6. sırada ABD vardır. Diğer küresel aktörlerden Japonya 13.sırada yer alırken, Çin ise 17. sırada yer almıştır (http://www.wipo.int/pressroom/en/articles/2018/article_0005.html). Bu verilerden de anlaşıldığı şekilde Avrupa ekonomileri dünyanın en yenilikçi ekonomiler arasında yer almaktadır. Doğu Asya'nın en büyük ekonomileri olan Çin ve Japonya ilk ona dahi girememiştir. Yenilikçi ekonomiler en çok kâr getiren sektörlerin keşfedilmesinde diğerlerine göre daha avantajlı olmaktadır.

Araştırma ve geliştirme oranları kadar, bu alandaki öncelikli sektörler önem kazanmaktadır. ABD, Avrupa Birliği ve Japonya'nın orta vadede araştırma ve geliştirme eğilimlerini askeri alana yönlendirenlerin, sermaye birikiminin yeni merkez üssü olma ve dolayısıyla hegemonyayı elde etme mücadelesinde geride kalacağı söylenebilir. Askeri alana yönlendirilen kaynaklar, orta vadede göreceli olarak daha az

verimli kullanılmış olmaktadır. Askeri alana yönlendirilen kaynaklar da belli oranda artı-değerin yaratılmasını sağlasa bile orta vadede ekonomik alanlara yönlendirilen kaynaklar daha fazla artı-değerin yaratılmasını sağlar.

ABD, kendini yirmi birinci yüzyılda dünya sisteminin tek süper gücü olarak görmektedir. ABD'nin kendisine dair bu imgesi aslen herhangi bir başka ülkenin sahip olacağından kat kat fazla olan devasa askeri gücüne dayanmaktadır. Bu imge, ABD'nin dünya sistemi içindeki reel siyasi gücünün sürekli gerilemesini maskeleymektedir. Dünya arenasındaki tek önemli üstünlük iddiası, askeri alanda olan bir süper gücü elbette askeri donanıma yapılan yatırımın sürmesi gerektiğini vurgulamak zorundadır ve vurgulayacaktır (Wallerstein, 2004: 245). ABD, en gcl olduğu askeri alandaki üstünlüğünü devam ettirebilmek, gerilemekte olan reel gücünün rtebilmek ve diğer alanlarda kaybettiği avantajlı konumunu hâlâ en avantajlı olduğu askeri alanı kullanarak telafi etmek için askeri alana göreceli olarak daha fazla kaynak ayıracaktır. ABD, eski hegemonik gücü olmasından kaynaklanan yükümlülükler yüzünden dünya meselelerinden uzak duramayacaktır.

Askeri harcamalar kısa vadede ABD ekonomisinin genişletilmesini sağlayabilse de, uzun vadede ABD'nin dış borçlarını çoğaltmakta ve böylelikle ABD ekonomisinin sermaye kaçışları karşısındaki kırılganlığını daha da artırmaktadır (Arrighi, 2009: 234). Nisb gerileme içindeki büyük gclerin yeni gclerin yükselişlerine içgüdüsel tepkisi, güvenliğe daha çok para harcamak olmaktadır. Böylelikle de potansiyel kaynakların yatırımdan uzaklaştırarak, uzun vadeli açmazlarını şiddetlendirmek biçiminde ortaya çıkmaktadır (Kennedy, 2002: 23). Hegemonik gclerin karşılaştıkları temel çelişkilerden biri aşırı askeri genişlemedir. Nisb gerileme içindeki büyük gcler, yeni gclerin ykselişleriyle daha çekişmeli hale gelmekte olan uluslararası düzen üzerindeki kontrollerini arttırmak için daha fazla askeri alana yönelmektedirler. Fakat bu eğilim, aksine uluslararası düzen üzerindeki egemenliklerinin altını oymaktadır.

Japonya, dünyanın siyasi işlerine bulaşmayı neredeyse sıfırda tutarak, bir yandan kendi iç pazarını korurken, diğer yandan dünya pazarlarını

ele geçirmek üzere büyük çaba harcamakta ve büyük bir başarı göstermektedir (Wallerstein, 1998: 172). Dünya siyaset arenasında daha aktif bir katılımcı olması yolunda, Japonya üzerindeki dış ve iç baskılar da gittikçe artmaktadır. Japonya'nın emperyalist geçmişiyle yüzleşmemiş olması ve dolayısıyla komşularıyla daha sorunlu ilişkilerinin olması dezavantaj olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla önümüzdeki dönemde Japonya da askeri alana daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalacaktır.

Avrupa Birliği, ekonomik bir bağlamda hegemonik bir bloğu inşa girişiminde bulunmaktadır (Joseph 2002: 202). Buna rağmen AB, dünya meselelerinden uzak durma hususunda Japonya'ya göre daha az başarılı olmaktadır. AB, Önceki kolonileriyle olan tarihsel bağları yüzünden, dünya siyasetine sürekli bulaşmaktan kendini alıkoyma konusunda daha az muktedir olmaktadır. Ayrıca, ABD'nin NATO aracılığıyla AB üzerinde, Japon bahsinde mevcut olmayan, siyasi hak iddiaları bulunmaktadır. Birleşik Devletler, füzelerin yerleştirilmesi meselesinde olduğu gibi, Avrupa'nın sürekli işe dahil olması hususunda ısrar edebilmektedir. Avrupa Birliği'nin hala bir tek siyasi varlık olmaması, iktisadi koordinasyonu zor ve çok sayıda yerel siyasal baskılara tabi olagelmesi, Birlik için dezavantajlı bir durum yaratmaktadır (Wallerstein, 1998: 172). Avrupa Birliği'nin dünyanın en çatışmalı bölgeleri olan Orta Doğu, Kafkaslar ve Balkanlar'a yakın bir coğrafyada bulunması ve AB'den beklentilerin yüksek olması nedeniyle dünya meselelerinden uzak durma olanağı sınırlıdır. Bunlar göz önünde bulundurulduğunda Avrupa Birliği, Japonya'ya göre askeri ve politik alana daha fazla kaynak ayırmak zorunda kalacaktır. Fakat AB'nin karşılaştığı sorunları askeri araçlar dışındaki yöntemlerle çözmeye yönelme geleneği dikkate alındığında, AB'nin bu dezavantajlı durumunu da avantaja çevirebilme yeteneğinin bulunduğu söylenebilir.

Kaynaklarını askeri alana yönlendiren güçlerin genel olarak istedikleri düzeni kurmaları ve hegemonya mücadelesinde başarılı olmaları pek mümkün olmamaktadır. ABD, Avrupa Birliği ve Japonya arasında yaşanmakta olan sermaye birikiminin ana üssü ve dolayısıyla yeni hegemonik güç olma yolundaki mücadelede, kaynaklarını askeri alana

göreceli olarak daha az yönlendiren gücün daha avantajlı çıkacağı görölmektedir. Özellikle bu alanda ABD'nin Avrupa Birliği ve Japonya karşısında daha az avantaja sahip olduğu söylenebilir. Avrupa Birliği ile Japonya'nın askeri-olmayan kalkınmaya çok daha yüksek oranda bir öncelik vermeleri, hegemonya mücadelesinde onlara büyük avantaj sağlayacaktır.

3.2. Ekonominin Rekabet Gücü

AB ile Japonya'nın ABD karşısındaki üretim maliyetleri alanında daha avantajlı konumda oldukları görölmektedir. Emeğim maliyeti hususunda bu üç küresel aktör arasındaki farklar çok fazla değildir. Fakat üst tabakalar ve yönetim kadroları söz konusu olduğunda üçlü arasındaki farklılıklar belirginleşmektedir. Bu insanların aldıkları paralar yatırım açısından satışlardan gelen hasılattan ödenen ücretlerdir ve kâr oranını düşürürler. Bu alanda ABD, AB ve Japonya arasında muazzam farklar vardır. ABD'de bu üst tabakanın gerçek gelirleri, AB ve Japonya'dakilere göre oldukça yüksektir. Bunun nedeni ücretlerin tekil olarak daha yüksek olmasının yanı sıra, bu kişilerin toplam işgücü içindeki yüzdesinin de çok daha fazla olmasıdır (Wallerstein, 2004: 246). Üst tabakalara ödenen yüksek ücretler, ABD ekonomisinin rekabet gücünü aşındırmaktadır. Bu kadroların ABD işgücünün içindeki yüzdesi de AB ve Japonya'dan daha fazla olduğu göz önüne alındığında, ABD ekonomisinin rekabet gücünün daha az avantajlı bir konumda olduğu söylenebilir.

ABD şirketlerinin rekabet gücündeki gerilemenin en temel sebeplerinden biri, işletmelerin dikey entegrasyona ve bürokratikleşmeye yönelik eğilimleridir. Batı Avrupa ve Japonya'nın daha esnek yapıdaki örgütlenmelere sahip olmaları, orta vadede ABD'ye karşı daha çok avantaja sahip olacaklarının göstergesidir (Arrighi, 2009:174-75). Sonsuz sermaye birikimi sürekli bir değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu değişime ayak uydurabilecek esnek yapıya sahip olanlar, sistemde üstünlüğü elde ederken, bunu gerçekleştiremeyecek kadar katı olanlar merkezi konumlarını yitirmektedirler. Yeni doğanlar her zaman daha esnek olabildikleri için daha avantajlı konumda olmaktadırlar. AB ve Japonya'nın daha esnek yapıda örgütlenmelere sahip olmaları onları daha avantajlı kılmaktadır.

Wallerstein'a göre; sermaye birikiminin merkezi olma hususunda yaşanan mücadelede ABD'nin, var olan en büyük pazar olma avantajına rağmen fazla genişlemiş, aslında aşırı şişmiş bir orta kademe yönetici ağı nedeniyle azami verimle çalışmayan üretim yapılarına sahip olma dezavantajı vardır. Japonya ise hemen hemen tam tersi bir durumdadır. Üretimi emmek için yetersiz olan iç pazarlarla birlikte görece verimli genel üretim yapıları bulunmaktadır. AB bu iki ölçüte göre, ABD ve Japonya arasında yer almaktadır (2000: 290). Genişleme süreci devam etmekte olan AB, en büyük pazar olma konusunda ABD'yi geçmiş bulunmaktadır. Japonya'dan ise bu alanda çok daha avantajlı bir konumdadır.

3.3. Ekonomik Kapasite

Modern dünya-sistemi gittikçe daha karmaşık bir yapıya dönüşmektedir. Kapitalist dünya-ekonomi karmaşıklaştıkça hegemonya konumundaki gücün sistem üzerinde kontrolü daha hızlı bir şekilde aşınmaya uğramaktadır. Sistem üzerinde yeniden kontrol için yeterli kaynaklara sahip olma durumu zayıfladıkça hegemonya konumu da aşınmaktadır. Böylece eski hegemonik güç yerini, daha karmaşık hale gelmiş olan sistem üzerinde kontrolü yeniden tesis edebilmek için yeterli kaynaklara sahip olan yeni bir güce bırakmaktadır.

Kapitalist dünya ekonomisinin sermaye birikim üssü olma rolü, nasıl 17. yüzyıl sonlarında ve 18. yüzyıl başlarındaki Birleşik Eyaletler'in ölçeğine ve kaynaklarına sahip bir devlete çok gelmişse, 20. yüzyıl başlarında da dünya egemenliği rolü Birleşik Krallık ölçeğine ve kaynaklarına sahip bir devlete de çok büyük gelmiştir (Arrighi, 2000:105). Hegemonya mücadelesinde başarılı olan ülkeler göz önünde bulundurulduğunda sahip olunan kaynaklar açısından sürekli bir ilerleme söz konusudur. Her hegemonya çevriminde daha fazla kaynaklara sahip olan, daha fazla avantajlı olabilmektedir. Hegemonya mücadelesinde, kapitalist dünya-ekonomisinde rakip devletler arasındaki güç dengesini hangi yönde isterse değiştirebilecek yeterli ağırlığa sahip olanlar başarılı olabilmektedir.

Hegemonya mücadelesinde AB'nin en önemli rakibi olan Japonya, 19. yüzyıl Amerika'sının sırtını dayayabildiği muazzam dahili kaynaklardan

yoksundur. Ancak bir Japon-Çin ittifakıyla, gittikçe karmaşıklaşmış ve istikrarsızlaşmış olan dünya-sistemine önderlik edebilecek kaynaklara sahip olabilir (Wallerstein, 1998:36).

AB, dünyanın en büyük pazarı konumuna gelmiş durumdadır. AB dış ticarete rakiplerinden açık ara önde yer almaktadır. 2016 Dünya ihracat sıralamasında AB(28) 5.379 milyar dolar ile birinci sırada yer almaktadır. AB'nin ardından 2.098 milyar dolar ile Çin ikinci sırada, ABD 1.451 milyar dolar ile üçüncü sırada, Japonya 645 milyar dolar ile dördüncü sırada gelmektedir. AB kendisinden sonra gelen beş ülkeden daha fazla ihracat yapmaktadır. 2016 yılında dünya toplam ihracatı 15.985 milyar dolar iken bunun % 33,65 ini AB tek başına gerçekleştirmektedir. İthalat verileri de benzer bir yapıya sahiptir. 2016 dünya ithalat sıralamasında AB(28) 5.343 milyar dolar ile birinci sırada yer almaktadır. En yakın rakibi ABD 2.250 milyar dolar ile ikinci, Çin 1.588 milyar dolar ile üçüncü, Japonya 608 milyar dolar ile dördüncü sırada yer almaktadır. AB tek başına kendinden sonra gelen altı ülkenin toplamı kadar ithalat yapmaktadır. Dünyanın toplam ithalatı 16.229 milyar dolar iken AB bunun yaklaşık olarak %33'ünü tek başına gerçekleştirmektedir(T.C. Ticaret Bakanlığı 2017). Dünya Bankası verilerine göre, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) olarak karşılaştırıldığında AB en büyük GSMH'ya sahip ikinci aktördür. ABD, 2017 yılında GSMH 19.390 trilyon dolar ile birinci sırada yer alırken, aynı yıl için AB 17.227 trilyon dolar ile ikinci sırada gelmektedir. Çin, 12.237 trilyon dolar ile üçüncü sırada ve Japonya, 4.872trilyon dolar ile dördüncü sırada yer almaktadır (<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>).

Küresel hegemonya mücadelesinde, sahip olduğu kaynaklar bakımından Avrupa Birliği herhangi bir rakibinden daha önde gözükmektedir. Siyasal olarak etkin işleyen bir Avrupa Birliği, güç potansiyeline güç katacak güveni yaratabilir. Gittikçe genişleyen bir Avrupa Birliği'nin, kausun giderek arttığı bir dünyada asgari yönetim işlevlerini yerine getirmek için gerekli maddi ve ideolojik kaynaklara tek başına sahip olduğu söylenebilir.

3.4. Uluslararası Para ve Uluslararası Dil

Dolaylı hegemonya araçlarından en önemlileri, hegemonik gücün dilinin uluslararası geçerli dil yani *lingua franca* olması ve para biriminin uluslararası para birimi olmasıdır. Dünyada yaygın olarak konuşulan on dilin yarısı Avrupa dilidir. İspanyolca ve Portekizce, İberya'yı, Latin Amerika'ya bağlamaktadır ve yılda iki defa yapılan bir zirvede toplanıp ortak dilleri Fransızca olan ülkeler olarak statülerini kutlayan ve politikaları görüşen yaklaşık 50 Frankofon ülke vardır (Nye, 2005: 79). Avrupa Birliği, dolaylı hegemonya araçlarından biri olan uluslararası geçerliliğe sahip olan diller alanında rakiplerine göre daha avantajlı konumda bulunmaktadır.

Diğer bir önemli dolaylı hegemonya aracı ise uluslararası geçerliliğe sahip olan para birimidir. Doların dünyanın tek gerçek ihtiyat akçesi olarak kalma kabiliyeti, ABD'nin diğer rakiplerinden daha büyük bir ekonomik istikrara sahip olduğuna duyulan inanca dayanmaktadır. ABD ekonomisine duyulan güven ortadan kalkarsa doların bu kabiliyeti birdenbire sona erebilir. ABD'nin borçlarının devasa boyutlara çıkmış olduğu göz önünde bulundurulursa, bu inancın herhangi bir şekilde sarsılması ABD'ye ait olmayan paranın Amerikan yatırımlarından hızla çekilmesine yol açabilir ve üç paralı bir ihtiyat sistemi yaratabilir (Wallerstein, 2004: 257). Bu da ABD'nin doğrudan olmayan hegemonya araçlarından birini ve sahip olduğu çok önemli bir ekonomik avantajı yitirmesine yol açar.

Arrighi'ye göre, gelecekte Euro gibi başka bir paranın doların yerini alması da pek kolay olmayacaktır. Bunun yerine dünya, Dolar, Euro ve Yen arasında paylaşılan çoklu bir rezerv-kur sistemine doğru sürüklenecektir (2009: 210-11). Hakim konumdaki bir para birimini yerinden etmek oldukça uzun sürebilmektedir. Eğer Amerika hâlihazırdaki müsrifliğine devam ettirirse doları bekleyen akıbet de muhtemelen Sterlin gibi olacaktır. Dünya-ekonomisinin genişliği ve karmaşıklığı göz önünde bulundurulduğunda çoklu bir rezerv-kur sistemi daha muhtemel görünmektedir.

1990'larda Euro'yu yaratan Avrupa, dünya ekonomisinde daha etkin olabilmek için gerekli olan mali dayanağı elde etmiş oldu. AB, ekonomik

refahının ve gücünün göstergesi olan ve dünyada en çok kullanılan ikinci ortak para birimine sahiptir. Euro her ne kadar Doların yerini alamamışsa da dünya ekonomisindeki önemli bir rezerv para konumuna yükselmiştir. Avrupa Birliği'nin ortak para birimine geçmesi, gerek Birliğin kendi içindeki gerekse de dünya ekonomisindeki etkinliğini arttıran bir etken olmuştur. Birlik ülkelerinin ABD Dolarına olan bağımlılıklarını ortadan kaldırmış ve dünya ekonomisinde alternatif bir para birimi ortaya çıkararak Doların tekel konumunu aşındırmıştır.

4. Neo-Gramsci Hegemonya Anlayışı ve Avrupa Birliği / Yumuşak Güç

Joseph S. Nye'ye göre, yumuşak güç, istediğini, zor kullanmak veya para vermek yerine kendine çekme yoluyla elde etme becerisidir. Bu güç, bir ülkenin kültürünün, siyasi ideallerinin ve politikalarının cazibesinden gelir. Politikalar başkalarına meşru görüldüğü zaman, yumuşak güç artıyor demektir (2005: 5). Gramscici hegemonya anlayışı ile Joseph S. Nye'nin yumuşak güç anlayışı arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır. Öyle ki, yumuşak güç kavramsallaştırması, Gramscici hegemonya anlayışının yeniden uluslararası ilişlere uyarlanması olarak değerlendirilebilir. Bundan dolayı siyasal örgütlenmelerin yumuşak güçleri üzerine değerlendirme yapmanın, aynı zamanda onların hegemonik güç olabilme potansiyelleri üzerine değerlendirme yapmak anlamına geldiği söylenebilir. Avrupa Birliği'nin kendi çıkarlarını evrensel ve genelin çıkarları gibi sunabilme başarısının en önemli göstergesi yumuşak gücüdür.

AB, Gramscici hegemonya yaklaşımına uygun olarak küresel bağlamda zor yerine rızayı önceleyen bir politika izlemektedir. AB küresel rolünü, belirli değer ve normları uluslararası topluma kazandırma üzerine inşa etmiştir (Terzi, 2014: 547). Kapsayıcı bir barış projesi olması algısından yola çıkarak AB, öncelikli hedefini kendi barış ve istikrar alanını çevresine yaymak olarak belirlemiştir (Terzi, 2014: 562). AB, kaos ve karmaşanın artmakta olduğu günümüz dünyasında alternatif bir yönetim modeli oluşturarak ve onu tüm dünyaya ihraç etmeye

çalışarak küresel bir etki yaratmaktadır. Habermas'a göre, sosyal anayasaları ve ekonomik ağırlıkları, yumuşak ve askeri olmayan güçleri, Avrupalılara küresel güçler dengesi içinde azımsanmayacak bir etkiyi garanti etmektedir (2007: 88). AB, Avrupalı ulus devletlerin savaş yanlısı geçmişleriyle verimli bir hesaplaşmaya girmiş olmalarının bir örneğidir. Anayasa oluşturulması aşamasına gelen bu proje başarısız olmazsa, AB "ulus devlet ötesi yönetim" biçimine bir model olabilir (Habermas, 2007: 54). Robert W. Cox'a göre, Avrupa siyasal otoritenin çok katmanlı bir sistem halinde yeniden yapılandırılması itibariyle Westphalia sonrası; beşeri ihtiyaçların doyuruluşunda izlenebilecek farklı izleklerin meşruiyetinin kabulü itibariyle küreselleşme sonrası bir düzendir (2016: 240). Zor yerine rıza unsurlarını kullanarak, yüzyıllar boyunca şiddetli şekilde çarpışan ulus devletler arasında artık savaşın olanaksız olduğu bir barış ve refah adası inşa eden AB, kendi modelini tüm dünyaya ihraç etmeye çalışarak küresel bir düzen yaratma amacındadır.

AB, ulus-devletlerin ortak bir uluslar-üstü ekonomik ve sonunda da bir siyasi birlik içinde bütünleşmesine öncülük ederek milliyetçilik çağının tahrip edici tutkularının ve dar görüşlülüğünün ötesinde, milliyetçilik sonrası örgütlenmenin daha kapsamlı biçimlerini göstermektedir. Dünyanın en örgütlü bölgesi olan AB, kaçınılmaz olarak bir küresel güç olacaktır (Brzezinski, 1998: 54). Uluslararası sistemde en örgütlü bölge olan ve bu alanda öncülüğü bırakmayan AB, karmaşa ve kaosun artmakta olduğu günümüzde ortaya çıkan meydan okumaların üstesinden gelebilme potansiyelini gösteren tek yapı konumundadır.

Avrupa Birliği'nin kendi dış politika hedeflerini evrensel değerler olarak görülmesini sağlayabilme hususunda en somut başarılar elde ettiği alan kuşkusuz genişleme sürecidir. AB'nin genişleme politikası barış, özgürlük ve demokrasi getirmesi açısından önemini kanıtlayan son derece önemli bir alandır. AB'nin nüfuzu, Orta ve Batı Avrupa ülkelerinin, iyi işleyen demokrasilere geçmelerine yardım etmiş; Türkiye ve Balkanlar'da olağanüstü reformların yapılmasını sağlamıştır (Rehn, 2007: 69-70). Barışı, istikrarı, zenginliği, insan haklarını ve hukukun üstünlüğünü Avrupa'nın her yanına yayan ve dikkatle yönetilen

bir katılım süreci temin etmek, AB nüfuzunun artması açısından hayati önem taşımaktadır. Böylece AB'nin hem kendi sınırları içerisinde hem de uluslararası alanda prestij ve çekiciliği artmaktadır. AB'nin diğer küresel aktörlere göre en çok avantaja sahip olduğu husus kuşkusuz genişleme sürecidir.

Genişleme, sivil bir güç olarak AB'nin belki de en önemli özelliğini yansıtıyor. Barış ve istikrar alanını genişleterek, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü, refahı ve ilerlemeyi destekleyerek, AB şimdide dek zor kullanarak başarabileceklerinden çok daha fazlasını başarmıştır (Rehn, 2007: 24). Birliğe katılım süreci, Avrupa'nın en istikrarsız bölgelerinden olan Balkanlar'da istikrarın sağlanmasına yardım etmektedir. Balkanlar'a katılım süreci yoluyla istikrar ihraç etmek, istikrarsızlık ithal etmekten daha yararlı olmaktadır (Rehn, 2007: 98). Avrupa Birliği zor kullanmadan çevresini kendi çıkarlarına uyacak biçimde şekillendirmeye çalışmada en çok başarı gösterebilen aktördür. Güvenilir bir AB perspektifi ile istikrarsız bölgelerde istikrarın sağlanması hem AB'nin prestijini artırmakta hem de istikrarsızlığın kendisine olabilecek maliyetini en düşük düzeyde tutabilmektedir. Dolayısıyla yumuşak gücünü kullanarak elde ettiği başarılar, AB kaynaklarını daha verimli alanlara yönlendirerek hegemonya mücadelesinde daha avantajlı bir konum elde etmesine yol açabilecektir.

Wallerstein'a göre, Avrupa Birliği, sermaye birikiminin merkez üssü olma ve dolayısıyla hegemonya mücadelesinde ABD ve Japonya ile hatta belki de ABD, Kanada, Japonya, Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur ile aşığı yukarı aynı ağırlıkta bir tüzel kişiliktir (2000: 290). Wallerstein, Avrupa Birliği'nin uluslararası alana nüfuz etme hususunda muhtemel bir Japon-ABD ittifakına karşı dahi siyasal bir üstünlüğe sahip olduğunu, ancak bu üstünlüğün neticeyi tartışma dışı bırakacak büyüklükte olmadığını belirtmektedir (1998: 179). Avrupa Birliği uluslararası arenada iradesini hakim kılabilmek konusunda ABD ve Japonya'ya göre çok daha avantajlı konumda bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi teritoryal olarak genişleyebilen tek aktör olmasıdır. AB, siyasi farkındalığını arttığı ve dolayısıyla yönetebilmenin çok zor olduğu bir

çağda üyelik süreciyle kendi politik hedeflerini evrensel hedefler olarak benimsetme konusunda başarılı olabilen tek örgütlenmedir.

Neo-Gramscici hegemonya yaklaşımının en önemli temsilcilerinden biri olan Robert Cox'a göre, dünya hegemonyasının kendini evrensel normlar üzerinden ifade ettiği mekanizmalardan en önemlisi, uluslararası kurumlardır. Uluslararası kurumlar, dünya düzeninin gelişimini kolaylaştıran kurallar bütününe oluşturmaktadır. İdeolojik olarak dünya düzenini meşrulaştırarak ve çevre ülkelerin elitlerinin sisteme dahil olmasını sağlayarak hegemonya karşıtı fikirlerin etkisini azaltırlar (2016: 137-8). AB'nin gelişmiş kurumsal yapısı onun hegemonik yüzünü örterek daha meşru bir aktör haline gelmesine zemin hazırlamaktadır. Ayrıca AB'nin kurumlar aracılığıyla komşu ülkelere ve bölgelere yaklaşımı, AB'nin politikalarının evrensel norm ve değerler olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

AB bölgesel normatif bir hegemon olarak da görülebilir. AB, ekonomik ve normatif etkisini kullanarak, norm ve değerlerini aktif olarak transfer etmesini kolaylaştıran bir dizi asimetrik ikili ilişki inşa etmektedir. Bununla birlikte AB'in normatif gücünü yansıtabilme kabiliyeti, zor araçlarını kullanma yerine partnerlerinin gözünde meşru kabul edilen eylemlere dayanmaktadır (Huakkala, 2008: 1602-3). Sonuç olarak, AB'nin Gramscici hegemonya yaklaşımına uygun olarak dünya politikasında zor yerine rıza unsurlarına dayanan politikalar yürüttüğü ve bunda son derece başarılı olduğu söylenebilir. AB'nin bu başarılarının en somut kanıtı genişleme sürecidir. Genişleme politikaları sayesinde AB, kendi değerlerini evrensel değerler olarak sunabilmekte ve geniş bir kabul görmesini sağlamaktadır. Genişleme süreci sadece üye ülkeler açısından değil, aynı zamanda global ölçekte AB değer ve normlarının evrensel değer ve normlar olarak kabul edilmesini sağlamaktadır.

AB'nin hegemonik gücü uluslararası alanda norm ve ilkeleri belirleme gücünden kaynaklanmaktadır. AB için normatif güç kavramını kullanan Manners'a göre, AB, ne ekonomik araçları kullanan hükümetler arası yapıda bir sivil güç, ne de silahlı gücünü kullanan uluslar-üstü yapıda bir askeri güçtür, fakat ortak ilkelerle karakterize edilmiş

düşünsel yapısı ile normatif bir güçtür. Manners, normatif gücü, uluslararası ilişkilerde normal olarak kabul edilen şeyleri değiştirmek veya şekillendirmek olarak tanımlamaktadır. AB, sadece normatif temeller üzerine inşa edildiği için değil, fakat çok daha önemlisi AB'nin uluslararası ilişkilerde normatif şekilde hareket etme eğiliminde olması dolayısıyla normatif güç olarak adlandırılır. Barış, özgürlük, demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve temel özgürlükler olmak üzere AB'nin normatif temellerinde beş tane merkezi norm bulunmaktadır. Bunlar aynı zamanda AB'nin temel kurucu metinlerinde, ortak güvenlik ve dış politika hükümlerinde ve Kopenhag Kriterlerinde yer alan kurucu ilkelere (2000: 29-32).

Kurucu İlkeler	Görevler ve Amaçlar	Daimi Kurumlar	Temel Haklar
<ul style="list-style-type: none"> • Özgürlük • Demokrasi • İnsan hakları ve temel özgürlüklere saygı • Hukuk devleti 	<ul style="list-style-type: none"> • Sosyal kalkınma • Ayrımcılıkla mücadele • Sürdürülebilir kalkınma 	<ul style="list-style-type: none"> • Demokrasi güvencesi • Hukuk devleti • İnsan hakları ve temel özgürlükler • Azınlıkların korunması 	<ul style="list-style-type: none"> • Haysiyet • Özgürlük • Eşitlik • Dayanışma • Vatandaşlık • Adalet

Tablo1: AB'nin Normatif Temelleri (Manners: 2000:33)

AB, uluslararası ilişkilerin normlara dayalı bir düzen olması için çabalamaktadır (Manners, 200: 36). AB, bu evrensel olarak kabul edilen norm ve ilkeleri hem kendi içinde uygulamakta hem de küresel bağlamda hayata geçirmeye çalışmaktadır. AB'den farklı olarak ABD, ülkesinde kısmen de olsa liberal değerleri hayata geçirmiş olsa da küresel bağlamda bunları empoze etmekten vazgeçmiştir. Yine AB'den farklı olarak ABD, bu değerleri ülke dışında uygulamaya gittiğinde bunu "zor" araçlarını kullanarak yapmıştır. Bunun da sonucu daha fazla yıkım olmuştur. AB ise gerek genişleme politikası gerekse de komşuluk politikası aracılığıyla "zor" yerine "rıza" unsurlarını kullanarak çevresini ve dünyayı değiştirmeye ve dönüştürmeye çalışmaktadır. Yeni Amerikan yönetiminin iç kapanmacı politikalara yönelmesi ve küresel bağlamda demokrasi, insan haklarını vb. norm ve ilkeleri önemsememesi, "özgür dünya"nın liderliğinde tek seçenek olarak AB hegemonyasına

zemin sağlamaktadır. Küresel bağlamda demokrasi, hukuk devleti, insan hakları ve temel özgürlükleri vb. ilke ve normları savunacak AB dışında herhangi bir aktör bulunmamaktadır.

Liberal değerleri özümsemiş ve uluslararası alanda bunun bayraktarlığını yapan AB, küresel bir eğilim olmaya başlayan otoriterleşme, içe kapanma ve korumacı eğilimlere karşı durabilecek tek aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 2016 yılında yapılan ABD başkanlık seçimlerini kazanarak 45. Amerikan başkanı olarak göreve başlayan Donald Trump, “önce Amerika” şeklinde mottolaştırdığı yeni ABD politikalarıyla müesses Amerikan düzenini değiştireceğini ima etmektedir. Trump, ABD’nin İkinci Dünya Savaşı’ndan beri sürdürmekte olduğu ABD liderliğindeki dünya düzenini terk edeceğinin sinyallerini vermektedir. ABD’nin dünyanın önde gelen ekonomik ve siyasi gücü olarak oynadığı hegemonik rolü terk ederek korumacı politikalara yönelmesi, uluslararası sistemin yeniden şekillenmesine zemin hazırlamaktadır (Fischer, 2017). Yeni ABD yönetiminin “önce Amerika” sloganı, ABD’nin kısa süreli kazançlarına odaklanarak uzun süreli çıkarlarının heba edilmesine yol açmaktadır. ABD liderliğindeki küresel düzenin temelini oluşturan ittifaklara, güvenlik teminatlarına, uluslararası kurumlara ve ortak değerlere yönelik sorgulamaların artmasına neden olmaktadır. ABD’nin küresel rolünün sorgulanması, müesses nizamı gün geçtikçe daha fazla aşındırmaktadır.

Trump’ın ABD başkanı olması ile birlikte, ABD’nin dünya sistemindeki yükümlülüklerinden yavaş yavaş çekilmesi söz konusu olmaya başladı. Uluslararası sistemde hegemonik gücün sağladığı uluslararası kamusal mallar olarak da adlandırılan kimi uygulamalardan vazgeçileceği sinyalleri verilmektedir. Trump, ABD’nin bugüne kadar savunuculuğunu yaptığı serbest ticaretin daha çok ABD’ye zarar verdiği gerekçesiyle korumacı politikalar uygulamaya başladı. Çin başta olmak üzere birçok ülke ile ticaret savaşları olarak da adlandırılan ticaret kısıtlamalarına gidildi. Bu da “liberal ekonomik düzen”in geleceğine yönelik tartışmaları alevlendirdi. “Hegemonik istikrar teorisi” savunan realist yaklaşıma göre, liberal ekonomik düzenin varlığını sürdürebilmesi için her zaman hegemonik bir güce ihtiyaç duyulmaktadır. Hegemonik

bir gúcün yokluğunda veya isteksizliği durumunda uluslararası sistem krize girecektir. Zbigniew Brzezinski, ölümünden 22 gün önce attığı son tweetinde “İstikrarlı bir dünya düzeninin olmazsa olmaz koşulu mahir ABD liderliğidir. Yazık ki, ikincisi ortalıkta yok, birincisi ise giderek kötüleşiyor” yazmıştır (Aktaran Özel, 2017a).

Yeni Amerikan yönetimi global meselelerden ziyade iç meselelere yoğunlaşmayı hedefleyen bir politik değişme yöneldi. Dünyanın jandarması görevini yürütmeyeceğini açıklayan yeni yönetim, artık küresel hegemonya rolünü oynamayı istememektedir. Uluslararası yükümlülüklerden yavaş yavaş çekilmeyi planlamaktadır. AB, uluslararası sistemin üstesinden gelebilecek ve hegemonik liderliği devralabilecek en güçlü aktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuchenbecker, Mann, Thimm, Viola, 2016: 5). Yeni Amerikan yönetimiyle ABD'nin küresel liderliğinin meşruiyet temelini yavaş yavaş ortadan kalkması alternatiflere zemin hazırlamaktadır. AB, global bir eğilim göstermeye başlayan otoriterlik eğilimine karşı liberal demokrasi, ezen bir piyasacılık karşısında ise sosyal demokrat bir iktisat anlayışı ile yeni küresel liderlik koltuğunu doldurmaya çalışmaktadır (Özel, 2017b).

Trump'ın yeni düzen arayışları, Avrupalılar nezdinde, tehlikelerin yanında fırsatlar da yaratmaktadır. Yeni ABD yönetimi, Avrupalılara birlikteliği daha da derinleştirip büyüme; jeopolitik güç ve pozisyonlarını pekiştirme şansı sunmaktadır (Fischer, 2017). ABD'nin hegemonik rolü oynamaktan vazgeçmesi ile bunu üstlenebilecek iki ekonomik bölge öne çıkmaya başladı: Avrupa Birliği ve Çin önderliğinde Doğu Asya. Çin her ne kadar liberal bir ekonomik düzeni savunsa da kendisi hala liberal değerleri özümsemiş değildir. Liberal olmayan bir aktörün liberal uluslararası düzeni nasıl yürüteceği kuşkuludur. Dolayısıyla liberal uluslararası düzeni sürdürebilecek tek aktör olarak AB öne çıkmaktadır. Bu yaklaşıma göre, AB de hegemonik rolü üstlenmede yetersiz veya isteksiz olursa liberal ekonomik düzen çökecektir. Şimdiye kadar liberal dünyanın liderliğini yapan ABD'nin artık bundan vazgeçmesi tek seçenek olarak AB'yi öne çıkarmaktadır. Kısacası yeni Amerikan yönetiminin, AB'nin küresel hegemonik güç olmasına zemin yarattığı söylenebilir.

AB'nin hegemonik güç olma hususunda yetersiz olduğuna dair görüşler de bulunmaktadır. Bu kanıda olanlar, genel olarak AB'nin güncel dünya politikasındaki ağırlığının, sert gücünü yoğun olarak kullanan ABD ve Rusya gibi aktörlerden göreceli olarak az olmasına odaklanmaktadır. Her ne kadar AB; büyük bir ekonomik güç konumuna gelebilmişse de askeri güç açısından yetersiz olması ve tam olarak bütünleşik bir yapı kuramamış olması, hegemonik bir güç olamayacağını söyleyenler için temel iddialar arasındadır. Realistler açısından ekonomik güç tek başına hegemonya için yeterli değildir. Realist kuramcılar, AB'nin ekonomik gücünü destekleyecek bir askeri gücün yokluğunda AB'nin etkisiz kalacağını belirtirler. Ayrıca AB'nin parçalı yapısı diğer önemli bir engel olarak görülmektedir. AB'nin iç tutarlılığa sahip bir dış politikaya sahip olmaması küresel bir hegemonya kurmasını olanaksız kılmaktadır. Liberal teorisyenlere göre ise, AB'nin dünya ekonomisini idame ettirecek ulus ötesi kurumlar oluşturamaması dolayısıyla küresel bir hegemonya kurabilmesi oldukça zordur. Dünya Bankası, IMF ve G20 gibi ABD'nin dünya sistemindeki liderliğini sürdüren kurumlar varlığını sürdürdükçe yeni bir gücün hegemonya olması oldukça güç olacaktır (Gökten, 2013: 197). Liberal hegemonya yaklaşımına göre hegemonik güçte meydana gelen göreceli aşınma liberal uluslararası sistemin aşınacağı anlamına gelmemektedir. Liberal uluslararası kurumların varlığı hegemonik gücün zayıflamasını telafi edebilmektedir.

5. İmparatorluk ve Avrupa Birliği

Avrupa Birliği her ne kadar bir imparatorluk değilse de imparatorluk yapılarıyla bazı benzerlikler taşımaktadır. Yakın çevresinde kendisine alternatif olabilecek herhangi bir aktörün olmaması, genişleme süreci, sınırları ve karar alma mekanizmaları göz önünde bulundurulduğunda imparatorluğa anımsatan bazı eğilimlere sahip olduğu görülmektedir.

İmparatorlukların ortaya çıkış süreçleri incelendiğinde kenar bölgelerde imparatorluk oluşturmak avantajlıyken, dünya siyasetinin güç merkezlerindeki imparatorluk oluşumlarının ancak nadiren başarılı olduğu görülmektedir. Hatta güçlü rakiplerin olmamasının ve hatırı sayılır

ölçüde zaman egemenliğinin kenar konumlarda imparatorluk oluşumlarını neredeyse kışkırttığı söylenebilir (Münkler, 2009: 68). Kuruluş aşamasındaki ciddi askeri tehditler ve rakipler imparatorluğun enerjisini kendi kendini tüketen alanlara kaydırmasına yol açarak imparatorluk oluşumlarını engellemektedirler. Büyüyen gücün karşısına kararlı bir rakibin çıkmadığı zayıf sınırlar, siyasi boşluk etkisi yaratmakta ve bu sınırların ötesine genişlemeyi teşvik etmektedir.

Avrupa kıtasında ve yakın bölgelerinde AB'ye alternatif olabilecek herhangi bir oluşumun bulunmaması AB'nin herhangi ciddi bir rekabetle karşılaşmadan yoluna devam etmesinin en temel nedenlerinden biridir. Nasıl kenar bölgelerde kurulan imparatorluklar herhangi bir ciddi askeri tehditle karşılaşmadan ilerleyebiliyorlarsa, Avrupa Birliği de klasik anlamda herhangi bir askeri tehditle karşılaşmadan genişlemeye devam etmektedir.

İmparatorluk, tarihi etkili bir biçimde askıya alan ve böylelikle mevcut durumu ebedi kılan bir düzeni anlatır. Başka bir ifadeyle, İmparatorluk yönetim tarzını tarihin akışı içinde gelip geçici bir uğrak olarak değil, hiçbir zamansal sınırı olmayan ve bu anlamda tarihin dışındaki ya da tarihin sonundaki bir rejim olarak sunar (Hardt; Negri, 2003: 21). İmparatorluklar temelde düzen kurma iddiasındadır. Müesses nizamın içinde kendine daha iyi bir konum elde etme telaşında ulus-devletlerden farklı olarak, imparatorluklar kaos ve karmaşanın içinden doğarak evrensel bir düzen yaratırlar. Kendi sınırları dışında da düzensizlik hakim olur. İmparatorluk ve çevresi arasındaki ilişki, düzen ve düzensizliğin ilişkisidir ve asimetriktir. AB kendini bir bakıma medenileştirme misyonu yüklenmiş olarak görmektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa kıtasında yarattığı barış ve istikrar düzeni AB için en çekici faktör özelliği görmektedir. Kendisine komşu alanlara kendi inşa ettiği modeli ihraç etmeye çalışarak küresel bir barış ve istikrar düzenini hedeflemektedir.

İmparatorluk aşamasına gelinmesinde, periferideki iktidar boşlukları ve ekonomi dinamikleri, bölgesel çatışmalarda yenik düşenlerin müdahale ricaları ve yerel otoritelerin kararları da önem arz etmektedir. Güç

ve nüfuz alanlarının genişlemesinde «davet üzerine imparatorluk» ifadesinin de kullanıldığı bu stratejide öncelikle periferinin, imparatorlukların oluşumundaki öncülük işlevi temel unsur olmaktadır (Münkler, 2009: 24). İmparatorlukların oluşumunda periferinin çekim gücü, merkezin yayılmacı dinamiği kadar önemlidir. Periferideki siyasi güç boşlukları, egemenlik bölgelerinin giderek genişletilmesine yol açmaktadır.

Avrupa Birliği, demokrasi, hukuk ve özgürlük temelinde bütün bir kıtayı hayata geçirilmiş bir “ebedi barış” projesi çerçevesinde bir araya getirmiştir (Fischer, 2006: 224). Avrupa, ulus devletleri arasındaki rekabetin yerine kalıcı bir barış sistemi inşa etmeyi sağlamış olan Avrupa bütünleşmesi modelini dünyanın çatışma ve istikrarsızlık olan diğer bölgelerine ihraç etmektedir. Ulus devletler tarafından izlendiğinde “rejim ihracı” olarak adlandırılacak olan bu yaklaşım, AB tarafından ulvi bir modelin yaygınlaştırılması olarak görülmektedir (Terzi, 2014: 562). AB üyelik müzakereleri aslında müzakere olmaktan ziyade tek taraflı olarak AB müktesebatının kabul edilmesidir. Dolayısıyla AB’nin üye olacak olan ülkelerle ilişkisinin asimetrik olması da yine imparatorlukları çağrıştıran bir yön olmaktadır. AB müktesebatı evrensel değer ve normlara dayandığı için üye ülkeler bunu gönüllü olarak kabul etmektedirler. Büyük savaşların mekanı olmuş bir kıtada barışı, refahı ve güvenliği temin edebilen Avrupa Birliği, hem yakın çevresinde hem de dünya çapında büyük bir cazibe merkezine dönüşmüş durumdadır. İnsan hakları, demokrasi, barış, refah ve güvenlik açısından büyük sorunlar yaşayan yakın çevre halkları için AB üyesi olmak paha biçilmez bir değerdir. Aynı zamanda gerek ekonomik gerekse de politik olarak daha fazla güç sahibi olmak isteyen yakın çevre ülkeleri AB üyeliğini arzulamaktadırlar. Bu da AB’nin genişlemesi için önemli bir baskı oluşmasına yol açmaktadır.

Avrupalılar doğu ve güneydoğudaki istikrarsız periferileriyle de ilgilenmek, Avrupa’nın mevcut yapısını zorlayacak bir genişleme sarmalının içine çekilmeden oralarındaki çöküş ve savaşları engellemek zorundalar. Bu noktada Avrupalılar, bir imparatorluk olmadıkları halde aşırı emperyal genişleme tehlikesiyle veya paradoksuyla karşı karşıyalar

(Münkler, 2009: 252-53). Periferiye katılım süreci yoluyla istikrar ihraç etmek, mülteciler ve suç eylemleri şeklinde istikrarsızlık ithal etmekten daha yararlı olmaktadır. Periferi'de kurumların inşası için kullanılacak fonlar ayrılması, barışı sağlamak için bölgeye asker göndermekten çok daha iyi sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır (Rehn, 2007: 98). AB, ister istemez yakın çevresindeki sınırlarla ilgilenmek zorunda kalmaktadır. İstikrarsız bölgelerden istikrarsızlık ihraç etmek istemiyorsa yakın çevresindeki olaylara sessiz kalamayacaktır. Gerek genişleme gerekse de komşuluk politikalarıyla, yakın çevresini şekillendirmek buralardan istikrarsızlık ihraç etmekten daha yararlı olacaktır.

Avrupa Birliği, diğer ülkeler üzerinde en büyük etkisini üyelik perspektifi ile harekete geçirebilmektedir. **Pax Europea**'yı yaygınlaştırmanın en etkili yolu olan bu süreç; barış, demokrasi, refah ve ilerlemiş bir ortak yönetimli karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirmektedir (Tsoukalis, 2004: 167). AB, kendi barışını teminat altına almak için yakın çevresine de barışı hakim kılmak zorundadır. Genişleme süreci bunun en önemli aracı olmaktadır.

Avrupa Birliği genişleme süreciyle, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkmakta olan güç boşluğunu, işbirliğine dayanan ve gönüllü bir imparatorluğu inşa ederek doldurmaktadır. Fakat bu genişlemeyle inşa edilen imparatorluk, zorlamadan ziyade istekli bağımlılığa dayanmaktadır. Hukuk ihraç etme, ekonomik yaptırımlar uygulayabilme, idari sistemi vb. yönlerden kimi imparatorluk uygulamalarını çağrıştırsa da Birlik, yakın çevresindeki ülkeleri fethetmeye ve boyun eğdirmeye çalışmamaktadır. Bundan ziyade daha önceki üyeler gibi ortak karar alma mekanizmalarına katılımını sağlamaktadır (Zielonka, 2007: 55-59).

Avrupa'nın dışarıya karşı ortak hareket etme kapasitesi Avrupa'daki karar organlarının hiyerarşikleşmesine yol açacak; AB devletleri arasında daha güçlü bir hiyerarşi kurulamazsa, Avrupalıların dışarıya karşı ortak hareket etmeleri de mümkün olmayacaktır. Avrupa'da ortak bir dış politika ve güvenlik politikasının izlenmesi, yalnızca ABD karşısında ayakta durabilmek için değil, Avrupa'nın periferisinde istikrar sağlamak için de gerekmektedir (Münkler, 2009: 255). AB'nin karar

alma mekanizmalarını etkin kılabilmek için hiyerarşikleştirme yoluna gitmesi yine AB siyasi örgütlenmesini imparatorluk olgusuna yaklaştıracak bir gelişme olmaktadır.

İmparatorluk olgusunu çağrıştıran diğer bir unsur da sınırlardır. Avrupa kesin sınırları olmayan bir kıtadır; sadece kuzeyde ve batıda coğrafi sınırları vardır. Buna karşın, siyasi ve ekonomik topluluğun güneyde ve doğuda nereye kadar genişleyebileceği, genişlemesi gerektiği belli değildir. Zygmunt Bauman, “Avrupa Bitmemiş bir Serüven” isimli çalışmasında Avrupa’nın sınırları, coğrafyası, kültürü, kimliği belli olan bir yer olmadığını; aksine, sürekli kendini yenileyen değişen ve yeniden yapılanan bir düşünce olduğunu vurgular (2004). Kendi serüvenci karakteriyle kendisini sürekli yeniden yaratabildiği için sürekli değişen bir yapı arz etmektedir. Dolayısıyla AB projesinin nerede biteceği ve sınırlarının nerelere kadar uzanabileceği şimdiden kestirilemez.

İmparatorluk kavramı temelde sınırların yokluğuyla nitelenir (Hardt; Negri, 2003: 21). Avrupa ne coğrafi ne de siyasi olarak net sınırlara sahiptir. Özellikle de doğuda ve güneydoğuda, büyük ölçekli emperyal düzenlemelere özgü sınır bölgeleri vardır. Emperyal düzenlerde sınırlar genellikle esnektir, merkezin düzenleme gücü buralarda etkisini tedricen kaybeder. Sınırların yerini sınır bölgeleri alır. Avrupa kendini fazla zorlayıp sonunda başarısız olmak istemiyorsa, sınırların belirlenmesinde bu emperyal modeli benimsemek zorundadır. AB’nin dış sınırları Schengen bölgesininkinden, Schengen’inki de Euro bölgesininkinden farklıdır. Avrupa’nın dış sınırlarının hem istikrarlı hem de esnek kılınabilmesi için bu modelin daha da geliştirilmesi gerekmektedir (Münkler, 2009: 258-59). Dolayısıyla, Avrupa gelecekte imparatorluk düzeni modelinin bazı özelliklerini almaktan kaçınmayacak; Esnek sınırlara sahip olmak bir yandan AB için etkin işleyebilen bir mekanizmaya yol açarken diğer yandan da uluslararası arenada kendi hedeflerini benimsetebilmesine olanak sağlayacaktır. Son dönemlerde çok vitesli Avrupa tartışmalarının yoğunluk kazanması yine bu çerçevede değerlendirilebilir.

AB geleneksel anlamda fetih üzerine değil de daha ziyade davet üzerine inşa edilen bir imparatorluktur. Her genişleme, AB’nin normatif

düzeninin empoze edildiğinin ötesinde yeni sınır bölgeleri yarattığı için imparatorluk benzeri özellikler taşımaktadır (Haukkala, 2008: 1610). AB'nin gri bölgeler yaratarak farklı kuralların hakim olduğu çemberler yaratması da imparatorlukları anımsatan diğer bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'nin komşu bölgelere yönelik politikası, Avrupalı kimliğini ve tam üyelik sıfatını vermeksizin komşularından kaynaklanan sorunları kontrol edebilmeyi hedeflemektedir (Haukkala, 2008:1604). AB bir yandan normatif gücünün etkisini yitirmemesini temin etmek için genişlemeden vazgeçemezken, diğer yandan imparatorlukların aşırı genişleme tuzağına düşmekten çekinmektedir. Avrupa Birliği Komşuluk Politikası'nın temel işlevlerinden biri, tam üyelik olmaksızın AB değerlerinin empoze edilmesini sağlamasıdır.

Bir imparatorluktan bekleneceği şekilde, AB yakın çevresini istikrarlı tutarak ve merkez ile ilişkilendirerek kendi ekonomik ve güvenlik çıkarlarını yürütmeye çalışmaktadır. AB, demokratik dönüşüm yönündeki desteğini sürekli tekrarlamaya devam etmesine rağmen otoriter rejimler ile işbirliğini durdurmamaktadır (Del Sarto, 2016). AB için temel hedef insan haklarına saygılı, azınlıkları gözeten, hukuk devleti ilkelere sahip, demokratik ve güvenilir bir yönetim iken, acil ihtiyaçlar güvenlik ve istikrar olabilmektedir. AB'nin Arap Baharı ve sonrasında verdiği tepkiler bunu göstermektedir. AB, bir yandan insan haklarına ve demokrasiye dayalı yönetimlerin oluşturulmasını desteklerken diğer yandan mülteci akınının ve devlet dışı şiddet örgütlerinin kendisine etkisini minimuma indirmeye çalışmaktadır. AB, Arap Baharının başlangıcında demokrasi ve özgürlüğü daha çok vurgularken, zamanla mülteci akını ile daha fazla karşılaşınca, istikrar ve güvenliğin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da sağlanmasına daha çok vurgu yapmaya başlamıştır.

AB, hangi ülkelerin katılabileceğini ve genişlemenin ne zaman durdurulacağını belirleyecek herhangi bir açık kritere sahip değildir (Haukkala 2008: 1609). Avrupa Birliği, gittikçe daha yoğun bir işbirliğine giderken aynı zamanda üye olmak isteyen ülkelere açık olduğunu kanıtlayarak süper bir güce dönüşmektedir. Aynı zamanda uluslararası alanda teritoryal olarak genişleyen tek yapıdır. Uzun vadede Avrupa

bölgesinde toprakları bulunmayan ülkeler de üye olmak için baskı yapacaklardır (Alkan, 2007: 55-56). Karmaşa ve belirsizliğin artmakta olduğu günümüzde gittikçe daha çok ülke üyelik için baskı yapma yoluna gidecektir. Bu bölgelerden istikrarsızlık ihraç etmek istemeyecek olan Birlik, üyelik perspektifinden vazgeçemez. Genişleme süreci sadece bir işbirliği geliştirilmesi süreci değildir fakat aynı zamanda Birliğin kendi geleceğine yatırım yapması da demektir.

AB'nin istikrarsız komşuları Birlik için hem risk hem de fırsatlar yaratmaktadır. Bir yandan her zaman için istikrarsızlıkların Birliğe sızması riski varken diğer yandan bu istikrarsızlıklar Birliğin genişlemesi için uygun zemin sağlamaktadır. İstikrarsız yapıların elitlerinde, ancak Birliğe dahil olduklarında istikrar ve düzene kavuşacakları kanaati oluşurken benzer şekilde Birliğin elitlerinde de aynı kanı oluşmaktadır. Bu da merkez ve merkezkaç elitlerin aynı kanaatte buluşmalarını sağlayarak Birliğin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamaktadır.

21. yüzyılda Çin'in ve Hindistan'ın yükselişi mevcut dünya sistemini değiştirecek potansiyele sahiptir. Bu yüzyıl ABD ile birlikte artan bir şekilde Çin ve Hindistan yüzyılı olacaksa, o zaman aynı zamanda mega devletler yüzyılı olarak da görülmelidir (Jacques, 2016: 293). Her ne kadar klasik ulus-devletler ortadan kalkmasa bile mega devletlerin ortaya çıkması, mevcut uluslararası sistemin alışlagelmiş işleyişinin değişeceğinin göstergesi olabilir. Yoğunlaşan bir küresel ve bölgesel rekabette, görece küçük ulus devletlerin pek seçme şansları olmayacaktır. Varlıklarını sürdürebilmek için mevcut mega yapılardan birine yanaşmak zorunda kalacaklardır. Avrupa Birliği'nin böyle bir uluslararası sistemde diğer mega yapılara göre çekim merkezi olma hususunda daha avantajlı bir konumda olduğu kuşkusuzdur. Küçük ve istikrarsız ulus devletler söz hakkına sahip oldukları bir mega yapıyı diğerlerine tercih edeceklerdir.

Ulus-devletlerin ilelebet var olacak siyasal örgütlenme şekli olarak düşünmek büyük bir yanılsamadır. Tek tek bireylerin hayatından daha uzun ömürlü olsalar da nihayetinde tarihsel yapılar olduğundan ebed müddet yapılar değildirler. Ulus-devletler Avrupa için en fazla dört – beş

yüzyıllık bir geçmişe, Avrupa dışında ise ancak yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Ondan önceki insanlık tarihi, imparatorlukların yükseliş ve düşüş tarihidir aslında. Ulus altı ulusların daha görünür olmaya başlaması, devletin şiddet tekelini yitirmeye başlaması, başarısız devletlerin ortaya çıkmaya başlaması vb göstergeler yeni bir siyasal örgütlenme ihtiyacını göstermektedir. Son dönemlerde korumacı politikaların artması, sınırlara daha belirgin bir şekilde duvarlar örülmeye başlanması vb. olaylar ulus-devletlerin yeniden güç kazandığına yorumlanmaktadır. Bu tür tepkiler ulus devletlerin krizini çözmeye yetmemekte ve uluslar arası sistemde güven ve istikrar yerine kaos ve karmaşayı daha da arttırmaktadır. AB benzeri yapılar yeni siyasal örgütlenme yapısı olarak önemli bir seçenek sunabilir.

AB'nin çok kültürlü, çok dilli, çok dinli, çok etnikli yapısı yine imparatorlukları anımsatan bir yönüdü. Böyle bir yapıda birliğin sağlanması için semboller çok önemli bir işlev görmektedir. *Diğer imparatorluklar gibi AB de büyük ölçüde görsel sembollere yaslanmaktadır.* AB'nin web sitesinde gösterdiği ve aynı zamanda kıtada kullanılan para birimi üzerinde bulunan haritalar, kolektif kimliği ve üstünlük duygusunu somutlaştıran imgeler olarak güçlü emperyal tasavvurlar taşımaktadır (Foster, 2013: 371). Bu imgeler AB'nin çok dilli bariyerlerini aşmasını sağlayarak evrensel bir kimliğin vatandaşları arasında somutlaşmasını sağlamaktadır. AB'nin bayrağı, marşı, ve Avrupa günü en başta gelen semboller arasında sayılabilir. Kuşkusuz AB'nin sembollerinden en önemlisi günlük kullanılan parasıdır. Para mesaj iletmek için en uygun araçlardan biridir. AB para birimi olan Euro, üzerinde bulunan harita içeriği kadar önemli araçtır. Her daim kullanılan bir öğede zuhur etmesiyle politik bir ikon olarak harita, potansiyel olarak sınırsız sayıda insana sınırsız bir sürede görünür olmaktadır. Bayrak, marş, pasaport veya AB'nin kendisini beyan ettiği diğer araçlardan açık arayla en çok görünür olanı paradır. Para aynı zamanda çok daha somut bir şekilde AB ile ilişkilendirilebilmektedir (Foster, 2013: 394). Semboller dinlerin, ulusların, imparatorlukların vb. yapıların vazgeçilmezleridir. Semboller sayesinde Benedict Anderson'un deyimiyle "Hayali Cemaatler" kendilerini her gün yeniden yaratırlar (Anderson, 1995). Semboller aracılığıyla

sıradan bireylerin sadakatini her gün yeniden sağlarlar. Birbirlerini hiç görmemiş ve belki de hiçbir zaman görmeyecek olan insanlar semboller aracılığıyla aynı yapının parçası oludunu tasavvur edebilmektedir.

Avrupa Birliği süreci her şeyden önce gönüllülük ilkesine dayanmaktadır. İsteyen üye devlet Brexit olayında olduğu gibi Birlikten ayrılabilir. Aynı zamanda insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğüne dayanan zordan ziyade rızanın öne çıktığı bir örgütlenmedir. Dolayısıyla Avrupa Birliği'ni imparatorluk örgütlenmesine benzeştiren bazı öğeler bulunsa da farklılaştıran öğeler çok daha fazla olduğundan Birlik bir imparatorluktan çok nevi sahsına münhasır bir örgütlenme yolunda ilerlemektedir.

6. Dağılma

Bu kısımda AB'nin dağılması veya uluslararası politikada etkisiz kalması değerlendirilecektir. Uzun vadede AB önündeki en önemli meydan okuma, yönetici elit arasında bir uzlaşının oluşmamasıdır. Ekonomik entegrasyona rağmen siyasal bütünleşmenin sağlanamaması durumunda AB'nin varlığını sürdürebilmesi oldukça zor görünmektedir. Üst sınıflar arasındaki siyasi uzlaşma sorunu Avrupa Birliği'nin karşılaştığı en önemli meydan okuma olacaktır.

Avrupa'da mülteci krizinin, yabancı düşmanlığının, terör tehdidinin ve ırkçılığın yarattığı aşırı sağcı ve milliyetçi akımların etkisindeki siyasi partilerin sayısı ve oy oranları artmaktadır. Avrupa'da yaşanmakta olan ekonomik kriz, yükselmekte olan aşırı sağ ve popülizm, AB projesine karşı olan kesimlerin artmasına yol açmaktadır. Brexit olarak adlandırılan AB için büyük önem arz eden İngiltere'nin Birlik'ten ayrılması AB'nin karşılaşmakta olduğu meydan okumaların boyutunu göstermektedir. Yönetici elitler arasında siyasal bir uzlaşmaya ulaşamaması durumunda AB dağılma tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır.

Dünya-sistemde hegemonya, iktisadi avantajı emniyete almak ve pürüzsüz işleyişini sağlamak için esas itibariyle siyasi bir yapılar kümesi gerektirir (Wallerstein, 1998: 43). Etkin işleyebilen bir siyasi yapı inşa edemediği müddetçe AB, hegemonya mücadelesinde geri kalacaktır.

AB birçok yerel siyasi baskı ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu da AB'nin rakiplerine göre siyasi belirsizliğin daha çok hakim olduğu bir siyasal örgütlenme olmasına yol açmaktadır. AB'nin kendi içindeki siyasi uyumsuzlukları halledememesi halinde hegemonya mücadelesinde geri düşmesi kaçınılmazdır.

Wallerstein'a göre 18. Yüzyılda İngiltere ve Fransa arasında yaşanan hegemonya mücadelesinde Fransa'nın geri kalmasının en önemli sebeplerinden biri iç çelişkileri dolayısıyla yönetici elit arasında uzlaşının tam sağlanamamasıdır (2005: 325). AB'nin kendi içindeki siyasi uyumsuzlukları halledememesi halinde bu durum hegemonya mücadelesinde geri düşmesine yol açabilir. İç çelişkilerinin üstesinden gelememesi ve dolayısıyla içeride yıkıcı bir rekabete yönelmesi AB'in dağılmasına yol açabilir.

Avro bölgesinin krize esas teşkil eden yapısal sorunu, "ekonomik bütünleşme/siyasal parçalanmışlık" paradoksudur (Öniş; Kutlay, 2012: 5). Ekonomik entegrasyona rağmen siyasal bütünleşmenin tamamlanmamış olması AB'nin günümüzde karşılaştığı birçok sorunun yapısal temelini oluşturmaktadır. AB'nin ekonomik entegrasyonda ulaştığı seviye daha fazla siyasal entegrasyonu kaçınılmaz kılmaktadır. Bu yapılmadığı takdirde ekonomik entegrasyonunda varlığını sürdürmesi mümkün değildir.

Daha önce Avrupa'nın komşularını dönüştürmesi gündemde iken artık komşularının Avrupa'yı dönüştürmesi gündem olmaktadır. Avrupa'nın komşularından kaynaklanan mülteciler, devlet dışı şiddet örgütleri, ekonomik kriz vb. birçok mesele, Avrupa'daki siyasal konjonktürü dönüştürmekte ve toplumsal kaygıları ciddi manada arttırmaktadır. Arap Baharının yarattığı kaos ve karmaşa, AB'nin komşularına empoze ettiği vizyon, norm ve ilkelerin yerini istikrara yönelik kaygılara bırakmaktadır (Dalay, 2018). AB liderlerinin kullandığı söylemde de bu değişim gözlenmektedir. Bir taraftan insan hakları, demokrasi, iyi yönetim vb. ilke ve normlara yapılan vurgu giderek azalırken diğer taraftan komşu bölgelerde güvenlik ve istikrara yapılan vurgu daha da artmaya başlamıştır. Avrupa kıtasında inşa ettiği barış sürecini çevresine

ihraç etmeye çabalayan bir Avrupa yerine reaktif ve içe kapanmacı politikalara yönelen bir AB karşımıza çıkmaktadır. AB geleceği inşa edecek adımları ihmal edecek ölçüde günü kurtarmaya yönelik politikalara yoğunlaşmış durumdadır. AB'nin yakın çevresi tarihsel bir dönüşüm sürecine girdiği halde, AB anlamlı ve olumlu bir katkı sunmaktan oldukça uzak bir konumdadır.

Avrupa çapında artmakta olan sağ popülizm, Birliğin geleceğini tehlikeye atma potansiyeli en yüksek iç tehdit konumuna gelmiştir. Sadece Macaristan, Slovakya, Polonya gibi Doğu Avrupa ülkeleri değil aynı zamanda Fransa, Hollanda ve Almanya da büyümekte olan sağ popülist ve AB şüphecisi partilerle baş etmek zorunda kalmaktadır. AB liderliği yerlici, popülist ve otoriter eğilimlere sahip bu hareketlerin geri dönüşlemez bir noktaya erişmeden karşı önlemlerini almak zorundadır. Aksi takdirde, bazı ülkeler izolasyoncu ve ulusal çıkarıcı politikalara yönelebilir. AB'nin herhangi bir global rol üstlenmesine ilgi göstermeyen bu kesimlerin yükselmesi, AB'nin ortak dış politikasını terk etmesine neden olabilir (Sus, 2016: 58).2017 yılında bir çok AB ülkesinde yapılan seçimler, Avrupa karşıtı popülist akımın kıta çapında olanak dahilinde olsa ihtimal dahilinde olmadığını göstermiştir. Hollanda, Fransa, Avusturya vb. yapılan seçimler AB karşıtlığından ziyade AB yanlılarının derinden ters domino etkisinin artmakta olduğunun işaretlerini vermiştir (Barbieri, 2017).

Göç ve terörizm gibi ortak meydan okumalara ortak karşılık verme gereksinimi dolayısıyla AB içindeki politik işbirliği daha da artabilir (Kuchenbecker; Mann; Thimm; Viol 2016: 5). Göç, terörizm, vb. devletlerin kendi başlarına üstesinden gelmesinin oldukça zor olduğu sorunlar, ancak bölgesel ve küresel bir işbirliği ile çözülebilir. Bu meydan okumalar bir yandan AB'nin geleceğine yönelik şüpheleri beslerken diğer yandan da AB'nin daha güçlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Benzer bir etki Brexit olayı için de geçerlidir. İngiltere'nin AB'den ayrılması Yunanistan, İspanya, İtalya gibi ekonomik krizi daha derin bir şekilde yaşayan ülkelerin de AB'den ayrılması tartışmalarını alevlendirmiştir. Brexit'in domino etkisi yaparak AB'nin kısa sürede dağılması

veya etkisiz kalması endişelerine yol açmıştır. Britanya'nın ayrılma müzakerelerinin uzun sürmesi ve Britanya'nın tamamen ayrılmak istemesi gibi gelişmeler, AB ile ilgili başta oluşan olumsuz havayı zamanla yumuşatmıştır. Başka ülkelerin ayrılma tartışmaları da gazete haberlerinden öteye geçmemiştir. Post-Brexit AB'nin, ani bir dağılmadan ziyade ortak savunma ve ortak borç temel sütununu deneme ve test etmeye doğru ilerlemesi daha yüksek ihtimaldir (Barbieri, 2017). Brexit olayının ters domino etkisi yapma ihtimali gittikçe yükselmektedir. Siyasal entegrasyona en çok karşı çıkan ülkenin itirazının ortadan kalkması daha fazla entegrasyon için zemin hazırlamaktadır. Bu durum AB liderlerini, Birliğin kalan üyeleri arasında işbirliğini daha da güçlendirmelerine teşvik etmektedir.

Üye ülkeler, Birlik olarak hareket ettiklerinde ayrı ayrı hareket etmelerinden daha çok etkili olabildiklerini gördükçe siyasal uzlaşma sorununun üstesinden gelmek daha da kolaylaşacaktır. Bütün Avrupalı ülkeler özellikle de küçük ülkeler AB'yi kendi etki ve güçlerinin bir çoğaltanı olarak görmekteyler (Peterson, 2008:204). Bütün AB üye ülkeleri Birlik öncesine göre hemen her alanda daha etkili olmaktadır. Bu da Birlik içindeki entegrasyonun artmasının en önemli tetikleyicisi olmaktadır. Avrupa ülkeleri gerek ekonomik olarak gerekse de politik olarak çevre konumuna düşmek istemiyorlarsa Birlik içinde hareket etmek zorundadırlar. Dünya-sistemde yaşanan yoğun rekabette, tamamen silinme tehlikesi Avrupa ülkeleri arasındaki entegrasyonu daha arttıracaktır. Dolayısıyla Avrupa Birliği'nin ilerlemesinde en önemli unsurlardan biri de dış tehdittir. Yoğun bir rekabetle yüz yüze kalacak olan AB üyeleri kendi aralarındaki küçük tartışmaları bir kenara iterek daha derin bir işbirliğine yöneleceklerdir.

AB'ye üye olan özellikle de küçük ve orta büyüklükteki ülkeler, kendilerini dünya siyasetinde daha önemli ülkeler haline getirdiği için AB'nin dış politika konusunda güçlü bir aktör olarak ortaya çıkmasını desteklemektedirler. AB içindeki büyük ülkeler de, AB adına konuşmanın veya kendi konumlarına paralel bir AB tutumunun oluşmasının küresel siyasette kendi konumlarını desteklediğini fark etmişlerdir (Terzi, 2014:

565). Dolayısıyla üye ülkelerin dünya siyasetindeki önemini artırdığından, hemen hemen tüm üyeler daha güçlü bir AB arzulamaktadırlar.

Kissenger'a göre, Soğuk Savaş sonrası dünyada, Avrupa'daki geleneksel ulus-devletler tek tek, küresel rol için gerekli kaynaklara sahip değildirler. Kendilerini Avrupa Birliği'nde bir araya getirme çabalarının başarısı, gelecek nüfuzlarını belirleyecektir. Birleşmiş bir Avrupa, büyük devlet rolü oynamaya devam edecek; ulus-devletlere bölünmüş bir Avrupa, ikincil statüye kayacaktır (2002: 784). Birleşmiş bir Avrupa'nın hemen her üyesinin sahip olduğu güç, birleşme öncesine göre artmış olacaktır. Her ne kadar bazı üyeler daha çok avantaj sağlasa bile birleşme sürecinden her ülkenin avantaj sağlaması, Birliğin daha da derinleşmesini sağlayan en temel etkidir. Uluslararası arenada ikincil bir statüye düşme tehdidi üst sınıflar arasındaki uzlaşmazlığın aşılmasında en büyük etken olacaktır. Avrupa Birliği projesi bir anlamda çok büyük yıkımlara yol açan iki dünya savaşı sonucunda, Avrupa'nın, uluslararası siyasetinin merkezi konumunun ortadan kalkmasına bir tepkidir. AB projesi bir bakıma, Avrupa'yı yeniden uluslararası siyasetin merkezi haline getirmeye yönelik bir çabadır. Bölünmüş bir Avrupa'nın dünya politikasında herhangi bir belirleyici gücünün olmayacağı kesindir.

Sonuç

Avrupa Birliği her ne kadar bazı dönemlerde bir takım krizlerle karşı karşıya kalsa da bunlar AB'nin varlığının ortadan kalkacağı anlamına gelmemektedir. Göç ve mülteci krizleri, artan yabancı düşmanlığı, aşırı sağın yükselişi, devlet dışı şiddet örgütlerinin artan etkinliği vb. sorunlar sadece AB'in karşılaştığı meydan okumalar değildir. Bunlar aynı zamanda tüm dünyayı etkileyen problemlerdir. Tek tek ulus devletlerin bu meydan okumaların üstesinden gelmesi mümkün değildir. Bölgesel ve küresel bir işbirliği ile ancak bu problemler çözülebilir. Avrupa Birliği küreselleşmenin ortaya çıkardığı bu yeni meydan okumaların üstesinde(n) gelebilecek ulus devlet sonrası bir işbirliği zemini yaratmaktadır. Tek tek aktörlerin üstesinden gelmesinin imkansız olduğu bu tür sorunlar, aynı zamanda AB'nin daha güçlenmesine zemin

hazırlayabilirler. Ayrıca Brexit olayı ters domino etkisi yapabilir. Siyasal entegrasyona en çok karşı çıkan ülkenin itirazının ortadan kalkması daha fazla entegrasyon için zemin hazırlayabilir. Birliğin kalan üyelerinin işbirliğini daha da güçlendirmelerine yol açabilir.

“Önce Amerika” mottosu ile gün yüzüne çıkan Amerika'nın çıkarlarını her şeyden önde tutan ve dolayısıyla hegemonyaların en önemli özelliklerinden biri olan uzun vadeli çıkarları için kısa vadeli maliyetlere katlanmaktan vazgeçen yeni Amerikan yönetimi, ABD liderliğinin meşruiyet temellerini ortadan kaldırmaktadır. Global otoriterleşme eğilimine karşı liberal demokrasiyi, insan haklarını ve hukuk devletini savunan AB, liberal dünya düzeninin varlığı için çok kritik bir rol oynamaktadır. Yeni Amerikan yönetiminin şimdiye kadar sürdürmekte olduğu küresel hegemonya rolünden vazgeçmesi, AB'nin küresel hegemonik bir güç olmasına zemin yaratmaktadır.

Avrupa Birliği küresel hegemonya mücadelesinde büyük avantajlara sahiptir. Devam eden genişleme süreciyle birlikte dünyanın en büyük pazarı haline gelen AB, dünya ticaretinin üçte birini tek başına gerçekleştirmektedir. Dünyanın en çok kullanılan ikinci para birimini yaratan ve en yenilikçi ekonomilerine sahip olan AB, kapitalist dünya ekonomisinde sermaye birikiminin merkez üssü olma mücadelesinde önemli bir avantaja sahiptir. AB'nin kendi iradesini hakim kılabilme konusunda eşsiz bir gücü bulunmaktadır. Bunun en önemli göstergesi teritoryal olarak genişleyebilen tek aktör olmasıdır. Evrensel bir dil inşa ederek kendi çıkarlarını genelin çıkarı olarak sunabilme hususunda çok başarılıdır. Evrensel norm ve değerler yaratabilen ve bunları istikrarlı bir şekilde savunabilen tek aktör konumundadır. Dünyanın başka hiçbir büyük gücü, diğer ülkelerin kendisinin politikalarını izlemeleri ve değerlerini benimsemeleri hususunda AB kadar başarılı olamamıştır.

AB her ne kadar bir imparatorluk değilse bile imparatorluk yapılarını andıran özellikler taşımaktadır. Esnek sınırlara sahip olması, periferisinde istikrarsız küçük siyasal aktörlere sahip olması, hiyerarşik örgütlenme yapısı bunların başında gelmektedir. Yakın çevresinde kendisine rakip güçlü aktörlerden ziyade küçük istikrarsız siyasal örgütlenmelerin

bulunması AB'nin genişlemesi için bir siyasi boşluk yaratmaktadır. AB, periferisinden istikrarsızlık ihraç etmek istemiyorsa buralarla ilgilenmek zorundadır. Sonuç olarak Avrupa Birliği etkin işleyebilen bir siyasi örgütlenme kurabildiği takdirde hegemonyal ve emperyal yapıların çakıştığı bir yapı olacaktır. Böyle bir Avrupa da aynı düzenin bazı yönlerden hegemonik bir güç, bazı yönlerden de bir imparatorluğu andıran özellikler taşıyacaktır.

THE FUTURE OF THE EUROPEAN UNION: HEGEMONY, EMPIRE, DISINTEGRATION

Abstract

How effective the European Union can be on world politics is causing a variety of debates, with a emerging common foreign policy, based on soft power rather than hard power, and an uncertain political organization because of not completed. What kind of role can the European Union ,which is regarded as economic giant, political dwarf and military worm by some thinkers, play in world politics,? In this study, it is argued that European Union has significant advantages in the global hegemony struggle. If it can construct a politically active structure, it is foreseen that the Union resemble some aspects of hegemony and some aspects of its empire. In this study, it is aimed to analyze what kind of role EU can play in international politics. For this purpose firstly the hegemonic understandings of theories of international relations will be emphasized. Then it is aimed at determining the advantages and disadvantages of the EU in the hegemony struggle, especially in the framework of the hegemonic approach of critical theory. It will also attempt to reveal aspects of the EU development process that resemble the emergence of empires. Finally, the possibility of disintegration of the EU will be assessed.

Key words: European Union, Hegemony, Empire, Disintegration

Kaynaklar

- Agnew, Hohn (2005). *Hegemony The New Shape of Global Power*. Philadelphia: Temple University Press.
- Alkan, M. Nail (2007). *The Future of Europe*. Ankara: Platin.
- Anderson, Benedict (1995). *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır. İstanbul: Metis Yayınları.
- Anderson, Perry (2007). *Gramsci Hegemonya Doğu-Batı Sorunu ve Strateji*. Çev. Tarık Günersel. İstanbul: Salyangoz Yayınları.
- Arrighi, Giovanni (2000). *Uzun Yirminci Yüzyıl*. Çev. Recep Boztemur. Ankara: İmge Kitabevi.
- Arrighi, Giovanni (2009). *Adam Smith Pekin'de 21. Yüzyılın Soykütüğü*. Çev. İbrahim Yıldız. İstanbul: Yordam Kitap Yayınları.
- Barbieri, Pierpaolo (2017). Europe's Reverse Domino Effect. *Foreign Affairs*, <https://www.foreignaffairs.com/articles/western-europe/2017-03-16/europes-reverse-domino-effect>, 16.03.2017, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Bauman, Zygmund (2004). *Europe an Unfinished Adventure*. Cambridge: Polity Press.
- Brzezinski, Zbigniew (1998). *Büyük Satranç Tahtası*. Çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık. İstanbul: Sabah Kitapları.
- Cox, Robert (2016). Küresel Yönetişimin Yapısal Sorunları: Avrupa'yı Bekleyen Sonuçlar. *Dünya Düzenine Yaklaşımlar*, Robert W. Cox; Timothy J. Sincilair, Çev. Sezgi Durgun. s.237-241. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Cox, Robert (2016). Sosyal Kuvvetler, Devletler ve Dünya Düzenleri: Uluslar arası İlişkiler Teorisinin Ötesinde. *Dünya Düzenine Yaklaşımlar*, Robert W. Cox; Timothy J. Sincilair, Çev. Sezgi Durgun. s. 98-123. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Cox, Robert W. (2016). Gramsci, Hegemonya ve Uluslar arası İlişkiler: Metot Üzerine Bir Deneme. *Dünya Düzenine Yaklaşımlar*. Robert W. Cox; Timothy J. Sinclair, Çev. Sezgi Durgun. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

- Dalay, Galip (2018). Avrupa – Türkiye - Ortadoğu : Kim dönüşüyor, kim dönüştürüyor?. <http://www.karar.com/yazarlar/galip-dalay/avrupa-turkiye-ortadoğu-kim-donusuyor-kim-donusturuyor-5961>. 15.01.2018. Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Del Sarto, Raffaella A. (2016). Normative Empire Europe: The European Union, its Borderlands, and the 'Arab Spring'. *JCMS 2016*, Vol. 54, Number 2, pp. 215-232.
- Ferguson, Naill (2017). Hegemony or Empire?. 4 Mayıs 2017, <https://www.foreignaffairs.com/reviews/review-essay/2003-09-01/hegemony-or-empire>. Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Fischer, Joschka (2006). *Tarihin Dönüşü 11 Eylül'den Sonra Dünya ve Batı'nın Yeniden Yapılanması*. Çev. Evrim Güney. İstanbul: Merkez Kitapları Yayıncılık.
- Fischer, Joschka (2017). Almanya'nın önündeki büyük tehlike. Aljazeera Türk, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/almanyanin-onundeki-buyuk-tehlike>. 02.02.2017, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Foster, Russell (2013). Tabula Imperii Europae: A Cartographic Approach to the Current Debate on the European Union as Empire. *Geopolitics*, Vol. 18, pp.371-402.
- Gilpin, Robert (1999). *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilpin, Robert (2011). *Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası*. Çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, M. Kadir Ceyhan, Gürkan Polat. Ankara: Kripto Yayınları.
- Gökten, Yeliz Sarıöz (2013). *Hegemonya İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Ankara: NoteBene Yayınları.
- Gramsci, Antonio (2007). *Prison Notebooks*. Vol. III, Ed. and Trans. by Joseph A. Buttigieg, New York: Columbia University Press.
- Habermas, Jürgen (2007). *Bölünmüş Batı*. Çev. Dilman Muradoğlu. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hardt, Michael ve Negri, Antonio(2003). İmparatorluk. Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Haukkala, Hiski (2008). The European Union as a Regional Normative Hegemon: The Case of European Neighbourhood Policy. *Europe-Asia Studies*, Vol. 60, No. 9 (November 2008), pp.1601-1622.
- <http://www.wipo.int/portal/en/>, *World Intellectual Property Organization*. Global Innovation Index 2018. http://www.wipo.int/press-room/en/articles/2018/article_0005.html. 10.06.2018,Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- <http://www.worldbank.org/>. Research and development expenditure (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/GB.XPD.RSDV.GD.ZS>, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD>. The World Bank, Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Jacques, Martin (2016). Çin Hükmettiğinde Dünyayı Neler Bekliyor?. Çev. Sami Oğuz. Ankara: Akıl Çelen Kitaplar.
- Joseph, Jonathan (2002). *Hegemony A Realist Analysis*. London: Routledge.
- Kennedy, Paul (2002). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*. Çev. Birtane Karanakçı. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Keohane, Robert O. (1984). *After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kissenger, Henry (2002). *Diplomasi*. Çev. İbrahim H. Kurt, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kuchenbecker, Anna; Mann, Dennis-Jonathan; Thimm, Johannes; Viola, Lora Anne (2016). "EU Hegemony by Default", *European Union in the World 2025*, Ed. Monika Sus and Franziska Pfeifer, pp. 5-7. London: Dahrendorf Forum.
- Manners, Ian (2000). Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?. Eoskilde University, pp. 1-61. Copenhagen: Copenhagen Peace Research Institute.

- Münkler, Herfried (2009). İmparatorluklar Eski Roma'dan ABD'ye Dünya Egemenliğinin Mantiğı. Çev. Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Nye, Joseph S. (2005). *Yumuşak Güç Dünya Siyasetinde Başarının Yolu*, Çev. Rayhan İnan Aydın. Ankara: Elips Kitap Yayınları.
- Öniş, Ziya ve Kutlay, Mustafa (2012). Ekonomik Bütünleşme/Siyasal Parçalanmışlık Paradoksu: Avro Krizi ve Avrupa Birliği'nin Geleceği. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 9, Sayı 33, s.3-22.
- Özdal, Barış (2013). *Avrupa Birliği Siyasi Bir Cüce, Askeri Bir Solucan Mı?*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Özel, Soli (2017a). ZBİG. <https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1510473-zbig>. 28.05.2017. Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Özel, Soli (2017b). Trumpistan ve dünya. <https://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1532286-trumpistan-ve-dunya>. 16.06.2017. Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Peterson, John (2008). The EU as a Global Actor. *The European Union How does it Work?*. Ed. Elizabeth Bomberg, John Peterson and Alexander Stubb, p. 202-221. New York: Oxford University Press.
- Rehn, Olli (2007). *Avrupa'nın Gelecek Sınırları*. Çev. Onur Şen-Hasan Kaya. İstanbul: 1001 Kitap Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk (2000). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*. İstanbul: Der Yayınları.
- Sus, Monika (2016). The Ultimate Wake-up Call- Five Policy Recommendations for the European Union's Foreign Policy. *European Union in the World 2025*. Ed. Monika Sus and Franziska Pfeifer. pp. 56-58 London: Dahrendorf Forum.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2017). Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2017 Yıllık). <https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Terzi, Özlem (2014). Avrupa Birliği'nin Dış Politikası: Varoluş Tartışmasından Etkinliğin Sorgulanmasına. *Dış Politika Karşılaştırmalı*

Bir Bakış. Der. Faruk Sönmezoglu; Özgün Erler Bayır. İstanbul: Der Yayınları.

Tsoukalis, Loukas (2004). *What Kind of Europe?*. New York: Oxford University Press.

Wallerstein, Immanuel (1998). *Jeopolitik ve Jeokültür*. Çev. Mustafa Özel. İstanbul: İz Yayıncılık.

Wallerstein, Immanuel (2000). Küresel Olasılıklar 1990-2025. *Geçiş Çağı - Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)*. Terence K. Hopkins; ve Immanuel Wallerstein, Çev. Nuri Ersoy / Ender Abadoğlu, s.284-306. İstanbul: Avesta Basın Yayın.

Wallerstein, Immanuel (2005). *Modern Dünya-Sistemi*, II. Cilt, Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Bakış Yayınları.

Wallerstein, Immanuel. (2004). *Amerikan Gücünün Gerileyişi Kaotik Bir Dünyada ABD*. Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları

Zielonka, Jan (2007). *Europe As Empire The Nature Of The Enlargement European Union*. New York: Oxford Universty Press.

ÇEVRECİLİK HAREKETLERİN SINIFSA BOYUTU VE KAMU YÖNETİMİNİ ETKİLEME POTANSİYELİ

Tahir BAYSAL¹

Özet

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanın doğa ile mücadelesi, doğanın tepki vermesi ile yıkımlara neden olmuştur. Bununla birlikte, çevresel sorunların daha çok kapitalizmin gelişmeye başlamasıyla derinleştiği görülmektedir. Çevreci hareketler de bu dönemlerden itibaren ortaya çıkmış ve genellikle kapitalist üretim tarzı eleştirisi üzerine kurgulanmıştır. Erken dönem çevreci hareketlerin önerdiği toplumsal yapı daha çok orta sınıfın ihtiyaç ve beklentileri ile örtüştüğü için, çevreciliğin sınıfsal boyutu bu çerçevede değerlendirilmiştir. Ancak son dönemlerde, çevreci hareketlerin belli bir ideolojik temeli olmaksızın, tekil olaylar üzerinden, farklı toplum kesimlerinden katılım sağlanan etkinlikler olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bu nedenle çevreci hareketlerin, yeni toplumsal hareketler çerçevesinde değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik toplum, sınıf teorisi, yeni toplumsal hareketler teorisi, kamu yönetimi

Giriş

Dünyada çevreci hareketler, çeşitli şekillerde kendini göstermektedir. Bir yanda bir ideoloji olarak ekolojizm, diğer yanda herhangi bir düşünsel sistematığe bağlı olmayan çevre duyarlılığı eksenli hareketler söz konudur. Tüm çevreci hareketler aynı kalıpta değerlendirildiğinde, çevreciliğin ayrı bir ideoloji olup olmadığı da tartışılmaktadır.

1 Dr., TÜİK Malatya Bölge Müdürlüğü, thrbysl@gmail.com.

Ekolojizm, temelde endüstriyalizmi eleştiren, büyümenin sınırlandırılması gerektiğini savunan, nüfusun azaltılması gereğine vurgu yapan, günümüz toplumsal yapılanmasını eleştiren ve bunun yerine ekolojik toplum modelini ortaya koyan, kısacası çevre öznesini merkeze alan bir düşünce sistemi olarak ifade edilmektedir.

Yaptığı endüstriyalizm eleştirisi ve ortaya koyduğu yeni toplum modeli ile ekolojizm, düşünce dünyası için önemli bir akım haline gelmiştir. Bununla birlikte, belli bir düşünce sistematığı içerisinde yer almayan, sadece çevre koruma eksenli, çevreye yönelik belli duyarlılıklardan hareket eden oluşumlar da söz konusudur. Bunlar daha çok literatürde yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan bir tanımlama içerisinde değerlendirilmektedir. Özellikle son dönemlerde çevresel konulara ilişkin duyarlılığın artmasıyla da yeni boyutlar kazanan bu düşünsel hareketin ortaya koyduğu ekolojik toplum modelinin sınıfsal boyutu ve yönetim mekanizması üzerindeki etki potansiyeli bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Çevreci hareketlerin günümüz toplumlarındaki etki alanı ve dayandığı sosyolojik taban, düşünsel arka planı hakkında da önemli ipuçları taşımaktadır. Bu konuda belli sonuçlara varabilmek için çevreci hareketlerin tarihsel gelişim süreci yanında toplumsal tabakalaşma kuramlarından yeni toplumsal hareketler kuramına kadar geniş bir çerçevede değerlendirme yapmak ve bu hareketlerin nereye oturtulabileceğini tartışmak gerekir.

Dünyada Çevreci Hareketlerin Gelişimi

İnsanlık tarihi, insanın sürekli olarak çevreyle mücadele içerisinde olduğunu göstermektedir. İnsan doğayı, kapağı açılacak bir kaynak olmaktan öte, içine atıklarını boşaltacak bir bulaşık çukuru olarak görmektedir (Foster, 2002: 13). İnsanın doğa ile mücadelesinde pek çok defa doğa tepki vermiş ve doğal yıkımlar, tarih boyu yaşanmıştır. 15. yüzyılın son dönemlerinde kapitalist dünya sisteminin yavaş yavaş oluşmaya başlamasına kadar olan dönemde bu çevresel sorunlar, bugünkü boyutlarına ulaşmamış, daha yerel ve küçük ölçekli kalmıştır.

Kapitalizm öncesi dönemde tek ekonomik üretim kaynağı olan toprağın kullanımını noktasında aşırı üretim hırsları, toplumlar arasında savaşlara ve doğal dengenin belli ölçülerde bozulmasına neden olmuştur. Kapitalizm ve sanayi öncesi dönem, çevreyi yağmalamanın yol açtığı toplumsal çöküş örnekleriyle doludur. Öyle ki tarihsel ve arkeolojik kanıtlar Sümer, İndus Vadisi, Yunan, Fenike, Roma ve Maya uygarlıklarının belli ölçüde ekolojik etmenler nedeniyle çöktüğünü göstermektedir (Foster,2002:399).

Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi son beş asırlık döneme girmeden önceki dönemlerde çevre tahribatı bugünkü boyutlara ulaşmamıştır. Bu nedenle düşünce dünyasında da çevre duyarlılığı, çevrenin korunması gibi konular kendine pek yer bulmamıştır.

Kapitalist üretim biçiminin ortaya çıkışı ve dünya geneline yayılması ile birlikte çevre sorunlarının da önemli ölçüde artmaya başladığı söylenebilir. Sanayi Devrimi öncesi, özellikle Merkantilist Dönem, doğal kaynakların sömürülmesi konusunda bir milat kabul edilir. Bu dönemde yapılan coğrafi keşiflerle yeni sömürü alanları elde etme amacı doğrultusunda çok sayıda yer yağmalanmış, pek çok insan topluluğu ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemden itibaren düşünce dünyasında da bu konuların yer almaya başladığı görülmektedir. Çevresel sorunlar, çeşitli açılardan ve çeşitli boyutlarıyla ele alınmaya başlamıştır (Adams, 1997; Clark, 2013; Bookchin, 1996).

Sanayi Devrimi ile başlayan dönemde çevre konusunun giderek daha önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Örneğin Malthus, nüfus artışı açısından bir değerlendirme yapmış, kaynakların artış oranı ile nüfusun artış oranı arasında paralellik olmadığından bahsetmiş ve çözüm olarak nüfusun sınırlandırılması gereğini ortaya koymuştur (Savaş, 2007; Clark, 2013).

Marx, konuyu toplumsal nedenlere dayandırmış ve üretim ilişkilerindeki değişimin öncü rol oynadığını iddia etmiştir. Marx'a göre Sanayi Devrimi'nin yol açtığı yeni koşulların bir sonucu olarak, sadece emek değil doğa da artan ölçüde sermayeye tabi kılınmaya başlamıştır. Tarımda da sanayi tekniklerinin uygulanmaya başlaması, insan varoluşunun

ekolojik temellerini bozmuştur (Marx & Engels, 2004; Foster,2002). Bu dönemde çok sayıda düşünür tarafından doğal kaynakların kullanımı ve çevreye verdiği hasar konusunda sistem eleştirisi yapılmıştır.

19. ve 20. yüzyıllarda büyük sanayinin gelişimi, doğal kaynaklar üzerinde hâkimiyet kurma yoluyla gerçekleşmiştir. Bunun için yapılan savaşlar ve kolonize edilen bölgelerdeki toplumsal, ekonomik ve ekolojik dönüşüm, bu hakimiyeti sağlamıştır. Kapitalizmin merkez ülkeleri, kendi coğrafyalarında sebep oldukları çevresel yıkım dolayısıyla bu coğrafyanın ekolojik sınırlarını görmüşlerdir. İki dünya savaşında Avrupa'nın yaşadığı yıkımın ardından yaşanan hızlı kalkınma süreci, çevresel sorunları da derinleştirmiştir (Şengül, 2008: 69).

Dünyada çevre sorunlarının düşünce dünyasına yansımaları, 1970'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Çevre duyarlılığı aslında daha önceki dönemlerde de belli ölçüde söz konusu olmakla birlikte 1970'li yıllara kadar siyaset gündeminde pek yer almamıştır (Savaş, 2007; Clark, 2013). Bunun nedeni çevre sorunlarının son dönemlerde hissedilir ölçüde kendini göstermesinden çok, dünyanın geneline egemen olan endüstriyel üretim modeli olarak kapitalizmin geldiği son nokta olan neo-liberal birikim sürecinin bilişsel yönlendirmesidir. 1970'li yıllar, dünyada büyük bir ekonomik krizin yaşandığı dönemlerden biridir. Bu krizi aşmak için kapitalizm, yeni birikim alanları yaratma hedefine yönelmiş, yeni kaynaklar bulma arayışına girmiştir. Bu dönemde piyasa sistemi dışında kalan alanların ve ekolojik varlıkların sisteme dahil edilmesi ya da denetim altına alınması hedefini (Şengül,2008:67) gerçekleştirmek üzere neo-liberalizm, uluslararası düzeyde kamuoyu oluşturma yönünde girişimlerde bulunmuştur.

Bu durum aynı zamanda, Batı'nın aslında büyük ölçüde kendisinin neden olduğu çevre sorunları konusunda sorumluluğu paylaşmak amaçlı ideolojik bir kılıf oluşturma isteğinin de bir sonucudur (Çoban, 2002: 4). Bu dönemden itibaren çok sayıda uluslararası toplantı, konferans gibi etkinlikler düzenlenmeye başlanmış ve çeşitli uluslararası antlaşmalar imzaya açılmıştır. Bu anlaşmalara değinmeden önce

1970’li yıllardan önce çevre konusuna yaklaşımın nasıl olduğuna değinmek yararlı olacaktır.

Çevre duyarlılığı tarihin hemen hemen her döneminde, sınırlı ölçüde de olsa, söz konusu olmuştur ancak, gerçek anlamdaki çevreci hareketler, doğal kaynakların meta haline gelmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Bilimsel anlamda çevreci hareketler ilk olarak 1876 yılında biyolog Ernst Heackle tarafından ekoloji biliminin kurulmasıyla başlamıştır (Ceritli,2001:214). Bir bilim dalı olarak ekolojinin ortaya çıkışının altında yatan temel neden, doğal kaynakların yeni oluşan ekonomik yapılanma içerisinde önemli bir meta olarak görülmeye başlamasıdır.

Bu dönemden sonra yapılan çeşitli araştırmalar ve deneyler, doğaya ve doğal kaynakların kullanılabilirliğine olan ilginin arttığını göstermektedir. Özellikle kömür, petrol gibi yeraltı kaynaklarının yoğun biçimde kullanılmaya başlanmasıyla da bu tür doğal kaynaklara sahip coğrafyaların jeopolitik öneminden söz edilir olmuştur (Dalby, 2007: 156).

Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devletlerin büyük kalkınma hamleleri, bir rekabet ortamı yaratmış ve sanayileşme sürecinde yeni bir aşamaya gelinmiştir. Üretimi artırmak birincil hedef haline gelmiş ve bunu sağlamak üzere doğal kaynakların kullanımında etkinlik ve sürdürülebilirlik ilkeleri yok sayılmıştır. Bu süreç, 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krize kadar devam etmiştir. Dünya savaşlarından sonra batılı ülkelerin hızlı bir ekonomik büyüme dönemine girdiği süreçte doğal kaynakların kullanımındaki büyük artış ekolojik krizi derinleştirirken, üretimdeki artışa karşın üretilen malların talep darlığı nedeniyle satılamaması da ekonomik krizin büyümesine yol açmıştır. Her iki krizi birden yaşayan kapitalizm, çözüm olarak esnek üretim modelini dünya genelinde yaygınlaştırma yolunu tercih etmiş, böylece hem dünyanın geri kalanının doğal kaynaklarını kullanma hem de kirli üretim sektörlerini buralara taşıma imkânına kavuşmuştur (Şengül, 2008: 69). Bu yeni politikanın dünya genelinde uygulanabilmesi için yukarıda da değindiğimiz üzere uluslararası düzeyde çok sayıda toplantı, konferans düzenlenmeye başlanmıştır.

Bunlardan ilki 1970 yılında Avrupa Konseyi tarafından düzenlenen 'Avrupa Koruma Yılı Konferansı'dır. Bu konferansla OECD bünyesinde bir 'çevre komitesi' oluşturulmuştur (Ertürk, 1996: 211–212). Bunun ardından 5–16 Haziran 1972'de Stockholm'de 'Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı', 113 ülkenin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta çevre ile kalkınma arasında bir çelişkinin bulunmadığı, gelişmiş ülkeler ile azgelişmiş ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklılıklarının giderilmesi ile sorunların aşılabacağı, çevre korumanın kalkınmayı yavaşlatmak için bir bahane oluşturmaması gerektiği vurgulanmıştır (Özdek, 1993: 72). Bu konferansın ardından BM Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur (Ertürk, 1996: 214).

1976 yılında ise Vancouver'da İnsan Yerleşmeleri Konferansı düzenlenmiştir. Toplantıda insanların yerleşim alanları ve konutlar konusunda yapılabilecekler ele alınmıştır. 1987 yılında hazırlanan 'Ortak Geleceğimiz Raporu' sürdürülebilir kalkınma ilkesinin ilk kez gündeme geldiği rapor olması bakımından önemlidir (Ertürk, 1996: 220). En bilinen tanımlamasıyla "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan karşılayan kalkınma" olarak tanımlanan sürdürülebilir kalkınma, kalkınmacılarla çevreciler arasında bir köprü olarak değerlendirilmektedir (Adams,1997: 116-117). Bu ilke, çevreci ideoloji açısından, ilerleyen bölümlerde değerlendirilecektir.

Bunların dışında 1989'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Gelişme Konferansı, 1992'de Rio Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, 1996'da İstanbul'da Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşmeleri (HABİTAT II) Konferansı düzenlenmiştir (Ertürk, 1996: 220–230).

Tüm bu uluslararası konferanslar, hazırlanan raporlar, yapılan anlaşmalar neo-liberal birikim sürecinde tüm dünyadaki doğal kaynakları küresel ölçekte kullanılabilir kılmakta, aynı zamanda gelişmiş ülkelere ihtiyaç duydukları atık alanlarını sunmaktadır. Çevreci hareketlerin de ilk olarak çevreyi asıl kirleten ülkeler olmalarına rağmen gelişmiş ülkelerde ortaya çıkması ve gelişmekte olan ülkelere bu konuda herhangi bir talebin yükselmemesi dikkate değer bir nokta olarak görülmektedir (Şengül, 2008: 69).

Sınıf Teorisi

Bir toplum modelinden bahsedilirken öncelikle o toplumsal yapılanma içerisinde yer alan bireylerin ekonomik etkinliklerde bulunma ve bu etkinliklerden pay alma durumlarına göre belirlenen toplumsal sınıflara değinmek gerekmektedir. Toplumsal sınıflar, toplumu oluşturan bireylerin, ekonomik üretim sürecinde yer alma biçimleri, bu süreç içindeki konumları ve aldıkları pay gibi değişkenler göz önünde bulundurulurken gruplandırılmasıyla oluşur. Bu gruplandırma, toplumsal tabakalaşma ya da sınıf teorisi olarak ifade edilir (Weber, 1993, Arslan, 2004).

Sınıf teorisinin kurucusu kabul edilen Karl Marx, devletin varlık nedenini birbiriyle çatışan toplumsal sınıflarda görmektedir. Sınıflar arası düşmanlığı denetleyen devlet, doğal olarak ekonomik açıdan egemen olan sınıfın kontrolündedir (Marx&Engels, 2004; Marx & Engels, 2005). Devletin her dönemde var olmadığını savunan Marx'a göre devlet yapılanmasıyla hiç tanışmadan yaşamış olan topluluklar da vardır. Tarihsel ve toplumsal gelişimin bir evresinde, toplumsal sınıfların ayrışması söz konusu olmuş; devlet organı da bu ayrışma ile zorunlu olarak ortaya çıkmıştır (Engels, 1979: 165).

Toplumu oluşturan temel dinamikleri ve bunlar arasındaki ilişkiyi açıklayan Marksist Sınıf Teorisi ve Weberci Sınıf Teorisi olmak üzere iki sınıf teorisi bulunmaktadır. Marksist yaklaşımda sınıf olgusu, üretim ilişkileri içinde ortak konumlara sahip bireylerin oluşturduğu, sosyal gerçeklikler olarak tanımlanır. Karl Marx ekonomiyi, toplumdaki diğer üst yapı kurumlarının temeli olarak görür. Ona göre ekonomi, yalnızca toplumun genel özelliklerini belirlemekle kalmaz, aynı şekilde öteki toplumsal kurumların genel özelliklerini ve bu kurumlar arasındaki ilişkileri de belirler (Arslan, 2004: 218).

Marx, Engels ile birlikte kaleme aldığı Komünist Parti Manifestosu'nda "Şimdiye kadar ki toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir" diyerek tarihsel süreç içerisinde sınıf kavramının hep var olduğunu ortaya koymaktadır (Marx ve Engels, 2005: 24). İnsanlar, gereksinimlerini karşılamak için üretmek ve bu ürettiklerini paylaşmak durumundadır. Üretim ve dağıtım için ise iki şey gerekir: üretim araçları (toprak,

madenler, hammaddeler, makineler, fabrikalar vs.) ve emek (güç ve hün-nerlerini üretim araçları üzerinde ve üretim araçlarıyla birlikte kulla-nanlar). Üretim araçlarını elinde bulunduran sınıfla (burjuvazi), bunlar için çalışan kesimlerin (proletarya) çıkarları birbirine zıttır (Huberman, 1976: 9-11). Marxizm de sınıf çatışmasını bu iki yapı arasında değerlen-dirmektedir. Marksist sınıf teorisine göre bütün toplumlar bu bağlamda en az iki toplumsal sınıfa ayrılırlar.

Weberci yaklaşımın en önemli ayırım noktası, sınıf ve sınıf çatışması kuramlarını tamamen önemsiz görmemekle birlikte, siyasetin ekonomi-den bağımsız bir alan olduğu düşüncesinden hareketle, ekonomik bir olgu olan sınıfsal eylem ile toplumsal hareket arasında herhangi bir tarihsel ilişki kurulamayacağı iddiasıdır (Öngen, 2002: 10). Weber'e göre sınıftan söz edebilmek için insanları bir araya getiren ortak bir neden-sellik olması, bunun mal sahibi olma, gelir sağlama gibi ekonomik temellerinin bulunması ve bu ortak çıkarların piyasa koşullarında temsil edilebiliyor olması gerekir (Weber, 1993: 178).

Sınıf teorisi açısından tartışılan konulardan biri, bu toplumsal ay-rışma içerisinde orta sınıfın konumu ve rolünün ne olduğudur. Aslında küçük mülk sahipleri, bağımsız esnaf ve zanaatkârlar ile bazı profesyo-nel meslek gruplarından oluşan, bilinen tanımlamasıyla 'küçük burju-vazi', geleneksel orta sınıf çatısı altında değerlendirilmektedir. Ancak 'yeni orta sınıf' olarak tanımlanan, ne kapital sahibi ne de sıradan üc-retli işçi durumunda olan ancak kapitalist üretim süreci içinde yaşamsal roller oynayan bu sınıfı, var olan sınıflamalara yerleştirmek konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Mevcut sınıflardan oldukça farklı bir görünüm sergileyen bu yeni sınıfın üyeleri akademisyenlerden, kamu görevlileri ve bürokratlardan, sayıları ve çeşitleri gün geçtikçe artan profesyonel meslek mensuplarından, yöneticilerden ve öteki beyaz yakalı çalışan-lardan oluşmaktadır (Arslan,2004:136).

Çevreci ideolojinin sınıfsal boyutu konusunda bir değerlendirme yap-madan önce, çevreciliğin düşünsel temellerine değinmek yararlı olacaktır. Bu sayede çevreci ideolojinin ortaya koyduğu ekolojik toplum mo-delinin sınıfsal çözümlenmesinin yapılması kolaylaşacaktır.

Çevreci Hareketler

Çevreci hareketler konusunda ikili bir algılama olduğu söylenebilir (Ceritli, 2001: 214–215). Bunlardan birincisine göre çevrecilik, otonom ve başlı başına politik bir unsurdur; diğerine göre ise çevrecilik, toplumu başka bir gerçeklik içinde ele almaya çalışan sosyal bir harekettir. Bu ikili algılamanın bir sonucu olarak çevreciliğin başlı başına ayrı bir ideoloji mi yoksa mevcut ideolojilerin içinde belli ölçüde kendine yer edinmiş bir bakış açısı mı olduğu tartışılan bir konudur.

Eko-Marxizm, eko-sosyalizm, eko-liberalizm, eko-anarşizm biçiminde adlandırılan çeşitli yaklaşımların varlığı, çevreci hassasiyetin mevcut ideolojiler içerisinde bir şekilde yer aldığı ya da kolaylıkla içselleştirilebilir olduğu biçiminde yorumlanır. Çevrecilik ayrı bir ideoloji olarak düşünüldüğünde de özellikle Yeşil partilerin bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiği iddia edilebilir (Çoban, 2002: 5).

Ayrı bir ideoloji olarak değerlendirilsin ya da değerlendirilmesin çevreciliğin çok farklı türlerinin olduğu, farklı yaklaşımlarla çevre sorunlarının ele alındığı bilinen bir gerçektir. Bu anlamda çevreci ideolojinin nasıl bir düşünsel temel üzerinde inşa edildiğini belirlemek güçtür. Ancak hangi bağlamda konuya yaklaşılsa yaklaşılsın, bir ideoloji olarak çevreciliğin belirgin bazı özellikleri olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çevreciliğin bir ideoloji olarak nitelendirilebilmesi için öncelikle toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşam için genel geçer öngörülerini olup olmadığına bakmak gerekir. Çevreciliği sadece çevre sorunlarına karşı duyarlılık olarak değerlendirirsek bir ideolojiden değil bir yaklaşım tarzından bahsetmiş oluruz.

Ancak çevreci ideolojide tek unsur çevre değildir; ekonomik, toplumsal, siyasal ve kültürel yaşamın çeşitli boyutlarına ilişkin sorunları ele alan, çözüm önerileri getiren bir siyasal proje olarak çevrecilik, bu nitelikleriyle diğer ideolojilerden bağımsız bir düşünsel yapı olduğunu göstermektedir (Çoban, 2002: 10).

Çevreci ideoloji genel olarak, üretim ve tüketimde en düşük-yeter seviyeyi öngörmektedir. Talep ve ürün miktarındaki bir artışın eşlik ettiği yüksek üretkenlik, çevre yıkımı anlamına gelir. Kapitalizmin

hayatta kalabilmesi ancak sürekli gelişmesiyle mümkündür. Bu ise yaşam-destek sistemlerinin ivmeli bir şekilde daralması anlamına gelmektedir (Ceritli, 2001: 217). Bu bağlamda endüstriyalizmi eleştiren çevreci ideolojiye göre endüstriyalizm, sermaye ve teknoloji yoğun bir üretim sürecinde talebin kısıktırılmasına dayalı üretim sistemi ile küçük bir azınlığın refahını artırırken geniş halk kitlelerini yoksullaştırmaktadır (Çoban, 2002: 12). Lewis Mumford'un güç ve zenginliğin, ancak yoksulluk ve zayıflığın gelişmesiyle mümkün olabileceği tezinden hareketle çevreciler, gelişmiş ülkelerin zenginlik kaynağını, diğer ülke kaynaklarının sömürülmesinde ve o ülkelerdeki insanların yoksullaştırılmalarında görmekte-dirler (Ceritli, 2001: 217).

Çevrecilere göre, insan hayatının doğal temellerinin günümüzdeki tahribi, kapitalist üretim biçiminin içsel yasalarıyla ilişkilidir. Bu da kapitalist büyüme ve rekabetin gereklerinden kaynaklanmaktadır (Bora, 1988: 169-170). Burada söz konusu olan doğal kaynakların işletmeye açık bir kaynak olarak değerlendirilmesidir.

Endüstri toplumu, insanları ve yerleşimleri birörnek bir yaşam tarzına hapsetmekte, ekonomik anlamda daha fazla kazanma adına, siyasal yaşamda hak ve özgürlükleri yontmakta, gelişme adına yalnız insanı değil aynı zamanda çevreyi ve canlı türlerini bir yıkıma sürüklemektedir. Toplumsal yaşamın işleyişine ilişkin olarak çevreci ideoloji ataerkill yapıyı eleştirmekte, kurumsallaştırılmış şiddetin gündelik yaşamın bir parçası haline geldiğini iddia etmekte, merkezileştirilmiş yapıyı eleştirmektedir (Çoban, 2002: 12-13).

Çevrecilerin toplumsal yaşamın örgütlenmesine ilişkin olarak önerisi, yerleşmiş bir toplumsal düzen olmaktadır. Merkezîyetçi bir yapının yaratıcılığı ve farklı düşünebilme özgürlüğünü kısıtladığını iddia eden çevreciler, yeşil bir toplumun yerleşmiş bir toplumsal yapıyla oluşturulabileceğini, bu şekilde oluşan bir toplumun sosyal sorumluluğa evet, şiddete hayır diyebileceğini savunmaktadırlar (Tamkoç, 1994: 10). Devletlerin silahlanma çalışmaları da bütün çevrecilerin karşı çıktıkları bir eylem ve düşünce alanıdır. Özellikle nükleer silahlanmanın gelmiş olduğu aşama itibarı ile çok kısa süre içerisinde tüm dünyayı

yok edebilecek ölçüde bir nükleer silah stokunun var olduğu tahmin edilmektedir.

Çevrecilerin önemle üzerinde durduğu konulardan biri de ekonomik büyümenin bugünkü hızıyla devam etmesinin yaratacağı doğal tahribattır. Endüstrileşmenin mevcut düzeyi, yenilenemeyen doğal kaynak rezervlerinin tükenmesine neden olmakta, bu nedenle ortaya çıkan sorunlar, büyümenin fiziksel sınırlarına ulaşıldığını göstermektedir.

Diğer bir önemli konu nüfus artışı sorunudur. Çevreciler, çevresel sorunların nedenlerinden biri olarak nüfus artışını görmektedirler. Kaynaklar sınırlı olmasına rağmen nüfusta yaşanan artışın sürdürülebilir bir gelişme sağlanmasına engel olması kaçınılmaz görülmektedir. Bu düşüncenin ortaya çıkışında, 1987 yılında dünya kamuoyunun gündemine sunulan 'Ortak Geleceğimiz Raporu' ve bu raporun öngördüğü 'Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nin önemli bir rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rapor genel anlamda, büyüme ile çevrenin birbirine zıt kavramlar olmadığını, çevreyi korumak adına kalkınma hedefinden vazgeçilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Raporda çözüm olarak sunulan az gelişmiş ülkelerin bir an önce kalkınmasını tamamlaması, yoksulluğun giderilmesi, nüfus artışının önüne geçilmesidir (Yıkılmaz, 2003: 114–115). Nüfus artışı hem doğal kaynakların daha fazla kullanıma açılmasını gerektireceği için hem de kalkınmanın önündeki en önemli engel olarak görüldüğü için eleştirilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı konusunda çevrecilerin genel olarak tutumu eleştireldir. Nüfus sorununun sadece üçüncü dünya ülkelerine ilişkin olduğu varsayımı reddedilmektedir. Onlara göre, fazla nüfusun sadece Üçüncü Dünya'nın hatası ve sorunu olduğu büyük bir yalandan ibarettir. Gelişmiş dünyanın yaşam ölçütlerini tanımlayan günlük tüketim fazlalığı ve savurgan kaynak kullanımı, bu yalanı daha da açık bir hale getirmektedir. Örneğin İngiltere'de yaşayan bir kişi, Üçüncü Dünya'da yaşayan bir kişinin üç katı yiyecek tüketmektedir. Bu oran, katı yakıt ve endüstriyel ürün tüketiminde kırk katına çıkmaktadır (Ceritli, 2001: 218).

Sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin getirilen eleştirilerden biri de çevresel sorunlara karşı sihirli bir değnek olarak sunulan bu ilkenin çevre alanındaki ilerlemeyi, kapitalizmin sürdürülebilir gelişmesi ile eşanlamlı hale getirmiş olmasıdır (Foster, 2002: 149). Bu stratejinin pek çok yönden, sıkı örülmüş bir kavram olmaktan çok bir slogan olduğu ya da herkesin saygı duyduğu ancak kimsenin tanımlayamadığı moda bir kavram olduğu da iddia edilmektedir (Adams, 1997: 116).

Ancak sürdürülebilir kalkınma ilkesinden etkilendiği için nüfus artışının doğada yarattığı baskıyı görmezden gelmek de doğru olmayacaktır. Nüfusun nasıl azaltılacağı konusunda çevrecilerin önerisi, insanların bilinçlendirilmesi yoluyla nüfus kontrolünün sağlanmasıdır (Çoban, 2002: 16).

Çevreci Hareketlerin Sınıfsal Boyutu

Önceki bölümde de ifade edildiği gibi Marksizm, toplumsal tabakalaşma kuramını sermaye (burjuvazi) ve işçi sınıfı (proletarya) ayrımı üzerine bina etmiştir. Üretim imkânlarını elinde bulunduran toplumsal sınıf ile işçi sınıfı arasında sürekli bir mücadele söz konusudur. Orta sınıfın toplumsal tabakalaşmadaki yeri konusunda ise bir netlik söz konusu değildir. Geleneksel orta sınıf olarak tanımlanan maaşlı küçük burjuvazi ile yeni orta sınıf olarak tanımlanan kendi emeği ile işini yapan avukat, tüccar, sanatçılar vs. aynı tabaka içinde değerlendirilmez. Mülksüz küçük burjuvazi, sermayenin çıkarlarını gerçekleştirmek üzere maaşlı kişiler olarak değerlendirilerek işçi sınıfından kabul edilirken, kendi emeği ile işini yapan yeni orta sınıf burjuvaziye dâhil edilebilmektedir. Her durumda ikili bir toplumsal tabakalaşma çerçevesi korunmaktadır (Yıldırım, 2017: 174-175).

Weberci yaklaşımın temel farkı, hem üretim araçlarının mülkiyet durumunu hem de piyasa olanaklarını birlikte değerlendirerek ikili sınıflamayı aşan bir toplumsal tabakalaşma teorisi geliştirmiş olmasıdır (Yıldırım, 2017: 175). Buna göre büyük mülk sahipleri, küçük burjuvazi (eski orta sınıf), kendi hesabına çalışan yeni orta sınıf ve işçi (emek) sınıfı olarak dördü bir ayırım söz konusudur.

Ekolojik toplum yapılanmasının sınıfsal boyutları konusunda bir değerlendirme yapmak için öncelikle ekolojik toplumun temel niteliklerine bakmak gerekmektedir. Derin Ekoloji yaklaşımının kurucusu Arne Naes, yeşil bir toplumu, insanların gönüllü olarak sade bir hayat tarzını tercih ettiği; karşılıklı yardımlaşmanın olduğu ve şiddete karşı çıktığı; insanların bulunduğu yerde temel ihtiyaçlarını karşılama imkânı olduğundan göç olaylarının sıklıkla yaşanmadığı; çalışma yerleri ile yerleşim yerleri arasındaki mesafenin yakın olduğu; kamu araçlarıyla ulaşımın yaygın olduğu; toplumsal hiyerarşinin olmadığı bir toplum düzeni olarak tanımlamaktadır (Tamkoç, 1994: 10)

Ekolojik toplum olarak tanımlanan bu gelecek ütopyası, toplumsal ve doğal yaşamın her alanını kuşatır. Bu ütöpik toplumda herkesin yeterli geliri vardır. İsteğe değil ihtiyaca dayalı bir üretim-tüketim dengesi söz konusudur. Her türlü ayrımcılık (cinsiyet, dil, din, ırk, etnisite) reddedilmektedir ve doğrudan demokrasi düzeneği kurulmuştur. Tarım, enerji, eğitim, sağlık, toplumsal refah, turizm, ulaşım vb. alanlardaki politikalar ekolojik döngülerle uyumludur. Toplumsal ve ekolojik adalet sağlanmıştır (Çoban,2002,23).

Ekolojik toplumda, bu dönüşümü gerçekleştirecek toplumsal sınıfın hangisi olacağı önemli bir tartışma noktasıdır. Çevrenin, birçok insanın, hatta insanların tümünün ilgi alanını oluşturması gerektiği iddiasından hareketle, ne kadar fazla sayıda insan, çevre konusunda bilinçlenirse, çevresel iyileşmelerin de o derecede hızlı gerçekleşeceği iddia edilmektedir. Bu yapı, 'Yüzüncü Maymun Fenomeni' olarak adlandırılmaktadır (Ceritli,2001,223).

Çevreci hareketlerin ilk olarak 1940'lı yıllarla birlikte ama yoğun olarak 1970'li yıllardan sonra görünürlük kazandığı söylenebilir. Ancak çevreci hareketlerin geneli için belli bir tanımlama yapmak mümkün değildir. Bazı çevreci gruplar daha çok var olan üzerinden iyileştirici, doğayı korumaya yönelik, temelde bir sistem eleştirisi ya da karşıtlığı içermeyen duyarlılıklardan hareket ederken; bazı çevreci oluşumlar ise bir bütünsellik içinde, sistemi sorgulayan ve çevresel duyarlılığı öncelleyen yapıdadır. Bu hareketlerin düşünsel arka planları açısından da bir

çeşitlilik söz konusudur. Süreç içinde sivil toplum çevreciliği, yeşiller hareketi, sığ çevrecilik, derin ekolojistler, eko-anarşistler, sosyalist çevreciler gibi çok sayıda çevreci hareket gelişmiştir (Bookchin, 1996; Porrit, 1989; Tamkoç, 1994).

Çevreci hareketler, ekolojik toplum için bir öncü toplumsal sınıftan söz etmemektedirler. Ancak her toplumsal dönüşüm sürecinde olduğu üzere ekolojik topluma geçiş sürecinde de bir toplumsal sınıfın öncülüğünün söz konusu olması daha akla yatkın bir öngörüdür. Çünkü her toplumsal dönüşüm, toplum içerisinde farklı biçimde algılanır ve farklı çıkar gruplarını farklı biçimde etkiler. Bu dönüşümden bazı toplum kesimleri fayda elde ederken bazı toplum kesimleri, kendi çıkarları gereği, değişime direnme eğiliminde olur.

Bu bağlamda ekolojik topluma geçiş sürecinin motoru olan toplumsal sınıf, yeni orta sınıf olarak görülmektedir. “Orta sınıfın değişimin öncü aktörü olması, bu sınıfın kendi gerçek çıkarının ekolojik toplumda yattığını daha kolay görebilme şansına sahip olması nedeniyle bu toplumun gerektirdiği yaşam tarzı değişikliğine daha çabuk ve kolay uyum sağlayabilmesi gerekçesine dayandırılır” (Çoban,2002,27). Bu iddiayı desteklemek üzere Çoban (2002,27), çevreci örgütler ve yeşil partilerin üyelerinin çoğunlukla orta sınıfa mensup olduğunu gösteren araştırma sonuçlarının varlığından bahsetmektedir.

Bununla birlikte, günümüz dünyasında ideolojik temelli olmayan, belirli bir sınıf bilincinden hareket etmeyen, belli konularda ortak çıkarı bulunan kitlelerin bir araya geldiği, süreklilik arz etmeyen toplumsal hareketlerin revaçta olduğu da iddia edilmektedir (Uncu, 2012: 175). Genel olarak ‘Yeni Toplumsal Hareketler Teorisi’ olarak ifade edilen bu tanımlamada ideolojik altyapısı olmayan, belirli bir toplumsal olgu ya da olaya yönelik, belli bir liderlik ya da otorite etrafında yapılanmamış bir duyarlılık söz konusudur. Son dönemlerdeki çevreci hareketleri de bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Yeni toplumsal hareketler, siyasi iktidar ya da ekonomik yapıya yönelik itirazlar üzerinden değil, kültürel dönüşüm ve gündelik ihtiyaç ve beklentiler üzerinden gelişmektedir (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 283). Bu

yönüyle çevreci hareketler de aynı çerçevede değerlendirilmektedir. Örneğin, 2013 yılında İstanbul'da başlayıp kısa sürede yurt geneline yayılan Gezi Parkı Olayları, bir çevre duyarlılığından başlayan küçük çaplı bir hareketten ülke sathına yayılan bir toplumsal harekete dönüşmüştür. Hem yurt geneline yayılmış olması, hem herhangi bir ideolojik örgütlenmeye dayanmamış olması, hem bir hiyerarşik yapılanma arz etmemesi hem de farklı sınıflardan ve farklı siyasal görüşlerden insanları bir araya getirmesi (Bozkurt ve Bayansar, 2016: 284-285) dolayısıyla yeni toplumsal hareketler teorisinin çerçevesine oturmaktadır.

Kısaca belirtmek gerekirse, tarihsel sürece bakıldığında geçmişi çok eskilere dayanmayan çevreci ideolojinin sınıfsal boyutu konusu literatürde tartışılan bir konudur. Genel anlamda orta sınıfa dayandırılan bir düşünsel yapıya sahip olan çevreci ideoloji, son dönemlerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketler çerçevesinde değerlendirilen çevreci hareketlerden ayrılmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin bir parçası olarak çevreci hareketlerin siyasi veya ekonomik iktidarı ele geçirme ya da dönüştürme iddiası yoktur. Ancak siyasi ve ekonomik kararları etkileme ve alınan kararların yeniden değerlendirilmesini sağlama işlevi ağır basmaktadır.

Kamu yönetimi, en genel ifade ile ekonomik, sosyal, siyasal ve hukuki düzlemde alınan kararların uygulanması ve tüm süreçleri ile yönetilmesini sağlamak üzere oluşturulmuş yönetsel mekanizma olarak tanımlanabilir. Dolayısı ile bu tür hareketler, etki alanlarının büyüklüğü ölçüsünde yönetim mekanizmasını etkilemektedir. Herhangi bir sınıfa ya da ideolojiye dayanmış olması ya da olmaması bu sonucu değiştirmez. Burada etki alanının büyüklüğünü belirleyen en önemli unsur, bu hareketlere katılım düzeyi ve bu katılımın toplumdaki temsil gücüdür.

Sonuç

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insanın doğa ile mücadelesi, doğanın tepki vermesi ile yıkımlara neden olmuştur. Ancak kapitalist üretim sisteminin ortaya çıkışına kadarki dönemde yaşanan çevresel sorunlar, bundan sonraki döneme kıyasla ihmal edilebilir düzeydedir. Son

beş asırlık dönemde bu sorunların arttığı görülmektedir. Bu durum düşünce dünyasına da yansımış ve pek çok düşünür tarafından bu konular değerlendirilmeye alınmıştır.

Ancak dünyada, çevre sorunlarının toplumsal politikalara yansımaları, 1970'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Kapitalist üretim tarzının bir gereği olarak ekonomik kârı maksimize etme güdüsü, doğal kaynakların hesapsız, denetimsiz, kuralsız kullanımına yol açmış, bu durum da doğal dengenin geri dönülemez ölçüde bozulmasına neden olmuştur. Dünya genelinde nüfus artışının yaşanması da bu süreci hızlandıran bir rol üstlenmiştir. Doğanın bu gidişe hissedilir ölçüde tepki vermesiyle (ozon tabakasının delinmesi, küresel ısınma, doğal afetlerde artış vb.) önceleri pek fark edilmeyen, önemsenmeyen, sıkça dile getirilmeyen çevre sorunları gündemin ilk sıralarına doğru bir tırmanış göstermiştir.

Farklı yaklaşımlar olmakla birlikte, ekonomik yaşamda, ihtiyaçlara göre ve yeteri kadar üretim planlamasını öngören, doğal kaynakların doğru ve doğal yaşama olumsuz etkide bulunmayacak biçimde kullanılmasını zorunlu gören, siyasal yaşamda örgütlenme, yerelleşme ve özgürlükçülüğü temel alan, toplumsal yaşamdaki eşitsizliklerin giderilmesini amaç edinmiş olan çevrecilik, öngördüğü yeni toplum düzeninin merkezine orta sınıfı koymaktadır.

Orta sınıfın, ekolojik toplumun gerektirdiği yaşam tarzı değişikliğine daha çabuk ve kolay uyum sağlayabileceği fikrinden hareketle, değişimin öncü aktörü olacağı düşünülmektedir. Bu düşünce, orta sınıfın kendi gerçek çıkarının ekolojik toplumda yattığını daha kolay görebilme şansına sahip olması gerekçesine dayandırılır.

Bunun yanında, toplumsal sınıflar arasındaki çıkar çatışması açısından bir değerlendirme yapıldığında da orta sınıf ön plana çıkmaktadır. Orta sınıf, gerek sayısal olarak toplumda çoğunluğu oluşturması bakımından, gerek sınıfsal çıkar ve beklentileri açısından toplumsal dönüşümün motoru olarak değerlendirilmektedir. Öngörülen yeni yapı (ekolojik toplum modeli), farklı toplumsal sınıfları farklı yönlerden ve farklı ölçüde etkileyecektir. Örneğin, ekonomik büyümenin sınırlandırılması, ekonomik üretim araçlarını elinde bulunduran ve ekonomik düzenin

getirilerinden büyük ölçüde yararlanan üst gelir gruplarını olumsuz etkileyecek ya da örgütlü toplum yapısının mevcut düzenin egemen güçlerinin ayrıcalıklarını sınırlandıracaktır.

Öte yandan çevreci ideolojinin öngördüğü yeni toplumsal yapılanma, gerek ekonomik etkinlikleri sınırlaması, gerekse nüfus planlamasına özel önem atfetmesi bakımından özellikle toplumun en dezavantajlı kesimi olan alt sınıfları etkileyecek ve baskı altına alacaktır. Son dönemde çevresel felaketlerin en çok zarar verdiği tarımdan geçinen toplumsal kesimlerin, sınıfsal çıkarlarıyla daha fazla örtüştüğü düşüncesinden hareketle sınıfsal olarak çevreciliğin alt gelir gruplarına doğru bir açılım gösterdiği ifade edilmektedir. Bunun sonucu olarak da çevreci ideolojinin sınıfsal taban anlamında değişime uğradığı ya da en azından daha geniş bir tabana yayıldığı söylenebilir.

Farklı toplum kesimlerini farklı açılardan etkilemesi nedeni ile çevreci hareketlerin belli bir toplumsal sınıfa dayalı olarak ortaya çıktığı tezinin doğru olmadığı da savunulabilir. Özellikle yeni toplumsal hareketler teorisi bağlamında konu ele alındığında, son dönemlerdeki çevreci hareketlerin belli bir ideolojik zemine ya da belli bir toplumsal kesime dayandırılmayacağı görülmektedir. Bunun ülkemizde yaşanan en somut örneği Gezi Parkı eylemlerinde görülmüştür. Küçük bir kitlenin çevreci hassasiyet üzerinden başlattığı eylemler kısa zamanda geniş toplumsal kesimlerin katılımı ile büyük ve yurt geneline yayılmış bir harekete dönüşmüştür. Katılımcıları farklı toplumsal kesimlerden, farklı inanç ve düşünce dünyasından kişilerden oluşan bu hareketler, uzun süre ulusal ve uluslararası düzlemde ses getirmiş, gündemin ilk sıralarındaki yerini korumuştur.

Etki alanı itibarı ile ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda kendisini hissettiren bu hareketler, siyasi otorite tarafından alınan bir kararın önce yargıya taşınması, sonra siyasi otorite tarafından yargı kararının bekleneneğini açıklaması ve yargı kararı doğrultusunda kararın uygulanmaması ile sonuçlanan bir süreci beraberinde getirmiştir. Yani hukuksal sonuç da doğurmuştur. Bununla birlikte süreç boyunca yaşananlar, makro ekonomik dengeler ve siyasi kamplaşmalar üzerinde de önemli

etkiler bırakmıştır. Tüm bu yönleri ile kamu yönetimi düzeneği açısından da son derece önemli sonuçlar doğurmuştur.

SOCIAL CLASS FRAME OF ENVIRONMENTAL MOVEMENTS AND IMPACT POTENTIAL ON PUBLIC ADMINISTRATION

Abstract

Since the first periods of history, the struggle of man with nature has caused destructions due to the reaction of nature. However, it is seen that environmental problems mostly deepen with the development of capitalism. Environmental movements have emerged by these periods and generally based on the critique of capitalist mode of production. Because the social structure proposed by early environmental movement overlaps with the needs and expectations of the middle class, the social classification of environmentalism is assessed on this structure. However, in recent years, it is seen that environmentalist movements emerged as events without a certain ideological basis from different segments of society against individual events. Therefore, it is more appropriate to evaluate the environmental movements within the framework of new social movements.

Key words: Ecological society, class theory, new social movement theory, public administration

Kaynakça

- Adams, B., (1997), “Sürdürülebilir Kalkınma ve Kalkınma Teorisinin Yeşermesi”, (Çev. Zeynep Zafir), İktisat Dergisi, Nisan-Mayıs 1997, ss.116–123.
- Arslan, A., (2004), “Temel Sorunları ve Açılımları ile Sınıf Teorisi, Sınıf Bilinci ve Orta Sınıflar”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2004/2, ss.126–143.
- Bookchin, M. (1996), *Toplumsal Ekolojinin Felsefesi*, (Çev. Rahmi G. Öğdül), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- Bora, T., (1988), *Yeşiller ve Sosyalizm*, İstanbul: İletişim Yay.
- Bozkurt, Y. & BAYANSAR, R., “Yeni Toplumsal Hareketler Çerçevesinde Çevreci Hareket ve Gezi Parkı Olayları”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 14/2, ss. 276-294.
- Ceritli, İ., (2001), “Çevreci Hareketin Siyasallaşma Süreci”, *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:25, No:2, ss. 213–226.
- Clark, G. (2013), *Fukaralığa Veda- Dünyanın Kısa İktisadi Tarihi*- İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çoban, A., (2002), “Çevreciliğin İdeolojik Unsurlarının Eklemlenmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:57, Sayı:3, ss.3–30.
- Dalby, S., (2007), “Ecology, Security and Change in the Antropocene”, *Spring/Summer, Volume 13, Brown Journal of World Affairs*.
- Engels, F., (1979), *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Ank: Sol Yayınları.
- Ertürk, H , (1996), *Çevre Bilimlerine Giriş*, Bursa: Uludağ Ün. Güç. Vakfı Yay.
- Foster, J. B., (2002), *Savunmasız Gezegen Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*, (Çev. Hasan Ünder), Ankara: EPOS Yayınları.
- Huberman, Leo, (1976), *Sosyalizmin Alfabesi*, (çev. Alaaddin Bilgi), Ank: Sol Yayınları.

- Marx, K., Engels, F., (2004), *Alman İdeolojisi*, (çev. Sevim Belli), Ank: Sol Yayınları.
- Marx, K., Engels, F., (2005), *Komünist Manifesto ve Komünizmin İlkeleri*, (çev. Muzaffer Erdost), Ank: Sol Yayınları.
- Öngen, T., (2002), “Marx ve Sınıf”, *Praksis*, Sayı:8, Güz 2002, ss.9–28.
- Özdek, E. Y., (1993), *İnsan Hakkı Olarak Çevre Hakkı*, Ankara: TODAİE Yay.
- Porrit, J. (1989), *Yeşil Politika*, (Çev. Alev Türker), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Savaş, V.F. (2007), *İktisat Tarihi*, 5.Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şengül, M., (2008), “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neo-liberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”, *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, Cilt:3, Sayı:6, ss. 67–87.
- Tamkoç, G., (1994), *Derin Ekoloji*, İzmir: Ege Yayınları.
- Uslu, B.A., (2012), *Yeni Toplumsal Hareketler*, Eskişehir: A.Ü. Yayınları.
- Yıkılmaz, N., (2003), *Yeni Dünya Düzeni ve Çevre*, İstanbul: SAV Yayınları.
- Yıldırım, C., (2017), “Orta Sınıf Analizleri: Teorik Bir Yaklaşım”, *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:3, Sayı: 2, ss. 171-189.
- Weber, M., (1993), *Sosyoloji Yazıları*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.

KİTAP İNCELEMESİ

Hasan YAZICI¹

İnsan ve Kültür, Bozkurt Güvenç

Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, Ekim 1994

Bozkurt Güvenç'in İnsan ve Kültür adlı eseri, Ön Söz (s. 5-8), İçindekiler (s. 9-12), Tablolar (s. 13-14), Şekiller (s. 14-16) ve IV Ekler ana bölüm olarak düzenlenmiştir.

I. kısım, 'Tarihçe' başlığı altında (s. 19-91) dört bölümden oluşmaktadır: 1. bölüm, 'Antropolojinin Doğuşu' (s. 19-39), 2. bölüm 'İrk'la Açıklamanın Sınırları' (s. 40-64), 3. bölüm 'Sosyal Bilimler ve Antropoloji' (s. 65-77) 4. bölüm 'Antropolojinin Gelişmesi' (s. 78-91).

II. kısım, 'Sosyal/Kültürel Antropoloji' (s. 93-145) başlığı adı altında üç bölümden meydana gelmiş. 5. bölüm, 'Kültür Kavramı ve Kuramı' (s. 95-113), 6. bölüm 'Kültürel Muhteva, İlişkiler ve Süreçler' (s. 114-128), 7. bölüm, 'Alan Çalışması: Yöntemler, Teknikler.'

III. Kısım, 'Tarihî ve Biyo-Kültürel (Canlı Üstü) Bir Varlık Alanı Olarak İnsan' (s. 129-145), (s. 147-325) başlığı altında sekiz bölümden oluşmuştur: 8. bölüm, 'Kültürel Evrim ve Devrimler' (s. 149-180), 9. bölüm, 'Enerji, Doğal Çevre ve Nüfus' (s. 180-202), 10. bölüm, 'Üretim-Tüketim İlişkileri ve Alış-veriş Biçimleri' (s. 203-218), 11. bölüm 'Farklılaşma, Sınıflaşma ve Gruplaşmalar' (s. 219-235), 12. bölüm, 'Akrabalık, Soy ve Evlilik' (s. 236-272), 13. bölüm, 'Uygulamalı Antropoloji Üzerine' (s. 309-315), 15. bölüm, 'İnsan Nedir, Kimdir O İnsan?' (s. 316-325)

IV. Kısım: 'Ekler' (s. 327 361), Ek: A. 'Kültür Sınıflaması Denemeleri' (s. 329-338), Ek: B. 'Kültürel Muhteva ve Öğeler Rehberi' (s. 339-345),

1 Dr.Öğr.Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Ek: C. 'Metot' (s. 346-351), Ek: D. 'Türkiye'de Etnolojik ve Sosyal/Kültürel Antropolojik Araştırmalar' (s. 352-361)

İnsan ve Kültür, 'Kaynakça' (s. 363-376), 'Dizin' (s. 377-398) ile sona ermektedir.

1. Bölüm, Antropolojinin Doğuşu (s. 19-39)

1. bölümde tarihten anatomiye Tanrı bilimden sosyolojiye arkeolojiden ekonomi ve felsefeye kadar yayılan geniş bir sosyal-beşerî bilimlerin ailesinin insanla ve insan sorunlarıyla ilgileri, gelişmeler anlatılmış, örnekler verilmiş.

Antropolojinin asıl konusunun "kültür" olduğunu öne süren Edward B. Tylor (1832-1917), kültürel antropolojinin kurucusu sayılır.

İlk antropologların uğraştığı sorunlar şunlardır:

- 1) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyor?
- 2) İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyor?
- 3) İnsanlar ve toplumlar neden veya nasıl değişiyor?

Bu üç soru, antropolojinin bugün de geçerli olan temel sorunlarıdır. Klasik sorular geçerlidir ancak güvenilir cevaplar günden güne değişiyor. "*İrkin her şeyi belirlediği görüşüne karşı bir tarih bilimi olarak kurulan antropoloji, insanoğlunun bütün yaşantısını bir bütün olarak açıklamaya çalışan tek bilimsel disiplindir*" (s. 38)

2. Bölüm, İrsal Açıklamanın Sınırları (s. 40-64)

'İrk' sorununun ele alındığı bu bölümde antropometri, genetik, coğrafya, demografya, ekoloji, biyokimya ve tıp gibi disiplin ve mesleklerin ırk ve evrim konusundaki katkılarına yer verilmiş; ırkın belli genetik özelliklerinin belli toplum gruplarında yoğunlaşması anlamına geldiği, bunun insan türünün bir alt grubu olduğu, kültürel farkları ırk farklarıyla açıklamanın mümkün olmadığı sonuçlarına varılmış.

Değişmelerin (benzeşme ve farklılaşmaların) yönünü ve derecesini, ırk etkenleriyle kültürel etkenlerin ve doğal faktörlerin karşılıklı etkileşimi ve dinamik dengesi belirliyor. Bu olgu ve bulguların kaçınılmaz sonucu olarak çağdaş antropoloji 'ırk' sorunu ile yakında ilgilenmektedir.

3. Bölüm, Sosyal Bilimler ve Antropoloji (s. 65-77)

3. bölümde antropolojinin diğer sosyal-beşerî bilimlerle ilişkisi, konusu, sorunları, kapsamı bilim sınıflamasındaki yeri, yöntemi ele alınmış. Antropolojinin sosyal-beşerî bilimlerin ikinci bir adı olmadığı; konusu ve amaçları bakımından sosyal beşerî bilimler ailesine yakın ve bugünkü varlığını bu bilimlerdeki buluşlara ve araştırmalara borçlu olduğu; geleneği, yöntemi, doğa bilimlerinden biyolojiye yakınlığı ile sosyal-beşerî bilimler ailesinden ayrıldığı; güçlüğü ve karmaşıklığının konusu olan insan'dan geldiği ifade edilmiş.

Bölümden birkaç önemli konuyu vurgulayalım.

- Antropolojinin konusu insan, toplumlar ve kültürlerdir

- Antropolojinin temel bilimleri yani tarih, biyoloji ve sosyoloji, bilim felsefecileri tarafından değil konunun yani insanın varlığı tarafından belirlenmiştir. İnsanoğlunun tarihî bir varlık oluşu, tarihi; biyolojik bir varlık oluşu biyolojiyi; sosyal bir varlık oluşu, sosyolojiyi gerektirmiştir.

- Antropolojinin bilim sınıflamasındaki yeri 'kendi başına bir sınıf' olarak kabul edilebilir. Koestler, antropolojiyi doğa bilimleriyle insan bilimleri arasında orta bir yere yerleştirmiştir.

- Antropolojiyi tarih ve toplum bilimlerinden ayıran ve onu biyolojik bilimlere yaklaştıran onun yöntemidir. Bu yöntemin temeli doğa tarihi, asıl tekniği ise objektif gözlem yoluyla veri toplamaktır.

- Antropolojiyi tamamlayan bilimler vardır: Arkeoloji, ekoloji ve lengüistik.

4. Bölüm, Antropolojinin Gelişmesi

Tarih, biyoloji ve sosyoloji gibi her biri ötekilerden tamamıyla ayrı üç disipline dayalı olan antropolojide çeşitli okullar ve yaklaşımlar bulunması doğal bir şeydir. Büyükten küçüğe akımların sayısı pek çoktur. Bu bölümde bu akımların belli başlı olanları seçilmiş, bazı örnekler üzerinde durulmuş.

Evrimciler: XIX. yy. antropologlarının büyük kısmı evrimci idi. Farkları sosyal/kültürel farklarla açıklıyorlar, kültürel farkların sebebi

solduğunda evrimci açıklamalara başvuruyorlardı. “Evrimciler, yetersiz ve elverişsiz malzeme ile yüksek anıtlar dikmeye çalışmışlardır. Tarih kurumlarında belge ve arşiv o kadar az kullanılmıştır ki ‘anıtlar’ doku-
nlduğu yerden yıkılmıştır” (s. 80).

Difüzyoncular (Yayımcılar): Bu yaklaşıma göre keşifler, icatlar ve kültürel gelişmeler, belli bir yörede tarihin belli bir döneminde ve belli bir toplumda bir kez yer alıyor, oradan komşu toplumlara ve dünyaya yayılıyordu. İngiliz difüzyoncular, çağdaş uygarlığın Mısır’dan yayıldığını ispat etmeye çalışmış, ABD’de Kızılderili kültürleri sınıflamak amacıyla kullanılmıştır. Akımın adı kültür alanıdır. Alman temsilcileri kültür çemberi adlı okulu kurmuştur.

Fonksiyonalistler (İşlevciler): Toplumun biyolojik sistemlere benzetmişlerdir. Bütün sosyal/kültürel sistemler, üyelerinin temel biyolojik ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Sistem de bireye bir dizi sosyal sorumluluklar yükler.

Strüktüralistler (Yapısalcılar): Bütün sosyal/kültürel sistem; 1- Teknik/ekonomik, 2- Sosyal/yapısal, 3- İdeolojik/kültürel olmak üzere üç alt-sisteme ayrılabilir. Birbirinden bağımsız incelenebilir sosyal/yapısal ilişki ve etmenler öncelik taşır ve diğerlerini belirler ve onlar tarafından desteklenir.

II - Sosyal/Kültürel Antropoloji

5. Bölüm, Kültür Kavramı ve Kuramı

“Sosyal/kültürel antropolojinin konusu tek kelime ile kültür’dür” (s. 96). “Kültür ya da uygarlık, bir toplumun üyesi olarak insanoğlunun öğrendiği bilgi, sanat, gelenek-görenek ve benzeri yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür” (Tylor, s. 101) tarifi yapılır. Sosyal/kültürel antropolojinin konusu olan ‘kültür’ün uygarlık anlamına geldiği, uygarlığın genel veya özel olsun eğitim, güzel sanatlar ve teknoloji gibi kültürel değişkenlikleri içerdiği belirtilir.

Kavramın bazı özellikleri incelenmiş: Kültür; öğrenilir, süreklidir, toplumsaldır, idealleştiricidir, doyum vericidir, uyum yapıcıdır, değişir ve bütünleştiricidir, soyut bir kavramdır.

Yine bu bölümde kültür kavramında yer alan temel kurum ve değişkenler ve bunları inceleyen bilim dalları gösterilmiş, sosyal/kültürel antropolojinin bütün kültürel kurumlar arasındaki ilişkileri incelediğini belirtilmiş.

Kültür kavramında yer alan temel kurum ve değişkenler şunlardır:

Tarihî kaynaklar ve töreler	Üretim-tüketim
Aile ve akrabalık	Din devlet ve yönetim
Sağlık ve hastalık	İnsan (Nüfus)
Bilim, sanat ve eğitim	Dil ve kişilik sistemi
Yerleşmeler	Doğal çevre...

6. Bölüm, Kültürel Muhteva, İlişkiler ve Süreçler

Kültürel muhteva rehberinde (Ek: B, s. 339), kültür kavramına giren kurum ve değişkenlerin sistematik bir dökümü (envanteri) yapılmıştır. Rehberin kullanılması, kültürel konular ve ilişkiler, kültürel süreçler, bölümün diğer konuları.

Kültürel süreçlerin kültürel olaylardan farklı, daha genel, soyut ve evrensele yakın düzeyde geçerli kurumlar olmalarındandır. Önemli kültürel süreçler (Tablo 6-4, s. 122).

Kültürleme: İnsanoğlunun çocuk veya ergin olarak kendi kültüründe etkinlik kazanması ve eğitim sürecinde karşılaştığı bilinçli ve bilinç-dışı şartlanmalar.

Kültürleşme: İnsanın başka toplumdan öğrendikleri, karşılıklı etkilenmeler.

Kültürlenme: Alt-grupların veya farklı kültürlerden birey ve grupların belli bir kültürel etkileşime girerek yeni sentezler oluşturmaları.

Kültürel yayılma: Toplumda maddî ve manevî öğelerin içten dışa veya tersi sürekli yayılması.

Kültür şoku: Bir kültürden başka kültüre giden bireylerin, yeni kültüre uyum noktasında yaşadıkları sorun, sıkıntı, bunalımlar, gösterdikleri tepkiler.

Zorla kültürlenme: Birey ve grupların kültürlerinin zorla değiştirilmesi.

Kültürel özümseme: Bir kültür sisteminin bir diğerini kültürel ege-menliğine alması, kendisine benzetmesi.

Kültürel değişme veya kültür değişmesi: Yukarıdaki bütün süreçle-rin ve diğer kültürel etkenlerin bir bileşkesi olarak toplumun bütünüyle veya bazı kurumlarıyla değişmesi veya değişikliğe uğraması.

7. Bölüm, Alan Çalışması: Yöntem ve Teknikler (s. 129-147)

Sosyal/kültürel antropolog sahada nasıl çalışır? Halkı tanıtan doğru ve yararlı etnografik bilgiler nereden ve nasıl elde edilir? Sorularının cevabının arandığı bu bölümde, antropolojide doğru ve yararlı bilginin çoğunlukla yaşayan değerleri, tutku, beğeni ve sorunları olan birey ve toplumlardan elde edilmesi gerektiği belirtilmiş, bunun yöntem ve tek-nikleri ve güçlükleri irdelenmiştir.

Yazar, bölümü, “Değersel ve tutumsal bilgi ve veriler soru kâğıdı ve görüşme tekniği ile elde edilebildiği hâlde davranışsal bilginin (gerçek kültür) ancak sistematik ve uzun süreli bir saha çalışması ile veya ka-tılma “yoluyla doğrudan gözlem” tekniği ile toplanabileceği gösterilmiş-tir (s. 143) diyerek özetliyor.

III. Tarihî ve Biyo/Kültürel (Canlı-üstü) Bir Varlık Alanı Olarak İnsan

8. Bölüm, Kültürel Evrim ve Devrimler

İnsanoğlunun biyolojik ve kültürel varlığı 2-3 milyon yıl öncesine göre büyük aşamalar geçirmiştir. Bu sürede üç kültürel evreden geçtiği, iki büyük devrimi gerçekleştirdiği söylenebilir.

- 1) Paleolitik: Eski taş, yontma taş veya üretim öncesi evresi
- 2) Neolitik: Yeni taş, cilalı taş veya üretim evresi
- 3) Endüstri: Makine, enerji veya yoğun üretim evresi.

Paleolitik ve neolitik devirlerin anlatıldığı bu bölümü yazar “Avcı-lık, toplayıcılık teknolojisinden hayvancılık, tarımcılık teknolojisine ge-çiş insanoğlunun geçirdiği en büyük kültürel devrimlerden biri olmuş-tur. Besinin üretilmesi, yerleşik kültürün bir keşfi olmuştur, tarımın evrimi yerleşik bir hayat biçimini gerektirmiştir. Çağdaş uygarlıkla il-kelliği ayıran hemen bütün ölçüler, yazı, matematik, hukuk, madencilik,

gemicilik, ticaret, para ve pazar ekonomisi, örgün eğitim, iş bölümü, doğal çevreden daha fazla yararlanma, yeni enerji kaynaklarının bulunup kullanılması ve kentleşme tarım devrimi ile başlamış ve belli merkezlerden bütün dünyaya yayılmıştır. Krallıklar, sultanlıklar, feodalite ve imparatorluklar, tarım devrimine dayanan onun eseri olan ve onu yöneten toplum biçimleridir” (s. 179) diyerek özetlemiştir.

9. Bölüm, Enerji, Doğal Çevre ve Nüfus (s. 180-202)

“Kültürel ayrımların bir eksenini tarih ise ötekisi coğrafya ya da ‘doğal çevre’dir.“ “Endüstri toplumları da diğer kültürler gibi doğal çevre koşullarına bağlı ve onlarla bağımlıdır. Kültürel sistemle onun doğal çevresi arasındaki karmaşık ilişkilerin anahtarı ‘enerji’ kavramındadır. İnsanın üyesi bulunduğu toplumsal sistem ya da kültür ne kadar enerjinin nasıl alınacağı ve nasıl tüketileceğini belirler” (s. 180).

9. bölümde kültürle doğal çevre ve nüfus arasındaki enerji alışverişi, enerjinin üretimi ve tüketimi, nüfus artışı ile enerji üretim düzeyi arasındaki karşılıklı ilişkiler incelenmiştir.

10. Bölüm, Üretim Tüketim İlişkileri ve Alışveriş Biçimleri (s. 203-218)

10. bölümde belli bir ülkedeki veya ülkeler arasındaki üretim, tüketim, alışveriş, değiş tokuş ilişkileri, ekonomik ilişkiler incelenmiştir. İnsanın doğal kaynaklar ve üretim araçlarıyla ilişkisinden doğan ‘mülkiyet’ kavramı, ekonomik faaliyetler ve siyasî (hukukî) kurumların karşılıklı ilişkisinden doğan ‘siyasî ekonomi’ ele alınmıştır. Siyasî ekonomi açısından tarım kültürleri ile ilgili olarak 1) Feodal tarım, 2) Asya tipi tarım, 3) Kapitalist (düzenli) tarım, 4) Sosyalist (düzenli) tarım şeklinde yapılan sınıflama incelenmiştir. Emegün tüketim ekonomisindeki durumuna değinilmiştir. *“Üretim randımanının çok yüksek olduğu endüstriyel tarımda bile tarımcının tüketim (satın alma) gücü, üretim gücüyle sınırlıdır. Pazarlarda, tarımcının satın alabileceğinden daha fazla ve çeşitte mal vardır. Bu durumda gerçek bir ‘refah toplum’undan söz etmeye olanak yoktur”* hükmü ile bölüm noktalanmıştır.

11. Bölüm, Farklılaşma, Sınıflaşma ve Gruplaşmalar (s. 219 – 235)

İlkel toplumdaki çağdaş sosyalist topluma kadar insanoğlu her dönem ve yörede kendini farklı görmüş, farklılaşmış ve farklı gruplara koymuş.

Cinsiyet, yaş, soy, sınıflar, evlilik, sosyal/ekonomik durum, kast (sınıf) ve rütbe (unvan), bütün toplumların kullandığı, evrensel geçerlikte gruplar veya gruplaştırma ölçütleridir.

Bir kısım farklılıklar, aileden kültürel miras yoluyla gelir, bir kısım farklılıklar, kişinin kendi çabasıyla kazanabileceği farklılıklardır. Toplumsal örgütlemeler, töreler ve değerler kişinin nerede, ne yapacağını ve ne olacağını büyük ölçüde etkiler. Toplum üyeleri Hindistan gibi değişmez kast sistemini aşamıyorsa o toplumda sosyal hareketliliğin sınırlı olduğu söylenir. Bir köy çocuğunun başkası olabildiği toplumda sosyal hareketlilik vardır. Güçler, yer değiştirmeler ‘yatay’, sınıf ve grup değişimler ‘dikey hareketlilik’ olarak ifade edilse de çoğu zaman biri ötekinin şartı veya sonucudur.

Çağımızda sınıfsız toplum oluşturma denemelerinin başarısızlığa uğradığı, gücü elinde bulunduran ‘yeni sınıflar’ın bürokrat ve teknokratlardan oluştuğu söylenmiş ‘ben ve ötekiler’ kavramlarının taraflarının kapalı dernek, gizli örgütler olgusunu oluşturduğuna değinilmiş.

12. Bölüm, Akrabalık, Soy ve Evlilik (s. 236-272)

Yazar “Yüzyıllık tarihe bakarak denebilir ki antropolojinin sosyal bilimler alanındaki en önemli katkısı, belki de akrabalık, aile, evlilik ve soy ilişkileri alanında olmuştur” diyor (s. 236).

Tartışma konuları birkaç başlık altında toplanmış: 1) Ailenin evrimi, 2) Akrabalık sisteminin endüstrileşmiş (kentleşmiş) medenî toplumda geçerliliği, 4) Dış evlilik kuralı veya ensest yaşayışının kökeni. Bu sorunlar alt başlıklar altında incelenmiş. Özet olarak ailenin evriminin ana soyu sisteminden baba soyuna ve iki soy sistemine doğru olduğu, akrabalık kelimelerinin anlamı ve sosyal yapıyı yansıtmadığı konusunda yapısalci okullar ötekiler arasında ve okulun kendi içinde önemli görüş ayrılıkları olduğu, modern toplumlarda akrabalık ilişkilerinin giderek önemini yitirdiği, son olarak ensest yaşayışının kökeni hakkında tartışmanın azalmakla birlikte sürüp gittiği söylenebilir.

13. Bölüm Eğitim Süreci İnsan-Toplum ve Kültür Boyutları (s. 273-307)

“Kavramların antropolojide yaygın kullanımına göre ‘kültürel’ kavramı, ‘toplumsal’ı da içine alır gibi görünmektedir” diyen yazar (s. 273) sorular ve sorunlar bölümünde “Bu bölümde insan varlığının bilinen evrendeki kendi türüne özgü yerinden yola çıkılarak onun biricikliği ile evrenselliği, insanın gelişmesine yön veren toplumsal hedef, güç ve aşamalar, eğitimin içeriğini oluşturan belli başlı kültürel süreçler; değişme ile süreklilik, kültür ile kişilik, ulusal karakter ile dünya görüşü, özgürlük, eşitlik ile eğitim süreci arasında karşılıklı ilişkiler tartışılıp incelenmektedir” diyor (s. 274).

“Öğrenip-öğretebilen varlık oluşunda toplanıyor insan’ın biricikliği! Canlı-üstü varlık, eğitimle yaratılır, eğitimle yaşar, gelişir” (s. 274). İnsanın evrendeki yeri, biricikliği konuları zaman zaman hayli ilginç konuları içeriyor.

“İnsanın kültürel bir varlık olduğu” paradigmasına göre “Toplumlar, kendilerine uygun insanı, kendilerine özgü eğitim süresi ve sahip oldukları kültür içeriği (yani öğrettikleri) ile yetiştirir. Eğitim süreci evrenseldir ama onun içeriği (öğrettikleri) toplumsaldır: Toplumdan topluma değişir. Nelerin nerede nasıl ve nice öğrenileceğini toplumsal kurum ve örgütler belirler. Hemen her toplum, kendi insanını kendi örgütlenme düzeniyle yetiştirir” denir (s. 281).

“Sakin her şeyi öğretmeye kalkmayın ama neyi, her neyi öğretiyorsanız onu iyi, çok iyi öğretin ki çocuk, öğrenmeyi ve düşünmeyi öğrensin” (s. 286).

14. Bölüm, Uygulamalı Antropoloji Üzerine (s. 309-315)

“Uygulamalı antropolojinin cevap arayabileceği iki temel soru vardır. Mademki insanoğlu kültürün bir ürünüdür öyleyse

- 1) Daha iyi daha ideal bir toplum (kültür) nasıl yaratılabilir?
- 2) Toplumsal güçlükler, sorunlar nasıl çözümlenebilir?

Antropoloji, öteki uygulamalı bilimler gibi bir meslek olmamıştır çünkü temel sorulara vereceği, evrensel geçerlikte bilimsel cevaplar henüz bulunmamıştır.”

“Bu kadar önemli sorulara cevap verecek durumda olmasa bile antropoloji yine de uygulanabilir ve uygulanmış bir bilimdir” (s. 309) diyen yazar, uygulamanın tarihî gelişmesine örneklerle değinmiş, İngiliz örneği, Amerika’daki uygulama, savaş içinde antropoloji, savaş sonrasında antropoloji, bir yan disiplin veya bir hizmet birimi olarak idarecilerin, plancıların, politikacıların, ekonomistlerin, iş çevrelerinin, eğitimcilerin, hukukçuların, mühendislerin ve askerlerin önemli siyaset kararlarında onlara yardımcı olabilirse “adı geçen bilim, meslek ve hizmet dallarında eğitilen uzmanların antropolojik görüş, yorum ve değerlendirme açısına sahip olarak yetiştirilmesi” (s. 313) cümleleri ile bu bilimin uygulama alanının genişliğine ve önemine dikkat çekiyor.

İnsanı, insanlığı kurtaracak bir bilimden yoksun bulunduğumuz gerçeği vurgulanır (s. 315). Antropoloji neler yapabilir bölümünde “Antropoloji bir disiplinler arası bir disiplindir. Öğrencinin tarih, biyoloji, jeoloji, coğrafya, sosyoloji ve psikoloji derslerinde görüp öğrendikleri, antropoloji yardımıyla insan ve kültür alanında bir bütünlüğe ulaştırılabilir” (s. 314) denilerek antropoloji eğitiminin önemi (s. 315) vurgulanıyor.

“Kültür sorununun sadece bir coğrafya sadece tarih sadece ekonomi sadece güzel sanatlar sadece yönetim (rejim) sadece okul (öğretim) sadece kütüphane, folklor, müzik, devlet tiyatrosu veya sadece bir ideoloji konusu olmadığı”nın antropoloji eğitimi ile anlaşılacağı, toplum hayatını planlama, yasama, yürütme ve yargılama alanlarında sosyal bilimlere daha işlevsel bir rol verebilmek için işe antropolojiden başlanan uzun gibi görünen kısa bir yol, toplumsal güçlükleri çözebilmek ve daha iyi bir toplum oluşturabilmek için antropoloji eğitiminin eksik ve kusurlarına rağmen elimizdeki umut olduğu ifade edilmektedir.

15. Bölüm, İnsan Nedir? Kimdir O İnsan (s. 316-325)

“İnsanlık, başkalarına kusur bulmaktansa ‘kendi kusurunu bil’mekle mi geliyor? Önden gidenler, kendilerini önde/başta görenler, ‘eğitim’ diyorlar. Doğru! İnsan; kültürü, bilgiyi, bilgiyi, bilgeliği eğitim süreciyle öğreniyor. Ama yalnız okulda değil. Okulu da içine alan hayat-boyu eğitimle! Her yapıp ettiğinden bir şeyler öğrenecek! Deneyip yanılarak düşünüp kalkarak birikimlerini paylaşıp değerlendirerek kuruyor kendi kusurlu dünyasını. Öyleyse eğitimin amacı, yalan-yanlış bilgiler vermek,

edinmek değil öğrenmeyi öğrenmek olmalıdır. Kimi çok kimi az öğrenir. Arada kalanlara iki uç arasındaki köprüyü kurmak, korumak görevi düşer. Bu tarihî ve evrensel gerçekleri içine sindirenler, kendini (kimliğini) bilen bir toplumun çağdaş insanları olur. Mekânın değişen zamanlarla ilişkisi işte bu bilinçle kurulur” (s. 324).

“Bilim, sanat ve felsefenin didik didik, parça parça ettikleri insanı, bu bölümde bütünleştirmeyi; tüm çelişki ve çatışmaları ile görmeye göstermeye çalıştım. Bütünü görebilsek belki konuyu anlarız. Anlarsak belki bağışlarız. Kendimizi ve ötekileri... Kimden başladığımız pek önemli değil. İnsan ve kültür’den geriye insan nedir? Kimdir o insan? Soruları kalırsa ben de kendimi bağışlayabilir miyim, diye umutlanıyorum” (s. 324). 15. bölüm ve kitap bu cümle ile sonar eriyor. Bu bölüm, kitabın 1991 yılındaki beşinci baskısına ilk baskıdan 20 yıl sonra eklenmiş.

Yazar ön sözde 15. bölüme atfen ”Yirmi yılda ulaşılan yoğun bir özet gibidir. Bu bölümü beğenen okuyucuların bazı eksikliklerimi hoş göreceğini bazı kusurlarımı bağışlayabileceğini umuyorum. Burada insana duyduğum sevgi, bilime duyduğum saygının ve bilimsel olma çabamın yerini almaya başlıyor” diyor ” (s. 8). İlginç, insanca. ”Gerçek güzelliği sevginin yarattığı” (s. 323), “Çünkü sevgi ... yüreklerde aydınlıktır. O aydınlık, dünyanın tüm gerçeklerini değiştirebilir, önceliklerini alt-üst eder” (s. 323). Sorularının cevabı aslında sevgi kadar mütevazı bir kelimedemi gizli? Büyük bir uygarlığı kuran büyük bir sevgi mi? İnsanı, tabiatı, toplumu aklın kılavuzluğunda yüzyıllar boyu lime ederek didikleymeyen anlamaya çalışan bilim, sanat adamları, filozoflar, bütünlüğünü bozmadan sadece severek daha mı kolay anlayabilir, değiştirebilirler mi idi?

“Akıl çare bulur, çaresizlik karşısında acizdir, âşık her güçlüğü çaresizliğin ilacıdır” diyerek sevginin gücünü vurgulayan Mevlana, antropolojinin klasik suallerinin güvenilir cevaplarını mı veriyordu?

- Daha iyi daha ideal bir toplu (kültür) nasıl yaratılabilir?
- Toplumsal güçlükler, sorunlar nasıl çözümlenebilir?

Uygulamalı antropolojinin iki temel suali ise cevap: Severek sevmeyi öğrenerek sevmeyi öğretmek mi olmalı?

İnsan ve Kùltür, didik didik edilince de son cümle okunup kapak kapatılınca da seviliyor. Bu bizim maceramız. Binlerce yıldır süren ve binlerce yıl sürecek, akıl, emek, güçlükler, acılar ve sevgilerle dolu güzel bir macera, öğretici, düşündürücü, hepimizin macerası. Sadece antropologların değil hepimizin ışığa ihtiyacı var.